

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Mutahharî'den YİRMİ KONUŞMA

Çeviri:

Cafer Bayar

KEV SER

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Kevser Yayınları: 138

Kitabın Orijinal Adı: Bîst Goftâr

Tercüme: Cafer Bayar

Dizgi ve Mizanpaj: Kevser

Kapak: Hasan Başbuğ

Baskı: Can Matbaacılık

Basım Tarihi: Temmuz 2008

ISBN: 978-9944-709-23-1

İsteme Adresi:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14 / 1

Fatih – İSTANBUL

Tel: 0212 – 534 35 28 Faks: 0212 – 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

İÇİNDEKİLER

Takdim	13
--------------	----

1- İmam Ali (a.s) Açısından Adalet / 15-35

Adalet Usul-u Dindendir	16
Adalet Şehidi Ali (a.s)	17
Ali'nin (a.s) Şehadetine Neden Olan Nasıl Bir Adaletti?	17
Bağış Mı Daha Üstündür, Yoksa Adalet Mi?	18
Bireysel Ahlâk Açısından Bağış Ve Adalet	20
Sosyal Açıdan Adalet Ve Bağış	21
Bağış (Cûd) İle İyiliğin (ihسان) Farkı	23
Adalet, Sosyal Felsefe	23
Kaygı Ve Hüccetin Tamamlanması	25
Osman b. Affan Tarafından Dağıtılan Araziler	26
Adalet Dünyasının Genişliği ve Zulüm Dünyasının Darlığı	26
Önemli Uyarı	27
Kopmaların Ve Bahanelere Sığınmanın Başlaması	29
Dostların İsteği	30
Mallara El Konması	31
Amr b. As'ın Muaviye'ye Mektubu	31
Adaleti Onu Ölüme götürdü	32
Ali (a.s) ve Hilafet Makamı	32

2- İslâm'da Adalet İlkesi / 37-60

Müslümanların İslâmî Adaletten Sapmasının Asıl Nedeni	37
Adaletin Kötü Yorumlanması	38
Kelamî Dayanak	39
İlâhî Adalet	40
Hüsn ve Kubh-i Aklî (Aklî Güzellik ve Çirkinlik)	42
Hüsn ve Kubh-i Aklî Konusunun Amelî ve Sosyal Sonucu	43
Dört Delil	46
Utanç Verici Kanıtsamalar	46
Adalet İnkârcılarının Başarısı	48
"Sünnî" Terimi	48
Eş'arî Düşüncesinin Genel Tarafından Beğenilmesi	49
İslâm Eş'arîliği ve Yunan Sofistizmi	50
Gericilik ve Aydın Düşünce Savaşı	52
Ali (a.s) Gericiliklerin Kurbanlığı	52
Haricîler	53
Emr-i Marufun Koşulları	56
Emr-i Maruf Hususunda Haricîlerin İnancı	57
İslâm İçin Haricîlerden Kaynaklanan Musibetler	58

3- İslâm Açısından Hakların Ana Dayanakları / 61-81

Adalet Konusunun Temel Sonucu	63
Şia Ekolü'nde Adalet İlkesi	63
İslâmî Hukukun Ana Dayanakları	64
Hukuk ve Dünya Görüşü Arasındaki İlişki	65
Hak ve Hak Sahibi Arasında Gayesel İlişki	66
Hak İle Hak Sahibi Arasındaki Öznesel İlişki	70

Gayesel İlişki Bilkuvve (Potansiyel) Hakkın Nedenidir.....	70
İnsan Hakkının İki Aşamalı Olmasında Akıl ve İhtiyarın Rolü.....	71
Yeryüzünün İnsan Üzerindeki Hakkı.....	72
Hak ve Sorumluluğun Birbirine Bağlılığı.....	73
Yoksulların ve Güçsüzlerin Hakkı.....	74
Temel Bir Fark.....	75
Toplumun Hakkı.....	76
Yol Arkadaşının Hakkı.....	76
Ali Adı; Adaletin Ayrılmazı.....	77

4- Haklara Saygı ve Dünyayı Küçümseme / 83-106

Zatî Değer ve Göreceli Değer.....	83
Yüce İnsanî Mantık.....	86
Sosyal Mantık.....	87
Manevî Konularda Hakkın ve Sosyal Adaletin Rolü.....	88
Sosyal Adaletin Düşünce ve İnanç Üzerindeki Etkisi.....	90
Baht Düşüncesinin Çıkış kaynağı.....	92
Feleğe Kötümserlik.....	94
Sosyal Adalet ve Bireysel Ahlâk.....	95
İstisnâî İnsanlar.....	95
Ayrımcılıkların Ahlâkî Etkileri.....	97
Dengeli Toplumda Dengeli Ahlâk.....	99
İslâm'ın Başarı Sırrı.....	101
Kamu Davranışında Adaletin Etkisi.....	102

5- Yerinde ve Yersiz Ayrıcalıklar / 107-131

İmam Ali (a.s) Açısından Adaletin Tanımı.....	107
Toplum, Canlı Bir Beden Konumundadır.....	108

Toplum İle Canlı Bedenin Farklılığı	110
İnsanın Tabiatı Hasebiyle Sosyal Oluşunun Anlamı	111
Varlık Çekişmesi mi, Varlık Yarışı mı	114
Yarışın İki Rüknu	115
Adalet veya Eşitlik	117
Yetenekler Bakımından Bireylerin Farklılıkları	120
Gerçek Eşitlik	120
Sınıfsız İslâm Toplumu	123
Cuveybir ve Zülfa	123
Allah Resulü'nün (s.a.a) Düzensizliklerle Mücadelesi	128
Nebevî Siyerin Sosyal Boyutu	128
Konuşmanın Özeti	130

6- Allah'ın Rızık Vericiliği / 133-146

Allah'ın İşine Karışmak Mı?	133
Allah'ı İnsanla Kıyaslamak	135
Tenzih İlkesi	135
Allah'ın Rızka Kefil Olması	135
Rızık ve Rızık Yiyici Arasındaki Uyum	140
İnsan ve Rızık	143
Tevekkül	144

7- İmam Cafer Sadık (a.s) / 147-165

Altın Fırsat	148
İmam'ın (a.s) Yöntemi	149
Masumların Farklı Yöntemlerinin Faydaları	149
Yöntemlerin Zahirî Çelişkisi ve Bunları Çözümlemenin Gerekliliği	150

Çelişki Değil, Eğitim ve Öğretimdir	152
Zühdün Felsefesi	153
Değişmez ve Değişken İlkeler	156
Kıyam Mı, Sükut Mu?	158
İmam Cafer Sadık (a.s) Döneminin Siyasi Durumu	158
İmam'ın (a.s) Halifeliliği Kabul Etmeme Nedeni	160
İmam'ın (a.s) Döneminin Sosyal Durumu	161

8- İmam Musa b. Cafer (a.s) / 167-179

Özgürlükçülük Suçuyla Mahkum Olmanın Etkileri	172
Tezat ve Çarpışma Kanunu	173
Hz. Zeyneb (s.a)	174
Musa b. Cafer (a.s)	175
Harun'un Görevlisinin İmam'ın (a.s) Yanına Gelişi	178

9- Zorluklar ve Belalar / 181-191

Zorluklar Allah'ın Lütuflarıdır	181
Zorlukların Yapıcılığı	182
İlâhî Sınav	185
Bolluk ve Refahta Büyümek	189
Zor Sorumlulukların Felsefesi	189
Güçlük ve Zahmet	191

10- İmanın Fayda ve Etkileri / 193-204

Sermaye Mi, Yük Mü?	193
Ahlâkın Dayanağı	196
Beden ve Ruh Sağlığı	200
Çevre İle Uyum	201

10 □ Mutahharî'den Yirmi Konuşma

Razı ve Teslim Olma Kavramı.....	202
Nefse Hakimiyet.....	203
İlim ve Beceri	204

11- Dinin Dünyaya Bakışı / 205-217

Zühdün ve Dünyayı Terk Etmenin Yanlış Yorumu	206
Kur'ân'da Züht	206
Dünyaya İlgî Duymak Kınanmış Mıdır?	208
Çözümler	210
Kur'ân'ın Mantığı	211
İslâmî Dünya Görüşünde Bu Mantığın Kökeni.....	214
Ahlâk ve Dünyaya Tapmak	215

12- İslâm'ın İlim Hakkındaki Görüşü / 219-228

İslâm'ın İlmi Tavsiyesi	221
Hangi İlim?.....	222
Ehlibeyt İmamları'nın (a.s) Yöntemi.....	224
Kur'ân'ın Mantığı	224
Tevhit ve İlim	225
İlim Araç Mıdır, Yoksa Amaç Mı?.....	227

13- Dinî Sorular / 229-235

Sorma İç güdüsü	230
Soru Bilginin Anahtarıdır	231
Ne Hakkında Sormak?	231
Sorulardaki İfrat ve Tefrit.....	232

14- Akıl ve Gönül / 237-247

İnsan; İki Merkezli Varlık.....	237
---------------------------------	-----

Küçük Cihad ve Büyük Cihad	239
Aklın Yargısında Gönün Etkisi	240
Kendine İyimser ve Başkalarına Kötümser Olmak.....	243
Düşünme ve Akletme Alışkanlığı.....	244

15- Bahar Mevsiminden Alınması Gereken Ders / 249-262

Çeşitlilik ve Yenilik Eğilimi	249
Bahar Mevsiminden İnsanın Payı.....	251
Hayatın Gerçeği ve Özellikleri	252
Hissedilmeyen Gerçekler	253
Kur'ân'da "Lübb"	254
Duyuların Sınırlı Olması.....	258
Kur'ân ve Bahar Mevsimi.....	260

16- Kur'ân ve Düşünme / 263-271

Düşünme İlkesi.....	263
Müslümanların İslâmî Düşünceден Uzaklaşması	266
Kelamî Tartışmalar	267
Kur'ân'da Yaratıcının Varlığı ve Birliği	267

17- Kur'ân'ın Yaşam Konusuyla Tevhide İstidlali / 273-285

Bahar ve Kıyamet	273
Hayat, Maddeden Üstün Bir Gerçektir	275
Hayat Maddenin Özelliği Midir?.....	276
Mevcut Düzen ve Yasa	278
Allah'ı Bilinmeyenlerde Değil, Bilinenlerde Aramak	279
Hayatın Başlangıç Konusu.....	281
Darwin ve İlk Yaratılış.....	282
Kur'ân'da Âdem'in (a.s) Öyküsü.....	283

18- Dua / 287-302

Duanın Maneviyatı	287
Gönülden Allah'a Bir Yol	288
Mecburiyet Halinde veya İhtiyarî Olarak Allah'ı Çağırma.....	291
Duanın Şartları	291
<i>Duanın Kabul Olacağına İnanmak.....</i>	293
<i>Yaratılış ve Şer'î Yasalara Aykırı Olmaması</i>	295
<i>Dua Edenin Yaşam Tarzının Dua İle Uyumluluğu</i>	295
<i>Dua Edilen Konu Günahın Sonucu Olmamalıdır</i>	295
<i>Dua, Çalışmanın Yerini Almamalıdır</i>	297
Dua ve Kaza-Kader Konusu	298
Dua ve Yetkin Hikmet	298
Dua ve Razılık Makamı.....	299
Kadir Geceleri	299
Duanın ve Yaratılmışlardan Kopmanın Hazzı	300

19- İnsanın Algı Mekanizması / 303-316

Eşyalar Zıtlarıyla Tanınır	303
Balık ve Su	307
Allah; Mutlak Nur ve Mutlak Zahir.....	308
Özü Tanıma.....	311
Sınırlı İnsan, Allah'ın Sınırlı Eserleriyle O'nu Tanır	311
Ali (a.s) Açısından Karıncanın Yaşamı.....	313

20- Nedensiz İnkârlar / 317-324

Eksik İlmin Getirdiği Gurur	318
Allah'ın İnsandan Aldığı İki Söz.....	318
Sınır Tanıma	320

TAKDİM

Mutahharî'den Yirmi Konuşma kitabı, adından da anlaşıldığı gibi Şehit Ayetullah Mutahharî'nin yirmi konuşmasını içermektedir. Bu kitap, büyük düşünür tarafından gözden geçirilerek kutlu hayatının sonlarında kitap haline getirilmiş ve basılmıştır. Bu konuşmalar 1335-1341 h. şemsî yıllarında halka hitaben yapılmış olmakla birlikte çok önemli ve dakik itikadî ve sosyal noktaları ihtiva etmektedir.

Bu kitap, itikadî ve sosyal alanlarda çok güzel nokta ve yorumlar içerdiğinden dolayı toplumun her kesimi için faydalıdır. Şehit Mutahhari, diğer eserlerinde olduğu gibi bu esrinde de bir takım düşünsel ve sosyal konu ve sorunları akıcı ve zengin bir üslupla şerh etmiş ve sorunlara çözüm getirmiştir. Bu kitabı özellikle değerli gençlerimize tavsiye ederiz.

Çeviride kitabın 20. baskısı esas alınmıştır. Kitabın bu baskısını denetim kurulu tarafından, imla, noktalama ve edebiyat kuralları açısından yeniden gözden geçirilmiş. Kitabın metni, bizzat şehit Mutahharî tarafından tashih edilen birinci baskı kaynak alınarak tekrar dizilmiş, ayrıntı nitelikli bazı hatalar giderilmiş, daha özellikli ve daha kaliteli olarak sunulmuştur. Kitabın bunca baskıya girmiş olması, okuyucuların beğenisini kazandığını göstermektedir.

İmam Humeynî (r.a) tarafından "*Ömrümün hasılı ve bednimin bir parçası.*" olarak tanımlanan değerli İslâm bilimci ve

düşünürü Şehit Mutahharî'nin kitaplarını topluma kazandırma noktasında yüce Allah'tan daha çok başarı niyaz ederiz.

Kevser

İMAM ALİ (A.S) AÇISINDAN ADALET¹

Andolsun ki biz, peygamberlerimizi, apaçık delillerle gönderdik ve onlarla beraber de kitap ve terazi indirdik, insanlar adâletle doğru muamele etsinler diye ve demiri de indirdik ki onda çetin bir azap var ve insanlara faydalar; ve bu da, Allah'ın kendisine ve peygamberlerine, henüz tapısına varmadan yardım edenleri bildirmesi için; şüphe yok ki Allah, üstündür ve pek kuvvetlidir.²

Şüphe yok ki Allah, adaleti, lütuf ve keremde bulunmayı ve yakınlarla ihtiyaçları olan şeyleri vermeyi emreder ve çirkin olan, kötü görünen şeylerle haksızlığı nehyeder; öğüt alasınız diye de size öğüt vermededir.³

Kur'ân-ı Kerim'in farklı surelerinde yer alan bu ayetler aynı noktaya temas etmekte ve adalet konusunu içermektedir. Bununla birlikte her ayet, diğerine oranla bir fazlalık da barındırmaktadır.

Birinci ayet, semavî dinlerin tümel hedefinin adalet ölçülerinin kurulması olduğunu ve ikinci ayet ise İslâm'ın temel ilke ve dayanaklarından biri olarak ve İslâm'ın ruhunu tanıtmaya doğrultusunda şöyle buyurmaktadır: Allah adaleti

1- Bu konuşma, 1381 h. kamerî yılında (1340 h. şemsî) ve mübarek Ramazan ayının 19. gecesinde yapılmıştır.

2- Hadid, 25

3- Nahl, 90

ve iyilikte bulunmayı emreder; çirkinlikten, kötülükten ve haksızlıktan nehyeder.

İyilik ve özellikle de adalet konusu, Kur'ân-ı Kerim'de defalarca tekrar edilmekle birlikte İslâm tarihinde ve Müslümanlar arasında -gerek İslâmî ilimler tarihinde ilmî açıdan ve gerekse İslâm'ın sosyal ve siyasal tarihinde amelî açıdan- özel bir konuma sahiptir. Adalet ilkesi İslâm'ın direklerinden biri ve özellikle biz Şîiler açısından da usul-u dinden biri olduğundan dolayı onun hakkında konuşmak yerinde olacaktır.

Adalet Usul-u Dindendir

Bizim açımızdan usul-u din beştir: Tevhit, adalet, nübüvvet, imamet, mead. Şia Ekolü'nde adalet ve imamet, dinin temel ilkelerinden sayılmıştır. Bazen de bu ikisi mezhebin temel ilkesi olarak adlandırılmıştır. Bununla kastedilen şudur: Şia mezhebinin ve önderlerinin İslâm'a bakışında adalet ve imamet, İslâm dininin temel ilkelerindendir. Böylece bizim mektebimiz açısından adalet çok önemli bir konumdadır ve ahlâkî konular türünden değildir. Bu münasebetle, bu kutsal gecelerde gücümüz kadarıyla bu konu ve tarihçesi hakkında -ki bizim kaderimizle ve mevcut durumumuzla da bağlantılıdır- siz dinleyicileri bilgilendireceğim.

Ayrıca bu geceler mutlak anlamıyla adil, adalet ve eşitlik abidesi, hak ve insaf aşığı; insan sevgisinin, rahmetin, sevginin, iyiliğin mükemmel örneği, takva ehlinin imamı Hz. Ali'ye (a.s) aittir. Öyle adil bir imam ve önder ki, başkaları onun hakkında şöyle demiştir: *"Adaletinden taviz vermediğinden dolayı mihrabında öldürülmüştür."*

Düşmen-i tâvûs âmed perr-i û

Ey besa şeh ra bekuşte ferr-i û

Goft men an âhûm kez naf-i men
Riht ân seyyâd hûn-i sâf-i men
 Tavusun düşmanı kanata geldi
 Nice padişahı görkemi öldürdü
 Dedi: Ben o ceylanım ki karnımdan
 O avcı döktü benim saf kanımı.

Adalet Şehidi Ali (a.s)

Murtaza Ali (a.s) gerçek anlamıyla adalet abidesi; rahmet, sevgi ve iyilik örneğidir. Bu gece hak, adalet ve insan haklarından geri adım atmayan adalet şehidi Ali'nin (a.s) vurulduğu ve aynı zamanda bu doğrultuda çektiği zahmetlere, katlandığı sıkıntılara ve durmak bilmeyen uğraşlarına son verildiği gecedir. İmam Ali (a.s) görev yaptığı bir hâlde vuruldu. Böylece İmam Ali'nin (a.s) kendisi kurtuldu ve rahata kavuştu; ancak İslâm dünyası böylesi adil bir imamın ölümünde sonsuza dek mateme büründü. Eğer İmam Ali'nin (a.s) hükümeti devam etseydi, her yönden örnek ve İslâmî bir toplum şekillenecekti.

Bu terör eylemi sonucunda İmam Ali'nin (a.s) kendisi "rahatladı ve kurtuluşa erdi" tabiri, İmam'ın kendi sözünden alıntıdır. İmam Ali (a.s) aldığı yara sonucunda yatağa düştüğünde şöyle buyurmuştu:

Şimdi ben, geceleyin su arayan kimsenin suya kavuştuğu, isteyeninin muradına erdiği gibiyim.¹

Ali'nin (a.s) Şehadetine Neden Olan Nasıl Bir Adaletti?

Böyle kutsal bir gecede olduğumuzdan dolayı öncelikle Muttakilerin İmamı Ali'nin (a.s) adalet ve iyiliklerine kısaca

1- Nehcül-Belâğâ, 23. Mektup

değinecek ve Ali'nin (a.s) adaletinin nasıl ölümüne sebep olduğunu, bu adalet düşkünlüğünden direkt olarak zarar görenlerin nice fitneler ve ayaklanmalar çıkardıklarını açıklayacağım. Sahi bu nasıl bir adaletti? Bu, cemaat imamının veya hakimnin veya boşanma şahidinin veyahut da şer'î delilin adil olması gerektiği türden sadece ahlâkî boyut taşıyan bir adalet midir? Adaletin bu türü insanın katline neden olmaz, bilakis daha meşhur olmasına, daha çok sevilmesine ve sayılmasına neden olur.

Ali'nin (a.s) katline neden olan adalet, gerçekte İslâm'ın sosyal adaleti alanındaki sosyal felsefesi ve özel düşünce tarzıydı. İmam Ali (a.s), İslâm'ın sosyal adaletinin ve sosyal felsefesinin sadece bunu gerektirdiğini ısrarla savunmaktaydı.

Ali (a.s) sadece adil değil, adaletin hakim olmasını da istiyordu. Özgür ile özgürlükçü arasında fark olduğu gibi adil olmak ile adalet taraftarı olmak arasında da fark vardır. Özgürlükçü insan, sosyal özgürlük taraftarıdır ve bu insanın sosyal amaç ve ülküsü özgürlüktür. İlim de aynı grupta yer alır. Bazen insan âlim ve bilgilidir, bazen de bilgili olmakla birlikte ilim ve bilginin genele açık olması gerektiğini savunur. Adalet de böyledir. Bazen insan adildir ve bazen de adil olmakla birlikte adaletçidir; adalet bu insanın sosyal düşüncesidir. Kimi salihdir ve kimi de kendisi salih olmakla birlikte ıslahçıdır.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ey inananlar, Allah için daima adaleti ayakta tutun.¹

Adaleti ayakta tutmak sosyal, adil olmak ise bireysel boyutludur.

Bağış mı Daha Üstündür, Yoksa Adalet mi?

Bu sorunun cevabında öncelikle İmam Ali'nin (a.s) bir buyruğunu hatırlatmak isterim.

İmam Ali'den (a.s), "Adalet mi daha üstündür, yoksa bağış mı?" diye sorduklarında şöyle buyurdu:

Adalet her şeyi kendi yerine bırakır, ama bağış onları yerinden çıkarır.¹

Adalet bağıştan daha üstündür. Çünkü adalet her şeyi kendi yerine koyar ve her hakkı da gerçek hak sahibine ulaştırır. Bağış ise işleri doğal mecra ve ekseninden çıkarır. Bağış, insanın kendi kesin hakkından vazgeçmesi ve hak sahibi olmayan birine bağışlamasıdır. O hâlde bağış, işleri ve olayları kendi mecrasının dışına çıkarır.

Adl vaz'-i nimetî ber mevzieş

Ney be-her bîhî ke başed abkeş

Mevzi-i ruh şeh nehî vîranî est

Mezi-i şeh pîl hem nadanî est.

Adalet, nimeti yerine koymaktır

Her temele su verilmez

Kale yerine şahı koyman bozgunluktur

Şah yerine fili koymak cahilliktir.

İmam Ali'nin (a.s) buyruğunun bir bölümü de şöyledir:

Adalet genel bir yönetici/koruyucudur; ama bağış özel bir ihsandır. O hâlde adalet daha yüce ve daha üstündür.

Şüphesiz ki adalet, kamu yaşamının alt yapısı ve dayanağı ve yasaların temelidir. Bağış ise bir insanın bir başkası hakkında gerçekleştirdiği özel ve istisnâî bir durumdur.

Bağış ve fedakârlık, kamu yaşamının temel dayanağı olarak vazedilemez, yasalar ona dayandırılmaz ve de uygulanamaz. Eğer bağış, iyilik ve fedakârlık kanun hâlini alacak olsa artık adı değişecektir. Fedakârlık ve bağış, yasalaştırılmadığı müddetçe bağıştır ve insan; sadece yüceliğinden, affediciliğinden, insan sevgisinden ve hatta yaşam sevgisin-

1- Nehcül-Belâğa, Hikmetli Sözler, 437. hadis

den dolayı bağışta bulunacaktır. O hâlde adalet daha yüce ve daha üstündür.

Adaletin bağıştan daha üstün olduğu hususunda İmam Ali'nin (a.s) cevabı işte budur.

Sosyal düşüncesi olmayan ve bireysel ölçüleriyle olayları değerlendiren biri, kesinlikle böyle bir cevap veremez ve adaletin bağıştan daha üstün olduğunu söyleyemez. Fakat İmam Ali (a.s) bu çok değerli buyruğunda, sosyal açıdan adalete bakmakta ve sosyal ölçüt ile değerlendirmektedir. Bu söz, çok açık bir sosyal felsefesi olan bir insanın sözüdür.

Bireysel Ahlâk Açısından Bağış ve Adalet

Ahlâk bilginleri, bağışın adaletten üstün olduğunu söylemişlerdir. Fakat İmam Ali (a.s), çok açık bir şekilde ve kanıtsal olarak adaletin bağıştan daha üstün olduğunu buyurmuştur.

Hemen belirtmem gerekir ki bu iki farklı görüş farklı iki açının ürünüdür. Sadece bireysel açıdan ve bireysel ahlâk yönünden konuya bakıldığında, bağışın adaletten daha üstün olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Ahlâkî yetiler bakımından bağış ve özveri yetisi adalet yetisinden daha üstündür. Çünkü insanın şahsen ve bireysel ahlâk bakımından adil olması, başkasının hakkını zayi etmemesi, başkasının sınırlarını ihlal etmemesi, başkasının malını almaması, başkasının namusuna dokunmaması demek olan insanî bir erdem ve olgunluktur. Bağış ve fedakârlık yapan insan ise başkasının malını almakla kalmaz, zahmetinin ve emeğinin ürünü olan kendi malını bile başkasına bağışlar; başkasının sırasını almamakla kalmaz, kendi sırasını bile gerektiğinde başkasına verir; başkasını yaralamamakla kalmaz, hastanelerde, savaş meydanlarında, gece kondularda ve yoksulların evlerinde olan hastaların ve yaralıların ziyaretine giderek acılarını dindirir ve yaralarına merhem olur, gönüllü ve karşılık beklemeksizin

hasta bakıcılık görevi üstlenir; kimsenin kanını akıtmamakla kalmaz, toplumun yararı için kendi kanını feda eder.

O hâlde ahlâkî yetiler ve bireysel olgunluklar bakımından bağış adaletten daha üstündür ve hatta bu bağlamda kıyaslanamazlar bile.

Sosyal Açıdan Adalet ve Bağış

Toplumun bireylerini bir bütün hâline getiren kamu yaşamı ve sosyal açıdan baktığımızda durum değişir ve işte bu bağlamda kesinlikle adalet bağıştan üstündür.

Toplumda adalet bir binanın temeli konumundadır, iyilik ve bağış ise binanın boya ve dekoru konumundadır. Öncelikle temel doğru ve sağlam olmalı, ondan sonra boya ve badana işine sıra gelir. Evin temeli bozuk ise balkonun ne faydası var? Temel sağlam ise boyasız, badanasız evde de yaşanır. Fevkalâde güzel görünümlü bir evin temeli sağlam değilse, onun çökmesi ve enkaz hâline dönmesi için bir yağmur yeterli olacaktır.

Ayrıca unutulmaması gerekir ki yerinde yapılan bağış ve fedakârlıklar ne kadar iyi olursa olsun ve bağış yapan kimse için de ne kadar yüce bir erdem olursa olsun, bağışı kabul eden şahıs açısından asla erdem ve fazilet değildir. Bunun hesabını da, toplumun hesabını da yapmak gerekir. Eğer sosyal ölçü ve dengeler gözetilmezse, hesapsız bir şekilde bağış yapılırsa bu ahlâkî fazilet ve erdem, toplumun bozulmasına ve sosyal zavallılığa neden olacaktır. Hesapsızca verilen sadakalar, kurulan vakıflar, yapılan adaklar hangi topluma girmişse bir sel gibi o toplumun denge ve ayarını bozmuş, iradeleri uyuşturmuş, insanların ahlâk yapısını bozmuş, bozguncu bir ordunun yaptığından eksik yanı kalmamıştır ve Kur'ân-ı Kerim'in şu buyruğunun bir örneği olmuştur:

Onların şu dünya hayatında (infak, sadaka... unvanında) harcadıkları, tıpkı kendilerine zulmeden bir kavmin tarlalarına vuran zemheri yeline benzer, eser, ekinleri mahvedip gider. Onlara Allah zulmetmez, onlar, kendi kendilerine zulmederler.¹

Bir toplum asla bağış ve iyilikle yönetilemez. Toplum düzeninin temeli adalettir. Hesapsız ve ölçüsüz yardımlar ve bağışlar, işleri ekseninden çıkarır.

İmam Zeynelabidin (a.s) şöyle buyurmuştur:

Niceleri, hakkında söylenen güzel söze aldanmıştır; niceleri (eleştirilmediği ve hataları örtüldüğü için) mağrur olmuştur ve niceleri de kendilerine yapılan yardım ve bağışla geçindikleri için gaflete düşmüştür.²

İmam Ali'nin (a.s), "Adalet her şeyi kendi yerine bırakır, ama bağış onları yerinden çıkarır..." buyruğunun anlamı işte budur.

İnsanlar, bağış ve cömertlik abidesi olan Ali'nin (a.s), adaleti bağıştan üstün görmesini duyduklarında önce hayret ederler. Bağış, özveri ve cömertlik ehlinin önderi olan Ali (a.s), bağış ve fedakârlığın işleri kendi mecrasından çıkardığını mı söylemiş? Konu hakkında getirdiğim açıklama ve şerh ettiğim iki farklı bakış açısı konunun aydınlanmasına neden oldu. Şimdiye kadar bu konuya ahlâkî fazilet ve bireysel erdem açısından bakıyorduk ve hâliyle de vardığımız sonuç, bağışın adaletten üstünlüğü idi. Oysaki bu bağlamda daha önemli bir boyut vardır ve o da olayın sosyal boyutudur. Biz olayın bu boyutu hakkında daha az düşünürdük ve daha az düşünmemizin nedeni ise sosyal araştırmaların değerinin daha yeni yeni anlaşılması ve sosyal yasaların tanınmasıdır. Geçmişte de bazı büyüklerimiz olayın bu yönüne elbette ki

1- Âl-i İmrân, 117

2- Tuhefu'l-Ukûl, s.567, 23. hadis

önem vermişlerdir. Ancak bu, derli toplu bir bilime dayanan türden olmamıştır. İşte bu nedenle de olayın ahlâkî ve bireysel boyutuna bakılmıştır sadece.

Aktardığım cümle hakkında bahseden bir kitabın var olduğunu ben hatırlamıyorum. Oysaki bu cümle, herkesin ulaşabileceği *Nehcü'l-Belâğa* kitabında mevcuttur. Benim kanaatimce bu cümlelerin diğer kitaplarda olmamasının nedeni, onun ahlâkî ölçülerle doğru olarak anlaşılamayacağıdır. Ancak sosyal bilimlerin gelişmesi sonucunda, ahlâkî ölçülerin dışında bir takım ölçülerin bize ulaşmasıyla bu cümlelerin ne kadar değerli ve söylendiği zamanın ve hatta Seyyid Razi'nin *Nehcü'l-Belâğa*'yı derlediği zamanın ötesinde ve yücesinde olduğunu bugün anlıyoruz. Ne bu sözleri derleyen Seyyid Razi ve ne de *Nehcü'l-Belâğa*'nın derlendiği dönemin en büyük filozofu Ebu Ali Sina, bu yüce sosyal hakikati açıklayamazlardı.

Bağış (Cûd) İle İyiliğin (İhsan) Farkı

Bağış ve iyilik, anlam bakımından birbirine çok yakındır. Kur'ân-ı Kerim bir ayetinde adalet ile iyilik kelimelerini bir arada zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki Allah adaleti ve iyiliği buyurur.

Müminler Emiri Ali'ye (a.s) bağış ve adalet hakkında soru soran şahıs, aslında Kur'ân'ın ayetiyle ilintili olarak adaletin mi, yoksa iyiliğin mi üstün olduğunu sormuştur adeta. Bağış ve iyilik eş anlamlı kelimeler değildir, sadece anlam bakımından birbirine yakındır. İyilik (ihsan) daha genel bir anlam ifade eder; hem maddî bağışları ve hem de diğer iyilikleri içerir. Örneğin yaşlı birinin elinden tutup caddenin diğer yanına geçirmek iyiliktir, bağış değildir; bilgisiz birine öğretmek ve dalalete düşmüş birini aydınlatmak iyiliktir, bağış değildir.

Adalet, Sosyal Felsefe

Bu soru ve cevabı gündeme taşımaktan amacım, İmam Ali'nin (a.s) adalet konusuna hangi pencereden baktığına dikkat çekmekti; bireysel açıdan mı, yoksa sosyal açıdan mı konuya baktığını açıklamaktı. Soru ve cevaptan ve de cevaptaki yorumdan, İmam Ali'nin (a.s) sosyal boyuta ilgi gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de bir yandan İmam Ali'nin (a.s) sözlerinden ve öte yandan da davranışından ve özellikle de hilafeti dönemindeki yönetim tarzından anlaşılan şudur: İmam Ali (a.s) adalet konusunu İslâmî sosyal felsefe ve İslâmî büyük bir namus olarak algılamış, onu her şeyden üstün görmüş, siyasetini bu ilke üzerine kurmuş, hiçbir amaç uğrunda bundan geri adım atmamış ve bir zerre olsun gevşeklik göstermemiştir. İmam Ali'nin (a.s) karşılaştığı sorunların tek nedeni, evet tek nedeni de buydu. Ayrıca bu, İmam Ali'nin (a.s) hilafeti döneminde cereyan eden olayları analiz etmek isteyen bir tarihçi ve araştırmacı için de kilit noktadır. İmam Ali (a.s) bu konuya fevkalâde önem vermiş, bağlı kalmış ve asla edilginlik göstermemiştir.

İmam Ali (a.s) adalete -bir bakıma adalet ve bir bakıma insan hakları- öylesine bağlıydı ki, Osman b. Affan'dan sonra hilafeti kabul etme nedenini de sosyal adaletin sarsılması ve halkın aç ve tok olmak üzere iki sınıfa bölünmesi olarak açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

Ama şunu da bilin ki andolsun tohumu yarana, insanı yaratana, bu topluluk, biat için toplanmasaydı (ve benim için hüccet tamamlanmasaydı), Allah'ın, zalimin (hastalanacak kadar tıka basa yiyip) doyup zulmetmesi, (hakları ayak altına alınan ve doycak kadar bile yiyecek bulamayan) mazlumun aç kalmaması hakkın-da bilginlerden (ve gönlü aydınlardan) aldığı ahd-ü peyman olmasaydı (ki bilginler, bu durum karşısında sessiz sedasız kalamaz ve seyretmekle yetinemez. Eğer

şimdi bu sorumluluğu taşımasaydım bir kenara çekilir) hilâfet devesinin yularını sırtına atardım; ümmetin sonuncusunu, ilkinin kâsesiyle suvarır giderdim.¹

Kaygı ve Hücetin Tamamlanması

İmam Ali (a.s), yönetim tarzı olarak belirlediği programı doğrultusunda kendi hükümeti döneminde insanların haklarının zayı edilmemesini önlemekle kalmayıp geçmiş dönemlerde zalimler tarafından zayı edilen, zimmete geçirilen ve gasbedilen malları da sahiplerine döndürmeyi amaçlamıştı. Bu hedef ve programın nasıl bir gürültü koparacağını ve nasıl bir muhalefete maruz kalacağını İmam Ali'nin (a.s) kendisi çok iyi biliyordu. Bu nedenle de kaygılı ve endişeli olarak hilafeti kabul etti ve biat etmek için gelen insanlara da şöyle buyurdu:

Beni bırakın da benden başkasını arayın, bulun; çünkü bir işe yönelmişiz ki türlü-türlü yönü var; çeşitçeşit rengi var (İslâmî sorumluluğumun bana yüklediği görevi başarıyla gerçekleştirebileceğim kesin değil). Gönüller bu işte bir kararda duramaz (ileride fitneler ve karışıklıklar var, kalpler yerinde durmaz ve düşünceler sarsılır. Bugün yanıma gelen sizler bile yolun çok zor olduğunu görüp geri dönebilirsiniz); akıllar bu işi yüklenip dayanamaz. Tanyerini boydan boya, dolaylı kara bulut kaplamış; apaydın yol görünmez olmuş (bir takım işler yapılmış ve bunlar yerini sağlamlaştırmıştır. İslâm'ın ömründen kısacık bir zaman geçmiş olmasına rağmen bazı kimseler putlaştırılmıştır ve onların yöntemine aykırı davranmak çok zor bir iştir).

İmam Ali (a.s), ısrarla hilafeti kabul etmesini isteyen insanlara hücceti tamamlamak amacıyla şöyle devam etti:

1- Nehcü'l-Belâğa, 3. Hutbe

Bilin ki istediğinizi kabul edersem, daha iyi bildiğime uyar giderim ben (kendi programımı gerçekleştiririm), ne söyleyenin sözüne aldırış ederim, ne ayıplayanın sözüne kulak asarım. Ama beni bırakırsanız, sizin biriniz gibi olurum da umarım ki işinize kimi getirir, kendinize kimi buyruk sahibi yaparsanız, buyruğu sizden daha fazla dinlerim, emrine sizden fazla uyarım. Benim size vezir olmam, sizin için, emir olmamdan daha hayırlıdır.¹

Osman b. Affan Tarafından Dağıtılan Araziler

İmam Ali (a.s), kamu malı olup Osman b. Affan tarafından belirli şahıslara verilen araziler hakkında şöyle buyurmuştu:

Allah'a andolsun ki, Müslümanların geneline ait olup Osman'ın ona, buna verdiği şeylerle kadınlar evlendirilmiş ve cariyeler alınmış olsa bile onları sahiplerine geri çevireceğim.²

İmam Ali'nin (a.s) hilafeti döneminde birçok sorunlarla karşılaşmasının ana nedeni, geçmişe sünger çekmemesi ve geçmişle de ilgilenmesiydi. Gerçek şu ki bugünü ve geleceği şekillendiren ve inşa eden geçmiştir. Bozuk ve çürük temel üzerine sağlam bir yapının kurulamayacağı çok açıktır.

Adalet Dünyasının Genişliği ve Zulüm Dünyasının Darlığı

İmam Ali (a.s) sonra şöyle buyurdu:

Kuşkusuz ki adalette genişlik vardır. Adaletten sıkılanlar, zulüm ve haksızlıktan daha çok sıkılırlar.³

1- Nehcü'l-Belâğa, 92. Hutbe

2- Nehcü'l-Belâğa, 15. Hutbe

3- Nehcü'l-Belâğa, 15. Hutbe

Herkesi razı edebilecek, herkesi kendi etrafında toplayabilecek ve genelin memnuniyet zeminini hazırlayacak olan tek şey adalettir. Bir kimse tabiatının sapması sonucunda, tamah ve hırsı neticesinde kendi hakkı ve haddiyle yetinmezse, hak ile yetinmek zor gelirse kesinlikle haksızlık ve zulüm ona daha zor gelecektir.

İnsanın ruhuna inen iki tür baskı vardır: Baskının bir türü çevre ve toplum etkenlerinden kaynaklanır; başkasının insana attığı omuzdur, başkasının vurduğu darbe ve kırbaştır, başkasının çıkardığı sıkıntıdır ve başkası tarafından oluşturulan zindandır. Bir tür baskı da vardır ki insanın içinden kaynaklanır; çekememezlik baskısı, kin ve nefret baskısı, intikam baskısı, hırs ve tamah baskısı.

Sosyal adaletin sağlanması durumunda dış kökenli baskılar ortadan kaldırılmış olacaktır. Artık kimse kimsenin hakkını zayi edemeyecektir ve bu bakımdan insanın ruhu baskı altında kalmayacaktır. Ama eğer sosyal adalet sağlanmaz ve toplum zulüm ve yağmanın egemenliğinde kalsa bu durumda, hırs ve tamah baskısı altında olanlar daha çok tahrik olacak ve iç kaynaklı bu etkenlerin baskısı daha da artacaktır. O hâlde adaletin hakim olduğu çevrede sıkıntı içinde olan kimse, zulüm egemenliğinden daha çok rahatsız olacaktır.

İbn Ebi'l-Hadid şöyle der: Osman'ın öldürülmesinden sonra insanlar mescitte toplanmış ve hilafet konusunun nasıl sonuçlanacağını bekliyordu. Çünkü Ali'den (a.s) başka insanların güveneceği, dayanacağı ve yöneleceği kimse yoktu. Bu arada bazıları da Ali'nin (a.s) kişiliği ve İslâm'daki geçmişi hakkında konuşma yapıyordu. İnsanlar Ali'nin (a.s) etrafını sarıp biat ettiler. İmam Ali (a.s), işin başında insanlara hücceti tamamlamak amacıyla, *"Beni bırakın da benden başkasını arayın, bulun; çünkü bir işe yönelmişiz ki türlü-türlü yönü var; çeşit-çeşit rengi var. Gönülleri bu işte bir kararda duramaz... Bilin ki istediğini-*

zi kabul edersem, daha iyi bildiğime uyar giderim ben, ne söyleyenin sözüne aldırış ederim, ne ayıplayanın sözüne kulak asarım.” dedi.

Önemli Uyarı

İbn Ebi'l-Hadid şöyle devam eder: İmam Ali (a.s) ikinci gün konuşma yapmak amacıyla minbere çıkarak bir önceki gün işareten dikkat çektiği gerçeğe vurgu yaparak şöyle buyurdu:

Allah kendisi biliyor ki hilafete, bir makam ve bir güç olması bakımından asla ilgi duymam ve önem vermem. Allah Resulü'nün (s.a.a), *”Benden sonra ümmetin yönetimini ele alan kimse kıyamet günü sıratla durdurulacaktır. Allah'ın melekleri onun amel defterini oracıkta açacaktır. Adaletle hareket etmiş ve hüküm sürmüş ise Allah, onun adaletle hareket etmesinden dolayı onu kurtaracaktır. Aksi takdirde sırat birden sallanacak ve onu cehennemine dibine atacaktır.”* buyurduğunu kendim duydum.

İmam Ali (a.s) bunu dedikten sonra sağa ve sola bir baktı. Köşede, bucakta oturanları gözden geçirdi ve şöyle buyurdu:

Dünya nimetlerine gömülüp kalanlar, kendilerine mülkler, nehirler, değerli atlar, narin cariyeler alanlar bilsinler ki, yarın bütün bunları onların elinden alacak ve beytülmale geri çevireceğim; sadece hak etmiş olduklarını onlara bırakacağım.

Gelip demesinler ki Ali bizi kandırdı; baştan dediğini şimdi yapmıyor; Ali geldi de bizi sahip olduklarımızdan mahrum etti. Ben şimdiden plân ve programımı açıkça duyuruyorum.

Konu etrafında biraz konuşulduktan sonra kendilerini ayrıcalıklı gören ve aynı zamanda da itham edilen kimsele-
rin, Hz. Peygamber'le (s.a.a) birlikteliklerini ve İslâm yolunda zahmetler çektiklerini hatırlatmaları üzerine İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu:

Ben kişilerin Hz. Peygamber'le (s.a.a) birliktelik faziletini ve hizmet geçmişini inkâr etmiyorum. Ama bilinmelidir ki bunların sevap ve mükâfatını verecek olan Allah'tır. Kesinlikle bu, onlarla başkaları arasında fark gözetmemize neden olmayacaktır; bunlar ayrıcalık ölçüsü olarak kabul edilmeyecektir.

Kopmaların ve Bahanelere Sığınmanın Başlaması

Kendilerini Ali'nin (a.s) hükmünün kapsamında görenler bir gün sonra bir araya geldi, bir süre konuşup istişare ettiler ve aralarından Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı sözcü seçtiler. Velid, İmam Ali'nin (a.s) yanına geldi ve şöyle dedi:

Ey Ali! Öncelikle sen kendin bilirsin ki, burada toplanmış olan bizler, İslâm savaşlarındaki geçmişinden dolayı senden razı değiliz; genellikle bizim her birimizin akraba ve yakınlarından hiç olmazsa birini o savaşlarda sen öldürmüşsün. Ancak yine de biz bunları görmezden geliyor ve iki şartla sana biat etmek istiyoruz:

İlki, geçmişte olup bitenlerle ilgilenmemen ve bugünden itibaren dilediğin gibi davranmandır.

İkincisi ise şudur: Osman'ın katilleri şu an serbest olarak dolaşmaktadırlar. Onları kısas yapmamız üzere bize teslim et. Eğer bu şartların hiçbirini kabul etmeyecek olsan, Şam'a gidip Muaviye'ye katılmak zorunda kalacağız.

Ali (a.s) şöyle buyurdu: Geçmişte akıtılan kanlar, şahsî kin ve düşmanlık dolayısıyla akıtılmamıştı; inanç ve yollarımızın farklı oluşundan kaynaklanmıştı. Biz hak için ve siz batıl için savaşmıştınız, ama hak galip geldi. Buna itirazınız varsa ve dökülen kanlarınızın bedelini istiyorsanız, gidin ve batılı bozguna uğrattığı, yok ettiği için haktan isteyin.

Geçmişte olup bitenlere karışmamamı istiyorsunuz, bilin ki bu benim elimde ve yetkimde değildir; bu, Allah'ın bana yüklediği bir görevdir.

Osman'ın katilleri konusuna gelince; eğer onları kısas etmeyi kendime bir vazife bilmiş olsaydım, daha dün onlar üzerinde kısas hükmünü uygulardım.

Velid, bu net ve tavizsiz açıklamaları duyduktan sonra arkadaşlarının yanına döndü ve İmam'ın (a.s) sözlerini aktardı. Bunun üzerine onlar gittiler; muhalefet ve düşmanlık yönündeki kararlarını tek taraflı ve alenî olarak duyurdular.

Dostların İsteği

İbn Ebi'l-Hadid olayın devamında şöyle yazar: Ali'nin (a.s) dostlarından bazıları, Ali'nin (a.s) önderliğine karşı bir grubun oluştuğu, yıkıcı ve tahrik edici davranışlarda bulunduğu olayından haberdar olunca Ali'nin (a.s) yanına gelip şöyle dediler: "Onların memnuniyetsizliğinin ve bir grup oluşturmalarının en önemli nedeni, senin adalet ve eşitlik konusunda ısrarcı olmandır. Osman'ın katillerinin teslim edilme olayı ise ancak bahane ve kamufledir. Bu şartı öne sürerek avam halkı tahrik etmek istiyorlar. İstersen kararını bir kez daha gözden geçir."

Bazıları, bunu önerenlerden birinin ve hatta öneren şahsın bizzat Malik-i Eşter olduğunu söylemiştir.

İmam Ali (a.s), bu düşüncenin halk arasında da ortaya çıkabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak mescide doğru hareket etti. Halkın geneline konuşmak için hazırlık yaptı. İmam Ali (a.s) bir bez parçasını omuzlarının üzerine atmış, bir parçayı peştamal gibi beline bağlamıştı ve kılıcı da üzerindeydi. Minbere çıktı ve kemanına dayanarak konuşmasına şöyle başladı:

Rabbimiz ve mabudumuz olan Allah'a şükrediyoruz. Nimetleri açık ve gizli olarak bizleri kuşatmıştır. Onun bütün nimetleri bizim üzerimizde minnettir ve biz kendiliğimizden hiçbir şeye sahip değiliz.

Sonra şöyle devam etti:

Allah katında insanların en üstünü, ona en güzel şekilde itaat eden, Peygamber'inin sünnetine daha iyi, daha çok uyan ve de Allah'ın kitabı Kur'ân'ı daha iyi ihya edendir. Biz, itaat ve takva ölçüsü dışında kimseyi kimseden üstün görmüyoruz. İşte bu Kur'ân'dır, önümüzde; bu da Peygamber'in (s.a.a) siyeridir. Peygamber'in siyerinin adalet ve eşitlik temeline dayalı olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu, belli bir kasıt güden ve düşmanlığa yeltenen biri dışında kimseye gizli değildir.

Sonra da şu ayeti okudu:

Ey insanlar, şüphe yok ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi, aşiretler ve kabileler hâline getirdik tanışın diye; şüphe yok ki Allah katında en kerametliniz ve derecesi en yüce olanınız, en fazla takvalı olanınızdır.¹

Bu ayeti okumakla, aslında "Ayetin hükmü gereği sizin üstünlük ve ayrıcalıklarınızı lağvediyorum." mesajını verdi.

Mallara El Konması

İbn Ebi'l-Hadid, İmam Ali'nin (a.s) "Allah'a andolsun ki, Müslümanların geneline ait olup Osman'ın ona, buna verdiği şeylerle kadınlar evlendirilmiş ve cariyeler alınmış olsa bile onları sahiplerine geri çevireceğim." buyruğunu açıklarken şöyle yazar:

Ali (söylemiş olduğu gibi), firar eden ve hükmettiği sınırlardan çıkanlar dışında herkesin elindeki arazilere

el koydu ve böylece "Zamanı geçmiş olan şeyle ilgilenilmez." ilkesini, sosyal haklar alanındaki "Şüphesiz ki geçmiş olsa da hakkı hiçbir şey ortadan kaldırmaz; kesin ve sabit olan hak zaman aşımına uğramaz." buyruğuyla lağvetti ve geçersiz kıldı.

Amr b. As'ın Muaviye'ye Mektubu

Bu arada Amr b. As, Muaviye'ye şöyle bir mektup yazdı:

Ebutalib Oğlu, sahip olduğun malları, asanın kabuğunun alındığı gibi elinden almadan önce yapabildiğin her şeyi yap.¹

Adaleti Onu Ölüme götürdü

İmam Ali (a.s) hakkında söylenen "Adalete bağlılığından dolayı ibadet mihrabında öldürüldü." sözün ne anlama geldiğini açıkladım. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi konusu ve de İslâm savaşlarında yapılanlar konusu ancak birer bahane idi; asıl mesele, sosyal adaletin uygulanma konusuydu.

Özellikle bu bağlamda dikkat edilmesi gereken bir konu da, İmam Ali'nin (a.s) geçmişe karışmamayı ve gelecek için bugünden hareket etmeyi kabul etmemesi ve "*Şüphesiz ki geçmiş olsa da hakkı hiçbir şey ortadan kaldırmaz.*" buyurmasıdır.

Ali (a.s) ve Hilafet Makamı

Son olarak, İmam Ali'nin (a.s) bu alanda kendini bile sınırlı bıraktığının bazı örneklerine kısaca değineceğim.

İmam Ali (a.s) hilafet makamını asla kötüye kullanmadı; ne akrabaları ve ne de dostları tarafından kötüye kullanılmasına da kesinlikle izin vermedi. Hatta kötüye kullanma

1- Nehcü'l-Belâğa Şerhi, İbn Ebî'l-Hadid, c.1, s.90

sayılmayan, ancak bir tür öncelik olarak tanımlanabilen, o da kendisi değil başkaları tarafından ona tanınan öncelikli durumlardan bile yararlanmadı.

İmam Ali (a.s) bir şey almak için pazara gittiğinde, kendisini tanımayan ve böylece de kendisi ile başkaları arasında fark gözetmeyen kimselerden alış-veriş yapmayı tercih ederdi. İmam Ali (a.s), hilafet makamından yararlanmanın bu kadarına bile yapmadı.

Gerçek anlamıyla görevi yerine getiren ve makamından yararlanmak istemeyen bir kimse açısından sosyal konumlar bir hak değil, ancak sorumluluktur. Hak ve sorumluluk arasında fark vardır. Hak yararlanmak ve faydalanmaktır; sorumluluk ise görev ve vazifedir. Eğer sosyal konumlar kötüye kullanılmazsa, artık onlara hak değil, ancak sorumluluk adı kullanılabilecektir. İşte bu durumda bazı konumları, "acaba falanca kesim ve sınıfı da içerir mi?" diye incelemek istediğimizde, "Bu sorumluluk onları da içerir mi, yoksa içermez mi?" şeklinde dile getirmeliyiz; "Bu hak onlara da ulaşır mı, ulaşmaz mı?" şeklinde değil. Bunlar tamamen farklı şeylerdir. Mesela askerliğin bir hak değil, sorumluluk olduğunu söylüyoruz; bu nedenle de "askerlik hakkı" değil, "askerlik görevi" şeklinde niteliyor ve tanımlıyoruz.

Konum ve makamlar kötüye kullanılmasa ve samimiyetle çalışılsa onların hak değil, sorumluluk olduğu anlaşılacaktır. Sorumluluk şartlarıyla hak şartları da farklıdır.

Hilafet makam ve konumunu hiçbir surette kötüye kullanmayan Ali (a.s) açısından hilafet ve hükümet bir hak değil, ancak bir sorumluluktur. Sorumluluk ve görevin kötüye kullanılması istenirse, her sorumluluğun üzerine hak adı koyulur. Tam anlamıyla bir sorumluluk olan namaz, kötüye kullanılmak ve geçim kaynağı haline getirilmek istendiği durumda, çıkarıcı şahıs açısından namaz kılmak ve cemaate imamlık

etmek bir sorumluluk değil, bir haktır ve hatta hakların en büyüğü de olabilir. Ama gerçek tamamen farklıdır.

İmam Ali'nin (a.s), kendisini tanıyan ve tanıdığı için belki de malını ucuz bir fiyata verecek birinden alış-veriş yapacak kadar bile hilafet konumundan faydalanmadığını görüyor isek hilafetin bir hak değil, ancak bir görev ve sorumluluk olduğunu söylemeliyiz. Öyle sorumluluk ki, ondan üstün bir sorumluluk yoktur; hatta sorumluluktan bile üstün bir riyazettir.

İmam Ali (a.s), havanın çok sıcak olduğu vakitlerde hilafet konağının dışına çıkar, bir gölgede oturur ve işi gereği gelip de kendisini görmek isteyenleri orada beklerdi. İşte bu, en zorlu görevdir; gerçekte bu bir riyazettir.

İmam Ali (a.s), Hicaz'daki valisi Kusem b. Abbas'a şu mektubu yazar:

Sabah, akşam insanlarla otur, fetva isteyeneye fetva ver, cahile öğret, âlime danış. İnsanlarla aranda dilden başka vasıta, yüzünden başka perde olmasın.¹

İmam Ali (a.s), bir mektubunda da Malik-i Eşter'e şöyle yazmıştır:

Zamanının bir kısmını bizzat haksızlıklara uğrayanlara, ihtiyaçlarını, sıkıntılarını sana söylemek isteyenlere ayır. Onlarla herkese açık bir yerde oturarak konuş. O mecliste, yaratanına karşı mütevazi ol. Askerlerinden, yardımcılarından, koruyucularından korkmadan, çekinmeden seninle konuşmalarını sağla. Resulullah'ın birçok yerde, "Allah, zayıfın korkarak, dili dolaşarak dert anlatmaya çalıştığı, fakat güçlüden hakkını alamadığı bir ümmeti asla temizlemeyecektir." dediğini duydum.²

İmam Ali (a.s), aynı mektubunda şunları da ekliyor:

1- Nehcü'l-Belâğa, 67. Mektup

2- Nehcü'l-Belâğa, 53. Mektup

Halkından uzun müddet gizlenme. Çünkü valilerin halktan gizlenmesi, bir tür darlıktır.¹

Sa'di bu konuda "*Bostan*" kitabında şöyle demektedir:

To key bişinevî nâley-i dahdâh

Be keyvan beret kelley-i hâbgah

Çinan hasb kayed figanet be gûş

Eger dad hâhî ber âred hurûş.

İmdat feryadını ne zaman duyacaksın

Uyku âlemine dalmışsa başın

Öyle uyu ki, feryadı duysun kulağın

Seslendiğinde bir yardım isteyen.

1- Nehcü'l-Belâğa, 53. Mektup

İSLÂM'DA ADALET İLKESİ¹

Müslümanların İslâmî Adaletten Sapmasının Asıl Nedeni

İslâm dini açısından adalet ilkesi bu kadar önemli ve hayatî bir konu olduğu hâlde neden uygulanmadı? İslâm'ın doğuşundan çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen İslâm toplumu neden adaletsizliğin en kötü örneğine duçar olmuş, türlü türlü adaletsizlik ve ayrımcılıklarla karşı karşıya gelmişti?

Bu soruya cevap olarak ilk akla gelen şudur: Bunun asıl sorumlusu bazı halifeler olmuştur; adaletin iyi uygulanmasına ve gerçek yerini bulmamasına halifeler neden olmuştur. Çünkü bu emir öncelikle Müslümanların halifeleri ve yöneticileri tarafından uygulanmalıydı. Ancak yöneticiler, kötü niyetli olduklarından ve o yüce makama layık olmadıklarından dolayı adaletin uygulanmasına ve yerini bulmasına engel oldular. Sonuç itibariyle İslâm toplumunda adaletsizlik ve ayrımcılıkların farklı türleri ve örnekleri ortaya çıktı.

Bu cevap bir açıdan doğrudur, şöyle ki: Adaletten sapma nedenlerinden biri genel anlamıyla halifeler olmuştur. Çünkü adaleti uygulaması gerekenler halifelerdi, ama onlar bunu uygulamadı ve hatta aykırı yönde hareket ettiler. Emevî ve Abbasî halifeleri bunun canlı örnekleridir.

1- Bu konuşma, 1381 h.kamerî (1340 h.şemsî) yılında, Ramazan ayının 20. gecesinde yapılmıştır.

Adaletin Kötü Yorumlanması

Gerçek şu ki, adaletten uzaklaşmanın ve adaletin İslâm toplumuna hakim olmamasının tek nedeni halifelerin tutum ve yönetim tarzları değildir. Burada önemli bir neden daha var; etki ve sonuç bakımından birinci nedenden fazlalığı yoksa eksikliği de yoktur. Bu akşam bu neden hakkında konuşacak ve sizleri bilgilendireceğim. Sözünü ettiğim neden, İslâm'daki adalet ilkesinin bazı din büyükleri ve âlimleri tarafından kötü yorumlanmasıdır. Her ne kadar bu yorum karşısında duran ve direnen İslâm âlimleri oldu ise de etkili olamadılar.

İyi ve yüce bir kanun ilk etapta iyi yorumlanmalı, ikinci etapta iyi uygulanmalıdır. Eğer kanun iyi bir şekilde yorumlanmazsa, uygulama konumunda olan insanların iyi olarak uygulamak istemelerinin de faydası olmayacaktır. Çünkü onlar, yorumlanan şekilde uygulamak zorundadırlar. İcra ve yürütme makamında olanların iyi uygulama düşüncelerinin olmaması durumunda ise bu onlar için güzel bir bahane olacaktır. Kanunu yorumlamakla yükümlü olanlar, uygulama ve yürütme konumunda bulunanların kötü niyetlerine uygun ve uyumlu olarak kanunu yorumlayacak olsalar pratikte ve sonuç olarak onlara hizmet etmiş ve insanlardan gelebilecek eleştiri ve baskılar karşısında onları kurtarmış olacaktırlar. Artık bu bağlamda yorumcuların yanlışlıkla veya kanuna ve millete hıyanet düşüncesinde olduklarından dolayı kötü yorumlamaları bir şeyi değiştirmeyecektir.

Adalet ilkesi işte bu akıbete uğradı. İslâm'daki adalet ilkesini inkâr edenlerin çoğunun ve hatta tümünün -açıklayacağım şekilde- hiçbir kötü niyeti yoktu belki de, sadece yüzeyel düşünmelerinden dolayı Müslümanları böyle bir duruma düşürdüler. Böylece de İslâm iki büyük sorunla karşılaştı:

Uygulama ve yürütme mekanizmasındaki kötü niyetin varlığı ilk sorun idi. Bu, daha ilk günlerde hilafet çarkının

ana eksenine oturmaması sonucunda ve Arap ırkının diğer ırklara üstünlüğü, Kureyş'in başkalarına üstünlüğü, bir grubun istediği şekilde haklara ve mallara el uzatmasına olanak sağlama ve diğer grubun da mahrum bırakılması suretinde ortaya çıkmıştı.

İmam Ali'nin (a.s) hilafeti kabul etmesinin en önemli nedeni bu sapmaya karşı mücadele etmekte ve sonuçta da bu uğurda şehit edildi. Bu sapma, Muaviye'nin ve diğer halifelerin döneminde daha da derinleşti ve artarak devam etti.

Diğer sorun ise yüzeysel düşünceli ve dindar görünüm-lü zümreden kaynaklandı. Bunlar, bir takım kuru ve ruhsuz düşüncelere dayanarak bir tür eğrilikler ve yanlış yorumlar yaptılar ki etkisi bugün bile devam etmektedir.

Kelamî Dayanak

Bu sosyal ilkenin kelamî bir dayanak ve kökü vardır. Kelam ilmi, hicrî birinci asrın ikinci diliminde ortaya çıktı. Bir grup; dinin temel inanç ilkeleri, tevhit inancı, Allah'ın vasıfları, dinî sorumluluklar ve ölüm sonrası hayat hakkında ilmî tartışmalar yaptıklarından dolayı "mütekellim=kelamcı" adıyla meşhur olmuşlardı.

Bu zümrenin "mütekellim" adıyla tanınma nedeni hakkında tarihçiler bazı noktalara değinmişlerdir.

Bazıları bunu şöyle açıklamıştır: Bunların düşüncesini bir süre meşgul eden en önemli konu, Allah'ın kelamı olan Kur'-ân-ı Kerim'in hadis mi, yoksa kadim mi olduğu konusuydu. Allah'ın kelamının bu boyutu ile ilgilendiklerinden dolayı "mütekellim=kelamcı" olarak tanındılar.

Bazılarının açıklaması ise şöyledir: O dönemde yeni yeni yayılmaya başlayan mantık ilmi karşısında "mantık" adını çağrıştıran bir isim seçmek isteklerinden dolayı çalışma yaptıkları ilim dalına "kelam" adını verdiler.

Mantık "nutuk ve konuşma", kelim ise "söz" anlamındadır.

Bu husustaki bir başka görüş de şöyledir: Bunlar çok tartışıklarından dolayı onlara "mütekellim" adı verilmiştir.

Her halükârda böyle bir grup ortaya çıkmıştı.

İlâhî Adalet

Kelam ilminde konuşulan ve tartışılan konulardan biri, Allah'ın adaleti ve adil olup olmadığı konusu idi. Bu konu büyük yankı bulmuş, birçok dal ve boyut kazanmış ve (konumuzdan ibaret olan) sosyal adalet konusuna kadar uzanmıştı.

Bu konu, birçok fitnelere ve nice kanların dökülmesine neden olan ilâhî kelamın hadis mi, yoksa kadim mi olduğu konusundan daha çok önem kazanmış, ön plâna çıkmış ve öyle bir boyut kazanmıştı ki, adalet konusunun ispat ve nefyi, kabul ve reddi bağlamında mütekellimler ikiye bölünmüşlerdi: Adliye ve Adliyye karşıtları.

Adliyye, ilâhî adalet ilkesini savunanlardı; Adliyye karşıtları ise, ilâhî adalet ilkesini yadsıyan ve reddedenlerdi.

Şia mütekellimleri, daha ilk günden genellikle Adliyye içinde yer aldıklarından dolayı İslâm dininin temel inanç ilkelerinin beş tane (tevhid, adalet, nübüvvet, imamet, mead) olduğunu savunmuşlardır. Yani Şia bakış açısından İslâm'ın beş temel inanç ilkesi vardır.

İlâhî adalet konusu, kelam ilminde iki dalda ele alınmıştır:

Gökyüzü, yeryüzü, cansızlar, bitkiler, canlılar, dünya ve ahiretten ibaret olan yaratılış ve kâinat, adalet ölçüleri üzerine mi kurulmuştur ve adalete uygun mudur? Yaratılışta hiçbir varlığa zulmedilmemiş midir? Gökleri ve yeryüzünü ayakta tutan adalet midir? Ve nitekim bu evren adaletle mi ayakta durmaktadır?¹

1- Tefsir-i Safi, Feyz-i Kaşanî, Rahman Suresi'nin 7. ayetinin tefsiri

Yoksa yüce Allah'ın iradesi mutlak olduğundan ve hiçbir şey de O'nun iradesini sınırlandıramayacağından dolayı dile-
diğini yapar,¹ istediği gibi hükmeder,² yaratması hiçbir ölçü
ve kurala tâbi olmaz, O adaletin gerektirdiklerini yapmaz, O'-
nun yaptığı her şey adaletin bizzat özü müdür?

Yüce Allah kıyamette, adalet ölçülerine uygun ve uyumlu
olarak mı davranacak, hesap ve ölçüye uygun olarak kimi-
lerini cennete ve kimilerini de cehenneme mi gönderecektir?
Yoksa böyle olmayacak mıdır?

İkinci şıkta yer alan mütekellimler (Adliyye karşıtları) bu
soruyu şöyle cevaplamışlardır:

Hiçbir ölçü ve hiçbir kanun Allah'ın fiiline hakim konum-
da olamaz; her ölçü ve her kanun yüce Hakkın fiil ve emrine
tâbidir; adalet de, zulüm de Allah'ın emrine tâbidir. Eğer Al-
lah, emrine itaat edeni cehenneme ve muhalefet edeni cenne-
te gönderecek olsa bu, Allah tarafından yapıldığı için adaletin
bizzat kendisidir. Allah'ın irade ve fiili hiçbir ölçüye tâbi ol-
maz ve hiçbir kanuna boyun eğmez; bütün kanun ve ölçüler
O'nun iradesine tâbi olur, boyun eğ.

Bu, varlıkların öz yaratılışının ve evrenin düzeninin ada-
let ölçüsüne uyumlu olup olmadığı bağlamında adalet ilkesi
konusunun bir boyutudur.

Konunun diğer boyutu teşri düzeniyle ve dinî buyruk-
larla ilgilidir. Yani yüce Peygamber (s.a.a) aracılığıyla bizlere
ulaşan, İslâm şariat ve yasası olarak nitelenen ilâhî buyruk-
ların durumu nedir? Acaba teşri düzeni adalet ölçüsüne tâbi
midir, değil midir? Bu buyruklar adalete uygun olarak mı va-
zedilmiştir? Her hüküm bir hakikate, gerçek bir yarar veya
zarara mı kuruludur, yoksa böyle değil midir?

1- Âl-i İmrân, 40

2- Mâide, 1

İslâm şeriatının yasalarına baktığımızda bazı şeylerin helal ve câiz ve hatta farz kılındığını, bazı şeylerin de buna karşıt olarak haram ve yasak edildiğini görmekteyiz. Mesela İslâm dini doğruluğu ve emanete sadık kalmayı farz kılmuş; yalan, hiyanet ve zulmü yasaklamıştır.

Hiç şüphesiz yüce Allah'ın emir buyurduğu şey iyidir ve yasakladığı ise kötü. Bu iyiler iyi ve kötüler de kötü olduğundan dolayı mı İslâm dini onları emretmiş ve yasaklamıştır, yoksa İslâm dininin emrettiği şey iyi ve yasakladığı şey kötü mü olmuş? Yani eğer İslâm dini bunun tersini yapmış olsaydı ve yalana, hiyanete, zulme emretmiş olsaydı bunlar gerçekten iyi mi olacaktı veya doğruluğu, emanete vefayı, adaleti yasaklamış olsaydı bunlar gerçekten kötü mü olacaktı?

İslâm dini ticareti helal ve faizi haram kılmıştır. Şimdi ticaretin iyi ve faizin kötü olduğunda şüphe yoktur. Ticaret zatı itibariyle iyi, insan için faydalı ve yararlı olduğu için mi İslâm dini onu helal saymış ve faizi de zatı itibariyle kötü, toplum için zararlı olduğu için mi yasaklamış ve **"Faiz yiyenler, ancak Şeytan tarafından çarpılmış gibi bir hâle geliverirler."**¹ buyurmuştur? Yoksa durum bunun tersi midir? Yani ticaret, İslâm emrettiği için mi iyi oluvermiş ve faiz, İslâm'ın yasakladığından ötürü mü kötü oluvermiştir?

Hüsn ve Kubh-i Aklî (Aklî Güzellik ve Çirkinlik)

Böylece İslâm âlimleri iki gruba ayrıldı:

Bir grup aklî hüsn ve kubhu savunur ve şariat sahibinin emrinin gerçek güzellik ve çirkinliğe, yarar ve zarara tâbi olduğunu kabul ederken; bir diğer grup aklî hüsn ve kubhu yadsıdı ve her şeyin hüsn ve kubhunun şariat sahibinin emrine tâbi olduğunu ileri sürdüler.

Aynı durum, insanların hakları ve sınırlarıyla ilgili ve aynı zamanda sosyal bir konu olan adalet ve zulüm hakkında da ortaya çıktı. Adliyyenin görüşü uyarınca gerçekte ve hakikatte bir hak vardır ve bir hak sahibi; hak sahibi olmak veya olmamak bir hakikattir. İslâm'ın emri gelmeden önce bu hak ve hak sahibi vardı; kimi gerçek hakkına ulaşıyordu ve kimi de hakkından mahrum kalıyordu. İslâm geldi ve hak sahibinin kendi hakkına ulaşması yönünde yasalar getirdi. İslâm dini getirdiği yasalarını hakka ve adalete uyumlu ve dayalı olarak düzenledi. Adalet, her hak sahibine hakkının verilmesidir. İslâm emretmese idi bile hak ve adalet bir gerçektir ve gerçekliğinden bir şey kaybetmeyecekti.

Aklî hüsn ve kubhu kabul etmeyenlerin görüşü uyarınca hakkın, hak sahibi olmanın, hak sahibi olmamanın ve aynı şekilde adaletin ve zulmün bir hakikati yoktur; bütün bunlar şariat sahibinin nasıl bir kanun vazedeceğine tâbidir.

Bu grubun inancına göre var oluş düzeni, yüce Allah'ın fiili ve mutlak iradesinin ürünü olduğundan dolayı hiçbir kanun ve yasaya tâbi olmadığı ve boyun eğmediği gibi, teşri düzeni de aynı sebepten dolayı hiçbir ilkeye tâbi olmaz ve hiçbir yasaya boyun eğmez. İslâm'ın vazettiği her kanun haktır; yani hak olur ve onun getirdiği herşey adalettir.

Eğer İslâm dini insanın; zahmet çektiği, emek verdiği, sıkıntıya katlandığı ve ürettiği şeylerin hiçbirinde hak sahibi olmadığını ve hiçbir şekilde zahmet çekmemiş ve emek vermemiş birinin hak sahibi olduğunu söylemiş olsaydı gerçekten de zahmet çeken kimse değil de, zahmet çekmemiş olan mı hak sahibi olacaktı.

Hüsn ve Kubh-i Aklî Konusunun Amelî ve Sosyal Sonucu

Bu konunun pratikte ve amelî noktada nasıl bir sonucu vardır? Her hâlükârda her iki grup, mevcut İslâmî kanunla-

rın yararlı, hakka ve adalete uyumlu olduğuna inanmışlardır. Ancak bir grup hüsn ve kubhun, yarar ve zararın, hakkın, haklının, haksızın önceden var olduğuna ve İslâm'ın da bunlara uyumlu olarak kanunlar getirdiğine; diğer grup ise, bunların önceden var olmadığına ve dinin buyruklarının akabinde ortaya çıkmış olduğuna inanmıştır.

Bir grup din buyruklarının ölçüsünün hüsn, kubh, hak, haklı, haksız, adalet ve zulüm olduğunu; diğer grup ise bütün bunların ölçüsünün din olduğunu ileri sürmüştür. Hâce Ali veya Ali Hâce demekle bir şey değişmez, sonuç aynıdır. Bu nedenle de her iki gruba mensup âlimler, fıkıh ve fıkıh metodolojisi alanında hükümlerin maslahatı ve bir maslahatın diğer maslahata önceliği hakkında birleşmişlerdir.

Buna cevap olarak şöyle diyebiliriz: Hayır, durum bundan ibaret değildir. Konunun amel noktasında çok önemli bir sonucu vardır. Bu ise, İslâmî hükümlerin çıkarsanmasında akıl ve ilmin etkin ve müdahil olmasıdır.

Birinci grubun "Bir hak ve bir adalet vardır, gerçek itibariyle hüsn ve kubh vardır ve İslâm'ın kanun koyucusu da her zaman bu gerçekleri göz önünde bulundurmuştur." yönündeki görüşünü kabul edecek olsak, akıl ve ilmin hükmü uyarınca hakkın ve adaletin neyi gerektirdiği, yarar ve zararın ne olduğu gibi durumlarla karşılaştığımızda akıllı, yarar ve zararı algılayan kılavuz olarak kabul etmek ve de Adliyye grubunun belirlediği "Akıl hükmettiği her şeye şeriat de hükmeder" veya "Şer'î farzlar, akli farzlarda lütuflardır." türünden kuralları uygulamak mecburiyetinde kalacağız. Naklî bir delilin zahiri buna aykırı olsa da durum değişmeyecektir. Çünkü bu temel doğrultusunda İslâmî hükümlerin bir ruhu, gayesi ve amacı olduğuna inanmaktayız. İslâm'ın bir amacı olduğunu ve asla bu amacından sapmayacağını kesin olarak bildiğimizden dolayı biz de bu hedef yönünde hareket edecek, kalıp ve şekillere bağlı kalmayacağız.

Faizin haram olduğunu ve bunun da nedensiz olmadığını anlamakla, şekil ve kalıbın değişmesi durumunda bile haram oluşu gerçeğinde bir şeyin değişmeyeceğini anlayacağız. Faizin gerçeği faiz, zulmün gerçeği zulüm, hırsızlığın gerçeği hırsızlık ve dilencilüğün gerçeği de dilenciliktir, topluma yük olmaktır; gerek bunlar faiz, zulüm, hırsızlık ve dilencilik şeklinde olsun ve gerekse hak ve adalet örtüsüne bürünsün; mahiyet ve gerçek itibariyle bir şey değişmeyecektir.

Ama eğer ikinci görüşü kabul etsek akıl asla kılavuz olmayacaktır; İslâmî kanun ve yasaların temel edinebileceğimiz hiçbir ruh ve anlamı olmayacaktır. Var olan tek şey şekil ve kalıp olacaktır; şekil ve kalıbın değişmesiyle de her şey değişecektir. Bu görüş uyarınca ne kadar haktan, adaletten, maslahattan, bir maslahatın diğer maslahata önceliğinden söz edilirse edilsin, bunların gerçek kavramı kayıptır. Çünkü suret, şekil ve kalıba maslahat, adalet, hak... adını vermişlerdir.

O hâlde birinci görüş uyarınca biz hakkı, adaleti ve maslahatı gerçek bir olgu, ikinci görüşte ise onları hayalî bir varsayım olarak görmekteyiz.

Cahiliye dönemindeki insanların dalalete düşmelerinin bir nedeni de iyilik ve kötülüğü algılama gücünü kaybetmeleri olmuştu. Onlar, her çirkinliği din adı altında kabul etmiş ve onlara dinî ve şer'î buyruklar adını vermişlerdi. Kur'an-ı Kerim bu yönüyle onları eleştirmiş ve zati itibariyle kötü bir işi Allah'ın buyurmayacağını anlamaları gerektiğini bildirmiştir. Bir şeyin çirkinlik unvanı taşıması, yüce Allah'ın onu buyurmayacağına yeterli bir nedendir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Onlar, kötü bir iş yapınca babalarımız da derler, bu işi yaparlardı, öyle bulduk onları ve Allah emretti bunu bize. De ki: "Allah kesin olarak kötülüğü emretmez. Allah'a, bilmediğiniz şeyi mi isnat ediyorsu-

nuz?" De ki: "Rabbim, adaletle hareket etmemi emretti bana."¹

Bu ayetin açılımı şöyledir:

Onlar işledikleri bir iffetsizliği iki delile dayandırıyorlardı: Derlerdi ki bu, babalarımızın ve atalarımızın geleneğidir ve ayrıca Allah'ın emri de bu yöndedir; bunu yapmamıza Allah izin vermiştir.

Ey Peygamber, onlara de ki Allah kötülüğün ve iffetsizliğin işlenmesine asla izin vermez. İffetlilik de, iffetsizlik de bir hakikattir; Allah'ın emri ve nehyi ile iffetsizlik iffet, iffet de iffetsizlik olmaz. Ayrıca Allah, kesinlikle iffetsizliği buyurmaz ve ona izin vermez. Şüphesiz ki Allah adaleti ve dengeli olmayı emreder.

Bunu kendiniz anlamalı, teşhis etmeli ve ölçü edinmelisiniz; bu ölçü ile yüce Allah'ın neyi emrettiğini ve neyi yasakladığını teşhis etmelisiniz.

Dört Delil

Allah'ın adaletini savunan âlimler açısından şer'î deliller dört tanedir: Kur'ân, sünnet, icma (özel bazı şartlarla İslâm âlimlerinin bir konu üzerinde ittifak etmesi) ve akıl.

Adaleti kabul etmeyen âlimler ise şer'î delillerden birinin akıl olmasını anlamsız bulmuş ve şer'î hükümleri çıkarsama yollarından birinin akıl olmasını kabul etmemişlerdir. Onlar açısından yapılması gereken tek şey bildirildiği gibi hareket etmek ve itaat etmektir.

Utanç Verici Kanıtsamalar

İslâm'da bazılarının ortaya çıkıp kendilerini gerçek Müslüman ve hatta diğer Müslümanlardan daha üstün ve daha

1- A'râf, 28-29

mukaddes tanıtmaları, itaat ehli görmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.a) sünnetine tamamen bağlı olduklarını duyurmaları ve bunun ardından da hem var oluş düzeninde (tekvin alanında) ve hem de kanun koyma düzeninde (teşri alanında) Allah'ın adaletini inkâra dayalı görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamaya girişmeleri gerçekten insanı hayrete düşürmekte ve kanını dondurmaktadır.

Bunlar bir taraftan kendi vehim ve zanları doğrultusunda tekvin alanındaki adaletsizlikleri, hastalıkları, sıkıntıları ve şeytanın yaratılmasını örnek göstererek şöyle demişlerdir: Eğer âlem adalet ekseninde hareket etseydi Ali b. Abu Talib (a.s) öldürülmez ve sonra da onun yerini Ziyad b. Ebih ve Haccac b. Yusuf gibileri almazdı...

Öte yandan kanun koyuculuk (teşri) düzeninde de İslâm hükümlerinin bir yasa, kural, yarar, zarar, hüsn ve kubh.... türünden şeylere tâbi ve bağlı olmadığını kanıtlamak için şöyle demişlerdir: İslâm şeriatı, dağınıkları toplama ve topluları dağıtma üzerine kuruludur. Bundan dolayı da dinin buyruklarında bunca çelişki vardır; İslâm'ın kanun koyucusunun, birçok yerde iki farklı şey hakkında aynı şekilde veya birbirlerine çok benzeyen iki şey hakkında ise farklı iki şekilde hükmettiğini görmekteyiz. İslâm'ın kadın ve erkek arasında, erkeğin dört kadınla evlenebileceğini caiz görmek ve kadının ancak bir erkekle evlenebileceğini bildirmek şeklinde fark gözetmesi bu çelişkilerin bir örneğidir. Hırsızın elinin, suçu işleyen alet olması bakımından kesilmesini emrettiği hâlde, yalan söyleyen veya zina işleyen kimselerin suçu işleyen aletlerinin kesilmesini buyurmaması, bu bağlamdaki diğer örneklerdir...

Kendini Kur'ân'a tâbi ve bağlı gören bu tür insanları tarihte görmek gerçekten insanın yüzünü kızartır.

Kur'ân hem tekvin ve hem de teşri düzeninde açıkça ilâhî adaletten söz ettiği ve örneklerle değindiği hâlde, sö-

zünü ettiğimiz bu grup, İslâm'ın hükümlerinin hikmetten yoksun olduğundan, var oluş (tekvin) ve kanun koyuculuk (teşri) düzeninde adaletsizlik ve hikmetsizlik görüldüğünden söz etmişler.

Adalet İnkârcılarının Başarısı

Bundan daha da yüz kızartıcı olan, bir asır süren tartışma, çatışma, fitne ve dökülen kanlar sonrasında adalet inkârcılarının, dönemin iktidar ve siyaseti tarafından desteklenmesiyle öne geçmesi ve üstün gelmesidir.

Bu, Abbasî halifesi Mütevekkil eliyle gerçekleştirildi. Mütevekkil bu görüşü kendi düşünce ve siyasetiyle uyumlu bulduğundan veya bunun gerçeğini anlayamadığından dolayı destekledi.

Mes'udî bu hususta şöyle yazar:

Mütevekkil halife olup yönetimi ele aldığı anda aklı tartışmalara engel olunmasını, Mu'tasım ve Vasık döneminde insanların (din konusunda) yaptıklarının terk edilmesini, dinî konularda itaat edilmesini ve akıl yürütülmemesini emretti. Adalet ilkesini yadsıyan hadis âlimlerini de, görüş belirtmeksizin hadis nakletmekle, sünnet ve cemaati duyurmakla-yaymakla görevlendirdi.¹

Ayrıca Mütevekkil, yeni yayılmakta olan felsefeyi de, aklî bir alan olduğundan dolayı yasaklamıştı.

"Sünnî" Terimi

Şu noktaya da değinmemiz iyi olacaktır: Bugün Şia karşısında bir terim olarak kullanılan "Sünnî" kelimesi önceleri bu anlamda değil, sadece adalet ilkesini ve olguların gerçek hüsn ve kubhunu yadsıyanlar hakkında kullanılmıştır.

1- Murucu'z-Zeheb, c.4, s.86

Şia ve Mutezile¹ hakkında Adliyye terimi kullanıldığından dolayı Şia dışındaki diğer Müslümanlara Ehlisünnet ve cemaat adı verilmiştir.

Burada bilinmesi gereken bir diğer noktada şudur: Sonraları yetişen Ehlisünnet âlimlerinin büyük çoğunluğu Eş'arî ekolünü seçmedi ve adalet ilkesini kabul etti. Ehlisünnet'ten olan Zemaşerî gibi büyük âlimler, bu zümreden örneklerdir sadece.

Kelam alanındaki tartışmalar git gide azaldıktan sonra her grubun inancı diğerini etkiledi. Adliyye inancının karşıt grubu nasıl etkilediğini veya bunun aksinin nasıl gerçekleştiğini ve böylece de musibetin nasıl geneli etkileyecek bir yapı kazandığını açıklamaya şimdilik zamanımız yeterli ve elverişli değildir.

Eş'arî Düşüncesinin Genel Tarafından Beğenilmesi

O dönemde yaşayan insanların geneli, adaleti yadsıyanların görüşünü benimsemişlerdi. Çünkü bu görüş sırf itaate, teslimiyete, tâbi olmaya ve bağlılığa kuruluydu. Genel halk kitlesi, düşünecek düzeyde olmadığından dolayı düşünmeyi ve akletmeyi tehlikeli görür ve ondan korkarlar. Şariat hükümünün aklî kanuna bağlı olmadığını söylemek, genel halk açısından bir tür dini yüceltmek ve önemsemektir. Bu nedenle de Mütevekkil'in düşünce özgürlüğünü engellemesi halk tarafından çok beğenilmiş ve bu, dini ve sünneti destekleme olarak algılanmıştı.

Mütevekkil günahkâr, gaddar ve zalim biri olmasına rağmen halkın çoğunluğu tarafından sevildi, sayıldı ve Allah'ın

1- Mutezile, Mütevekkil döneminde belli bir ekol olarak varlığını sürdürememiş ve dağılmıştı; bu noktada inancını koruyabilen ancak Şia kelimacıları olmuştu.

dinine büyük bir yardım olarak gördükleri düşünce özgürlüğünü yasaklamasına teşekkür etmek amacıyla onun hakkında övgü dolu şiirler yazıldı. Halkın geneli, -gerçekte İslâm için ilmî ve fikrî facia ve İslâm'ın aklî hayatı için büyük bir musibet olan- o günü bayram havasında geçirdi. Şairlerden biri, Mütevekkil'i övdüğü şiirinde şöyle demiştir:

Artık bugün Peygamber'in sünneti üstün tutuldu ve saygı gördü; hiç horlanmamış gibi oldu adeta. Şimdi artık Peygamber'in sünneti olanca onur ve kıvanç ile kendini göstermekte ve batılı yerden yere vurmaktadır. Bu bidatçiler (Adliyye grubu) arkalarını döndü ve cehenneme gittiler. Bir daha asla dönmeyecekler. Allah, Peygamber'in (s.a.a) sünnetine saygı duyan ve bağlı olan halife Mütevekkil eliyle Müslümanların öcünü bu bidatçilerden aldı. Mütevekkil, benim Rabbimin halifesidir; Allah Resulü'nün amca oğlu ve Abbasoğulları'nın en yücesidir. Dinin yardımcısı ve bölünmüşlükten kurtaran odur. Allah onun ömrünü uzun, sayesini üstümüzde daim, sağlıklı ve esen, dine yaptığı bu büyük yardımına mükâfat olarak yüce cennetinde Hz. Peygamber'le birlikte kılsın.

Tarih bağlamında olayların gelişim süreci böyle gerçekleşmişti. İlâhî adalet konusunda yaşananlar yaşanmış ve ilâhî adalet ilkesini inkâr edenler başarılı olmuştu. Adalet inkârcılarının görüşlerinin Adliyye grubuna sirayet etmesi sonucunda İslâm'ın sosyal adalet ilkesi de zarar görmüş ve uğursuz akıbete düşmüştü. İşte bu düşünsel kargaşa ve kaos İslâm dünyasına pahalıya mal olmuştu.

İslâm Eş'arîliği ve Yunan Sofistizmi

"Hak ve adalet mi dinin, yoksa din mi hak ve adaletin ölçüsüdür?" konusunda İslâm âlimleri arasında çıkan ikilik, çok eski zamanlarda filozoflar arasında ve hakikat konusunda

"Gerçekte bir hakikat var da bizim zihnimizde oluşan düşünce ve algılar bu hakikate tâbi ve bağlı mıdır, yoksa hakikat mı bizim zihin ve düşüncemize tâbidir?" şeklinde ortaya çıkmış olan ikiliğe çok benzemektedir. Başka bir deyişle bunu şöyle açıklayabiliriz: İlmî ve felsefî düşüncelerimizi açıklarken "Falan konu ve falanca şey öyle veya böyledir." deriz. Gerçekten de o konu ve şeyin, biz anlasak da, anlamasak da bir hakikati var mıdır ve bizim zihnimiz onu olduğu gibi algıladığı için zihnimizin algısı hakikî bir algı mıdır? Yoksa durum bunun aksi midir? Yani hakikat bizim zihnimize mi tâbidir ve nasıl olursa olsun bizim algıladığımız şey midir hakikat? İnsanlar bir hakikati farklı şekillerde algılayabileceklerinden ötürü hakikat bunların her birine oranla farklı bir şey mi olacaktır? Hakikat göreceli türden bir şey midir? Eski Yunan'da bazı gruplar ortaya çıkarak insanın düşüncesini, hakikatin ölçüsü olarak tanımladı ve her şeyin ölçüsünün insan olduğunu söylediler. Felsefe tarihinde bunlara "Sofistler" denmiştir.

Bunlar, zaman olarak İslâm kelimcilerinden önce yaşamış ve iddialarını da, aynen İslâm'daki adalet inkârcıları gibi bir takım delillere dayandırmışlardır.

Adalet ilkesini inkâr edenler, İslâmî buyruklarda (kendi zanlarına uygun olarak) bir takım çelişkiler olduğuna, farklı konumda olan şeylerin bir hüküm altında toplandığına, aynı konumda olan şeylerin ise hükümlerinin değişik olduğuna dayanarak dinî buyrukların ölçüsünün gerçek yarar ve zarar olamayacağını; iyilik ve kötülüğün, yarar ve zararın ölçüsünün İslâmî buyruklar olduğunu savundular.

Sofistler de akıl ve algıda ortaya çıkan çelişki ve hatalara dayanarak aklın ölçüsünün hakikat olamayacağını ve hakikatin ölçüsünün akıl olduğunu savundular.

Filozofların, o dönemde yaşayan Yunanlı veya başka sofistlere verdikleri cevapların benzerleri Adliyye âlimleri tara-

findan, adalet ilkesini inkâr eden gruba -dinî sofistler denmesi daha yerinde olacaktır- verilmiştir. Bu hususta daha fazla ayrıntıya giremeyeceğim.

Gericilik ve Aydın Düşünce Savaşı

Adalet taraftarlığı ve karşıtlığının, aslında gericilik ve fikrî donukluk ile aydın görüşlülük ve aydın düşünce arasında bir savaş olduğunu gördük. Yazık ki bu savaşta kazanan taraf gericilik, donukluk ve karanlık düşünce oldu ve bu açıdan İslâm dünyası büyük manevî zararlara uğradı.

İnsanda bir his vardır ve bu hissi uyarınca dinî konularda daha fazla tevazu göstermek ister ve bunu yaparken de dinin izin vermediği bir şekilde ve dine aykırı olarak gerçekleştirir. Yani akıl ışığını söndürür ve bunun sonucunda dinin yolunu da kaybeder.

Yüce Allah Resulü'nden (s.a.a) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

Belimi iki kişi kırmıştır; bağnaz ve zahit cahil, laû-bali ve kayıtsız âlim.¹

Başka bir hadiste şöyle yer almıştır:

Allah'ın iki hücceti/kanıtı vardır; zahir hüccet ve batın hüccet. Batın hücceti akıldır ve zahir hücceti ise peygamberlerdir.

Ali (a.s) Gericiliklerin Kurbanlığı

İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesi ve bu şehadetin nedenleri, bugünkü konuşmamın konusundan ibaret olan "akletmenin dindarlıktan ayrılması" bakımından ibret verici bir öyküdür.

1- Biharul-Envar, c.2, s.106-111

İmam Ali (a.s) mescitte namaz hâlindeyken veya nama-za hazırlanırken vuruldu ve bunun sonucunda da şehit oldu. Doğrudur ki İmam Ali'nin (a.s) adalete bağlılığı ve adaletten asla ödün vermemesi onun için düşmanlar ve düşmanlıklar, Cemel ve Sıffin savaşı ortaya çıkardı; ama sonuçta cehalet, gericilik ve fikrî donukluk "Haricîler" adındaki bir grubun eli olarak ortaya çıktı ve İmam Ali'yi (a.s) şehit etti.

Haricîler

Sıffin Savaşı'nda hakemlik olayı ile karşı karşıya kalındı; İmam Ali'nin (a.s) dost ve ashabından bazıları Ali'nin (a.s) emrine uymadı ve böylece Haricîlik ekolü oluşturuldu. İmam Ali'nin (a.s) başına kılıcı indiren şahıs da Haricî idi. Haricîlik, İslâm fırkalarındandır. Onlar kendilerini Müslüman görüyor ve kendilerinden başka herkesin dinden çıktığına inanıyorlardı. Haricîlerin İslâm inancında olmadığını kimse iddia etmemiş ve hatta herkes, onların büyük bir taassupla İslâm'a bağlılığını söylemiştir. Haricîlerin en bariz ve belirgin özelliği düşünce ve akletmekten yoksun olmalarıydı. İmam Ali (a.s) onları inançlı, ama cahil ve yüzeysel topluluk olarak tanıtmıştır. Haricîler ibadet düşkünü insanlardı, gece namazı kılar ve Kur'ân okurlardı; ama cahil, düşüncesiz ve aklını kullanmayan ve hatta din hususunda düşünmeye ve akletmeye karşıt olan bir topluluktur.

İmam Ali (a.s), hücceti tamamlamak için onlarla yaptığı bir konuşmada şöyle buyurdu:

Sizi bu hakem işinden sakındırmıştım. Ama siz dinlemeyerek isyancı muhalifler gibi geldiniz bana, reyimi bırakıp heva-heveslerinize kapıldınız. Akli havada ve sefih topluluk, ben sizlere bir kötülük getirmediğim.¹

Siz bugün hakemlik konusunda beni eleştiriyor ve hakemliği kabul etmenin hata olduğunu, sizin tövbe ettiğinizi ve benim de tövbe etmem gerektiğini söylüyorsunuz. Ben daha başından hakemliği kabul etmememiz gerektiğini size söylemiştim; siz ise bunda diretmiş, bana kılıç çekmiş, Kur'ân için savaştığınızı ve bunların da şimdi Kur'ân'ın hükmünü öne sürdüğünü söylemişsiniz. Ben de bunu, razı olmamama rağmen ve mecburiyet sonucunda kabul etmiş ve onlarla antlaşma yapmıştım.

Şimdi kalkıp bunun yanlış olduğunu söylüyor ve o antlaşmayı bozmamı istiyorsunuz benden. Kur'ân-ı Kerim açıkça "**Ahitlere vefa edin.**"¹ buyurduğu hâlde ben ahdimi nasıl bozarım? Allah Resulü (s.a.a), müşriklerle yaptığı antlaşmayı bozmaz ve antlaşma tarafının aldatılmasını, antlaşma tarafı müşrik ve kâfir olsa bile antlaşmayı bozmayı caiz görmezdi. Antlaşma yaptıktan sonra onu bozmamı mı istiyorsunuz benden?

İmam Ali (a.s) bunu farklı yerlerde onlara söyledi ve onların asıl sorun ve derdini şöyle açıkladı: "*Siz akıllı havada ve sefih topluluksunuz.*"² İşte budur işlerinizdeki eksikliğinizi; bir gün şiddetle hakemliği savunur ve bir başka gün aynı şiddetle onu küfr ve dinden çıkma nedeni olarak nitelersiniz.

Haricîlerin tarihteki öyküsü, din inancıyla cahilliğin ve kuru bağnazlığın içiçeliği bakımından çok ilginç ve bir o kadar da ibret vericidir.

Abdullah İbn Abbas, Müminler Emiri Ali (a.s) tarafından gidip Haricîlerle konuşmak için görevlendirildiğinde, gördüğü manzara karşısında hayret etmişti:

"Abdullah İbn Abbas, onların alınlarında uzun secde izini ve devenin dizleri gibi ellerinin nasır bağladığını görmüş-

1- Mâide, 1

2- Nehcü'l-Belâğa, 36. Hutbe

tü. Üzerlerinde yıkanmış eski gömlekler vardı ve gömleğin eteğini bellerine bağlayarak savaşa hazır hâldelerdi."¹

Tarihçilerin bildirdiğine göre Haricîler, yalan türünden günahlardan ciddiyetle sakınır ve Ziyad gibi zalimlerden bile inançlarını gizlemezlerdi; günahkârlara karşı çıkarlardı; onlardan bazıları gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılardı. Diğer taraftan ise inançları yüzeyseldi. Halifelîği ve birinin halife olmasını gereksiz görüyor, Kur'ân'ın mevcut olduğunu ve insanların onunla amel etmesini savunurlardı.

İbn Ebi'l-Hadid şöyle yazar: Haricîler, bir yönetici ve bir önder olmaksızın bir şey yapamayacaklarını anladıklarından dolayı halifenin gereksizliği görüşünden döndü ve kendilerinden olan Abdullah b. Veheb-i Rasibi'ye biat ettiler. Aklı doğru bir şekilde ve doğru bir yönde kullanamamanın doğal sonucu olarak inançlarında çok dar görüşlü idiler. Haricîlerin çoğunluğu, Müslüman fırkaların tümünü kâfir gördükleri için onlarla namaz kılmaz, onların kestiğini yemez, onlarla evlilik yapmazlardı. Onlar ameli imanın bir cüzü ve parçası olarak kabul etmeleri sonucunda dar görüşlülüğe duçar olmuşlardı. Bu yüzden de büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğuna inanıyor ve "Bizden başka herkes kâfir ve cehennem ehlidir." diyorlardı.

Gerçekte Haricîler (kendi düşüncelerinde) emr-i maruf ve nehy-i münker için kıyam etmişlerdi.

Haricîler, İmam Ali'yi (a.s) kendi saf ve inançlarına getiremeyeceklerini anladıktan sonra ilk toplantılarını Kûfe şehrinde bir evde yaptılar. Bu toplantıda biri ayağa kalkarak ateşli bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

Rahman olan Allah'a iman eden ve Kur'ân-ı Kerim'i kaynak olarak benimseyen insanların dünyayı emr-i maruftan, nehy-i münkerden ve hak sözü söylemekten önde

tutması doğru değildir. Emr-i maruf, nehy-i münker ve hak sözü söylemek zarar getirse bile bu zarara katlanmak gerek. Bu dünyada zarar ve ziyan görmek, kıyamette Allah'ın rıza ve hoşnutluk mükâfatına neden olacaktır. Öyleyse kardeşlerim! Gelin, zulüm ve bozgunculuk ocağı olan bu şehirden çıkalım; dağlara ve ücra yerlere sığınarak bu saptırıcı bidatlerle mücadele edelim.¹

Emr-i Marufun Koşulları

İyiliği buyurma alanında gözetilmesi gereken bir takım şartlar vardır; hem Şia ve hem de Ehlisünnet müçtehitleri bunlara dikkat çekmiştir. Bu nedenle müçtehitler, herkesin iyiliği buyurmak ve kötülükten sakınmak adına başkalarını alıkoymasını, vurmasını, dövmesini, kan akıtmalarını caiz görmemiştir. İyiliği buyurmanın ve kötülükten sakındırmanın şartlarından ikisi, en öncelikli ve ilgili bütün alanlarda gözetilmesi gereken şartlardandır. Haricîler bu şartların ikisinden de yoksundu ve hatta bunlardan birini inkâr etmekteydi. Sözü edilen iki şart, dinde basiret ve amelde basiret şartlarıdır. Dinde basiret, din alanında yeterli ve doğru bilgilere sahip olmaktır; helâli haramdan, vacibi vacip olmayandan ayırt etme yeterliliğidir.

Gerçek şu ki Haricîler bu basirete sahip değillerdi. Bundan dolayı da **"Hüküm, ancak Allah'ın, doğruyu haber veren O'dur ve O'dur ayırt edenlerin en hayırlısı."**² ayetine sığınarak **"Hüküm, ancak Allah'ındır."** cümlesini kendilerine slogan olarak seçmişlerdi. Oysaki bu ayetin hakemlik gibi konularla hiçbir ilgi ve ilintisi yoktur.

Amelde basiretin açıklaması şöyledir: Etki ihtimali ve kötülük doğurmama, marufu buyurmak ve münkerden nehyet-

1- el-İmametü ve's-Siyase, s.121. Kamil, Müberred. c.2

2- En'âm, 57

mek alanındaki şartlardan bazılarıdır. Yani marufu buyurmak ve münkerden nehyetmek, marufun yayılması ve münkerin yok olması içindir. O hâlde etki göstereceği ihtimalinin olduğu yerde iyilik buyurulmalıdır. Etkili olmayacağı kesinlikle bilindiği takdirde iyiliği buyurmak farz değildir. Öte yandan da bu amel bir maslahat için yapılmalıdır. O hâlde daha büyük bir kötülüğe neden olması durumunda ondan sakınılmalıdır. Bu iki şart, amelde basireti gerekli kılmaktadır. Amel noktasında basireti olmayan bir kimse, amelinin etkili olup olmayacağını ve daha büyük bir kötülük doğurup doğurmayacağını öngöremez. Bu nedenle hadislerin de buyurduğu gibi, cahillğe dayalı iyilik buyurmaların zararı yararından daha büyük ve daha fazla olacaktır. Etki olasılığı, diğer görev ve sorumlulukların şartı olarak görülmemiş, etkili olması durumunda yapılması ve etkili olmaması durumunda da yapılmaması söylenmemiştir. (Oysaki önceden de belirttiğim gibi her sorumlulukta bir takım fayda ve maslahatlar göz önünde bulundurulmuş) ancak bu maslahatların teşhisi insanlara bırakılmamıştır. "Faydalı olduğunu gördüğün durumda namaz kıl, faydalı görmediğinde kılma; oruç tutmanın faydalı olacağı ihtimali varsa oruç tut, yararlılık olasılığı yoksa veya zararlı olduğunu görüyorsan oruç tutma" denmemiştir. Hac, zekât ve cihat... gibi sorumluluklar da bu şartla sınırlandırılmamıştır. Marufu buyurmak tamamen bunlardan farklı tutulmuş, etkili ve faydalı olma şartlarıyla kayıtlandırılmıştır. Bu sorumluluğu yerine getiren herkes aklını kullanmalı, amelde basirete sahip olmalıdır. Marufu buyurmak ve münkerden nehyetmek, sırf itaatten ibaret olan bir amel değildir.

Emr-i Maruf Hususunda Haricîlerin İnancı

Haricîler dışındaki bütün İslâm fırkaları, marufu buyurmak ve münkerden nehyetmek alanında amelde basiretin farz olduğunu bildirmiş ve bunda ittifak etmişlerdir.

Haricîler kendilerine has donukluk, ruhsuzluk, bağnazlıklarından dolayı marufu emretmenin ve münkerden nehyetmenin tamamen itaat gerektirdiğini, etki ihtimali ve zarar doğurmaması şartıyla sınırlı olmadığını, bu hususta kafa yormanın ve hesap yapmanın gereksiz olduğunu ve de düşünmeksizin yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olduğunu söylüyorlardı. Haricîler; öldürüleceklerini, kanlarının heder olacağını, kıyam etmelerinin hiçbir etki ve faydası olmayacağını bildikleri hâlde bu husustaki inançları doğrultusunda kıyam ediyorlardı; terör yapıyor ve insanların karnını yarıyorlardı. Haricîler, yaptıkları işin ne getirip, ne götüreceği, nelere neden olacağı basiretinden yoksun idiler ve hatta iyiliği buyurmak ve kötülükten alıkoymak alanında böyle bir basiretin gerekliliğini bile inkâr ediyorlardı. İşte bu açıdan Haricîler, İslâm dünyası için büyük bir sorun ve musibete neden oldular.

İslâm İçin Haricîlerden Kaynaklanan Musibetler

Ali b. Ebu Talib'i (a.s) öldürmekten daha büyük musibet mi var? Ali (a.s), Haricîlerden biri olan Abdurrahman b. Mülcem tarafından öldürüldü. Müminler Emiri Ali (a.s), İbn Mülcem'le arasında hiçbir şahsî sorun olmadığını buyurmuş ve hatta ona nice iyilikler yapmıştı. Ancak cahil ve korku nedir bilmeyen İbn Mülcem, Haricî inancı doğrultusunda İmam Ali'nin (a.s) kâfir olduğuna, Müslümanlar arasında fitne ve kargaşaya neden olan üç kişiden biri olduğuna inanmıştı. Bu nedenle de Mekke'de iki kişiyle birlikte bir araya gelerek Ali'yi (a.s), Muaviye'yi ve Amr b. As'ı bir gecede öldürmeye karar verdi ve yemin ettiler. Belirledikleri gece, Ramazan ayının on yedinci veya on dokuzuncu gecesiydi. Niye bu geceyi seçmişlerdi?

İbn Ebi'l-Hadid şöyle yazar: İnançta bağnazlığın cahillikle birleşmesinden neler doğabileceğini gör de hayretlerde kal-

ma! Onlar, kendileri açısından ibadet olan bu cinayeti gerçekleştirmek için aziz, mübarek ve ibadet gecesi olan bir geceyi seçmişlerdi.

Haricîler "Hüküm ancak Allah'ındır." cümlesini kendilerine slogan seçmişlerdi. İmam Ali (a.s) onların zavallı ve bedbaht olduklarını, ancak hataya düştüklerini bildiğinden dolayı kendisi için çıkardıkları sorunlar yüzünden onlara baskı uygulamıyordu ve hatta kendisinden sonra Haricîlerin öldürülmemesini şöyle buyurmuştu:

Benden sonra Haricîleri öldürmeyin; zira hakkı dileyen, ancak hata eden kimse (Haricî), batılı dileyip de elde eden kimse (Muaviye ve adamları) gibi değildir.¹

Haricîler, açıkça ve resmen İmam Ali'yi (a.s) tekfir ettikleri hâlde İmam Ali (a.s), bilgisizlikleri sonucunda bu hataya düştüklerinden dolayı onların beytûlmalden olan payını kesmedi. Haricîler mescide gelip bir köşede, bir yerde oturuyorlardı ve İmam Ali (a.s) konuşma yaptığında birden "Hüküm ancak Allah'ındır." veya "Hüküm ancak Allah'ındır, senin değil ya Ali." diye bağıryorlardı.

Bir gün İmam Ali (a.s) camide cemaat namazı kıldırıyordu. Bu sırada camide bulunan Haricîlerden biri, İmam Ali'nin (a.s) kâfir ve müşrik olduğunu ima etmek amacıyla "**Ve andolsun ki sana ve senden öncekilere, gerçekten de şirk koşarsan yaptıklarını boşa çıkarırım ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun diye vahyedildi.**"² ayetini okudu. İmam Ali (a.s), Kur'an okunduğunda susmak gerektiği hükmünce sustu. Adam ayeti okuyup bitirdikten sonra İmam Ali (a.s), kaldığı yerden namaza devam etti. Adam, ikinci defa aynı ayeti okumaya başlayınca İmam Ali (a.s), Kur'an ayetine saygı olarak ayet okunup bitinceye kadar sustu. Ayetin bitiminden sonra tekrar

1- Nehcü'l-Belâğa, 61. Hutbe

2- Zümer, 65

namaza devam etti. Adam üçüncü kez aynı ayeti okumaya başladı. Ali (a.s) tekrar sustu. Adam ayeti okuyup bitirdikten sonra İmam Ali (a.s), "**Dayan, şüphe yok ki Allah'ın vaadi gerçektir ve adamakıllı inanmayanlar, sakın senin gayretini hafifletip gevşetmesin.**"¹ ayetini okudu. Bunun üzerine adam tekrar etmedi.

Hariçîler, işledikleri terör ve cinayetler sonucunda öyle bir korku yaratmışlardı ki "Hüküm ancak Allah'ındır." cümlesini duymakla, kalpler korkuyla doluyordu.

Abdurrahman İbn Mülcem Kûfe'ye gelmiş ve kendi inancında olan iki kişiyi bulmuştu. Mescide giderek karar gecesinde orada oldular. Plân uygulamaya koyularak kılıç İmam Ali'nin (a.s) başına indirildiğinde bir çığlık duyuldu ve bir ısıltı görüldü. Çığlık "Hüküm ancak Allah'ındır." çığlığıydı ve ısıltı ise kılıcın ısıltısı.

İSLÂM AÇISINDAN HAKLARIN ANA DAYANAKLARI¹

Mübarek Ramazan ayının 21. gecesidir; hem ibadet, hem de şehadet gecesidir. Takvalıların imamı, Allah'ın halis ve muhlis kulu Müminler Emiri Ali'nin (a.s) şehadet gecesidir. Bu gece, ibadetle geçirilmesi gereken kadir gecesidir.

Bu aziz ve kutsal gecelerde bize saadet, ibadet tevfiği ve kulluk ahdini yenileme başarısı nasip buyurmasını diliyorum yüce Allah'tan.

Geçen konuşmamda İslâm dininin temel ve rükünlerinden biri olan adalet ilkesi hakkında konuşmuş ve bu ilkenin İslâm dünyasındaki geçmişini açıklamıştım.

Bu akşamki konuşmama başlamadan önce konu bütünlüğünün korunması bakımından geçen konuşmamın özetini kısaca hatırlatmak istiyorum:

İlâhî adalet ilkesiyle başlayan bu konu, sosyal adalet alanına kadar uzanmış ve İslâm dininin adalet doğrultusunda ilişkiler kurmak, hakların korunması, haklara saldırılmaması, kimsenin kimseye zulüm ve haksızlık etmemesi gibi buyruklarının içerdiği olguların bir hakikatinin olup olmadığı konusuna da yayılmıştır. İnsan, tabiatı dolayısıyla ve İslâm'ın kanun koyucusunun bir buyruk ve açıklaması olmaksızın bir takım gerçek haklara sahip midir? İslâm dini, insanların ger-

1- Bu konuşma, 1381 h. kamerî yılının Ramazan ayının 21. gecesinde (1340 h. şemsi) yapılmıştır.

çek itibariyle haklarını beyan etmiş ve açıklamış mıdır? Adalet, insanların gerçek haklarını gözetmek ve korumak mıdır? Yoksa dinin buyruklarından sarf-ı nazar edilecek olsa gerçek itibariyle hak ve adalet söz konusu değil midir? Hak ve adalet din buyruklarının ürünü ve sonucu mudur? Hak ve adalet, dinin hak ve adalet dediği şey midir? Zulüm ve haksızlık, dinin zulüm ve haksızlık olarak niteliği şey midir?

Bütün bunların hakkında konuşmuş ve bazı Müslüman âlimlerin adalet ilkesini yadsıdığı, Allah'ın tekvin ve teşri düzenindeki kanun ve yasasının adalet üstü olduğunu, Allah'ın fiil ve emrinin hiçbir kanuna tâbi ve bağlı olmadığını, Allah'ın yaptığı şeyin hak ve adalet olduğunu, Allah'ın din ve teşri alanındaki emirlerinin de hak ve adaletin özü olduğunu, dinin hak ve adalet olan şeyi buyurmadığını söylemişlerdir.

İşte bu grubun aldığı sonuç şu olmuştur: Bu dünyada Allah'a ibadet ve itaat eden bir insanın ahiret âleminde cehennem gönderilmesi ve azap görmesini engelleyecek hiçbir şey yoktur. Bu dünyada ilâhî emirlere itaat etmeyen günahkâr bir insanın da ahiret âleminde cennete gönderilmesine ve cennet nimetleriyle rızıklandırılmasına hiçbir şey engel olamaz. Eğer İslâm dini, nedensiz olarak bazı insanların bu dünya nimetlerinden yararlanmasını ve bazılarının da mahrum kalmasını emrederse bunda yadırganacak ve yadsınacak bir şey yoktur. Çünkü adalet ve zulmün gerçekliği ve aklîliği diye bir şey yoktur; adalet ve zulüm şeriata emrine tâbidir. O zaman dinin böyle bir emir vermesi, adaletin özü olacaktır.

Bu hususta şöyle demiştik: Bu düşünce tarzı, zahir itibariyle şeriata akıl ve yasayla sınırlandırmadığı ve kayıtlı tutmadığı için genel halk nezdinde şeriata önem ve yücelik kazandırdığı çağrışımı yaptığından dolayı genel kabule neden olmuş ve İslâm âleminde büyük yankı bulmuştur.

Adalet Konusunun Temel Sonucu

Adalet konusunun ana ve temel sonucu şudur:

Birinci görüş -İslâm'ın buyrukları gerçek hüsn ve kubha tâbidir; hak ve adaletin bir gerçekliği vardır ve İslâm dini de resmen bunları tanımıştır- uyarınca İslâmî sosyal bir felsefe ve bir dizi İslâmî hukuksal dayanaklar elde edebiliriz; İslâm'ın hukuksal dayanaklarının neler olduğunu, bu husustaki ilkelerinin neler olduğunu, hak sahibi olmayı hangi temeller üzerine kurduğunu ve hangi dayanaklar uyarınca kanun vazzettiğini anlayabiliriz. İşte böyle bir durumda elde ettiğimiz sonuçları da birçok yerde kılavuz edinebiliriz.

İkinci görüş uyarınca hareket edildiğinde ise İslâm'ın sosyal felsefesi olmadığı, hukuksal ilke ve dayanaklardan yoksun olduğu ve hatta hukukî ilke ve dayanakları yadsıma sonucuna varılacak ve bu bağlamda hüküm süren tek şeyin sırf itaat olduğu kabul edilecektir.

Şia Ekolü'nde Adalet İlkesi

Bizim için, Şia olduğumuzdan dolayı adalet ilkesini kanıtlamaya gerek bile yoktur. Çünkü adalet ilkesi, Şiîliğin olmazsa olmazlarından ve temel ilkelerinden biridir. Zaman olarak çok eskilere dayanan "Adalet ve tevhid, iki Alevî ilkedir; cebr ve teşbih ise Ümevidir." meşhur cümlesi de bu yöndedir. Burada adalet kavramı ile kastedilen şeyi açıklamıştım; tevhid ise yüce Allah'ı cisim sıfatlarından ve zat ile sıfatların ayrışmasından münezze ve arı bilmektir.

Cebr, insanın yaptığı işlerde mecbur olması ve ihtiyarının olmaması anlamınadır. Çünkü ihtiyar adalet ilkesinin, cebr ise adaleti yadsımanın dallarından biridir. Cümlede geçen teşbih ifadesi yüce Allah'ı, mümkünü'l-vücut olan varlıklara benzetmek ve mümkünü'l-vücut türünden olan varlıkların sıfatlarını yüce Allah için de kabul etmektir.

İslâmî Hukukun Ana Dayanakları

Şia'nın da mensubu ve hatta temel rüknü olduğu- Adliyye ekolü uyarınca İslâm'ın bir dizi hukuksal dayanakları ve bu alanda bir takım ilkeleri vardır. İslâm dini, bu ilke ve dayanaklar doğrultusunda kanunlarını vazetmiştir. Adalet, "Her hakkın sahibine verilmesi" olduğuna göre Kur'ân-ı Kerim'den ve din önderlerinin buyruklarından çıkarsanan ilkeler uyarınca İslâmî hukukun ilkel-iptidâî dayanaklarının neler olduğunu saptamalıyız. İnsan ile bir başka şey arasında ortaya çıkan ve adı "hak" olan özel ilişki nasıl oluşur, bu hakkı nasıl elinden alınır ve bu özel ilişkiyi ortaya çıkaran, icat eden neden nedir?

Âlemin düzeni sebep ve sonuç, sebep ve müsebbip düzenedir. Neden ve sebep iki kısımdır: Failî (öznesel) veya gayesel neden.

Failî (öznesel) neden: Bir şeyi icat eden ve ortaya çıkaran nedenin, fail ve özne olmasından kaynaklanır. Mesela insan, kendi konuşmasının fail ve öznesidir. Failin olmaması durumunda konuşma eylemi de olmayacaktır.

Gayesel neden: Eylemin gaye ve amaç nedeniyle ortaya çıkması, gaye ve amacın gerçekleşmesi yönünde eylemin araç ve vesile olmasıdır. Mesela konuşan bir insanın karşı tarafı ikna etmek, bir işe yönlendirmek, bilgilendirmek, bir şey sormak gibi belli bir amaç ve gaye üzere konuşması. Eğer bu amaç ve gayesi olmasaydı, eğer bu konuşma amacın aracı olmasaydı konuşma da asla gerçekleşmeyecekti. Öyleyse bir insanın konuşması, hem kendisiyle, yani fiilin fail (eylemin özne) ile ilişkisini taşımaktadır ve hem de amaç ve gaye ile ilişkilidir. Yani bu konuşma, amaca araç olma ilişkisi taşımaktadır. Bu iki tür nedenden herhangi birinin olmaması durumunda konuşma fiili gerçekleşmeyecekti. O hâlde bu nedenlerden her biri o fiili gerçekleştiren nedendir.

Hak ve hak sahibi alanında, insan ile bu dünyadaki mah-luklar arasında özel bir tür ilişki doğduğunu ve bunun so-nucunda insanın bu dünyada kendisi için bir takım hakları olduğunu söylemiştik. Bu ilişki nereden kaynaklanır ve insan ile o şey arasında ne tür bir ilişki vardır? Sözü edilen ilişki gayesel (araç ile amaç arasındaki ilişki türünden) midir, yoksa öznesel (fiil ile fail arasındaki ilişki türünden) midir?

Hukuk ve Dünya Görüşü Arasındaki İlişki

Kuşkusuz bir ekolün insan, âlem, hayat ve varlık alanın-daki temel inançları, insan ile diğer varlıklar arasında ortaya çıkan hukuksal ilişki türünde etki eder. Mesela maddecili-ğe kurulu felsefelerde, insan ile âlemin nimetleri arasında gayesel ilişkinin varlığına inanmak anlamsızdır. Çünkü ga-yesel ilişki, âlemdeki nimetlerin insan için ortaya çıktığını kabullenmektir.

Bu da, bir tür tümel şuurun bütün âleme ve yasalarına hüküm sürdüğünü kabul etmeye dayalıdır. O tümel şuur ise bir şeyi bir başka şey için var etmiştir; eğer o başka şey olmasaydı ve eğer o başka şey için olmasaydı bu şey de var olmayacaktı. Bunu şöyle örneklendirebiliriz: Ağızda dişlerin var olması, çiğnemek ve de yemeğin çiğnenmesiyle ve dil al-tındaki bezlerin salgılarıyla sindirimin bir aşamasını ağızda geçirmesi ve bir sonraki sindirim aşamaları için de mideye ve bağırsaklara gitmesi içindir.

Maddeci felsefelerde durum böyle değildir; çünkü maddî felsefeler uyarınca eşya arasında gayesel ilişki yoktur; hiçbir şey bir başka şey için var olmamıştır, hiçbir şey bir başka şeyden dolayı ortaya çıkmamıştır ve hiçbir şey bir başka şey için araç değildir. Bir varlığın bir başka varlıktan yararlandığı görülüyor ise bu, birinin diğeri için var olduğunu göstermez; tesadüf ese-ri birinin diğeri kullanmasının faydalı olduğundandır.

Şimdilik diğer ekollerin temel inançlarıyla herhangi bir işimiz yok; İslâm'ın temel inançları üzerinde durmak istiyoruz.

Hak ve Hak Sahibi Arasında Gayesel İlişki

İnsan, âlem, hayat ve varlık alanında İslâmî temel inançlar ve dünya görüşü uyarınca insan ile âlemdaki nimetler arasında gayesel bir ilişki vardır. Yani yaratılışın özünde ve yaratılışın tümel plânında insan ile âlemin nimetleri arasında öyle bir bağ ve öyle bir ilişki vardır ki, eğer insan bu plânın bir parçası olmasaydı yaratılış plânının hesabı daha başka olacaktı. Kur'ân-ı Kerim, yaratılışın özü hasebiyle âlemdaki nimetlerin insan için yaratılışına defalarca vurgu yapmıştır. O hâlde Kur'ân-ı Kerim açısından insan her hangi bir işe girişmeden, her hangi bir işe el atmadan ve dinin buyrukları peygamber aracılığıyla insanlara duyurulmadan önce insan ile yaratılan nimetler arasında bit tür bağ ve ilişki vardır; bu nimetler insanın malı ve insanın hakkıdır. Kur'ân-ı Kerim bir ayetinde şöyle buyurmaktadır:

Öyle bir Allah'tır ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.¹

Bir başka ayette, Âdem'in (a.s) yaratılış öyküsünü açıklarken şöyle buyurmuştur:

Andolsun ki sizi yeryüzüne yerleştirdik, yaşama ve geçinme vasıtalarını da halkettik, ne de az şükredersiniz.²

Her nimetin şükürü, o nimeti, yaratılışı yönünde kullanmaktır. Kur'ân'ın birçok ayetleri bu gerçeği açıklamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim buna vurgu yapmasa idi bile, insanın kendisi âlemin düzeni hakkında düşünerek bunu anlayabi-

1- Bakara, 29

2- A'râf, 10

lirdi. Çünkü cansız varlık ile bitki arasında; cansız ve bitki ile hayvan arasında; cansız, bitki ve hayvan ile insan arasında bir tür gayesel ilişki vardır.

Bu yeryüzünde, bir yandan bir takım yenecek maddeler vardır ve öte yandan da hayvanlar öyle bir yapıda yaratılmıştır ki sadece o besinlerle yaşayabilirler; onların olmaması durumunda varlıklarını sürdüremezler.

Durum bundan ibaretken, evrenin tümel düzeninde mevcut gıda maddeleri ile insanın veya diğer canlıların beslenme donanım ve düzenekleri arasında hiç bir ilişkinin olmadığı ve tesadüf eseri gıda maddeleri ile canlılar arasında bir uyuşmanın ortaya çıktığı nasıl söylenebilir?

Hayat bilimcileri, canlı varlıklar bağlamında gayesel neden ilkesinin hiçbir surette inkâr edilemeyeceğini bildirmişlerdir. Kesinlikle mevcut gıda maddeleri ile canlı varlıklar arasında bu ilişki vardır. Artık bunun, "Gıda maddeleri beslenme gereksinimine uygun özellikte veya beslenme mekânizması mevcut gıda maddelerinden yararlanacak özellikte yapılmıştır." şeklinde ifade edilmesi sonucu etkilemeyecektir. Her durumda sözü edilen gayesel ilişki mevcuttur ve bu ikisi birbirine uyumlu kılınmıştır. "Eğer insanın veya hayvanın bu tür gereksinimleri olmasıydı o gıda maddeleri de var olmayacaktı." demekle, "Bu gıda maddeleri mevcut halinde olmasaydı insanın yapısı başka bir şekilde olacaktı." demek hiçbir şeyi değiştirmiyor. Her halükârda yaratılış düzeni, onların birbirleri için yaratılmış olduğunu göstermektedir. Öyleyse, dinin kanunundan önce var olan yaratılış kanunu bu hakkı vermiştir ve bunların her ikisi de Allah'tan olduğundan dolayı yüce Allah, dinî kanunları fıtrat ve yaratılış kanunlarıyla farklı değil, uyumlu kılmıştır. Kur'ân-ı Kerim, yaratılış ve din kanunlarının birbiriyle uyumlu olduğunu bir ayetinde şöyle buyurmuştur:

Artık, yüzünü tam doğru dine döndür, Allah'ın ilk yarattığı selâmet hâline ki insanları, o tabîi hâlde, selâmet hâlinde yaratmıştır; Allah'ın yaratışı değiştirilemez.¹

Anlaşıyor ki Kur'ân'ın bu hususta açık beyanı olmasa bile yaratılış düzeninin kendisi, insan ve bu nimetlerin birbirleri için yaratılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeni doğmuş bir bebeği düşünün, nasıl bir hâlde olduğunu gözünüzde canlandırın. Bu bebek kendisi için ne kadar çalışabilir? Nasıl bir yemek yiyebilir? Onun midesi ne tür bir yemeği hazmedebilir? Görün ki yüce Allah, bu bebek için annenin göğsünde iki besin kaynağı yaratmıştır. Bebeğin doğumu yaklaştıkça, onun mide yapısıyla uyumlu en güzel besin, şaşkınlık uyandıracak şekilde annenin göğüslerinde hazırlanır. Bebek, doğumundan hemen sonra kendisini hazır olarak bekleyen yemeğinden yararlanabilir. Şimdi yaratılış kanununda bir yandan bebek ile ihtiyaçları, diğer yandan bebek ile memelerin ve sütün ilginç yapısı ve bir diğer yandan da memenin özel bir konumda olan ucu ile bebeğin küçük dudakları arasında hiçbir ilişkinin olmadığı söylenebilir mi? Annenin iki memesinde bulunan süt bu bebeğin değil midir? Bu hakkı ve hak edişi kılan kimdir? Elbette ki yaratılış kanunu. Bebek ile süt arasında nasıl bir ilişki vardır? Elbette ki gayesel ilişki. Yani o süt ve sütü üreten mekanizma, bebek için ve bebekten dolayı var olmuştur. O hâlde yaratılışın kendisi, o sütü bebeğin hakkı kılmıştır. Annenin memesinin sızıntıları bebek içindir; başka bir şey için değil ve amaçsız da değildir.

Filozoflar, bu âlemin varlıkları ve mahlukları hakkında, başka bir deyimle tabiat varlıklarının bütünü hakkında şu tabirleri kullanmışlardır: Yedi baba, dört anne ve üç evlat.

Yedi baba: Eski filozoflar, yedi göğün varlığına inanmışlardı.

Dört ana: Bu filozofların inancına göre elementler su, toprak, hava ve ateş idi.

Üç evlat: (Üç ana daldan ibaret olan evrenin bileşikleri) cansız, bitki ve hayvan (insan da hayvan kapsamında yer alır).

Eski filozofların baba, ana ve evlat tabirini kullanmalarının nedeni şu idi: Onlara göre gök etkenlerinin dört elementler üzerindeki etkisi ile -ki bu durumda gök etkenleri fail ve elementler ise failiği kabul eden konumdadırlar- bileşikler (yani cansızlar, bitkiler ve hayvanlar) oluşmuştur. Sonuç şudur: Bileşik varlıklar, gök etkenlerinin ve dört elementlerin evlatlarıdır.

Bu, bileşik varlık bakımından çok doğru bir tabirdir; gerek âlemde dört ana yani dört element olsun ve gerekse yüz element veya gökler belirtildiği şekilde olsun veya olmasın. Her halükârda bileşik varlıklar; bu yerin, bu suyun, bu hayvanın, bu ışığın ve bu sıcaklığın evlatlarıdır. İnsan, bu babalar ve anaların yetkin evladıdır ve haliyle baba ve anasının üzerinde bir takım hakları vardır.

Nasıl ki anne rahminde kaldığı süre boyunca, bebek olarak varlığını sürdürdüğü müddetçe ve ana kucığında olduğu zaman zarfında çocuk için annenin varlığında bazı hazırlıklar yapılmış ve gerekli donanımlar yerini bulmuştur, adı âlem olan bu büyük ananın varlığında da özel bir lütuf ile gerekli hazırlıklar ve donanımlar öngörülmüştür. Mesela bebeğin doğumu yaklaştıkça annenin göğsü işlevine koyulur ve sızıntılar başlar. Bütün bunlar bebek için ve bebekten dolayıdır. Bu evrenin düzeni de böyledir; yeryüzünün dört mevsimi, bulutların hareketi, yağmurların yağması...

İşte bu yağmurlar, evren ananın göğsünden evlatları için döktüğü sızıntılardır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Öyle bir mabuttur ki size gökten yağmur yağdırır da suyunu içersiniz, hayvanlarınızı otlattığınız

ağaçlar ve otlar da onunla biter, yeşerir. Onunla size, ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve çeşit-çeşit meyveler bitirir. Şüphe yok ki bunda, düşünen topluluğa bir delil var.¹

Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayeti bu konuyu işlemiştir ve bütün bunlar, dünyanın hareketi ile insanın ihtiyaçları arasında bir tür ilişki, bağ ve uyum olduğunu göstermektedir.

İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Her canlının bir yiyeceği ve her tanenin bir yiyicisi vardır.

Bu cümleden kastedilen şudur: Yaratılış bakımından her yiyici ile yenecek madde arasında bir ilişki ve bağ vardır.

Bu, İslâmî ana ilkeler ve dünya görüşü açısından hak ile hak sahibi arasında olan ilişkinin bir türüdür.

Hak İle Hak Sahibi Arasındaki Öznesel İlişki

İlişkinin bir başka türü öznesel (failî) ilişkidir. Yani hak sahibinin hak alanını bizzat kendisinin kendisi için var etmesidir. Bu, bir insanın, meyve vermesi için bir fidanı yere dikmesine ve bakımını yaparak sulamasına benzer. Bu insan ile meyve arasındaki ilişki, eylem (fiil) ve özne (fail) arasındaki ilişki türündendir. Yani bu insanın eylemi, meyvenin oluşma nedenidir; eğer eylemini gerçekleştirmeseydi meyve de varlık bulmayacaktı. Bu ilişkinin kendisi hak oluşturur.

Gayesel İlişki Bilkuvve (Potansiyel) Hakkın Nedenidir

İlişkinin birinci türü (yani insan ile yaratılış nimetleri arasındaki gayesel ilişki) tümel ve genel bir ilişkidir. Bu bakımdan kimsenin bilfiil (eylemsel) özel bir hakkı yoktur. Bütün

1- Nahl, 10-11

insanlar, Allah'ın mahlukları ve bu yerin, bu suyun, bu toprağın evlatları oldukları için bu yerin üzerinde bir hakka sahiptirler. Herkes potansiyel olarak hak sahibi olduğundan dolayı kimse, her hangi bir unvanla başkalarının haklarına ulaşmalarına engel olamaz ve her şeyi kendine tahsis edemez.

Bu hakların nasıl elde edileceği ise ikinci aşamadır. İşte bu aşamada sorumluluk ve hak birbirine ulanır ve haklar, sorumlulukların yerine getirilmesi sonucunda eylemsellik kazanır. Böylece de herkes kendine özgü hakkını elde eder. Öncelikle bu hususta Kur'ân'ın bir ayetini hatırlatmak isterim. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

Sizi yeryüzünden yaratıp meydana getirdi ve orayı imâra memur etti sizi; artık ondan bağışlanma dileyin.¹

Bu ayet öncelikle "sizi yeryüzünde yaratmış" dememiş, bizzat "sizi yeryüzünden yaratmış" gerçeğine dikkat çekerek yeryüzünün ikinci ana olduğunu anımsatmaktadır adeta.

İkinci olarak da "bu yeryüzünün abat ve mamur edilmesini sizden istedi" buyurmaktadır.

Yani sadece yeryüzünün evladı olmanız, hakkınızın eylemsellik kazanması, hak sahibi olmanız ve hakkınızın belirginleşmesi için yeterli neden değildir. Bunun gerçekleşmesi için çalışmanız, didinmeniz ve yeryüzünü abat etmeniz ve diriltmeniz gerekmektedir. Bu sorumluluk gerçekleşmedikçe o hak eylemsellik ve belirginlik bulmayacaktır. Neden? Çünkü insana akıl, irade ve ihtiyar verilmiştir. İnsanın çalışma daire-sini genişleten şey de ancak akıl ve ihtiyardır.

İnsan Hakkının İki Aşamalı Olmasında Akıl ve İhtiyarın Rolü

İnsanın yaşam düzeni diğer canlıların yaşamıyla farklıdır. Diğer canlılar içgüdüleri doğrultusunda yaşar ve hakları-

1- Hûd, 61

nın kesin olarak belirlenmesi için onlar açısından yeryüzünün evladı olmak yeterlidir. İnsanın durumu ise akıl ve irade sahibi olduğundan dolayı farklıdır; insan sorumluluk hissi, akıl ve irade gücüyle çalışmalıdır. Bu nedenle de sorumluluğunu yerine getirmediği müddetçe, Allah vergisi olan hakkından faydalanamaz. Hemen belirtmeliyim ki insanın bulunduğu aşama içgüdü aşaması olup herhangi bir sorumluluk taşımıyor ise bu durumda, insanın hakkı da sabit ve kesindir. Bir bebek, hiçbir sorumluluk taşımadığı ve hiçbir görevle yükümlü olmadığı hâlde annenin göğsünde hak sahibidir ve göğüste bulunan süt de onun hakkıdır. Ama eğer insan, yer ananın göğsünden süt yemek istiyorsa bu süt, annenin göğsündeki süt gibi hazır değildir; insan çalışarak, ölü toprağı dirilterek ve abat ederek o sütü hazırlamalıdır. Böylece insan hem yer ananın üzerinde hak sahibidir ve hem de yeryüzü karşısında bir sorumluluğu vardır. Yani hem insan yeryüzü üzerinde ve hem de yeryüzü insan üzerinde karşılıklı hak sahibidir. Yeryüzünün insan üzerindeki hakkı, yeryüzünü abat etmesidir.

Yeryüzünün İnsan Üzerindeki Hakkı

İmam Ali (a.s) halifeliğinin ilk günlerinde insanlara şöyle buyurdu:

Kuşkusuz ki yerlerden ve hayvanlardan bile sorumlusunuz.¹

Sizin sorumluluğunuz var, yükümlülük taşıyorsunuz, sizin üzerinizde bazı haklar var, hatta hayvanlara ve yeryüzüne karşı sorumlusunuz. Sadece Allah ve insanlar hakkında değil, hayvanlar ve yeryüzü hakkında da yükümlülükleriniz var. Yükünüzü taşıyan hayvana karşı, sizin mülkiyetinizde olduğundan dolayı dilediğiniz gibi davranabileceğinizi, gücünün

1- Nehcü'l-Belâğa, 167. Hutbe

üstünde yük yükleyebileceğinizi, istediğiniz zaman otunu verebilecek veya vermeyebileceğinizi, sulayabilecek veya susuz bırakabileceğinizi, yaralandığında bakımını yapmayabileceğinizi, onu korumayabileceğinizi zannetmeyin. Siz sahip olduğunuz hayvanlardan sorumlusunuz. Bu yeryüzü hakkında da sorumluluğunuz vardır, onu abat etmelisiniz. Yüce Allah, yeryüzünü abat etmenizi istemiştir sizden.

Yine İmam Ali (a.s), Mısır'a vali olarak gönderdiği Malik-i Eşter'e yazdığı emirnâmesinde şöyle buyurmuştur:

Bu, Allah'ın kulu Müminlerin Emiri Ali'nin, vergisini toplamak, düşmanı ile savaşmak, halkını ıslah etmek, ülkelerini imar etmek üzere Mısır'a vali tayin ettiği Malik b. Haris el-Eşter'e emirnâmesidir.¹

Hak ve Sorumluluğun Birbirine Bağlılığı

Müminler Emiri Ali (a.s), sorumlulukların ve hakların birbirini gerektirşi hakkında şöyle buyurmuştur:

Başkasının üzerinde hakkı olanın, başkasının da onun üzerinde hakkı vardır. Başkasının kendi üzerinde hakkı olanın da, başkası üzerinde hakkı vardır.²

Yani sorumluluk ve hak birbirinden ayrılmaz; eğer birine bir hak verilmiş ise bir sorumluk da yüklenmiştir.

Yüce Allah Resülü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Kendi yükünü insanlara yükleyen (kamu haklarından yararlandığı hâlde görevini yerine getirmeyen) kimse melundur.³

Burada, geçen konuşmaları teyit etmek ve sorulabilecek bir soruyu veya doğabilecek bir şüpheyi cevaplamak için bir konuyu ele alacağım.

1- Nehcü'l-Belâğa, 53. Mektup

2- Nehcü'l-Belâğa, 216. Hutbe

3- Usul-u Kâfi, c.5, s.72

Yoksulların ve Güçsüzlerin Hakkı

İslâm dini, insanların mallarında yoksullar, düşkünler ve güçsüzler için bir hak belirlemiştir.

Bu hususta Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver.¹

Bir başka ayet şöyledir:

Onlar ki mallarında malum bir hak var; isteyene ve mahrum olana.²

Çalışmaya güç yetiremeyen, kazanç elde edemeyen veya çalıştığı ve kazandığıyla geçinemeyen düşkün, zavallı ve güçsüzler, çalışmakla veya gücünün üstünde çalışmakla sorumlu değillerdir. Yani bu insanlardan sorumluluk düşmüştür.

Öte yandan da üretici olamayan, çalışma ve abat etme sorumluluğunu yerine getiremeyen bu insanlar mahrum bırakılamazlar. Çünkü ilk ve öncelikli ilke gereğince ve de bu insanlarla bu âlemin nimetleri arasında bulunan gayesel ilişki hükümünce, dünya nimetleri sofrası onlar için de kurulmuştur. Kur'ân şöyle buyurmuştur:

Yeryüzünü halk için kıldı.³

Yüce Allah, bu yeryüzünü sadece bazı insanlar için değil, herkes için yaymıştır. Sözünü ettiğimiz insanlar, çalışma gücüne sahip oldukları hâlde çalışmasa ve sorumluluklarını yerine getirmeselerdi, cezalandırılır ve bu sofradan mahrum bırakılırdı. Fakat güç yetiremedikleri için ilk hakları yerinde ve sabittir. Güçsüzler, yoksullar ve düşkünler, gerçek anlamıyla zenginlerin mallarında hak sahibidirler.

1- İsrâ, 26

2- Meâric, 24-25

3- Rahmân, 10

Temel Bir Fark

Gayesel neden ilkesine kurulu olan İslâmî sosyal felsefe ve hukuksal dayanaklar ile maddeci hukuksal dayanaklar arasındaki farklardan biri tam da bu noktadadır. İslâmî hukuksal dayanaklar uyarınca düşkünler gerçek anlamıyla hak sahibidirler. İlâhî olmayan hukuksal dayanaklar uyarınca ise haklar sadece ve sadece çalışmakla ve üretime katılmakla ortaya çıkar.

Bu konuşmamda, insan ile âlemin yiyecekleri arasında gayesel ilişki olduğuna dair İmam Ali'den (a.s) bir cümle aktarmıştım.

İmam şöyle buyurmuştu: "Her canlının bir yiyeceği ve her tanenin de bir yiyicisi vardır."

İmam Ali'den (a.s), hak ile hak sahibi arasında öznesel ilişki olduğunu beyan eden bir başka cümle aktarmak istiyorum. Ali (a.s) Şiîlerinden biri o hazretin huzuruna gelerek İslâm askerlerinin fedakârlık sonucu elde ettikleri ganimetlerden bir şey istedi.

İmam Ali (a.s) bu istek karşısında şöyle buyurdu:

Bu mal Müslümanların ortak malıdır; eğer sen de onlarla birlikte idiyisen, onlar gibi zahmet ve sıkıntılara katlandıysan sen de buna ortak ve hak sahibi olabilirsin. Ama eğer böyle değilse, onların ellerinin ürün ve emeği kendi ağızlarından başkasının değildir.¹

Yani zahmet çeken, sıkıntıya katlanan ve meşru bir yoldan bir şey kazanan her bileğin ürünü, elbette ki onun kendi ağzı içindir ve kendine aittir. Bir bileğin çalışarak kazandığı şeyin başka birinin ağzında olması anlamsızdır.

1- Nehcül-Belâğa, 223. Hutbe

Toplumun Hakkı

İslâm'da hak çok saygındır, insanların hakkı fevkalâde değerlidir ve adalet fevkalâde kutsaldır. Haklara ve özellikle de kamu haklarına hıyanet, İslâm dini açısından en büyük hıyanettir.

Müminler Emiri Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki en büyük hıyanet ümmete yapılan hıyanettir ve en çirkin aldatma da imamların aldatılmasıdır (ki bu da Müslümanlara yapılan bir hıyanettir).¹

İslâm dini çok kısa bir sürede ve fevkalâde hızla dünyanın her yerine ulaştı ve dünyada kendine yer etti. Bunun sebebi neydi? Sadece bir dizi basit ahlâkî buyruk ve öğretilerden dolayı mı? Eğer İslâm dini sosyal reform ve yapılanmalara girişmese ve önem vermeseydi, kesinlikle ahlâkî öğretilerinden bir sonuç alamayacaktı. İslâm adalete, hakka, özgürlüğe, eşitliğe, nedensiz ayrıcalıkların ortadan kalkması gerektiğine davet ettiğinden dolayı yeni bir dünya yarattı ve bu uğurda darbeler ve yaralar da aldı.

Evet, İslâm'da hakların saygınlığı vardır ve hakları korumaktan ibaret olan adalet kutsaldır. İslâm'ın hızla ilerlemesinin en önemli nedeni, haklara ve adalete önem ve değer vermesiydi. İslâm'da öyle bazı haklar öngörülmüş ve onlara dayalı öyle yasalar vazedilmiştir ki bunlar, bu dinin olanca letafet ve inceliğini yansıtır. Baba, anne, öğretmen... hakları ve hatta çok daha dakik bazı haklar da vardır.

Yol Arkadaşının Hakkı

İmam Ali (a.s) halifeliği döneminde bir iş dolayısıyla her zaman olduğu gibi korumasız ve yalnız olarak hilafetin merkezi olan Kûfe şehrinde ayrıldı. Şehre geri dönerken yolda

1- Nehcü'l-Belâğa, 26. Mektup

bir kitap ehli (Hristiyan, Yahudi veya Mecusi) ile karşılaştı. O adam Ali'yi (a.s) tanımıyordu. Gidecekleri yeri birbirlerinden sordular. Yolun büyük bir bölümünde beraber yolculuk edecekleri ortaya çıktı. Birlikte yolculuk etmek konusunda anlaştılar. Konuşarak yol kat ettiler ve nitekim Kûfe ile kitap ehli yolcunun gideceği yerin ayrıldığı yol ayrımına vardılar. Adam yolunu tutup gitti. Ali (a.s), Kûfe'ye giden yolu bırakıp yol arkadaşının devam ettiği yola girdi.

Adam: "Hani Kûfe'ye gidecektin sen?"

Ali (a.s): Evet, Kûfe'ye gideceğim.

Adam: Öyleyse neden Kûfe yoluna girmedin?

Ali (a.s): Bizim Peygamberimiz, "Birlikte yolculuk eden iki kişinin birlikteliği taraflar üzerinde bir hak doğurur." buyurmuştur. Ben bu yolculukta senin birlikteliğinden faydalanmış oldum ve böylece sen benim üzerimde bir hakka sahip oldun. Sahip olduğun bu haktan dolayı uğurlamak amacıyla biraz seninle birlikte yola devam etmek istedim.

Adam derin bir düşünceye daldı, sonra da başını kaldırıp dedi: İslâm'ın bu hızla yayılmasının ve insanlar arasında kabul görmesinin nedeni, sizin Peygamberinizin yüce ahlâkıdır.

Bu adam, İmam Ali'yi (a.s) tanımıyordu. Nitekim bir gün Kûfe şehrine geldi ve Müminler Emiri Ali'yi (a.s) hilafette görünce, halife ile yol arkadaşlığı yapmış olduğunu anladı. Bu adam, hemen oracıkta Müslümanlığı kabul etti ve İmam Ali'nin (a.s) ashâbı arasında yerini buldu.

Ali Adı; Adaletin Ayrılmazı

İmam Ali'nin (a.s) adı, sonraları adaletin ayrılmazı oldu. Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: Ali, geçmişleri unutturdu ve sonradan gelecekleri de zahmete düşürdü; insanlar onun yordam ve yöntemi ile halifeleri kınıyordu.

Muaviye, yılların birinde hacca gitmişti. Ali sevgisinde ve Muaviye düşmanlığında geçmiş olan bir kadını sordu, soruşturdu.

Kadının yaşadığını söylediler. Muaviye, adam gönderek kadını getirtti ve ona dedi: Seni niçin buraya getirttiğimi biliyor musun? Sadece şunu bilmek istiyorum, Ali'yi sevmenin ve bana düşmanlığının sebebi nedir?

Kadın: Bu konuda konuşmasak iyi olur.

Muaviye: Hayır, mutlaka soruma cevap vermelisin.

Kadın: Çünkü Ali adaletliydi ve eşitlikten yanaydı; sen boş yere Ali (a.s) ile savaştın. Ali'yi, fakirleri sevdiği için seviyorum. Seni düşman bilmemin nedeni ise haksız olarak kan akıtman, Müslümanları bölüp parçalaman, yargı ve hükümde zulüm etmen ve nefsinin istediği şekilde hareket etmendir.

Muaviye buna sinirlendi ve kadına hitaben çirkin bir söz söyledi. Kadın da karşılık verdi. Sonra, her zaman olduğu gibi sinirini yatıştırdı ve mülayim bir yüz ifadesiyle kadına sordu: Ali'yi kendi gözlerinle gördün mü hiç?

Kadın: Evet, gördüm.

Muaviye: Onu nasıl gördün?

Kadın: Andolsun Allah'a, onu öyle bir hâlde gördüm ki, seni aldatan ve gaflete düşüren bu saltanat onu gaflete düşürememişti.

Muaviye: Ali'nin sesini duymuş musun?

Kadın: Duymuşum. Onun sesi gönle parlaklık verirdi; zeytin yağının pası giderdiği gibi, onun sesi de gönül pasını giderirdi.

Muaviye: Bir isteğin var mı?

Kadın: Söyleyeceğim her şeyi verecek misin?

Muaviye: Vereceğim.

Kadın: Kırmızı yünlü yüz deve ver bana.

Muaviye: Eğer istediğini verecek olsam, senin yanında Ali gibi olacak mıyım?

Kadın: Asla.

Muaviye, kadının istediği cinsten yüz devenin ona verilmesini emretti ve sonra da kadına dönerek dedi: Andolsun Allah'a, eğer Ali yaşasaydı, bunlardan bir tanesini bile sana vermezdi.

Kadın, buna karşılık olarak dedi ki: Andolsun Allah'a, bunların yününden bir tel bile vermezdi; çünkü bunlar, Müslümanların ortak malıdır.

Adiy b. Hatem-i Taî, Müminler Emiri ve takvalılar önderi Ali'nin (a.s) büyük ashabından ve onu samimi sevenlerinden biridir. Adiy, yüce İslâm Peygamberinin (s.a.a) mübarek ömrünün sonlarında Müslümanlığı kabul etmiş ve iyi bir Müslüman olmuştu. İmam Ali'nin (a.s) hilafet döneminde onun hizmetinde ve emrinde bulundu; Türeyf, Türfe ve Tarif adında üç oğlu, Ali'nin (a.s) emrinde Sıffin Savaşı'nda şehit düştü. Adiy, İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesinden ve Muaviye'nin saltanat kurmasından sonra bir gün Muaviye'nin yanına geldi. Muaviye, Adiy'in acısını tazeleyerek Ali'yi kötülemesini sağlamak amacıyla şöyle dedi: Oğulların hani, ne oldu onlara?

Adiy, olanca metanet ve soğukkanlılıkla dedi ki: Onlar Sıffin'de Ebutalib Oğlu Ali (a.s) uğruna öldürüldüler.

Adiy, özellikle "Ebutalib Oğlu Ali uğruna" ifadesini kullanarak bu olaydan onur ve kıvanç duyduğunu anlatmak istemişti.

Muaviye: Ebutalib Oğlu senin oğullarını öne sürmekle ve kendi oğullarını arkada tutmakla senin hakkında insaflı davranmadı.

Adiy: Ben Ali hakkında insaflı davranmadım; çünkü o öldürüldü, oysaki ben yaşıyorum.

Muaviye, amacına ulaşamadığını görünce konuşma tarzını değiştirerek Adiy'e dedi ki: Ali'yi bana anlat.

Adiy: Beni mazur gör.

Muaviye: Mümkün değil.

Adiy anlatmaya şöyle başladı:

Andolsun Allah'a ki, Ali (a.s) derin görüşlü ve çok güçlüydü, adaleti söyler ve katiyetle hükmederdi, her yanından hikmet ve ilim coşardı, dünyadan ve ziynetinden nefret ederdi, geceyle ve yalnızlığıyla alışık idi, çok ağlar ve çok düşünürdü, yalnızlığında hep kendini hesaba çekerdi, geçmişe hayıflanırdı. Bizim aramızda bizden biri gibiydi; bir şey isteğimizde kabul ederdi, yanına vardığımızda bize yaklaşırdı, onun bize ve bizim ona yakın olmamıza rağmen heybetinden dolayı onunla konuşamazdık, öyle azametli idi ki gözlerimizi kaldırıp da bakamazdık, gülümsediği zaman dişleri bir inci dizisi gibi görünürdü, dindar ve takvalı insanlara saygı gösterirdi, yoksulları ve düşkünleri severdi, güçlü kimse onun zulüm korkusunu taşımazdı, güçsüz kimse adaletinden ümit kesmezdi.

Andolsun Allah'a, bir gece kendi gözlerimle gördüm; gecenin karanlığında mihrapta ibadete durmuştu ve gözyaşları sakalına yuvarlanıyordu, yılan tarafından sokulmuş gibi kıvranıyor ve hazin hazin ağlıyordu. Şimdi bile sesini duyuyor gibiyim; *"Ey dünya! Bana mı yöneldin? Git de başkasını aldat. Henüz senin süren dolmamıştır, seni üç defa boşamışım ve dönüşün yoktur. Zeekin naçiz ve önemin çok az. Ah, ah! Azık naçiz, yol uzun, hemdem yok kadar az!"* diyordu.

Adiy'in sözü buraya vardığında Muaviye'nin gözyaşları süzüldü. Elbisesinin koluyla gözyaşlarını sildikten sonra şöyle dedi: Allah Ebu'l-Hasan'a (Ali'ye) rahmet etsin, o hep böyleydi. Onun ayrılığına nasıl dayanıyorsun?

Adiy: Kucağında oğlu boğazlanan bir anne gibi; ne gözleri kurur ve ne de acıları diner.

Muaviye: Onu unuttuğun oldu mu hiç?

Adiy: Zaman unutturuyor mu ki?

Şeyh Müfid, "*İrşad*" kitabında şöyle yazar: Hz. Peygamber'den (s.a.a) sonra Müminler Emiri Ali'nin (a.s) imamet süresi otuz yıl idi, ancak bunun sadece beş yıl ve altı ayını bizzat halife olarak geçirdi. Bu kısa süre boyunca da nifak ehli ile ve Müslüman görünümlü topluluk ile savaştı... Müminler Emiri Ali (a.s), mübarek Ramazan ayının 21. gecesi ve şafak sökümüne doğru dünyadan ayrıldı. O, Abdurrahman İbn Mülcem'in kılıç darbesi sonucunda vefat etti.

el-Kâfi kitabının yazarı, Müminler Emiri Ali'nin (a.s) meşhur ve ayrıntılı vasiyeti (oğullarına, ashabına, diğer insanlara ve kıyamete kadar vasiyetin ulaştığı herkese hitaben yaptığı vasiyettir) naklettikten sonra şöyle yazar: Ali (a.s) bu vasiyetin sonunda şöyle buyurdu:

Allah, siz Ehlibeyti korusun ve sizin saygınızı korumakla ümmet arasında Peygamberinizin (s.a.a) saygısını korusun. Sizleri Allah'a ısmarlıyorum.

el-Kâfi'nin yazarı şöyle devam eder: Bunu dedikten sonra "La ilâhe illellah" zikrine başladı ve kutsal ruhu yüce âleme katılincaya kadar bu zikir dilinden düşmedi.

Yüce Allah'ın salat ve selâmı ona ve tertemiz evlatlarına olsun.

HAKLARA SAYGI VE DÜNYAYI KÜÇÜMSEME

Kişilerin birbirleri hakkındaki hıyanet ve haksızlıkları alanında, adalet ve zulüm alanında, yöneticinin görevleri alanında, yargı ve yargıcın görevleri alanında, yargıcın görevinin zorluğu alanında, şahit alanında... İslâm dininin öngördüğü kurallar bütününden anlaşılmaktadır ki İslâm dini insanların haklarına çok önem vermiş ve bu hakların gözetilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

İşte bu bağlamda bir şüphe belirlemekte ve bir soru ortaya çıkmaktadır: İslâm dini haklara saygı gösterilmesi gerektiğine önemle vurgu yaptığı hâlde nasıl olur da İslâm mantığı dünyayı küçümseme ve dünyaya meta gözüyle bakma doğrultusunda olur? İnsanların birbirleri üzerindeki hakları, bu dünya hayatıyla ilintilidir. Mesela kimse bir başkasının malını haksız yere almamalı ve zayı etmemelidir. Bir insan açısından bir şey değersiz ise onunla ilgili olan hiçbir şeyin değeri olmayacaktır. Öyleyse dünyanın kendisi ve dünya hayatı İslâm dini açısından değersiz ise bu değersiz yaşam ile ilgili olan haklar da değersiz olacaktır.

Zatî Değer ve Göreceli Değer

Bu şüphe ve sorunun cevabı şöyledir: Öncelikle dünyanın din açısından değersiz oluşunun ne anlama geldiği aydınlanmalıdır. Bu konuların tam anlamıyla aydınlanmamış olması,

bu türden birçok şüphe ve soruların kaynağı olacaktır. Bir şeyin değerli veya değersiz olması, eğer o şeyin kendisi açısından değerlendirilecek olsa bilinmelidir ki her şey değerlidir. Yani her şey kendisi açısından değerlidir. Çünkü her şey varlıktan bir parçadır ve her şeyin varlığı o şeyin kendisi açısından değerlidir. Filozofların deyimiyle, *varlık hayırla eşittir*. Ama eğer bir şey kendisi açısından değil de bir başka şeyle olan ilişkisinden veya başka bir varlık üzerindeki etkisinden dolayı değerlendirilecek olsa işte bu durumda o şey bir başka şeye oranla değersiz olabilir, o şeyin yarar ve zararında etkisiz olabilir veyahut da ilişkide olduğu şeyi olumsuz ya da olumlu yönde etkileyebilir. Olumlu yönde etki gösterdiği durumda o şeyin değerli olduğunu söyleriz. Göreceli (bir şeyin başka bir şey için değeri) türden olan bu değer de iki kısımdır: Bazen bir şeyin değeri kendi başına göz önünde bulundurulur ve şöyle denir: Para insan için değerlidir. Bazen de bir şeyin bir şey için değeri üçüncü bir şeyle karşılaştırmada göz önünde bulundurulur. Mesela paranın insan için değeri, sağlık veya ilim veya ahlâkın insan için değeriyle karşılaştırılır.

Şimdi şöyle diyoruz: Bir insan açısından bir avuç kumun, bir sivrisineğin, bir sineğin hiçbir değeri yoktur. Çünkü onun varlık ve yokluğunun insan üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Haliyle böyle değersiz bir şeye taalluk eden bir hak da değersiz olacaktır. Ama para, insana fayda ulaştıracağından ve sıkıntısını gidereceğinden dolayı insan için değerlidir. İnsan için değerli olan para; sağlık, onur, fazilet ve yücelikle kıyaslandığında tümüyle değerini kaybeder ve değersiz olur. Paranın meblağı ne kadar fazla olursa olsun, onurun bir zeresiyle dahi kıyaslanamaz. Bu nedenle de bir yandan parayı seven ve öte yandan da üstün kişiliği ve erdemli yapısı olan bir kimse, haysiyet ve onuruna zarar gelmediği yere kadar para kazanmaya çalışır; onur ve itibarı tehlikede olduğunda ise paranın azından da, çoğundan da geçer. Bu insan, bütün

dünya karşılığında bile insanî erdem ve yüceliğinden taviz vermez. Bu insan açısından para ve makam değerlidir, ancak onur ve haysiyet kaybına razı olacak kadar değerli değildir. İşte bu bağlamda para ve makam ne kadar fazla olursa olsun, onur ve haysiyetin bir zerresiyle bile mukabele edemez ve tümünden değerini kaybeder.

İmam Ali (a.s) kendi ruh hâl ve yapısını şöyle açıklamaktadır:

Vallahi, karıncanın ağzındaki arpanın kabuğunu alarak Allah'a karşı günah işlemem için bana yedi iklim ve göklerin altındakiler verilse gene de bunu kabul etmem.¹

Benim gözümde bütün dünyanın bir karıncaya zulmedecek kadar değeri yoktur.

İmam Ali (a.s) bu buyruğunda dünyanın değerini ve dünya saltanatının değerini küçümsememiş, hakkın ve adaletin değerini yüceltmıştır. İmam Ali (a.s), "Dünya ve gökyüzünün altında olan her şey, bir karıncaya zulmetmek gibi küçük bir şeye değmeyecek kadar değersizdir." demek istemiyor. İmam Ali (a.s) bizzat şu gerçeğe dikkat çekmektedir: Zulüm o kadar büyük bir şeydir ki bütün dünya saltanatı ve mülkü bile zulmün en küçük -karıncaya zulmederek ağzındaki saman çöpünü almak- örneğiyle kıyaslanamaz.

Sa'di bu hususta şöyle demektedir:

Dunya neyerzed anki perîşan konî dilî

Zinhar bed mekon ki nekerde est âkilî.

Dünya değmez buna ki incitesin bir kalbi

Sakın, kötülük yapma, yapmamıştır hiç bir akıllı.

Sa'di de, küçücük bir kalbi incitecek kadar dünyanın değersiz olduğunu kastetmiyor, bilakis şunu anlatmaktadır: Bir kalbi incitmek o kadar büyük ve önemli bir şeydir ki, bedeli

1- Nehcül-Belâğa, 224. Hutbe

bütünüyle dünya olsa bile bundan sakınmak gerek. İşte bu, karşılaştırma bağlamında değersizlik anlamı ifade eder.

Din perspektifinde dünyanın değersizliği, karşılaştırma bağlamında değersizlik türündendir. Bunun açılımı ise şöyledir: Dünya; etik ve sosyal ilkeleri, insanlık ve yücelik kavramını ayak altına alacak, dünyevî ve maddî çıkarlar uğrunda yalan söyleyecek, ihanet edecek, ahdi bozacak, zulmedecek, başkalarının haklarını zayi edecek kadar değerli değildir.

Dünya, çıkar ve menfaatler uğrunda kalpleri incitecek ve kıracak kadar ve hatta bir karıncanın hakkını zayi edecek kadar değerli değildir.

Yüce İnsanî Mantık

Bu, gerçekten çok iyi ve çok yüce bir mantıktır. "Din açısından dünya o kadar değersizdir ki onun uğrunda bir tek yalan bile söylenmemeli, bir hıyanet bile edilmemeli ve bir zulüm bile işlenmemelidir", demek yanlıştır. Bunun doğru yorum ve tefsiri şöyledir: Din ilkelere, haklara, inanca, imana ve ahlâka değer vermiş ve bunların uğrunda dünyanın feda edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Gerçekten de durum böyledir. İnsanı, insanlığı ve manevî değerleri tanımış ve anlamış isek bunun dışında bir şey söylememeliyiz. Bütün dünya ve hatta materyalistler bile ilke ve hakları önemsemek, inanç, yol ilke ve haklar karşısında maddi çıkarları küçümsemek zorundadırlar. İşte bu gerçek -kendine has bir yapısı olan- din dilinde dünyanın değersizliği ve önemsizliği şeklinde tabir edilmiştir.

Bu mantık ancak dinî dayanaklarla insana öğretilabilir ve inancın, yolun, ilkenin, hakların çıkarlardan üstün olduğuna inanması sağlanabilir. Eğer din dayanakları insandan alınacak olsa, insanlığın çıkarlardan üstün olduğu gerçeği alt yapısız ve dayanaksız kalacaktır. Kuşkusuz ki dünya, uğrunda

bir günah işlemeksizin, bir ilkeye muhalefet edilmeksizin ve bir hak ayak altına alınmaksızın kendi başına ele alınacak olsa bizim için çok değerli olacaktır. Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) tabiriyle, "*Dünya ahiret tarlasıdır.*"¹

Müminler Emiri İmam Ali (a.s) ise bu hususta şöyle buyurmuştur:

Dünya Allah dostlarının mescidi, Allah'ın meleklerinin namaz yurdu, Allah vahyinin iniş yeri ve Allah velilerinin ticaret yeridir.²

Böyle bir yerin faydasız ve değersiz olduğu elbette ki söylenemez.

Din bu yüce mantığıyla dünyanın sahip olduğu ve herkesin anladığı değerini küçümsememiştir; bilakis insanların daha az ilgilendiği maneviyatın, takvanın, faziletin, sosyal hakların değerini tanıtmış ve yüceltmıştır. O hâlde dünyanın değersizliği, karşılaştırma alanındaki değersizlik türündendir. Karşılaştırma eksenli değersizlik, dünya yaşamı ile hakların korunması gerektiği gerçeğiyle çelişmemekte ve hatta haklara saygının özüdür.

Belirttiğim gibi İslâm'ın sarsılmaz hukukî yasaları, dünyanın karşılaştırma eksenli değersizliğinin kanıtıdır. Konunun bir boyutu budur.

Sosyal Mantık

Konunun bir diğer boyutu ise şudur: İslâm dini, İslâmî toplumun kalmasını istemiyor mu? Elbette ki İslâm bunu istiyor. Adalet ekseninde hareket etmeyen ve bireylerinin hakkının korunmadığı bir toplum ayakta kalır mı? Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a), "*Yönetim küfr ile varlığını sürdürür, ama zulüm ile varlığını sürdüremez.*" buyurmaktadır.

1- Kunuzu'l-Hakaik, Menavi, "D" babı.

2- Nehcü'l-Belâğ, Hikmetli Sözler, 131. hadis

Yani adalet üzere hareket eden ve dengeleri gözetten bir toplum, bireyleri inkârcı ve kâfir olsa da ayakta kalır; ama eğer ayrımcılık, sınıfsal farklılık, alçaklık, yükseklik, eşitsizliklerin sonucu olarak bir toplumda zulüm ve haksızlık ortaya çıkacak olsa o toplum, inanç noktasında bireyleri Müslüman olsa da yok olmaya mahkumdur.

Kur'an-ı Kerim, zulüm ve haksızlıkları sonucunda yok olan kavim ve milletlerin öyküleriyle doludur. Bir ayet şöyle buyurmaktadır:

Rabbin, ahâlisi, birbirini ıslâh edip duran şehirleri bir zulümden ötürü helâk etmez.¹

Müfessirler bu ayetin tefsirinde şöyle demişlerdir: Ayette geçen "zulüm" kavramıyla kastedilen şey Allah'a ortak koşmaktır. Çünkü şirk de zulmün bir dalıdır. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmaktadır:

Şüphe yok ki şirk, elbette pek büyük bir zulümdür.²

Bu iki ayetten elde edilen sonuç şudur: Eğer insanlar sosyal ilişkiler ve sosyal haklar bakımından adaletle uygun davranacak olsalar yüce Allah, onları küfr ve şirk sebebiyle helak etmeyecektir.

Manevî Konularda Hakkın ve Sosyal Adaletin Rolü

Konunun bir diğer boyutu şöyle açıklanabilir: Varsayalım ki dünyanın değersizliği göreceli türden değildir ve dünya da din açısından mutlak anlamıyla şerdir.

Hangi konuda şüphe edersek edelim, peygamberlerin geliş amaç ve hedefi hakkında şüphe edemeyiz. Peygamberler bir takım temiz inançları öğretmek, insanların ruh ve canı-

1- Hûd, 117

2- Lokman, 13

nı arındırmak,¹ insanları iyiliklere ve güzelliklere özendirmek ve kötülüklerden sakındırmak için gönderilmişlerdir. Din açısından bazı işler güzeldir ve peygamberler o güzel işlere davet etmek için gelmişlerdir; bazı işler kötüdür ve peygamberler o kötü işlerle mücadele etmek için gelmişlerdir.

Dinî buyruklar üç kısımdır ve bunlar; inanç, ahlâk, amel alanındaki buyruklardır.

İnançsal buyruklar şöyle örneklendirilebilir: Allah'a iman, peygamberlere ve elçilere iman, Allah velilerine iman, ölüm sonrası hayata iman, sevap ve azabın varlığına iman.

Ahlâkî buyrukların bazı örnekleri de şöyledir: İffetli ve namuslu olmak, Allah korkusuyla ve takva üzere hareket etmek, Allah'ın takdirine razı olarak, şükrederek ve sabrederek yaşamak, affedici olmak, bilgisizlerin davranışlarına tahammül etmek, sevecen olmak, sevgi ile yaklaşmak, birlik ve beraberlik içinde yaşamak, ruhu arındırmak, kin ve hasetten sakınmak, cimrilik etmemek, gözü pek ve korkusuz olmak, zulmetmemek, başkalarına kötülük etmemek ve kötüye düşmelerini istememek...

Dinin amelî buyrukları ise namaz, oruç, hac, cihat, iyiliği buyurmak, kötülükten sakındırmak... gibi öngörülen ibadetlerdir veya muaşeret alanındaki iyilik etmek, rahim bağlarını korumak ve kollamak, yalan konuşmamak, başkalarını çekiştirmemek, içki içmemek, kumar oynamamak, faizli muameleden sakınmak, riya ve gösterişten uzak durmak... gibi buyruklardır.

Sonuç itibarıyla hangi konuda şüpheye düşsek ise de bu konularda şüphe edemeyiz. İslâm'ın iyi olarak kabul ettiği şeylerin gerçekleşmesi gerektiği ve kötü kabul ettiği şeylerin de hiçbir sûrette vuku bulmaması gerektiği konusu kesindir.

1- Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Ahlâk yüce - liklerini tamamına vardırmaq için seçildim." (İhyau'l-Ulûm, c.2, s.249)

Şimdi konunun özüne dönüp hesabımızı yapalım. Bireylerin haklarının korunduğu, toplumun adil ve dengeli olduğu; insanlar arasında ayrımcılık, mahrumiyet, aldatılmışlık hissinin olmadığı bir durumda inançlar daha temiz kalmaz mı, ahlâk daha temiz olmaz mı, kalpler daha aydın ve nurlu olmaz mı ve buna paralel olarak günahlara düşme ve sapkın inançların yayılma zemini daha az olmaz mı?

Yoksa toplumun dengeli olmadığı, ifrat ve tefritin kol gezdiği, haksızlık ve aldatılmışlığın genel kanaat olduğu, eşitsizlik ve ayrımcılığın yaygınlaştığı bir durum nefsin arınması ve ruhun nur bulması yönünde daha mı iyidir?

Yoksa üçüncü şık olarak, sosyal durumun niteliği bu konularda etkisiz midir?

Akıl nimetinden nasiplenmiş bir insan, hak ve adalet bakımından toplumun yoksunluğunun temiz inançlar, nefis teziyesi ve salih amel için daha iyi bir zemin hazırlayacağını iddia edemez. Bu hususta söylenebilecek şey, adaletin varlığı veya yokluğu, hakların korunması veya korunmamasının sözü edilen alanlarda hiçbir etkisinin olmaması olabilir ancak. Dindar insanlarımızın çoğu belki de böyle düşünmekte ve bu durumu, birbiriyle bağlantısı olmayan iki farklı olay olarak görmektedir.

Böyle düşünenlerin hayal âleminde ve gaflette olduğunu hatırlatmak gerekir. Kesinlikle genel durum ve sosyal adaletin varlığı veya yokluğu insanların davranış, ahlâk, düşünce ve inancını etkiler; hem düşünce ve inanç aşamasında, hem nefsanî huy ve yetiler aşamasında ve hem de amel aşamasında insanları etkiler.

Sosyal Adaletin Düşünce ve İnanç Üzerindeki Etkisi

Düşünce ve inanç aşamasına gelince; dönüp de şöyle bir edebiyatımıza, edebi eserlerimize ve yüce şairlerimizin düşün-

celerine baktığımızda şairlerimizin, gerçekleri kavrayan, bazı hikmetlere ulaşan ve çok ince düşünen insanlar olduklarını görürüz. Bu değer ve üstünlükleriyle eş zamanlı olarak şaşkınlık uyandıran bazı fikrî kıvılcımlar da ortaya atmışlardır. Örneğin şairlerimizin baht ve şansa çok önem verdiklerini, bu konu üzerinde çok durduklarını ve "kendin uyu, bahtın uyanık olsun" dediklerini görmekteyiz. Onların yanında bahtın ve şansın adı geldiğinde adeta her şey değer kaybetmiş olur; ilim, akıl, çaba ve gayret, teknik, sanat, bilek gücü... türünden her şey bir hiçte kaybolmuş hiç olur sanki. Onlar, aklın değil, bahtın işe yaradığını şöyle demişler:

Û fitade est der cihan bisyar

Bî temiz ercümend ve akil hâr.

Niceleri yaşar bu dünyada ki

Akılsızı değerli ve akıllısı hordur.

Veya bahtın iyi olsun, demişler; sanat, yeterlilik ve işbilirliğin hiç önemi yok:

Eger be her ser-i müyet do sed honer başed

Honer be kar neyayed çû baht bed başed.

Saçının her telinde iki yüz sanat olsa da

Sanatın değeri yok, bahtın kötü olmuşa.

Veya çaba, gayret ve çalışma ile hiç bir yere varılamayacağını ve işin temelinin baht olduğunu söylemişler:

Dovlet ne be kûşiden est

Çare kem cûşiden est.

Çalışmakla devlete konmak olmaz

Bunun çaresi, yolu, az kaynamaktır.

Veya şu beyit:

Ez în bu'l-acebter hadîsî şinov

Ki bî baht, kûşîş neyerzed do cov.

Bundan daha ilginç bir söz duy

Bahtın yoksa çalışmak iki arpa etmez.

Veya şu mısralar:

*Çendan ki cehd buved dovîdîm der taleb
kûşîş çî sûd çûn nekoned baht yaverî.*

Gücümüz kadarınca koştuk gaye peşinde
Çabanın faydası ne, baht yaver değilse?

Baht ve şansın iyi olduğu yerde güç ve bileğin işlemeyeceğini şöyle demişler:

*Çe koned zûrmend-i vârûn baht
Bâzûy-i baht beh ki bâzûy-i saht.*

Bahtı dönmüş güçlü ne yapsın?

Baht gücü bilek gücünden üstünse.

Aynı manayı şu tabirle de aktarmışlar:

*Be renc borden-i bihûde genc netevan yâft
Ki baht rast fazîlet ne zûr-o bâzû ra.*

Zahmet çekmek boşuna, define bulunamaz

Üstünlük bahttan yana; ne güç, ne bilek sökmez.

Görüldüğü gibi vurgu yapılan tek şey bahttır. Şimdi bu değerli düşünürlere, "Baht nedir, tanımlar mısınız? Bahttan bu kadar söz ettiğinize göre onu mutlaka tanımış veya bir izine rastlamışsınızdır. Bize anlatır mısınız?" diye soracak olsak, buna verecekleri cevap olmayacaktır.

Baht Düşüncesinin Çıkış Kaynağı

Belki de şairlerimiz bahtın müphem bir nişanesini görmüş, belirsiz bir izine rastlamış ve oradan da bahta inanır olmuşlardır.

Onlar, bir ömür boyu çalışan ve koşturanların yokluk ve yoksunluk içinde yaşadıklarını ve öte yandan da işsizlerin sebepsiz ve nedensiz olarak yükseldiklerini ve refah içinde yaşadıklarını görmüşlerdir; akılsızların değer kazandıklarını ve akıllıların horlandıklarını bizzat gözlemlemişlerdir. Sanat, yeterlilik ve liyakat ile pay, hak ve fayda arasında uyum ve ilinti bulamamışlardır. Onlar yaşadıkları toplumda hep bunu

görmüşlerdir. Onların sosyal gözlem ve edinimlerinden kaynaklanan bu olgu, zaman içinde adeta "baht felsefesi" adında bir felsefî yapı kazanmıştır. Bütün bu düzensizliklerin ve haksızlıkların adına -bilerek veya bilmeyerek- "baht" demişler ve bazen de onu kötölemiş ve telin etmişlerdir. Baht düşünce ve felsefesinin sosyal haksızlıklar, eşitsizlikler ve adaletsizlikler dışında hiçbir nedeni yoktur. Bu şeytanî düşüncenin esin kaynağı sosyal haksızlıklar ve adaletsizliklerdir.

Bizim ancak iki ilham kaynağımız vardır: Bu kaynakların biri dindir. Şairler bazen Kur'ân ayetlerinden, yüce Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehlibeyti'nin buyruklarından ilham alırlar. Oysaki ne Kur'ân'da ve ne de Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehlibeyti'nin buyruklarında bahtın ve şansın adı bile geçmemiştir.

İkinci kaynak ise akıl, bilim ve felsefedir. En eski felsefe kitaplarında bile baht ve tesadüf, vehim ürünü olarak tanımlanmıştır. Durum böyle iken bahtın harikulâde güç ve yüceliği hakkındaki düşüncenin kaynağı nedir? Bahtın akıldan, ilimden, çalışmadan, sanattan, güçten ve her şeyden daha üstün olduğu düşüncesi nasıl ortaya çıkmıştır?

Bu şeytanî düşüncenin ilham kaynağı düzensizliklerden, eşitsizliklerden, nedensiz üstünlüklerden ve karşılığını bulmayan yeterliliklerden başka bir şey değildir. Sosyal adalet sarsıldığında, haklar ve hak edişler gözetilmediğinde, ayrıcalıklar ve ayrımcılık etkili olduğunda baht ve şans türünden düşünceler güçlenecek ve yaygınlaşacaktır. Çünkü baht, hiçbir şeyin hiçbir şeye şart ve koşul olmaması anlamıdır.

Çalışmanın bir sonucu olduğuna inanan ve **"Ve gerçekten de insan, ancak çalıştığını elde eder."**¹ ayetinin buyurduğu gerçeğe iman eden insan ile "Çektiğin zahmetler boşunadır ve

sermayeden yemiş olursun." düşüncesi olan ve hiçbir şeyi hiçbir şeye koşul görmeyen bir insan arasında çok fark vardır.

"Şüphe yok ki bir topluluk, kendinde olanı değiştirmedikçe Allah o topluluğu değiştirmez."¹ gerçeğine iman eden insan ile bahta inanan insan arasında çok fark vardır.

Baht ve şans konusu bu alanda bir örnektir sadece.

Feleğe Kötümserlik

Edebiyat kitaplarımızda karşılaştığımız bir diğer örnek ise "felekten yakınma" başlığı taşımaktadır. Artık feleği kötülemek noktasında, tabir doğruysa, söylenmemiş söz kalmamıştır; aldatıcılıkla, acımasızlıkla, zalimlikle suçlanmış ve iyilerin düşmanı olarak tanımlanmıştır.

Burada sözü edilen felek gökyüzü, yeryüzü, zemin, zaman değildir; bunu söyleyen şahsın sosyal çevre ve özel koşullarıdır. Bütün bunlar, bunu söyleyen kimsenin özel ruh hallerinin yansımasıdır. Bir şairin dile getirdiği şey, sadece onun bireysel hal ve duygularını değil, aynı zamanda dönem ve toplumunun ortak derdi ve sorunu olduğunu da yansıtır. Bir insan her yerde zulüm, acımasızlık, haksızlık görüyor ve bunun asıl nedenini teşhis edemiyor veya teşhis ediyor da dile getiremiyor ise, bütün öfke ve hıncını eğri dönen ve eğrilik yapan feleğin üstüne boşaltacaktır. İşte bu hal ve durumların sonucunda yaratılış düzeni hakkında bir tür kötümserlik ortaya çıkacaktır; feleğin iyilere zulüm ve düşmanlık temeli üzerine kurulu olduğu vehmi güçlenecektir. Tabiatıyla da insanlar feleğe karşı kötümser olacaktır; yaratılış ve hatta evreni yaratan hakkında bile kötümserliğe düşecektir. İbn Ravendî'nin beyitleri tam da bu doğrultudadır.

Nice akıllı mı akıllılar hayat yollarında aciz düşmüştür

Nice cahil mi cahilleri nimetler sahibi olarak bulursun
 İşte budur düşünceleri ateşte yakan
 Ve zeki, gerçekçi bilgini dinsize dönüştüren.

Her durumda sosyal dengenin bozulmasının ve nedensiz ayrıcalıkların direkt sonuçları vardır. Bunların biri düşünce yapısının bozulmasından, insanı mutluluğa taşıyan (ilim, akıl, takva, çalışma, amel, sanat, yeterlilik... gibi) gerçek etkenlere inancın sarsılmasından beslenir ve "baht felsefesi" adıyla ortaya çıkar. Bunun sonucunu edebiyatımızda açıkça görmekteyiz.

Bunun bir diğer örneği yaratılışa ve kutsal yaratıcıya kötümser olmak ve kötü zan beslemektir. Bu, adaletsizliklerin ve haksızlıkların inanç ve düşünce bağlamındaki sonucudur.

Sosyal Adalet ve Bireysel Ahlâk

Sosyal adaletsizliklerin yaygınlaşmasının ahlâkî yozlaşma ve ruhsal sorunlar alanındaki etkisine gelince; bilinmelidir ki her şeyde olduğu gibi iyi ve kötü ahlâkın da ortaya çıkış nedenleri vardır. Bu hususta insanın yapı ve tıyneti, çevre koşulları ve çevre telkinleri etkilidir. Ahlâkî yozlaşma ve ruhsal çöküntü alanında etkisi kesin olan hususlardan biri mahrumiyet ve aldatılmışlık hissidir. Haset, kin, düşmanlık ve şer severlik gibi olgular işte buradan kaynaklanır.

İstisnaî İnsanlar

Bazı insanlar da vardır ki mazlumiyet ve mahrumiyetten etkilenmezler. Bunları istisnaî konuma yükselten şey, bu insanların ruhsal korunmuşluklarıdır; güçlü imana sahip olmaları, birçok etkenlerin ruh üzerindeki etkisini ortadan kaldırır. Bunlar genel düşünce sınırının ötesinde olan ve istisnaî konumda bulunan insanlardır. Şimdi konunun anlaşılması için bunu örneklendireyim:

Baba, anne ve çocuklardan oluşan bir aile düşünün. Baba ve anne, çocuklarına yemek, meyve, tatlı ve elbise alır ve çocukları arasında bölüştürürler. Genellikle bu tür durumlarda çocukların düşünce ve yargı tarzı baba ve anneninkinden farklıdır; aynı düzeyde değildir.

Çocukların birbirleri hakkındaki düşüncesi şöyle anlaşılabılır: Yemeğinin, meyvesinin, tatlısının az olduğu ve elbisesinin az veya eski veyahut da kalitesiz olduğunu düşünen çocuk bundan rahatsız olur, küser, ağlar ve kendisine haksızlık edildiğini düşündüğünden dolayı da intikam alma düşüncesine kapılır. Bu nedenle çocuklarının mutluluğuna ilgi gösteren, sağlıklı bir ruh haliyle büyüüp gelişmesini isteyen anne ve babalar, ayrımcılığın her türünden özenle sakınmalıdırlar. Ayrımcılık çekişme, çatışma, çekememezlik ve intikam tohumu eker ve öte yandan da haksızlığa uğradığını düşünen çocuğun hem üzülmeye, ruhsal sıkıntı yaşamasına ve hem de el üstünde tutulan diğer çocuk veya çocukların kendi ayakları üstünde duramamasına, kırılgan bir yapı kazanmasına ve şımarık büyümesine neden olur. Nedense anne ve babalar, çocuklarının bedensel hastalıklarına önem verir ve böyle bir durumla karşılaştıklarında mutlaka doktora görünürler; ama çocuklarının ruh sağlıklarını pek önemsemezler. Oysaki ruh sağlığı, birçok yönden beden sağlığından çok daha önemlidir.

Anlatmak istediğimiz şudur: Genellikle çocuklar aynı düşünce yapısında olduklarından dolayı onlardan birinin, haksızlığa uğradığı sonucuna varması, onu kötü yönde etkileyecektir. Fakat baba ve anneler daha üstün bir düşünce ve akıl düzeyinde olduklarından dolayı daha farklı düşünür, daha farklı olarak sevgi besler ve bunu yansıtırlar. Onlar, hatta kendilerine yemek, tatlı ve meyve kalmamasından dolayı üzülmeyiz, rahatsız olmaz ve hakarete uğradıklarını düşünmezler.

Bu durum toplum bazında da tamamen aynıdır; ümmetin babası konusunda olan istisnaî insanlar, haksızlıklardan ve yoksunluklardan etkilenmez ve hatta haksızlığa uğramış olmasına rağmen, evlatlarının hayrını düşünen bir baba gibi ümmetin hayrını düşünürler.

Yüce Allah Resulü (s.a.a), Uhud Savaşı'nda atılan taşla alını yarılmış ve dişi kırılmış bir hâlde ellerini duaya açarak şöyle demiştir:

Allah'ım! Milletimi hidayet et; onlar (ne yaptıklarını) bilmiyorlar.¹

İmam Ali (a.s) Fedek arazisi konusunda haksızlığa uğradığında şöyle demişti:

Gökyüzünün gölgelendirdiği şu dünya yüzünde elimizde bir Fedek vardı, ona da toplumun bir kısmı göz dikti, bir kısmı ise cömertlik ederek ondan el çektiler; Allah ne de güzel hükmedicidir!

Ben Fedek'i veya başka yeri ne yapayım. Yarın bu nefsin konağı mezarıdır. Onun karanlığında işleri kaybolur, haberi yok olur.²

Şair şöyle demiştir:

An ki rest ez cihan, fedek çe koned

An ki cest ez cihet, felek çe koned.

Dünyadan el çeken Fedek'i neyler

Yönlerden kurtulana felek ne eder.

Ayrımcılıkların Ahlâkî Etkileri

İstisnaî insanlar ayrımcılıklardan hiçbir surette etkilenmezler. Toplumun diğer fertleri ise ailedeki çocukların konumundadırlar. Ayrıcalık ve ayrımcılıklar, bir yandan mahrum bırakılan kesimin ruhunu rahatsız ederken, incitirken, kin ve

1- Menakıb, İbn Şehraşub, c.1 s.192

2- Nehcü'l-Belâğa, 45. Mektup

düşmanlığa iterken öte yandan da nedensiz olarak el üstünde tutulanların ruhunu azgınlıştırır, tahammülsüzleştirir, çabuk incinen ve savurgan kişilik kazanmasına neden olur. Bir kesimde çekememezlik, hınç, kin, nefret, intikam ve düşmanlık ortaya çıkarır; diğer kesimde ise çalışma konusunda tahammülsüzlük, bıkkınlık, israf ve savurganlık nedeni olur. Haksızlık ve adaletsizliğin genel halk bazında ne tür hal ve durumlar ortaya çıkardığını düşünsenize!

Yüce Allah Resulü'nden (s.a.a) rivayet edilen meşhur bir dua şu cümle ile başlar:

Allah'ım! Senin korkundan, bizimle sana itaatsizlik arasında engel olacak kadarını bize nasip eyle.¹

Dua zenginliklerimiz, ahlâkî ve manevî öğretileri en iyi şekilde öğreten etkenlerden biridir. Birçok önemli ve büyük ruhsal ve sosyal incelikler dua kalıbında aktarılmıştır.

Sözünü ettiğim duanın bir cümlesi şöyledir:

(Allah'ım!) bizim intikamımızı bize zulmedenler hakkında kıl.

Bu cümlede çok ince bir nokta yatmaktadır. Yüce Allah Resulü (s.a.a), "Allah'ım! Bizim intikamımızı zalimlerden al." dememiştir; bilakis, *"Allah'ım! Bizim intikamımızı bize zulmedenler hakkında kıl."* ifadesini kullanmakla şöyle demek istemiştir: Biz insanlara yapılan zulüm sonucunda tabiatıyla ruhumuz rahatsız olur, incir, intikam güder.

Bu hal ruhumuzda oluştuğunda her zaman, her yerde ve herhangi bir şekilde etkisini gösterebilecek, bir ateş gibi alevlenebilecektir.

Günümüz ruh bilimcilerinin bu hususta vardığı sonuç şudur: Ruhta oluşan kin ve düşmanlıklar, geçici olarak ruhun derinliklerine inecek ve insan, zahir bilincine uygun olarak

1- Avali'l-Leali, c.1, s.159

onları unutabilecektir. Gerçekte bu kin ve düşmanlıklar gerçek anlamıyla yok olmaz, bilakis ruhun derinliklerinde zahir bilincinden ve zahir akıldan habersiz olarak dışarıya çıkmanın yolunu bulmaya çalışırlar.

Bu açıklama ışığında yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) duasının açılımı şöyledir: Allah'ım! Ruhumuzda oluşan ve bir gün alevlenecek olan bu ateş, bize zulmedenlerden başkasını yakmasın; bu ateşi oluşturanları yaksın sadece.

Eğer insan, zahir akıl ve bilinciyle intikam almaya girişirse şahsî intikamını ancak kendisine zulmedenden alır. Ama eğer ruhunun derinliklerindeki kin ve nefretten hareketle intikam almaya kalkarsa, artık bu noktaları göz önünde bulundurmayacaktır.

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) duasının açılımını bir kez daha hatırlatmakta yarar görüyorum: Allah'ım! Kin ve intikamımızı, sadece düşmanı ezecek şekilde kıl; adaletsizlikler, haksızlıklar ve güçsüzlükler sonucunda ruhlarımızda oluşan kin ve nefret, ruhumuzu asi ve zalim kılmasın; insanlara zulmetmekten zevk alacak bir yapı kazanmasın.

Dengeli Toplumda Dengeli Ahlâk

Dengeli ve ölçülü olan ahlâk yüce ahlâktır. Toplumun, sosyal yapıların, sosyal yasaların ve sosyal hukukun dengeli ve ölçülü olmaması durumunda kesinlikle ve kesinlikle bireysel ahlâk da dengeli kalmayacaktır.

Sosyal dengenin olmaması durumunda sadece genel halk tabakasını oluşturan yoksunlar değil, bütün nimetleri ve imkânları kendilerine tahsis eden özel ve üstün tabaka da bundan zarar görecektir. Genel halk kitlesi baskı altında kalacak ve öfkeleneyecek; özel ve üstün kitle ise bir işe yaramayacak, sanattan mahrum kalacak, tahammül ve direniş gücünden yoksun, sabırsız, çok masraflı ve nankör olarak kalacaktır.

İmam Ali (a.s), Malik-i Eşter'e yazmış olduğu meşhur mektubunda bu üstün tabaka hakkında şöyle buyurmuştur:

...Çünkü genelin öfkesi özelin rızayetini faydasız kılar; oysa genelin hoşnutluğuyla özelin öfkesi örtülüp giderilir. Zira bu yakınlar hâkime bollukta en ağır gelen, darlıkta en az yardım eden, haklarında insafla hükmedilmesini hoş görmeyen, isteklerinde inatla direnen, verildiğinde az şükreden, verilmediğinde özrü zor kabul eden, zamanın güçlüklerine karşı en az direnç gösteren kimselerdir. Dinin direği olan, İslâm cemaatini oluşturan, düşmanlara karşı duran, ümmetin çoğunluğu olan halkı daha çok sevmeli ve onlara daha fazla meyletmelisin.¹

İmam Ali (a.s), toplumun nedensiz olarak yükseltilen üstün tabakasının yapısını ve halini çok güzel tanımlamış ve açıklamıştır.

Allah Resulü (s.a.a) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Bir düzeyde ve eşit olun (aranızda ayrımcılık ve ayrıcalıklar olmasın) ki kalpleriniz birbirine yaklaşsın ve eşitlensin.

Yüce Peygamberimizin (s.a.a) vurgu yaptığı nokta şudur: Allah'ın nimetleri hususunda aranızda çatlak ve ayrılık oluştuğunda ister istemez kalpleriniz de birbirinden ayrılacaktır. İşte bu durumda gönül ve düşünce birliğinde olamayacak ve bir safta yer alamayacaksınız; tabiatıyla saflarınız ayrılacaktır.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Hep birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, bölük bölük olmayın ve anın Allah'ın size verdiği nimeti, anın o zamanı ki düşmandınız birbirinize, kalplerinizi uzlaştırdı, nimetiyle kardeş oldunuz.²

1- Nehcü'l-Belâğa, 53. Mektup

2- Âl-i İmrân, 103

t.me/caferilikcom

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Bu ayet, içeriğinden de anlaşıldığı gibi birlik ve beraberlik hakkındadır.

İslâm'ın Başarı Sırrı

Geçen oturumda şu noktaya değinmiştim: İslâm dini sadece ahlâk boyutlu olsaydı; ahlâkî ekoller gibi tek uğraşı ahlâkî öneri, öğüt ve nasihat olsaydı; sosyal doku ve yapıyla ilgilenmeseydi, kesinlikle tarihin akışını değiştiren düşünce ve gönül birliği içinde yeni bir toplumu yaratamayacaktı.

Kuşkusuz kalpleri birbirine yaklaştıran şey inanç ve iman etkenidir. Yüce Allah Resulü (s.a.a), vahdet ve birliğin en büyük etkeni olan inanç birliğini oluşturdu ve insanları "La ilâhe illellah" bayrağı altında topladı. Allah Resulü (s.a.a) iman ve inançla yetinmedi; birliği engelleyen etkenlerle de yakından ilgilendi. Bu yöndeki engelleri ve sorunları ortadan kaldırdı; kalplerin uzaklaşma nedenlerini, kin ve hasret nedenlerini, nefret ve intikam nedenlerini ortadan kaldırdı; yani hukuk alanındaki ayrıcalık ve ayrımcılık nedenlerini yok etti. Bilinmelidir ki, bir toplumda iman ve inanç varsa ve ayrımcılıklar ortadan kalkmışsa, birlik ve beraberlik kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ama eğer vahdeti gerektiren ve engelleyen etkenler birlikte varlık sürdürürse veya ne neden ve ne de engel yoksa, bu gerçekleşmeyecektir.

Öyleyse "İslâm, sadece tek inanç biçimi oluşturarak insanları birleştirdi." düşüncesi doğru değildir. Çünkü İslâm tek inanç sistemi getirmekle birlikte engelleri, ayrıcalıkları, çatlakları ve ayrımcılıkları da ortadan kaldırdı. İslâm dini insanları birliğe ve beraberliğe çağırdı ve şöyle buyurdu:

De ki: "Ey kitap ehli, gelin aramızda eşit olan tek söze: Ancak Allah'a kulluk edelim, ona hiçbir şeyi eş ve ortak etmeyelim."¹

Yani İslâm, herkes için aynı oranda iyi olan, herkes için hayır ve hakikat olan inanç ve imana çağırmakla kalmadı, eşitlik ve beraberliğe de şöyle vurgu yaptı:

Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarımızı tanrı tanımayalım.¹

Hz. Peygamber (s.a.a) Veda Haccı'nda şöyle buyurdu:

Ey insanlar! Şüphesiz Rabbiniz birdir ve babanız bir; hepiniz Âdem'den geldiniz ve Âdem topraktan. Arab'ın Aceme üstünlüğü yoktur; üstünlüğün tek ölçüsü takvadır.

Sonra şöyle devam etti: "Bunu sizlere ulaştırdım mı?"

Herkes, "Evet. Ey Allah Resulü, ulaştırdın." dedi.

Allah Resulü (s.a.a) tekrar devam ederek buyurdu:

Öyleyse burada olanlar olmayanlara (bu nesil gelecek nesillere ve her kuşak bir sonraki kuşağa) bunu ulaştırırsın.²

Kamu Davranışında Adaletin Etkisi

Adaletin varlık ve yokluğunun, halkın davranışında da etkili olduğu işte buradan anlaşılabilir. İnanç ve ahlâk alanında etkisini ortaya koyan adalet, doğal olarak eylem ve davranışları da etkileyecektir. Kur'ân şöyle buyurmuştur:

De ki: "Herkes huylandığı huya göre hareket eder."³

Gerçek şu ki insan, düşündüğüne ve inandığına uygun olarak ve ruhuna yerleşmiş olan hallere göre hareket eder. İnsanın eylemleri, onun ruhundaki kökene dayanır.

1- Âl-i İmrân, 64

2- Tuhefu'l-Ukul, s.34

3- İsrâ, 84

Sosyal adaletsizlik, ayrıcalık, ayrımcılık, aldatılmışlık ve mahrumiyet hissi bu sonuçları doğurur. Ayrıca yokluk ve yoksulluğun kendisi -nedeni ne olursa olsun; adaletsizlik veya başka bir şey- günah işleme nedenlerinden biridir. İşte bu yoksulluğun, aldatılmışlık ve yoksunluk hissiyle birleşmesi daha kötü sonuç doğuracaktır; lüks hayat özlemiyle birleşmesi ise daha korkunç olacaktır. İşte bu durumda söyleyeceği söz ancak bu olacaktır:

*Sohen dorost be-gûyem nemî tevanem dîd
Ki mey horend harîfan ve men nezare konem.*

Açık söyleyeyim, görececek gözüm yok

Düşmanlar mey içsin de, ben seyre durayım.

İşte bu "görececek gözüm yok" ifadesi; nice hırsızlıklara, rüşvetlere, yolsuzluklara, kamu malına hıyanetlere, nice günahlara, aldatmalara... neden olacaktır. İnsanlar, kendilerinden daha refah ve lüks yaşayan kesime ulaşabilmek için rüşvete el atacak, hırsızlık yapacak, insanları aldatacaktır...

İmam Ali (a.s), aziz oğlu Muhammed Hanefiye'ye yokluk ve yoksulluk hakkında şöyle buyurmaktadır:

Oğlum, fakirliğe düşmenden korkarım. Ondan Allah'a sığın; çünkü fakirlik, dini noksanlaştırır, aklı şaşkınlığa düşürür, aşağılanmaya (düşmanlığa) sebep olur.¹

Fakirliğin dini noksanlaştırması ne anlama gelir? Fakirlik günah mıdır? Hayır, fakirlik günah değildir; fakat fakirlik, imanı güçlü olmayan insanı çok kolay bir şekilde günaha düşürür. Günahların çoğu ihtiyaç ve fakirlikten kaynaklanır. Bundan dolayı da yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Fakirlik neredeyse küfre dönüşecektir.²

Fakirlik, ruhu itaatsiz eder ve azmi zayıflatır.

1- Nehcü'l-Belâğa, Hikmetli Sözler, 319. hadis

2- Biharu'l-Envar, c.72, s.29

Fakirliğin bir başka sonucu, aklı şaşkınlığa düşürmesidir. Akıl ve düşünce, yokluk ve yoksulluk sonucunda dengesini yitirir. Felaketlerin şaşkınlığa neden olduğu gibi, bu durumda olan insan da sağlıklı düşünemez.

Tedbîr-i sevab ez dil-i hoş bayed cüst

Sermayey-i afiyet kefaf est nehost

Şemşîr-i gaviy neyayed ez bazûy-i sost

Yani zi dil-i şikeste tedbîr-i dorost.

Doğru düşünce hoş gönülde aranmalı

Esenlik sermayesi, öncelikle kifaftır.

Gevşek pazıdan güçlü kılıç inmez

Yani kırık kalpte sağgörü olmaz.

Fakirliğin üçüncü sonucu, insanlar tarafından hor görülme ve aşağılanmaktır. Bu da ruhta aşağılık kompleksine ve insanın sorunlu olmasına neden olur. Bu ifade şöyle de yorumlanabilir: Fakirlik insanlara karşı düşman olmana ve zavallılığın insanları sorumlu tutmana neden olur.

Bu konuşmamı, Müminler Emiri Ali'nin (a.s) büyük ashabından olan Sa'saa b. Sûhan-i Abdî'nin sözleriyle bitirmek istiyorum. Sa'saa büyük ve değerli bir insandı, İmam Ali'yi (a.s) çok severdi, takvalılar önderi Ali'nin (a.s) özel dostlarından ve aynı zamanda da güçlü bir hatipti.

Cahiz "*el-Beyan ve't-Tebyîn*" kitabında, Sa'saa'nın beyan ve mantık gücünü şöyle anlatır: Sa'saa'nın güçlü bir hatip olduğu konusundaki en büyük kanıt, Ebutalib Oğlu Ali tarafından konuşma yapmaya çağırılmasıdır. Ali, bazen Sa'saa'yı konuşma yapmaya davet ederdi ve o da Ali'nin huzurunda konuşma yapardı.

Sa'saa, İmam Ali'nin (a.s) halife olduğu gün ve İbn Mülcem tarafından vurulup yatakta yattığı gün onun hakkında bir söz söylemiş; onun toprağa verildiği gün de uzun bir konuşma yapmıştır.

Sa'saa, İmam Ali'nin (a.s) halifeliliğinin ilk gününde ona hitaben şöyle dedi:

Ey Müminler Emiri! Halifelik sana değil, sen halifelige ziynet ve onur verdin; o seni değil, sen onu yücelttin; halifelik, senin ona olan ihtiyacından daha fazla muhtaçtır sana.¹

İmam Ali (a.s), Abdurrahman b. Mülcem tarafından vurulmuş, yatakta yatıyordu. İmam Ali'nin (a.s) çok yakın dostlarının tümü gibi Sa'saa da derinden etkilenmişti. İmam Ali'yi (a.s) ziyaret edebilmek ümidiyle onun evine gelmiş, ancak görüşme imkânı bulamamıştı. Sa'saa, İmam'ın yattığı odaya gidip gelen birine şöyle dedi:

Efendime selâmımı ilet ve benden taraf şunları söyle:

Hayatında da, ölümünde de Allah'ın rahmeti seninle olsun, ey Müminler Emiri! Kuşkusuz ki Allah, senin düşüncende çok yücedir ve sen, Allah'ın zatını tanıyorsun, bilensin.

Sa'saa'nın mesajı İmam Ali'ye (a.s) ulaştırılmıştı. İmam buyurdu ki, benden taraf Sa'saa'ya şunu söyleyin:

Allah'ın rahmeti seninle olsun! Sen beklentisi, zahmeti, masrafı az; çok çalışkan, canla başla hizmet eden, fedakâr biriydin.²

Sa'saa, İmam Ali'nin (a.s) toprağa verilmesinden sonra üçüncü sözünü söyledi. İmam Ali (a.s) gece vakti defnedildi. Bazı mülahazalar dolayısıyla İmam'ın naşının teşyiinden ve defin zamanından sadece çok yakın bazı insanlar haberdar edilmişti. Sa'saa da onlardan biriydi. İmam defnedildikten sonra mezarın yanına geldi. Bir elini kalbinin üstüne koydu ve diğer eliyle bir avuç toprak alıp başına savurdu ve şöyle dedi:

1- Tarih-i Yakubî, c.2, s.179

2- Biharu'l-Envar, c.42, s.234

Babam, anam sana feda olsun, ey Müminler Emiri!

Bu saadet, bu makam ve Allah'a kavuşman kutlu olsun!

Sonra şöyle devam etti:

Şüphesiz, doğumun tertemiz ve kutlu, sabrın güçlü, cihadın yüce, ticaretin kârlı oldu ve bu hâlde de Yaraticının huzuruna vardın... Allah'tan diliyorum ki, bize minnet koyarak senin yolunu izlemede ve yaşam tarzına amel etmede bizi başarılı kılsın... Andolsun ki, hiçbir kimsenin erişemediği ve hiçbir kimsenin ulaşamadığı makama ulaştın.

Konuşmasının sonunda tekrar şöyle der:

Kutlu olsun sana ey Ebu'l-Hasan (a.s)! Allah senin makamını çok yüce kıldı. Allah, senin aracılığınla ulaşmamız gereken sevaptan mahrum bırakmasın ve senden sonra bizi dalaletе düşürmesin! Andolsun Allah'a ki, senin hayatın hayırların anahtarları ve kötülüklerin kilitleriydi. Eğer insanlar, senin sözlerini duysa ve seni tanısalar, yukarıdan ve ayaklarının altından (gökyüzü ve yeryüzünden) nimetler yağardı ve bunlardan faydalanırlardı; yazık ki seni tanımadıkları için naçiz dünyayı tercih ettiler.

Sonra da şiddetle ağladı ve oradakileri de tümüyle ağlattı.¹

1- Biharul-Envar, c.42, s.295-296. Bu kaynakta, "Senden sonra bizi dalaletе düşürmesin." yerine, "Senden sonra bizi hor ve hakir kılsın." ifadesi yer almıştır.

YERİNDE VE YERSİZ AYRICALIKLAR¹

Bu konuşmada adalet ve eşitliği açıklamak, hangi ayrıcalık ve ayrımcılıkların adaletle uyuşmadığını şerh etmek istiyorum. Toplum fertleri arasında olan ayrıcalığın her türü adaletle çelişir mi? Adalet, insanlar arasında hiçbir şekilde imtiyaz ve ayrıcalığın olmamasını mı gerektirir? Yoksa adalet, insanların birbirlerine nispetle yersiz imtiyaz ve ayrıcalıklar elde etmemelerini mi gerektirir? Adaletin gereksinimi, yersiz ayrıcalık ve ayrımcılıkların olmaması ise yerlilik veya yersizliğin, doğruluk veya yanlışlığın ölçüsü nedir? İmtiyaz ve ayrıcalıklar hangi doğrultuda olursa yerli ve doğru, hangi doğrultuda olursa yersiz ve yanlış olur?

İmam Ali (a.s) Açısından Adaletin Tanımı

Geçen konuşmalarda, İmam Ali'nin (a.s) bir buyruğuna değinmiştim. İmam Ali (a.s), kendisine sorulan "Adalet mi, yoksa bağış mı daha üstündür?" sorusuna, adaletin daha üstün olduğu cevabını vermiş ve bunu iki delile dayandırmıştı. Onlardan biri şudur: Adalet, her şeyi kendi yerine koyar; bağış ise bir şeyi kendi yerinden çıkarır.

İmam Ali (a.s), "Adalet bağıştan daha üstündür; çünkü adalet, insanları tek sırada ve tek seviyede tutar ve insan-

1- Bu konuşma, 1381 h. kamerî (1341 h. şemsi) yılının Ramazan ayının 23. günü yapılmıştır.

lar arasında fark gözetmez." buyurmamıştır. İmam Ali (a.s), "Adalet bağıştan üstündür; çünkü adalet, her şeyi kendi yerine koymaktadır." buyurmuştur.

Mevlana şöyle der:

*Adl, vaz-i ni'metî der mevzieş
Ney be her bîhî ki başed âbkeş
Zulm çibûd vaz der na mevzîi
Ki nebaşed coz bela ra menbeî
Adl çibûd âb deh eşcar ra
Zulm çibûd âb daden hâr ra.
Adalet, nimeti öz yerine koymaktır
Her temele su bağlamak değildir.
Zulüm nedir? Bir şeyi başka yere koymaktır
Beladan başka bir şeye kaynak olmaz, bu.
Adalet nedir? Ağaçları sulaman
Zulüm nedir? Dikeni sulaman.*

İmam Ali'nin (a.s), kendisine sorulan soruya verdiği cevaptan şu sonuç çıkar: Adalet, insanlar arasında olan bütün ayrıcalıkların ortadan kalkmasını gerektirmez; bilakis, istihkakların korunmasını gerektirir. İşte bu bağlamda ikinci soru ortaya çıkar: Hak edişin ve etmeyişin, yerinde ve yersiz olmanın ölçüsü nedir?

Toplum, Canlı Bir Beden Konumundadır

Öncelikle konuya giriş bağlamında bir noktaya değinecek ve ondan sonra da bu soruya cevap vereceğim. Toplumun canlı bir bedene benzetilmesi, en güzel ve en kapsamlı benzetmelerden biridir. Bir bedenın farklı azalardan oluştuğu ve her azanın belli bir görevi olduğu gibi, toplum da bireyler bütününden oluşur ve toplumun ihtiyaç duyduğu işler bütünü, meslek ve sanatlar suretinde esnaf, sanatkâr ve bireyler arasında taksim edilir. Bir bedenın azalarının her biri belli bir

makam ve konumdadır. Biri emreder, diğeri itaat eder, biri üstün bir konumdadır ve diğeri aşağı konumda. Toplum da böyledir; yani hangi rejim ve sistemle yönetilirse yönetilsin, her toplumda görev ve meslek taksimi, hatta makam ve sınıf taksimi yapılması kaçınılmazdır. Biri düşünecek ve plân yapacak, diğeri itaat edecektir; biri üstün ve diğeri alçak konumda olacaktır. Bir toplum hangi rejim ve sistemle yönetilirse yönetilsin, bir tür özel organizmaya sahip olacaktır. Bedenin sağlık ve hastalığı olduğu gibi, toplumun da sağlık ve hastalığı vardır. Bir beden nasıl doğar, gelişir, çöker ve ölür ise toplum da aynı yapı ve özelliktedir. Bedenin sağlıklı olması durumunda azalar arasında acı paylaşımı yapılır; toplumun da sağlıklı, canlı ve sosyal ruha sahip olması durumunda bireyleri arasında dert ortaklığı gerçekleşir.

Bu tabir ve benzetme, yüce İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) buyruklarından alıntıdır. Yüce Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Müminlerin, durumu birbirlerini sevmeye ve birbirlerine merhamet etmeye bakımından bedene benzer; bedenin bir azası ağrıdı mıydı, diğer azaları acı paylaşımına çağırır ve böylece ateş ve uykusuzluk başlar.¹

Şair de şöyle demiş:

Çû uzvî be derd avered rûzgâr

diğer uzvha ra nemâned karar.

Bir azayı incitti miydi felek

Diğer azalarda kalmaz huzur.

Başka yönlerden de toplum ve beden arasında benzerlikler ve ortaklıklar vardır.

Genellikle bir şey bir diğer şeye benzetildiğinde, arada bir-iki veya en fazla üç benzerlik noktası olur. Toplumun bedene benzetilme konusunda ondan fazla ve hatta onlarca or-

1- Müsned-i Ahmed, c.4, s.270

tak nokta sıralanabilir. Bu, kapsam bakımından eşsiz bir benzetme olabilir.

Gerçekten de bu çok yönlü ve çok kapsamlı bir benzetmedir. Ancak bedenle toplum her yönden aynı değildir ve birbirinden ayrıştıkları yerler vardır. Bu akşam adaletin anlamını açıklayabilmek için beden ve toplum arasındaki bazı farklara değineceğim.

Toplum İle Canlı Bedenin Farklılığı

Beden ile toplum arasındaki farklılıklardan biri, bedenın her bir azasının sabit bir yeri ve belli bir konumunun olmasıdır. Bedenin azaları yer, konum, makam ve görev değıştirmezler. Mesela göz, kulak, el, ayak bedenın azalarıdır ve her birinin belli görevleri, sabit konumları var. Göz her zaman gözdür ve kulak her zaman kulak. Gözün işi her zaman için görmek ve kulağın işi her zaman duymaktır. Bu görev ve konum değışmez. Kulak, yeterlilik göstererek gözün makam ve konumunu alamaz. Göz, görevini yapmada ihmal ettiğinden dolayı bulunduğu konum ve makamdan aşağı inmez ve kulağın yerinde olmaz; el, ayak olmaz ve ayak, el. Kalp, beyin, akciğer, karaciğer, böbrek, mide ve bağırsak gibi bedenın diğer azalarından her birinin belli ve değışmez bir yer ve işlevi vardır.

Toplumun azaları nasıldır? Toplumun bireyleri de bedenın azaları gibi midir? Her birey ve sınıfın toplumda sadece değışmez bir yer ve konumu mu vardır? Sadece bir iş için mi yaratılmışlardır? Bir iş ve bir görevden fazlasını yapamazlar mı?

Gözün, kulağın, kalbin, ciğerin, böbreğın... belli bir görevi olduğu gibi toplumun birey ve sınıflarının görevleri de belli midir? Her sınıfın bireyleri, kendileriyle ilgili olan belli meslekle mi uğraşmalıdırlar? Başka bir sınıf veya meslek alanına atılma hakkına sahip değiller mi?

Durumun böyle olmadığı çok açıktır. Çünkü beden azalarının hiç biri akıl, irade, teşhis, bağımsızlık, ihtiyar, seçme ve beğenme gücüne sahip değildir. Beden azalarının tümü, bedene hükmeden ruhun emrindedirler.¹

Topluma nispetle bireylerin durumu böyle değildir. Her ne kadar toplumun ruh ve dirimi var ise de bu sosyal ruh, kendi bedeninin azalarından ibaret olan bireylerine bu derecede hâkim ve musallat değildir. Bireyler de bu derecede sosyal ruhun emrinde değildir.

İnsanın Tabiatı Hasebiyle Sosyal Oluşunun Anlamı

Filozoflar çok eski zamanlarda, insanın tabiatı ve zatı itibariyle sosyal bir varlık olduğunu söylemişlerdir. Sonradan gelen filozoflar, insanın zat ve tabiatı hasebiyle sosyal bir varlık olduğunun ne anlama geldiğini mercek altına almış ve tetkik etmişlerdir. Acaba kastedilen şu mudur: İnsan ile bitkiler ve hayvanlar -elbette bazı hayvanlar- arasında fark vardır; insanda olan yetenek ve yetkinlikler ancak sosyal yaşam ışığında eylemsellik kazanır ve yaşam gereksinimleri ancak sosyal yaşam sayesinde giderilir.

İnsanın zatı itibariyle sosyallığından kastedilen anlam buysa bu, tamamen doğrudur.

Yoksa zatî sosyallikten kastedilen şu boyut mudur: İnsanın sosyal yaşamı içgüdüsel, doğal ve mecburî olup seçim ve ihtiyar sınırı dışındadır. İnsan da aynen arı, termit ve karınca türünden hayvanlar gibi içgüdüsel yönlendiricilikle, mecburî olarak ve kendine biçilmiş özel işlevi yerine getirmek için sosyal olarak yaşar.

1- Bedenin azaları ile ruh arasındaki ilişki, Kur'ân'ın melekler hakkında buyurduğu, "**Kendilerine emredilen şeyde Allah'a itaatsizlik etmezler.**" (Tahrim, 6) gerçeğinin tam anlamlı bir örneğidir.

İnsanın tabiatı itibariyle sosyalliği bağlamında kastedilen bu ikinci yorum ise bu, doğru değildir ve insanın sosyal yaşamı böyle değildir.

O hâlde kastedilen, insanın toplum olmadan ve tek başına yaşamaya güç yetiremeyeceği, yaratılış bakımından insandaki ihtiyaç ve yeteneklerin ancak sosyal yaşam sayesinde eylemsellik bulacağı ve bunların bütünüünün insanı sosyal yaşama çağırdığı ve ittiği ise bu, tamamen doğru ve gerçektir. Bu yön de, insanın akıl ve iradesinin göreceli bağımsızlığıyla ve ihtiyar ilkesine dayalı oluşuyla çelişmez.

Buna binaen insanın sosyal yaşamının uzlaşa ve ihtiyar ilkesine dayandığı; akıl, irade ve ihtiyar hükmünce sosyal yaşamı seçtiği söylenebilir.

Son asırların büyük sosyal bilimci ve düşünürü Jean Jacques Rousseau, insanın sosyal yaşamının sözleşmeye dayandığı, anlaşma ve karar verme sonucunda ortaya çıktığı, mecburî ve içgüdüsel olmadığı teorisine dayalı olarak "*Garardad-i İctimaî* (=Toplumsal Sözleşme)" adında bir kitap yazmıştır. Rousseau'nun, insanın sosyal yaşamını tamamen reddettiği kuramı kesinlikle kabul edilecek türden değildir; fakat bireylerin seçiminin bu yönde etkili olduğu bizim açımızdan doğrudur ve eleştirilecek bir yanı yoktur. Şimdilik, felsefî olan bu konuya girmek istemiyorum.

Anlatmak istediğim asıl şey şudur: Toplum ve beden pek çok yönden birbirine benzemekle birlikte farklı yönleri de vardır. Bedenin her bir azasının sabit yeri, belli ve değişmez konumu, belirli bir görevi vardır ve bunun dışına çıkamaz. Toplumun bireyleri ise böyle değildir. Bedenin azaları, sadece özel bir üyelik hakkına sahiptirler ve üyelikleri de bulundukları konumda olmaktan ibarettir. Toplumun bireyleri ise üyeliğin her türüne hak sahibidirler ve bu hak, çalışma ve yeterlilik sonucunda belirlenir. Bireylerin topluma üyelikle-

ri, nasıl bir konumda olacakları, hangi tür meslekle hizmet etmeleri gerektiği bakımından sorumlulukları içgüdüsel ve doğal olarak belli değildir; bireyin toplumla bağlantılı makamı belirlenmemiştir. Bireyin gayret ve çalışma alanı geniştir, önü açıktır, özel bir görevle sınırlı değildir. İhtiyar, seçim, özgürlük, beğeni ve sonuçta da makam, meslek ve konumlar değiştirebilir. Toplum bedeninin aza ve üyeleri değişime elverişlidirler ve yerlerini değiştirebilirler. Yaratılış kanunu; kimsenin alnına falanca üyelikte, falanca konumda, falanca sorumlulukta, birinin öğretmen, diğerinin marangoz, birinin mimar, bir diğerinin tüccar... olması gerektiğini yazmamıştır. Bedeni oluşturan göz, kulak, dil, el, ayak... gibi azaların ise hangi konumda olmaları, hangi sorumluluğu yerine getirmeleri gerektiği yaratılış yasası tarafından belirlenmiştir.

Kısacası beden azaları arasında doğal olarak görev taksimi yapılmış, hangi azanın ne gibi bir işlevi yerine getirmesi tabii olarak belirlenmiş ve hangi konumda bulunması yine doğal olarak takdir edilmiştir. Toplum bağlamında ise görev taksimi insanın kendisi tarafından yapılır, sınıflar ve konumlar belirlenir. Çalışma alanı da herkes için geniştir; toplum bireylerinin hepsi insandır, hepsi akıl sahibidir, hepsi irade ve ihtiyar sahibidir ve herkes kendisinin kişilik sahibi olduğuna inanır.

İşte tam bu noktada şu soru ortaya çıkar: Toplum bireyleri iş bölümünü nasıl yapmalılar? İster istemez yükseği ve düşüğü olan görev ve makam sıralaması hangi dayanak ve gerekçeler üzere yapılmalıdır. Hangi ölçü üzere toplumda bireylere yer verilmeli? İnsan iş ve konum taksimine nereden başlamalı?

Bunun tek yolu herkesin serbest ve özgür bırakılması, yaşam alanının yarış arenasına dönüştürülmesi, herkesin çalışarak ve yeterlilik göstererek kendi zevk ve yeteneğine uygun meslek ve konumu elde edebilmesidir.

Varlık Çekişmesi mi, Varlık Yarışı mı?

Bazıları hayatı savaş meydanına benzeterek hayatın beka çekişmesi olduğunu söylemişlerdir. Hayatın beka yarışı olduğunu söylemek en güzel ve en yetkin tabir olacaktır. Çünkü "beke çekişmesi" tabiri, çatışma ve kavga anlamı içerir. Bazılarına göre hayat savaş ve kavgadan başka bir şey değildir ve insan hayatındaki öncelikli ilke çatışma ve düşmanlıktır; insan, çekişmeler yüzünden dayanışmaya ve barış içinde yaşamaya mecbur kalır.

Şimdilik bu konuyu ele alma fırsatımız yok; ancak genel olarak şunu belirtmeliyim ki bu teori doğru değildir. Çünkü hayatın doğa ve tabiatı, kavgayı ve çatışmayı değil, ancak beke yarışını gerektirir. Hayatın gerçek ve doğru eksenine oturması isteniyorsa hayat, varlık yarışı doğrultusunda olmalıdır. Yarış iki şeyi gerektirir; bireylerin özgürlüğünü ve kavgayı önleyecek sosyal düzeni.

Bunu açalım: Mesela bir güreş veya koşu veyahut da halter müsabakasını düşünün. Müsabakalarda madalya, ödül, onur ve sevgi kazanma olduğunu bilirsiniz. Müsabakalarda ödülü kim alır? Elbette ki yarışı en güzel şekilde yerine getiren kimse ödülü de alır. Ödül alma hakkı, dünyaya geldiği gün insanın alnına yazılmaz; sadece onun madalya kazanmaya hak sahibi olduğu ve başkalarının bu hakka sahip olmadığı insanın alnına yazılmaz. Bilakis müsabakaya katılma hakkı herkese verilir ve herkes yarışa katılma özgürlüğüne sahiptir. Daha iyi çalışan ve kendini daha iyi hazırlayan kimse yarışı kazanır ve diğerleri de fitrî yeterliliğe sahip olmadıklarından veya gerekli düzeyde hazırlık yapmadıklarından dolayı ödül kazanamaz.

Bir yıl boyunca sınıfa girip derslere katılan ve yıl sonunda sınavlara tâbi tutulan öğrenciler de aynı durumdadır. Sınav sonunda kimi öğrenciler iyi ve kimileri de kötü not alır-

lar; kimileri de daha üstün başarı göstererek örnek öğrenci olur. Not, verilen bir imtiyazdır ve herkese, çektiği zahmet ve yeteneği oranında verilir.

Toplum bedenden farklı olduğundan dolayı toplum bireylerinin görevleri yaratılış tarafından ve cebrî olarak belirlenmez. Yüce Allah insanları özgür ve ihtiyar sahibi olarak yarattığından, insan için sınırlı bir görev, sabit ve değişmez bir konum belirlemediğinden dolayı insanın amel ve çalışma alanını geniş kılmıştır. İşte bütün bunlardan dolayı toplum, insanların yarış alanıdır. Bireyler yeterlilik, yetenek ve faaliyet göstererek yarışı kazanmalı ve haklarını elde etmelidirler. Bütün insanların her işe oranla eşit yeteneğe sahip olduklarını söylemiyorum. Şüphesiz insanlar, bu bakımdan farklı yeteneklere sahiptirler. Her insanın özel bir zevki ve yeteneği vardır. Bu nedenle de insanlar bazı işlere daha çok istek ve ilgi duyar, bazı işlere de meyil göstermez. Ama yine de herkes ilk günden, belirli bir iş için, sabit ve değişmez bir makam için yaratıldığını düşünmez. Buna binaen toplum, her alanda özgür bir yarış meydanı şekline bürünmeli, herkesin bu yarışa katılma hakkı olmalı ve de sosyal konum ve dereceler, sosyal yarışlarda üstün başarı ve yeterlilik gösterenlere verilmelidir.

Yarışın İki Rüknu

Bir yarışta iki şey vardır: Bunlardan biri yarışın konusu olan koşu, güreş, halter gibi eylemdir; diğeri ise, yarışı kazananın verilen ödül ve onurdur. Yarış alanı olan toplumda da iki şey vardır: Biri, yarış yapılan iştir ve diğeri de, şahıslara verilen haz ve paydır.

Yarışın konusu olan iş ve ödül ne olmalıdır? İşte buraya, yüzeysel de olsa dikkat edilse konu çözümlenecek ve soru cevabını bulacaktır. Yarışın konusu olan işler, insana faydalı ve

sosyal yaşamının bağlı olduğu işlerdir. İnsanlar için faydalı olan işlerde; bilim ve fazilet, takva ve doğruluk, akıl ve algı alanında, iş ve üretim alanında, insanlara hizmet alanında yarış yapılmalıdır. Bu yarışları kazananlara verilen ödüller ise yeterlilik, liyakat, zahmet ve istihkak miktarınca onlara verilen haklardır.

İnsanlara verilen hakların, gerçekte yarışa katılıp üstün başarıyla bitirenlere verilen ödüller gibi olduğunu veya sınav sonrasında öğrencilere verilen notlar gibi olduğunu, yarış konusunun ne olduğunu, hangi bölümde öne geçmenin ölçü olduğunu, hangi alanda yarış yapılması gerektiğini, hangi ders-ten sınava girip not alınması gerektiğini, dinin hayır ve salih amel olarak nitelediği hususlarda yarış yapılması gerektiğini anladığımızda kime ödül ve not verilmesi veya verilmemesi gerektiğini veyahut da kime daha çok ve kime daha az verilmesi gerektiğini daha iyi anlayacağız.

Geçen konuşmalarda, hak ve sorumluluğun İslâm'da omuz omuza olduğunu ve birbirinden ayrılmayacağını söylediğim şey işte budur. Yarış alanı, görev ve sorumluluk alanıdır; haklar ise, görev ve sorumluluk yarışıyla uyumlu olarak şahıslara verilmesi gereken fayda ve notlardır.

İslâm'da hak ve sorumluluğun birlikteliği ilkesini, hayatın sorumlulukları yerine getirme müsabakası olduğunu,¹ yarışın ödülünün sosyal haklardan yararlanmak olduğunu anladığımız durumda, İslâm'ın sosyal hukuk dayanaklarından en büyüğünü anlamış olacağız. İşte bu dayanak, bir ışık gibi bütün konularda kılavuzumuz olacak ve birçok karanlıklardan bizi kurtaracaktır.

1- "Ve gerçekten de insan, ancak çalıştığını elde eder." (Necm, 39)

Adalet veya Eşitlik

İşte buradan adaletin anlamı ortaya çıkar ve gündeme getirdiğimiz soru cevabını bulur. Sorduğumuz soru şuydu: Adaletin anlamı nedir? Adaletin karşıt noktası olan ayrıcalık ve ayrımcılık nedir? Toplumda bireyler arasında olan ayrıcalığın her türü adalete aykırı mıdır? Adalet mutlak eşitliği mi gerektirir? Yoksa adalet, mutlak eşitliği gerektirmez mi? Bazen adalet, ayrıcalık ve imtiyazı, bazen de yersiz ve nedensiz ayrıcalıkların olmamasını mı gerektirir? Eğer adalet, mutlak eşitliği gerektirmiyorsa yerli ve yersizliğin ölçüsü nedir?

Adaletin anlamı, bütün insanların her yönden aynı düzeyde, aynı derecede ve aynı konumda olması değildir. Toplumun kendiliğinden bazı konum ve makamları vardır ve bu bakımdan beden gibidir. İşte bu makam ve konumlar önceliklere göre sıralanmalı ve taksim edilmelidir. Bu bağlamdaki tek yol, bireyleri özgür bırakmak ve yarış ortamını hazırlamaktır. Yarışın varlığı, yeteneklerin farklı ve çalışma ölçüsünün aynı olmadığından dolayı ayrıcalıklar ve farklılıkları ortaya çıkaracaktır; biri öne geçecek, diğeri geride kalacak, biri en önde olacak ve bir diğeri en arkada kalacaktır. Adalet, ister istemez toplumda olan farklılıkların yeteneklere ve yeterliliklere tâbi olmasını gerektirir.

Adalet, sınava katılan öğrencilerin eşit olarak not almalarını değil, bilakis her öğrencinin hak ettiği notu almasını gerektirir. Herkese hak ettiği notun verilmesi ayrımcılık ve haksızlık değildir. Hak sahibinin hakkının zayı edilmesi zulüm ve haksızlıktır. Adaletin gereksinimi, kahramanlık yarışlarında olduğu gibi bireylerin yeterlilik ve yeteneklerinin ölçü edinilmesidir. Adalet, yetenekli ile yeteneksiz arasında fark gözetmemek değildir. Bu türden eşitlikler, zulüm ve adaletsizliğin özüdür. Çalışmaya dayanan yeterlilik ve yetenekler uyarınca yapılan ayrıcalıklar ise adaletin özüdür.

Adalet, eşit olmayan hukuksal koşullarda değil, ancak eşit hukuksal koşullarda eşitliği gerektirir. Yani bilimsel veya kahramanlık yarışlarına katılanlar arasında, yetenek ve yeterlilikle ilgili olmayan bir hususta fark gözetilmemeli ve ayrıcalık yapılmamalıdır. Yarışa veya sınava katılan kimsenin siyah veya beyaz olması, zengin veya fakir çocuğu olması, torpilli veya torpilsiz olması, öğretmen veya hakemle yakınlığının bulunması veya bulunmaması ölçü olmaması gereken hususlardandır. Çünkü bunların hiçbiri, bireylerin yetenek, yeterlilik, çalışma ve hazırlanmasıyla ilgili değildir. Hem bireylerin istidat ve liyakatlerinin görmezden gelinerek herkese eşit notlar verilmesi ve hem de istidat ve yeterlilikle ilgili olmayan şeylerin imtiyaz ölçüsü kılınması zulüm ve haksızlıktır.

Yerli ve yersiz ayrıcalıkların, doğru ve yanlış ayrımcılıkların farkı işte budur. "Adalet, her hakkı hak sahibine vermektir." sözünün de, İmam Ali'nin (a.s) *"Adalet, işleri kendi yerine koyar."* buyruğunun da anlamı budur. Adalet, bütün sosyal konu ve konumlarda ve sosyal haklardan yararlanma yolunda herkese nispetle tamamen müsabaka koşullarının sağlanması ve müsabakaya uygun olarak davranılmasıdır. Eşitliğin ve herkese aynı gözle bakmanın anlamı da, şahsî mülahazaları göz önünde bulundurmamak, şahsî ve sınıfsal mülahazalar bakımından herkesi eşit seviyede tutmaktır.

Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Halk bir tarağın dişleri gibidir/eşittir.

Yüce Peygamberimizin (s.a.a) bir diğer buyruğu şöyledir:

Şüphesiz ki Rabbiniz bir ve babanız birdir; hepiniz Âdem'densiniz ve Âdem topraktan. Arabın Aceme hiçbir üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takva ile dir.

Fazilet, takva, amel ve yeterliliğe dayanmayan hiçbir şahsî mülahaza, ayrıcalık ve ayrımcılık vesilesi olmamalıdır. Öncelik ve imtiyazlar ancak fazilete, takvaya ve amele dayanmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim; renk, ırk, cins ve kan imtiyazlarını reddederek şöyle buyurmaktadır:

Ey insanlar, şüphe yok ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi, aşiretler ve kabileler hâline getirdik tanışın diye; şüphe yok ki Allah katında derecesi en yüce olanınız, en fazla çekineninizdir.¹

Kur'ân-ı Kerim, ancak fazilete dayalı imtiyazları resmiyete tanımıştır. Kur'ân-ı Kerim bilenle bilmeyeni, sakınanla sakınmayanı eşit görmemekte ve şöyle buyurmaktadır:

İnananlarla iyi işlerde bulunanları, yeryüzündeki bozguncular gibi mi tutacağız yahut çekinenlere, doğru yoldan çıkanlara ettiğimiz muameleyi mi yapacağız?²

Yine şöyle buyurmuştur:

De ki: "Eşit olur mu bilenlerle bilmeyenler? Bunu ancak akli başında olanlar düşünür."³

Bir başka ayet şöyledir:

Allah üstün etti savaşanları oturanlardan, pek büyük bir ecirle.⁴

Yine Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Onlar mı Rabbinin rahmetini pay edecekler? Biziz geçimlerini, aralarında paylaştıran dünya yaşayışında ve bir kısmı, bir kısmına hizmet etsin diye bazılarını derece bakımından bazılarından üstün halkettik.⁵

Yüce Allah'ın, farklı geçim ve yetenekleri insanlar arasında bölüştürmesi neticesinde insanlar arasında doğal farklılıklar oluşacaktır ve bu farklılıklar, bazılarının diğer bazılarına

1- Hucurât, 13

2- Sâd, 28

3- Zümer, 9

4- Nisâ, 95

5- Zuhruf, 32

hizmet etmesine neden olacak ve böylece de insanın sosyal yaşam düzeni yerleşmiş olacaktır.¹

Yetenekler Bakımından Bireylerin Farklılıkları

İnsanların doğal farklılıkları, yaratılışın şaheserlerinden biridir. Bazı insanların bir açıdan doğal üstünlükleri vardır; bir başka açıdan bakıldığında başka insanların onlardan da üstün olduğu gözlemlenir. Sonuç itibariyle bütün insanlar birbirlerine hizmet etmekte ve birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. İşte konuya özellikle bu açıdan bakıldığında, yaratılışın şaheserlik boyutu daha da belirginleşecektir.

Dünyanın gelişmiş ve uygar toplumları, adalet ve eşitliği sağlama yönünde çalışmalar yapmış ve başarıları oranında yetenekli ile yetenezsiz, zeki ile sefih, çalışkanla tembel, kişilikli ile kişiliksiz, güvenilir ile güvenilmez, hizmet edenle etmeyen arasında fark gözetmemenin eşitlik ve adalet olmadığını anlamışlardır. Bu tür farklılıkları ve ayrıcalıkları görmezden gelmek zulüm ve haksızlığın ta kendisidir.

Gerçek Eşitlik

Eşitlik, her yer ve her tabakada bulunan her insanın yetenek, yeterlilik ve çalışması ışığında kendine layık olan yetkinliğe ulaşabilmesi için eşit imkânların ve eşit ortamın sağlanmasıdır. Çalışan ve gayret gösteren kimse sonuca ulaşacak, ihmal eden kimse de kendini sorumlu bilecektir. Mesela herkes okula gidebilme, okuyabilme ve öğrenebilme, yüksek tahsil yapabilme imkânına sahip olmalıdır. Bu imkân, sadece

1- Bu konu hakkında ve özellikle de ayetin tefsiri bağlamında Şehit Mutahharî'nin "Mukaddime-î Ber Cihanbînî-yi İslâmî" (İslâmî Dünya Görüşüne Giriş) kitabının "Tevhîd-i İctimaî" (Sosyal Tevhit) bölümüne bakınız.

birileri için sağlanırken diğerleri bundan mahrum edilmemelidir; yüksek tahsil yapması için birine fırsat tanınırken diğeri bundan yoksun bırakılmamalıdır. Bu hususta gerekli imkân ve fırsatlar herkes için tanınmalıdır. Ücra bir noktada yaşayan, bilimsel ve sosyal yeteneği olan bir köylü çocuğuna da bu olanak sağlanmalıdır. Bu insan da adım adım ve aşama aşama bilim alanında ilerleme, bir bilim dalında uzmanlaşma veya sosyal yeteneğinin varlığı durumunda, ilgili alanda yükselme imkânlarına sahip olabilmelidir.

İmkânlar ve çalışma koşulları bakımından herkesin eşit düzeyde olmaması, yanlış ayrıcalık ve ayrımcılıktır; biri yükselme imkânına sahip iken diğeri bundan yoksun olmamalı, asla yeterliliği olmayan kimse elinden tutulup kaldırılırken yeterliliği olan kimse altta kalmaya mahkûm edilmemelidir.

Sa'di şöyle der:

*Vakti oftad fitne-i der şam
Her kes ez kuşe-i fera reftend
Rustazâdegân-ı danişmend
Be vezir-i padşâ reftend
Peseran-ı vezir-i nagis ağıl
Be gedayi be rusta reftend
Bir fitne çıktıydı da akşam
Herkes köşesinden kurtuldu
Bilge köylü çocukları
Padişaha vezir oldu
Aklı eksik vezirzâdeler
Köye dilenmeye gittiler*

Toplum, bilim ve sanata değer vermek için sadece bir karışanın çıkmasını, şartların değişmesini ve bunun sonucunda bilge köylü çocuklarının vezirlik konumuna yükselmesini, vezirin yetersiz ve yeteneksiz oğlunun da dilencilik etmesini beklememelidir. Kuşkusuz ki adil ve dengeli bir toplum, eşit-

lik yasaının hükmettiği toplumdur. Böyle bir toplum, evvela herkese eşit imkânlar sağlar ve ayrıca adaletle davranır. Yani bu toplum amel bakımından bireylerine, genellikle doğru ilkelere kurulu bilim ve kahramanlık müsabakalarında davranıldığı gibi davranır. Bu toplum, bir yandan yetenekli köylü çocuklarına bilgelik ve ondan sonra da vezirlik yolunu açmalı ve öte yandan da vezirin yetersiz ve yeteneksiz çocuklarını çökertmeli ve hak ettikleri yerde tutmalıdır.

Yüce Peygamber'in (s.a.a) eşit imkânlar bakımından *"Halk bir tarağın dişleri gibidir/eşittir."* buyruğu uyarınca ve üstünlük kazanma bakımından **"De ki: Eşit olur mu bilenlerle bilmeyenler?"** veya **"Allah katında derecesi en yüce olanınız, en fazla çekineninizdir."** veyahut da **"İnananlarla iyi işlerde bulunanları, yeryüzündeki bozguncular gibi mi tutacağız yahut çekinenlere, doğru yoldan çıkanlara ettiğimiz muameleyi mi yapacağız?"** gibi Kur'anî buyruklar uyarınca hareket eden bir toplum, elbette ki böyle olmalıdır.

İslâm'ın doğuşunda böyle olmadı mı? İslâm'ın doğuşunda "Ve biz yeryüzünde zayıf bir hâle getirilmesi istenenlere lûtfetmeyi ve onları, halka rehber kılmayı ve yeryüzüne, onları miras bırakmayı dilemedeyiz."¹ ayetinin örneği gerçekleşmedi mi? İslâm'ın doğuşunda köleler veya Abdullah b. Mes'ud gibi bilge ve takvalı köle çocukları üstün tutulmadı ve yöneticiliğe getirilmedi mi? Hakem ve çözümleyici konumda olan Ebu Cehil, Ebu Leheb, Velid b. Muğire gibi ehliyetsizler bulundukları konumdan alaşağı edilmedi mi? Kabilelerin yetersiz ve ehliyetsiz reisleri alaşağı edilerek onların yerine yeterlilik, takva ve çalışkanlıklarından dolayı köleler kabile reisliğine getirilmedi mi?

Sınıfsız İslâm Toplumu

İslâm dini kesinlikle sosyal olmakla; toplumun şahsiyetine inanmakla; toplumun dirimine, ölümüne, mutluluğuna, bedbahtlığına, yararına, zararına, toplumun maslahatının bireyden önceliğine inanmakla, sınıfsal imtiyazları hükümsüz kılmakla... birlikte İslâm'ın sosyal düzeni, bireylerin gerçek hak ve imtiyazlarını görmezden gelmemekte ve bireyi, bireysel açıdan toplum karşısında naçiz görmemektedir. Yani İslâm dini, dünyadaki bazı düşünürler gibi bireyi bir hiç olarak görmemektedir; bireyin değil, toplumun hak sahibi ve malik olduğunu kabul etmemektedir. İslâm dini bireysel haklara, bireysel mülkiyete, bireyin asalet ve bağımsızlığına kesin olarak inanmaktadır. İslâm açısından adalet, bireyin tamamen toplumda yok olması değildir. İslâm'ın adalet olarak nitelediği şey, her açıdan müsabaka koşullarının sağlanması ve çalışma, sorumluluk, fazilet meydanında gerçekleşen müsabakanın gereği olarak özel imtiyaz ve hakların bireylere verilmesidir.

Bu bağlamda şüphe edilmemesi gereken tek şey; İslâm'ın amel, takva, ilim, hak yolunda cihatla ilgili olmayan imtiyaz ve farklılıklarla, hem öngördüğü soyut buyrukları bakımından mücadele etmesi ve hem de büyük din önderlerinin davranışlarında bu mücadelenin somut olarak uygulanmış olmasıdır.

İslâm'ın sınıfsız toplumu, imtiyazların, kazanımların, yetkililik ve yeteneklerin cebre dayalı olarak göz ardı edildiği bir toplum değil, nedensiz ve mesnetsiz ayrımcılığın olmadığı toplumdur.

Cuveybîr ve Zülfa

Yemame ahalisinden olan biri Medine'ye gelmiş ve İslâm'ı kabul etmişti. İslâm'ın öğretilerini iyice öğrenmiş ve İslâmî eğitim uyarınca kendini eğitmişti. Bu, Cuveybîr'den başkası

değildi. Kısa boylu, çirkin, siyah renkli, fakir, muhtaç biriydi. Medine'de kimsesi olmadığından dolayı geceleri mescitte yatardı. Gerçekte mescitten başka evi yoktu. Bir süre mescitte yatıp kalktı ve gitgide kendisi gibi yoksul, yersiz ve yurtsuz arkadaşlar buldu. Onlar da Cuveybir gibi yüce Peygamber'in (s.a.a) emriyle geçici olarak mescitte yatıp kalkıyorlardı.

Gün geçtikçe bunların sayısı arttı. Yüce Allah; mescidin temiz olması gerektiğini, uyumak yeri olmadığını, Ali (a.s) ve Fatıma'nın (s.a) evi hariç bütün evlerin mescide açılan kapılarının kapatılmasını, evlerden mescide gidiş gelişlerin durdurulmasını ve mescidin hürmetinin korunması için kendi kapılarından giriş çıkış yapılmasını emretmişti.

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) emriyle bu yoksul ve yersiz grup için bir köşede bir gölgelik yapıldı ve onlar da gölgelikte yaşamaya başladılar. Onların yaşadıkları yer Süffe ve onlar da Süffe ashabı olarak tanındılar.

Cuveybir, Süffe ashabından biriydi. Allah Resulü (s.a.a) ve Müslümanlar, onları seiyor ve geçimlerini temin ediyorlardı. Bir gün Allah Resulü (s.a.a), Cuveybir'e baktı ve buyurdu: Cuveybir! Evlensen ne kadar iyi edersin; böylece hem cinsel ihtiyacını gidermiş olursun ve hem de evleneceğin kadın, dünya ve ahiret işlerinde senin yardımcın olur. Cuveybir: Ey Allah'ın Resulü (s.a.a)! Kim benim eşim olur; ne saygınlığım var, ne soyluluğum ve ne malım var, ne cemaalim? Hangi kadın, benim karım olmaya rağbet eder?

Allah Resulü (s.a.a): Cuveybir! Şüphesiz ki Allah, İslâm'ın gelişle değerleri değıştirdi; İslâm öncesi değeri düşük olan birçok şeyin değerini yükseltti ve değeri olan birçok şeyin de değerini düşürdü. İslâm, bozuk cahiliye döneminde saygın olan insanların saygınlığını yıktı ve itibarını düşürdü; hakir ve değersiz olan insanları da yüceltti. Bu insanlar artık oldukları gibi tanınırlar. İslâm, herkese bu gözle bakar; beyaz,

siyah, Kureyşli, Kureyşli olmayan, Arap, Acem herkes Âdem'in oğullarıdır ve Âdem topraktan yaratılmıştır.

Ey Cuveybir! Allah katında en sevilen insan, Allah'ın emrine daha iyi itaat eden kimsedir. Evlerinde olan ve evlerinde yaşayan Muhacirlerin veya Ensarın hiçbirisi senden üstün değildir; üstünlüğün ölçüsü ancak takvadır...

Kalk, Ziyad b. Lebid-i Ensari'nin evine git ve ona de ki, Allah Resulü (s.a.a), kızın Zülfa'yı istemem için beni senin evine gönderdi.

Cuveybir, Allah Resulü'nün (s.a.a) emriyle Ziyad b. Lebid'in evine gitti. Ziyad, Ensar ve Medine halkı arasında saygın insanlardan biriydi. Cuveybir eve vardığında Ziyad'ın yakınlarından ve kabilesinden bir grup evdeydi. Önce giriş izni istedi. İzin verilince girip oturdu. Ziyad'a şöyle dedi: Allah Resulü'nden (s.a.a) bir mesaj getirmişim; gizli mi söyleyeyim, açık mı?

Ziyad: Allah Resulü'nün (s.a.a) mesajı benim için iftihar dır, açık söyle.

Cuveybir: Allah Resulü (s.a.a), kızın Zülfa'yı kendime istemem için beni gönderdi. Sen ne dersin? Söyle de haberi Peygamber'e götürüyüm.

Ziyad -şaşkınlıkla-: Kızımı istemen için Peygamber mi gönderdi seni?

Cuveybir: Peygamber'in söylemediğini yalan yere ona isnat etmem.

Ziyad: Ama biz, Ensardan bizimle denk olmayanlara kız vermeyiz. Bu bizim geleneğimizdir. Sen git, ben Peygamber'i ziyaret ederim.

Cuveybir evden çıktı. Ama bir yandan Allah Resulü'nün, "Yüce Allah İslâm'ı göndermekle, kabile ve soy-sop iftiharını ortadan kaldırmıştır." buyruğunu ve öte yandan da Lebid'in, "Biz kendimizle denk olmayanlara kız vermeyiz. Bu bizim

geleneğimizdir." sözlerini düşünüyordu. Bir ara, "Bu adamın dedikleri Kur'ân'ın öğretileriyle çelişir." dedi, kendi kendine. Öylece gidiyordu ve kısık bir ses tonuyla şöyle dediği duyulmuştu: "Andolsun Allah'a, Kur'ân'ın öğretileri böyle değildir ve Allah Resulü de bu tür sözler için seçilmemiştir."

Cuveybir, kendi kendine konuşarak ve bu sözleri tekrar ederek yola devam ediyordu. Ziyad'ın kızı Zülfa bu sözleri duymuştu. Babasının yanına gelerek durumu sordu. Ziyad da olduğu gibi anlattı.

Zülfa dedi: Andolsun Allah'a, Cuveybir yalan söylemez. Peygamber'in huzuruna varmadan onu geri çevir.

Bunu yaptı ve Cuveybir'i geri çevirdiler.

Ziyad'ın kendisi Peygamber'in (s.a.a) huzuruna vardı ve şöyle dedi: Babam ve anam sana feda olsun! Cuveybir, senden bir mesaj getirdi bana. Ama biz, kendi dengimizden ve tabakamızdan başkasına kız vermiyoruz.

Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurdu: Ziyad! Cuveybir, mümin biridir; mümin erkek, mümin kadının ve Müslüman erkek de, Müslüman kadının dengidir.

Ziyad eve döndü ve olayı kızına anlattı. Zülfa dedi: O hâlde ben bu evliliğe razı olmalıyım. Allah Resulü (s.a.a) onu gönderdiğine göre ben razıyım.

Ziyad, bunun üzerine Cuveybir'in elinden tutarak kabilesinin arasına götürdü ve Allah Resulü'nün (s.a.a) sünneti üzere kızını fakir ve zenci olan Cuveybir ile evlendirdi. Kızı damadın evine götürmeye hazırladıktan sonra Cuveybir'e, "Gelini götüreceksin evin var mı?" diye sordu. Cuveybir, "Hayır, evim yok." dedi. Ziyad, gerekli eşyalarla birlikte uygun bir ev Cuveybir için temin etti, damatlık elbisesini Cuveybir'e giyindirdi, gelini de süsleyerek kocasının evine gönderdiler. İşte böylece, Benî Biyaze kabilesinin en seçkin ve saygın adamlarından birinin Zülfa adındaki güzel kızı, iman süsüyle süslenmiş yoksul ve zenci birinin eşi oldu.

Cuveybir gerdeğe girdi, gözü gelinin güzel yüzüne takılınca ve tamamen donanmış bir evde kendini görünce, odanın bir köşesine çekilerek sabaha kadar Kur'ân okuyup ibadet etti. Sabah ezanını duyduğunda, namaz kılmak için camiye doğru hareket etti. Eşi Zülfa da abdest alıp namaza durdu.

Gündüz olmuştu. Geçen geceyle ilgili Zülfa'dan sorular sordular. Zülfa şöyle dedi: Cuveybir sabaha kadar Kur'ân okudu, ibadet etti ve sabah namazını kılmak için de mescide gitti. İkinci gece ve üçüncü gece de böyle geçmiş ve nitekim Ziyad olaydan haberdar olmuştu.

Ziyad, Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna vararak şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resülü! Kızımı Cuveybir'le evlendirmemi emrettiniz. Bizim şanımızda olmamasına rağmen emrinize itaat ederek kızımı ona nikâhladım."

Hiz. Peygamber (s.a.a), "Bir şey mi oldu? Bir olayla mı karşılaştınız?" diye sordu.

Ziyad, "Biz onun için, gerekli bütün eşyalarıyla birlikte bir ev temin ettik, kızımızı onun evine gönderdik, ama Cuveybir, ona karşı soğuk davranmış." dedi ve ardından, geçen gecelerin olayını da Hiz. Peygamber'e (s.a.a) anlattı. Sonunda da, "Görüş, yine sizin görüşünüzdür." dedi.

Hiz. Peygamber (s.a.a) Cuveybir'i huzuruna çağırarak, "Senin kadına isteğin yok mudur?" diye sordu.

Cuveybir, "Ey Allah'ın Resülü! Ben erkek değil miyim? Benim de kadına ihtiyacım var." dedi.

Hiz. Peygamber (s.a.a), "Ben senin sözünün aksini duydum. Dediler ki, bütün eşyalarıyla donanmış bir ev senin için hazırlamışlar ve Zülfa'yı da senin yanına katmışlar, ama sen ona yaklaşmamışsın. Bu itinasızlığının sebebi nedir?"

Cuveybir dedi: "Ey Allah Resülü! O geniş eve girdiğimde ve yaşam eşyalarının hepsini o evde gördüğümde, geçen günlerimi ve eski hâlimi hatırladım. Bu yüzden her şeyden önce

bu nimetin şükrünü yerine getirmek istedim, geceleri sabaha kadar Kur'ân okudum ve ibadet ettim; gündüzleri de oruç tuttum. Ama bu geceden itibaren, normal hayata başlayacağım."

Allah Resulü'nün (s.a.a) Düzensizliklerle Mücadelesi

Allah Resulü'nün (s.a.a) yüce yaşam tarzını incelediğimizde, zaman içinde gelenek hâline gelen, fazilette müsabaka ve hayır işlerde yarış ile hiçbir ilgisi olmayan düzensizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için büyük çaba harcadığını ve gayret gösterdiğini görmekteyiz.

Mesela Allah Resulü (s.a.a), yukarısı ve aşağısı olmasın diye Müslümanlarla birlikte oturduğunda halka şeklinde oturur ve tekitle Müslümanlara, "Bir topluluğa girdiğiniz zaman gördüğünüz boş yerde oturun; belli bir noktayı kendi yeriniz sayıp da oraya yönelerek rahatsızlık oluşturmayın." buyururdu.

Allah Resulü'nün (s.a.a) kendisi bir topluluğa katıldığında, ayağına kalkılmasından hoşlanmaz ve kalkmak isteyenlere engel olurdu. Kendisi binekli iken hemen yanında yaya birinin hareket etmesine izin vermezdi; onu da terkine alır veya biraz önde yürümesini veyahut da geriden gelmesini isterdi.

Allah Resulü (s.a.a) toprak üstünde oturur ve kendi elle-riyle keçiden süt sağardı.

Nebevî Siyerin Sosyal Boyutu

Bütün bunlar, Allah Resulü'nün (s.a.a) güzel ahlâkı ve alçak gönüllülüğü şeklinde de yorumlanabilir. Kuşkusuz ki o, alçak gönüllülüğün zirvesinde idi ve yüce Allah'ın kulu olduğu gerçeğinde bir an bile gaflet etmezdi; yüce Allah'ın huzurunda kendini zayıf ve güçsüz bir kul olarak görürdü; kendi faydasına, zararına, ölümüne, dirimine ve haşırına kendini

malik görmezdi. Kendini böyle gören biri, elbette ki Allah'ın kullarına mütevazı davranacak, sevgi ve şefkatle yaklaşacaktır. Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) hayatı, kullara karşı alçak gönüllülüğün ve şefkatin, yüce Allah huzurunda ise ubudiyet ve kulluğun en mükemmel örnekleriyle doludur.

Bir kadın, Allah Resulü'nün (s.a.a) huzuruna gelerek, "Sen her şeyinle çok iyisin; ancak bir eksikğin var. Sen kendine bakmıyor, köleler gibi kendine davranıyor ve yerde oturuyorsun." dedi.

Allah Resulü (s.a.a) buyurdu ki: "Hangi köle benden daha köledir."¹

Kuşkusuz ki Allah Resulü'nün (s.a.a) alçak gönüllülük üzere kurulu hayat tarzının ahlâkî boyutu vardır; ancak Allah Resulü'nün (s.a.a) böyle davranmakla, olayın sosyal boyutuna büyük önem verdiğini gösteren belirtiler de mevcuttur. Allah Resulü (s.a.a), göze küçük görünen bu saygı, lakap ve unvanların, insanlar arasında nice kalın duvarlar ördüğüne ve kalpleri birbirinden uzaklaştırdığına da önem veriyordu. İnsanlar arasında yükseklik, alçaklık, soyluluk, soysuzluk gibi düzensizlikleri ortaya çıkaran da bunlar olmuştu. İlk bakışta göreceli ve hayalî olarak görülen bu unvanlar, sonuçta somutlaşır ve gerçekliğe bürünür. Yanlış ayrıcalıkların ilk tohumu bu yanlış saygılar, kazip unvan ve lakaplardır.

Allah Resulü (s.a.a), ashabıyla yaptığı bir yolculukta öğlen vakti bir yerde konaklamıştı. Öğle yemeği için bir koyun kesilmesine karar verildi. Ashaptan biri koyunu kesmeği, diğeri derisini soymayı ve bir diğeri de yemek yapmayı üstlendi. Allah Resulü (s.a.a) de odun toplayacağını bildirdi.

Ashab buna razı olmayarak şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü (s.a.a)! Senin zahmete düşmene razı olmayız; biz kendimiz severek ve can-u gönülden bunu yapacağız.

1- Mekarimu'l-Ahlâk, s.16

Allah Resulü (s.a.a) buyurdu ki: Buna inanıyorum. Ama Allah, dostları arasında kulunun kendini imtiyazlı görmesinden razı olmaz.

Allah Resulü'nün (s.a.a) ve masum Ehlibeyti'nin (Allah'ın selamı onlara olsun) hayatında çok sıkça rastlanan bu öyküler, ilk etapta göze küçük gelen, ancak hukuk bağlamında yersiz ayrıcalıklara neden olan bu tür gelenekleri düzeltmek istediklerini göstermektedir.

Konuşmanın Özeti

Adalet ve eşitliğin anlamı; gelenek, görenek, haksızlık veya zulümden kaynaklanan düzensizlikleri, yükseklikleri, alçaklıkları ve ayrımcılıkları ortadan kaldırmaktır. Yeterlilik, yetenek, çalışma ve gayretten kaynaklanan farklılık ve ayrıcalıklar ise korunmalıdır. Müsabakalarda yarış alanının herkes için düz ve aynı olması gerektiği gibi, sosyal müsabaka imkânları da yarışan herkes için eşit derecede ve eşit şartlarda olmalıdır; herkes yarış alanıyla ilgili bütün imkânlara eşit derecede sahip olmalıdır.

Ancak müsabakanın özünde bir şey vardır ki o, yarış alanıyla veya yarış koşullarıyla ilgili değildir; yarışçıların kendisiyle ilgilidir. Biri daha atik ve hızlıdır, beden bakımından biri daha zayıftır, biri daha azimlidir, biri daha çalışkandır, biri daha hazırlıklıdır. Bütün bu farklılıklar yarışın sonucunda etkili olacaktır. Bunlar göz ardı edilemez ve aynı zamanda da saygı duyulması gereken şeylerdir. İşte bütün bunların sonucunda öne geçme ve arkada kalma, kazanma ve kaybetme ortaya çıkar.

Konu ile bağlantılı olarak ele alınması gereken bir başka nokta da, yarış alanının yüksekliği ve alçaklığı konumunda olan şeylerdir ve İslâm dini bunların ortadan kaldırılmasını tavsiye etmiştir. Ancak zamanımızın elverişli ve

yeterli olmamasından dolayı bu noktaya giremiyoruz. Bir sonraki oturumda, geçen beş konuşmada işlediğimiz konularla bağlantılı olarak "Allah'ın Rızık Vericiliği" konusunu kısaca ele alacağım.

ALLAH'IN RIZK VERİCİLİĞİ¹

Bir bebek dış çıkarmıştı
Baba düşünceye dalmıştı;
Onun ekmeğini, katığını nerden bulayım
Onu böyle bırakmak yiğitlik olmaz
Zavallı, bunu eşinin yanında dedi
Gör ki kadın nasıl erkekçe dedi:
Şeytan korkusuna kanma, bırak can versin
Ona dış veren, ekmeğini de verir
Bil ki güçlüdür günün Allah'ı
Günlüğü de verir, sen böyle yanma
Rahim içinde bebeği resmeden
Ömür ve rızkını da yazandır.²

Allah'ın İşine Karışmak Mı?

Belki bazıları şöyle düşünebilir: Biz tevhit inancında olan Müslümanlarız, Allah'ın yaratıcılığına ve rızk vericiliğine ina-

1- Bu konuşma, 1381 h. kameri yılının Ramazan ayının 24. gecesi - de (1340 h. şemsi) yapılmıştır.

2- *Yeki tıfl dendan beraverde bud/ Peder ser be fikret furu borde bud
Ki men nan u berg ez koca aremeş /Muruvvet ne başed ki begozaremeş
Çu biçare goft in suhen nezd-i coft / Neger ta zen u ra çi merdane goft
Mehor hul-i iblis ta can dehed / Her an kes ki dendan dehed nân dehed
Tevanast ahir hûdavend-i ruz / Ki ruzi resaned tu çendin mesuz
Nigarendeyi kudek ender şikem / Nevisendeyi omr u ruzi est hem.*

nırız. Kur'ân-ı Kerim; Allah'ın rızık verici, mahlukların rızıkına kefil, rızıkı yaratan ve veren olduğunu açıkça buyurmuştur.¹ Yüce Allah'ın uhdesine aldığı ve kefil olduğu rızık, her mahlukun varlık ve yaşamını sürdürebilmesi için muhtaç olduğu pay ve nasiptir. İnsanların hakları da -hakların her türü- sonuçta almaları gereken bu paylardır. Öyleyse insanların rızık ve payları ile ilgili olan, Allah ile ilgili olan konular hakkında düşünmemize ve görev belirlememize ne gerek var? Bu konuda düşünmeye bile hakkımız yok. Çünkü bu, Allah'ın işine yapılan bir tür müdahaledir; bu, tevhit ilkesiyle de çelişir. Allah'ın işini Allah'a bırakmak gerek. Bizim yapmamız gereken, Allah'ın rızık vericiliğine tevekkül etmek ve güvenmektir; Allah'ın işi de rızıkı yaratmak ve ulaştırmaktır.

Bu şüphenin cevabı şudur: Gücümüz oranında yüce Allah'ı kutsiyetiyle, yüceliğiyle, güzel isimleri ve yüce sıfatlarıyla tanıyabildiğimizde, Allah'ın rızık vericiliğinin, bizim sorumlu oluşumuzla, kendi hak ve sorumluluklarımız hakkında, adalet ve gereğinin ne olduğu hakkında düşünmemizle çelişmediğini ve bu alanda bir takım sorumluluklarımız, hakları elde etme yönünde çalışmamızın farz olmasıyla çakışmadığını anlayacağız. Bu yönde çalışmanın ilk adımı ise hak ve adaletin ne olduğunu anlamaktır. Eğer ortada bir çelişki olsaydı, Allah'ı rızık verici olarak tanıtan Kur'ân- Kerim, çalışmayı ve gayret etmeyi farz kılmazdı; Kur'ân ile eğitilen Allah evliyası, hakları ihya etmek için fedakârlık etmezlerdi. Eğer tezat olsaydı, dinî yasa ve kanunlarda insanların hakları için kanunlar ve o hakları elde etmek için sorumluluklar vazedilmezdi. Eğer çelişki olsaydı din, insanları infakta bulunmaya çağırmazdı. İnfak ve sadaka, insanların rızık ve geçim teminine yardımcı

1- "Şüphe yok ki Allah'tır rızık veren kuvvet sahibi." (Zariyât, 58)
 "Yeryüzünde hiçbir mahlûk yoktur ki rızkını vermek, Allah'a ait olmasın." (Hûd, 6)

olmaktan başka bir şey değildir. İnfakta bulunmak ve sadaka vermek, Allah'ın rızık vericiliğine ortak olmak ve Allah'ın uhdesine aldığı bir işte O'na yardım etmek midir?

Allah'ı İnsanla Kıyaslamak

İnsan yapı itibariyle her şeyi kendisiyle kıyaslar; kendi vasıf ve hâllerinin, kendinde olduğu nitelikle başkalarında da olduğunu düşünür. Çocuklar hayatlarının ilk yıllarında, kendilerinde olan duygu ve düşüncelerin başka varlıklarda da olduğunu zannederler. Oyuncakların da kendileri gibi hisler taşıdıklarını, mesela vurulduklarında acı duyduklarını düşünürler ve bu yüzden de sinirlendikleri zaman oyuncaklarını döverler. Çocuklar, hem kendilerinden aşağı ve hem de yukarı olan varlıklar hakkında bu hislere sahiptirler.

Tenzih İlkesi

Tevhit inancının rükünlerinden biri "tenzih"tir. Tenzih, benzetme yapmama anlamındadır. **"Ona hiçbir benzer yoktur."**¹ Yüce Allah'ı ilim, hayat, kudret, duyma, görme, irade, rızık vericilik... gibi sıfatlarla vafettiğimiz zaman onu, kendimiz gibi yaratılmış varlıklara benzetmemeye dikkat etmeliyiz. Yüce Allah'ın âlimliği bizim âlimliğimize benzememektedir, yani ortada benzerlik diye bir şey yoktur. Yüce Allah'ın kudret, hayat, irade, rızık vericilik ve diğer sıfatları da aynen böyledir.

Allah'ın Rızka Kefil Olması

Yüce Allah'ın kutsî zatına nispet verdiğimiz rızka kefillik ve rızık vericilik, insanın bir şeyi üstlenmesi ve kefil olmasıyla aynı türden değildir. İnsanın bir başkasının geçim ve masraflarını üstlenmesi bir şekildir, Allah'ın üstlenmesi bir başka

şekildir. Yani yüce Allah bir şeyi üstlenmişse onu, yüce ve kutsî zatına yakışır bir şekilde gerçekleştirir. Kur'ân-ı Kerim, **"Yeryüzünde hiçbir mahlûk yoktur ki rızkını vermek, Allah'a ait olmasın."**¹ buyuruyor ise, bunu üstlenen zatın Allah olduğuna, bizim gibi bir mahluk olmadığına dikkat etmeliyiz. Allah evrenin bu düzen ve varlıklarını yaratandır; öyleyse onun taahhüt ve kefaleti, bu düzenin bir parçası olan ve bu düzendeki varlıkların etkisinde olan bir mahlukun taahhüdüyle farklıdır. Bu düzenin içinde ve bir parçası ve düzene mahkum ve tâbi olan bir varlığın fiil ve eylem tarzı, bu düzenin yaratıcısının fiil ve iradesi ile farklıdır. O hâlde evrenin tümel düzenlerinin hangi ilkeler üzere ve nasıl olduğunu bilmemiz gerekir. Allah'ın fiilini ve rızk vericiliğini tanımak, evrenin düzenini tanımaktır.

Biz bu evrenin, bu düzenin bir parçasıyız ve evrenin diğer azaları gibi sorumluluklarımız var. Bu âlemden yaratılış kanunu veya din kanunu tarafından belirlenen rızk ve haklar hususundaki sorumluluklarımız, yüce Allah'ın rızk vericiliğinin uzantısında yer almaktadır.

Bitkilerde var olan çekim ve beslenme gücü, bitkide ve hayvanda ve insanda var olan beslenme donanımları, canlıları gıda maddelerine yönelten istek ve içgüdüler tümüyle yüce Allah'ın rızk vericiliğinden kaynaklanır ve yüce Allah'ın rızk vericiliğinin örnekleridir. Bu canlıları farklı alanlarda bunca ilginç ve girift donanımlarla hava, su ve besin maddelerinden yararlanmaları üzere yaratan yüce Allah'tır. Her canlıyı bir dizi meyil ve istekler aracılığı ile ihtiyaçlarını gidermeye yönlendiren ve bu isteklerini temin etmesi için kendileri neden ihtiyaç duyduklarını, işin felsefesinin ne olduğunu bilmeseler bile her zaman çalışmaya sevk eden güç yüce Allah'tır.

İnsanın akıl ve iradesi, kendi hakkını kendi koruması gerektiğini idrak etmesi, kendi haklarını elde etme ve koruma ve de başkalarının haklarına saygı duyması yönünde din tarafından belirlenen sorumlulukları, insanın kendi pay ve hakları doğrultusunda yaptığı çalışmaları, kendi haklarına saldıranlar karşısındaki savunmaları, hakları eksenindeki düşünceleri, bu alanda kitap yazmaları ve düşünsel gayretleri ve ortaya çıkardığı felsefeler tümüyle yüce Allah'ın rızık vericiliğinin uzantı ve örnekleri ve de **"Yeryüzünde hiçbir mahlûk yoktur ki rızkını vermek, Allah'a ait olmasın."** buyruğunun tecellisidir.

"Yeryüzünde hiçbir mahlûk yoktur ki rızkını vermek, Allah'a ait olmasın." gerçeği olmasaydı, bu düzende ilâhî kefalet ve üstlenme olmasaydı ne meyil olacaktı, ne içgüdü olacaktı, ne çekim gücü olacaktı, ne itim gücü olacaktı, ne sindirim olacaktı, ne zevk olacaktı, ne tatlı olacaktı, ne acı olacaktı, ne bitkilerin kökü yerde olacaktı, ne hayvan ve insan sindirim ve beslenme donanımına sahip olacaktı, ne insan kendi haklarını korumaya ilgi duyacaktı, ne bu hususta dinî emirler olacaktı, ne bu hususta insan düşünecekti, ne fikir üretecekti, ne kitap yazacaktı, ne felsefe ortaya çıkaracaktı. Bütün bu gayret, çaba, faaliyet ve hareketler yüce Allah'ın "müdebbir" veya "razzak" isminden kaynaklanmıştır. Yüce Allah bu düzeni bu şekil ve tertip ile var etmiştir. Yüce Allah rızık verici olmasaydı bunların hiçbirisi olmayacaktı, eğer bunlar olmasaydı artık ne bir bitki, ne bir hayvan, ne bir insan ve hatta hiçbir varlık olmayacaktı. Çünkü genel anlamıyla rızık, varlıkların birbirlerinden ve sonuç itibarı ile de tümünün yüce Allah'tan yardım almasıdır. Herhangi bir konumda olan her varlık her an için yardım almaya muhtaçtır.

O hâlde "Allah her varlığın geçim ve rızkını üstelendiğine göre biz bu alanda düşünmemeliyiz." denemez. Çünkü açıkladığım gibi bizim bu husustaki düşünce ve çalışmamız,

yüce Allah'ın rızık vericiliğinin gereğidir. Rızık ile rızık yiyeni, geçim ile geçim ihtiyacı olanı birbirine aşık kılan ve ilintileyen bağ Allah'ın rızık vericiliğidir.

Bu konularda düşünmenin ve fikir üretmenin Allah'ın işine karışmak olduğu söylenemez. Çünkü biz ancak Allah'ın yerine bu düzenlerin ve evrenin yaratıcısı olduğumuz takdirde veya evrenin düzenlerini alt üst ederek başka kanun ve yasalar koyabildiğimiz takdirde Allah'ın işine müdahale etmiş oluruz. İşte bu olmayacak bir iştir ve akıl açısından olması imkânsızdır.

Allah'ın rızık vericiliği uyarınca rızka istekli olarak yaratılan, O'nun emriyle farklı beslenme donanımlarına sahip olan, O'nun emriyle akıl, düşünce ve düşünce isteğine sahip olan, O'nun gönderdiği dinin emriyle kendi haklarını korumak ve başkalarının haklarına saygı göstermek zorunda olan bizler Allah'ın işine müdahale etmiş sayılmayız ve hatta bütün bu işlerimizle onun iradesini gerçekleştirmiş ve iradesine itaat etmiş oluruz. Eğer düşünmezsek, çalışmazsak, donukluk hâlinde olsak, öylesine durgun ve ölü şekline bürünsek Allah'ın emrine itaatten daha çok uzak olacağız.

Yüce Allah hem yaratıcı, hem de rızık vericidir. Allah'ın yaratıcılığı, varlıkları var etmesidir. Eğer O'nun irade ve dilemesi olmasaydı hiçbir şey var olmazdı. Allah'ın rızık vericiliği, varlıkları rızka ihtiyaç duyacak şekilde yaratması ve onların rızıkını vermesidir. Rızka ihtiyaç duyan varlıklar, varlığını sürdürme-bilmesi için başka varlıklardan beslenecek şekilde yaratılmıştır. Yani bu varlıklar bir başka varlığı kendi varlığının bir parçasına dönüştürürler. Aynı şekilde başka bir varlık da başka bir şekilde bu rızık yiyici varlığı kendi rızıkı yapabilir ve kendi varlığında bir parçaya dönüştürebilir. Rızıkların ve rızık yiyicilerin safı birbirinden ayrı değil, aynıdır. Her rızık yiyici aynı zaman-

da başka bir varlığın rızıkıdır. Bir varlığa oranla yiyici nitelikte olan bir varlık, bir başkasına oranla yiyilen niteliktedir.

*Halg bahşed hâk ra lûtf-i hûda
Ta hored ab u beruyed sed giya
Bâz heyvan ra bebahşed helg u leb
Ta giyaheş ra hored ender taleb
Çûn giyaheş hored heyvan, geşt zift
Geşt heyvan logmeyi insan u reft
Baz hak amed şod ekkal-ı beşer
Çûn cûda şod ez beşer ruh u beser
Zerreha didem dehaneşan cumle baz
Ger beguyim hordşan, gereded dıraz
Bergha ra berg ez en'am-ı u
Dayegan ra daye lûtf amm-ı u
Rızgħa ra rızgħa u midehed
Zı-an ki gendum bi-ğazayi ki zihed
Cumle âlem akil u me'kul dan
Bağıyan ra magbil u magbul dan
Halg bahşed cism ra u ruh ra
Halg bahşed be her uzvi cûda
Akil u me'kul ra halg estu nay
Ğalib u meğlub ra agl est u re'y
Pes zı-mahi ta be mah ez halg nist
Ki be cezb'ı maye an ra halg nist*

Anlamı:

Yaratılış, bahş eder toprağa ilâhî lütuf
Ki su içsin de yüz bitki yeşertsin.
Hayvana da bahş eder boğaz ve ağız
Ki isteyince isteği kadar bitki yesin.
Hayvan bitki yer ve büyür, gelişir
İnsana lokma olur da gider.
Yeniden toprak insanın yiyicisi olur
İnsandan ruh ve göz ayrılınca.
Nice zerreler gördüm ağzı açık

Yediklerini söylersem uzayıp gider.
 Yapraklara rızık olarak yaprak verir O
 Süt emzirenlere süt emziren O'nun genel lütfüdür.
 Rızkların rızklarını da O verir
 Beslenmeyen buğday nasıl büyür, gelişir?
 Bütün dünyayı yiyen ve yiyilen bil
 Bakileri kabul eden ve kabul edilmiş bil
 Odur boğaz bahş eden cisme ve ruha
 Her aza için ayrı bir boğaz bahşeder
 Yiyen ve yiyilenin boğazı var ve göbeği
 Galip ve mağlubun akli var ve düşüncesi
 Balıktan aya kadar bir varlık yok ki
 Beslenmek için boğazı olmasın onun.
 İşte bunun özü evrende var olan bir hesaptır.

Rızık ve Rızık Yiyici Arasındaki Uyum

Evrende var olan bir diğer hesap ise, rızık ile rızık yiyici arasında kılınan uyumdur. Geçen konuşmalarımın birinde, hakkı var edenin ne olduğu ve bir kimsenin bir şeye oranla hak sahibi olmasının nasıl gerçekleştiği hakkında konuşurken, hakkı ortaya çıkaran bir nedeni şöyle açıklamıştım: Yaratılışın özünde bir şeyin bir başka şey için ve bir başka şeyden dolayı yaratılmış olmasıdır. Mesela bir evi kendiniz yapmış olduğunuzdan veya bir başkası sizin için yapmış olduğundan dolayı o evi kendinize ait bilirsiniz ve bu ev hakkında aleyhinizde bir dava açıldığı zaman, "Bu ev benimdir. Çünkü bu evi ben kendim yaptım veya falanca şahıs benim için yaptı." dersiniz.

Evrende var olan bu çok ilginç düzen ve uyum, gerçekten yaratılışın özünde bazı varlıkların diğer bazı varlıklar için yaratılmış olduğunu gösterir. Mesela bir annenin süt üretme mekanizması ile bir bebek ilk bakışta birbirinden farklı ve ili-

şiksiz görünse de, bebeğin donanım ve ihtiyaçları ile annenin süt üretim ve emzirme düzeneğine ve de bunların birbiriyle uyumuna dikkat edildiğinde, yaratılış bağlamında bunların birbirleriyle ilişkili olduğu anlaşılabacaktır. Yani anne sütü ile bebeğin sindirim sistemi arasında var olan mükemmel uyum, kesinlikle bunların birbirleri için yaratıldığını gösterir. Burada başka bir olasılık söz konusu bile değildir. Yaratılış gerçeği bağlamında yaratılışın parçaları arasında, onları birbirlerine bağlayan özel bir ilişki vardır. Bebek, bebek olduğu ve kendi rızkını elde etmeye güç yetiremediği sürece rızkını hemen yanı başında, yani annenin göğsünde hazır olarak bulacaktır. Gitgide bebeğin büyümesiyle, elinin tutması ve ayağının yol yürümesi durumuna gelmesiyle, akıl ve teşhis gücü kazanmasıyla, rızkını kendi elde edecek bir aşamaya gelmesiyle artık onun rızkı, ilk günkü gibi hazır olarak beklemeyecektir. Adeta onun rızkı alınıp uzak bir noktaya konmuştur; gidip bulmalı ve yararlanmalıdır. Rızkın hazır bulunması ile rızk yiyicinin güç miktarı ve rızkına doğru yönlendiren hidayet oranı arasında bir tür ilişki ve eğilim vardır. Bazen yağmurun bulut bineği üzerinde kuru topraklara gitmesi gibi, rızk da, rızk yiyiciye gitmekle sorumludur. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Öyle bir mabuttur ki rahmetinden önce müjdeci olarak rüzgârları yollar. Sonucu rüzgârlar, ağır yağmur bulutlarını yüklenince onları ölmüş bir ülkeye sevk ederiz, oraya böylece yağmur yağdırırız da her çeşit meyveler yetiştiririz.¹

Çun zemin ra pa nebaşed cud-ı u

Ebr ra raned hemvare suyi u

Tıfl ra çun pa nebaşed madreş

Ayed u rized vazife ber sereş.

Yerin ayağı yok diye, Allah'ın lütfü

Bulutı sürer boyuna ona doğru.

Bebeğin ayağı olmadığı için, annesi

Gelir ve emzirir, vazifesi gereği.

Bazen de rızık yiyici, rızıkına doğru hareket etmekle ve onu elde etmekle sorumludur. Bitkiler rızıklarını yerden alır ve sadece su, toprak, ışın ve havadan beslenirler. Beslenmenin bu düzeyini gerçekleştirecek düzenek, donanım ve şuur onlara verilmiştir. Yani tabiatta besin maddelerine doğru hareket etme sorumluluğu onların uhdesine bırakılmış ve ihtiyaç oranında donanım ve şuur verilmiştir.

Hayvanlar başka bir şekilde yaratılmış ve her yerde bulunan ilkel besin maddeleri onlar için yeterli olmadığından dolayı onlara yer değiştirme, bir yerden başka bir yere göçme donanımı verilmiştir. Bu yönde hayvanların şuur sistemleri güçlendirilmiş, duyular ve eğilimler verilmiştir ki duyuların kılavuzluğu ve nefsanî eğilimlerin tahriki ile bir yerden başka bir yere göçebilsin ve böylece de her yerde bulunmayan ikincil besin maddelerini temin edebilsinler. İkincil besin maddeleri ise bitkiler ve bazı hayvanlardır. Hayvanlar yerin nem ve rutubetine değil, normal içilen suya ihtiyaç duyarlar. İçilen su her yerde bulunmadığından dolayı da bir yerden başka bir yere göçmek zorundadırlar. Bitkiler gibi soğuk ve sıcakta dayanıklı olmadıkları için bir yuvaya, bir ine, bir mağaraya... ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaca uyumlu olarak onlara görme, işitme, tatma... duyuları ve çok ilginç içgüdüleri verilmiştir.

Özellikle karınca gibi bazı haşereler, içgüdüsel eylemler bakımından fevkalâde bir yapı ve donanıma sahiptirler. Müminler Emiri Ali (a.s) karıncalar hakkında şöyle buyurmuştur:

Bir baksanıza şu karıncanın o küçük cüssesine, şeklinin inceliklerine! Neredeyse gözler onu göremiyor, zihinler onu kavrayamıyor! Yeryüzünde nasıl da

hareket ediyor! Rızkı için yeryüzünde koşturuyor, tane-yi yuvasına taşıyor, özel yerde saklıyor, sıcak günlerinde soğuk günleri ve girişinde dönüşü için yiyecek topluyor... Onların yeme mecrasını; bedenlerinin yukarı aşağı ve içini, karnının adalelerini, kafasında yer alan göz ve kulaklarını bir düşünecek olursan yaratılışına hayran kalırsın...¹

Bu, hayvanların nasıl rızık temin ettiklerinin bir örneğidir.

İnsan ve Rızkı

Yüce ve üstün bir varlık olan insana gelince; hayvanların yaşamı için yeterli olan şeyler insan için yeterli değildir, onun rızık temin etme şekli ve durumu daha farklıdır. İnsan ile rızık arasındaki mesafe daha fazla olduğundan dolayı insan daha fazla donatılmış ve şuur mekanizması daha çok güçlendirilmiştir. Ona akıl, ilim ve düşünce verilmiştir. Ona yardım etmek için vahiy indirilmiş, peygamber gönderilmiş, görev ve sorumluluğu belirlenmiştir. Bütün bunlar, yüce Allah'ın rızık vericiliğinin yansımalarıdır.

O hâlde "Diş veren, ekmeği de verir." sözü yanlış değil, çok doğru bir sözdür. Ancak bu, "Ekmeğin hazır hâlde gelip insanın sofrasına konması için dişin olması yeterlidir." anlamına gelmez. Bu, yaratılış düzeninde ekmek ile diş arasında bir bağ ve ilişkinin olduğu anlamına gelir; ekmek olmasaydı diş olmazdı, diş ve diş sahibi olmasaydı ekmek olmazdı. Yaratılışın özünde rızık ile rızık yiyici, rızık elde etme araçları, rızık yeme ve sindirme sistemi ve rızka yönlendirilme mekanizması arasında ilişki vardır. İnsanı doğada yaratan ve ona diş veren, ekmeğini de yani beslenebileceği maddeleri tabiatta yaratmıştır ve insana düşünce, çalışma ve rızkını kazanma gücü ve de sorumluluğunu yerine getirme hissi vermiştir.

1- Nehcül-Belâğa, 185. Hutbe

O hâlde Allah'ın rızık vericiliği, rızık en iyi şekilde kazanma doğrultusunda gerekli bedensel ve düşünsel çalışmayı yapmamayı ve hakları savunmamayı gerektirmez. Çünkü ekmek, diş, çalışma ve kazanma gücü, düşünce ve akıl gücü, rızık elde etmekle ilgili aklî ve dinî sorumluluklar bir düzen ve sistemin parçalarıdır. İşte bunların hepsi birlikte Allah'ın rızık vericiliğinin yansımasıdır. Rızık ile rızık yiyici arasında ilişkinin varlığını, rızkın rızık yiyiciye ulaşması için araçlar yaratıldığını, rızık temin etmek için de sorumlu tutulduğumuzu öğrendikten sonra çalışmalı, rızka ulaşmanın en iyi ve en sağlıklı yolunun ne olduğunu araştırmalı, gücümüzü bu yönde kullanmalı ve bu yolun yaratıcısı olan yüce Allah'a tevekkül etmeliyiz.

Tevekkül

Tevekkül nedir? Tevekkül, çalışmanın ve gayret etmenin karşıt noktası mıdır? Yani çaba mı harcayalım, yoksa tevekkül mü edelim?

Tevekkül, insanın her zaman hakkın gereğini ve gerektirdiğini yapması ve bu yolda Allah'a güvenmesi/dayanmasıdır. Çünkü Allah, hakkın koruyucularının ve yardımcılarının koruyucusu ve yardımcısıdır. Tevekkül, hakkı koruyan ve destekleyen insan için ilâhî garantidir. Bunu şöyle örneklendireceğim: Bir mağazaya girip bir şey alıyorsunuz ve mağaza sahibi, aldığınız malın kalitesini garanti ederek bundan emin olmanızı istiyor ve siz de onun sözüne güvenerek/dayanarak aldığınız malın, mağaza sahibinin söylediği kadar kaliteli olduğundan emin oluyorsunuz. Hak yol, peygamberlerin Allah'tan taraf tanıttıkları ve o yolda hareket edilmesi durumunda sonuca varılacağını Allah'tan taraf garanti ettikleri yoldur.

Yüce Allah bu âlemi, her zaman hak ve hakikati destekleyenleri destekleyecek şekilde yaratmıştır. Hak, her zaman yanında manevî bir destek taşır.

Peygamberler, "Allah'a tevekkül ederek Allah yolunda çalışın, Allah'a tevekkül ederek sağlıklı ve meşru yoldan rızık kazanın." buyurmuşlardır. Yani Allah yolunda hareket ettiğiniz sürece bir tür ilâhî desteğe sahip olacaksınız.

Tevekkül çalışmamak değildir, varlıksal güçlerin atıl ve batıl bırakılması değildir; bir yerde oturarak iş ve görevleri, yapması üzere Allah'a bırakmak değildir. Ne çalışmamak ve yol yürümek garanti ister, ne de hareketsiz olmak ve durmak destek gerektirir. Hareket etmemenin, durmanın ve güçleri tatil etmenin hiçbir eseri olmayacaktır ve haliyle de olmayan bir eser, ne Allah ve ne bir başkası tarafından garanti edilmeyecektir.

Kur'ân-ı Kerim baştan sona araştırılacak olsa tevekkülün bu anlama geldiği görülecektir. Kur'ân diyor ki hak yolunda hareket etmekten korkmayın ve Allah'a tevekkül edin, batıldan korkmayın ve Allah'a tevekkül edin. Bu husustaki Kur'ân ayetlerinden ikisini örnek olarak buraya taşıyacağım. Bu ayetlerden biri, Hz. Nuh'tan (a.s) sonraki bütün peygamberlerin dilinden aktarılmıştır. Onlar, kendilerine karşı çıkan ve engel olan halka şöyle demişlerdir:

Ve ne diye Allah'a tevekkül etmeyelim/dayanmayalım ki gerçekten de O sevketmiştir bizi doğru yola ve elbette bize ettiğiniz eziyetlere katlanacağız ve tevekkül edenler/dayananlar, artık ancak Allah'a tevekkül etmeli/dayanmalı.¹

Bu ayet, olanca açıklıkla tevekkülün müspet ve yapısal bir şey olduğunu ortaya koymaktadır; bir yoldur, yürünebilir ve bu yolda yürümek iradeyi zayıflatacak ve azmi hükümsüz

1- İbrahim, 12

kılacak zorluklarla karşılaştıracaktır. Peygamberler bu ayette, batılın gücünden korkmadıklarını ve Allah'a tevekkül ederek hak yolunda hareket edeceklerini haykırmışlardır.

İkinci ayet, yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) hakkındadır. Bu ayet de tevekkülün müspet bir kavram olduğuna dikkat çekmekte ve şöyle buyurmaktadır:

Fakat işe girişmeyi de kurdun mu dayan Allah'a.¹

Ayette istenen şey; Peygamber'in çalışmaması, hareketsiz oturması, Allah'a tevekkül etmesi değildir. Bilakis ayet, Peygamber'in kendi işini yapmasını ve de Allah'a tevekkül etmesini buyurmaktadır.

Böylece hem tevekkülün ve hem de Allah'ın rızık vericiliğinin anlamını açıklamış bulunuyoruz.

1- Âl-i İmrân, 159

İMAM CAFER SADİK (A.S)¹

Ehlibeyt İmamları'ndan altıncısı İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şehadeti münasebetiyle bugün onun hakkında konuşacak ve siyerinden bazı noktalara değineceğim.

İmam Cafer Sadık (a.s), hicretin 83. yılının Rebiyülevvel ayında, Emevî halifelerden Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti döneminde dünyaya teşrif etti ve 148 hicrî yılının Şevval veya Receb ayında, Abbasî halifelerden Ebu Cafer Mansur'un hilafetinde de dünyadan ayrıldı. İmam Cafer Sadık (a.s), çok zeki ve hunhar Emevî halifesi döneminde dünyaya geldi; çok zeki, çok güçlü ve hunhar Abbasî halifesi döneminde de dünyadan göçtü. İmam (a.s) bu zaman diliminde, hilafetteki fetret dönemine ve bir aileden bir diğer aileye geçişine şahit olmuştu.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) annesi, *Usul-u Kafi ve Biharul-Envar* gibi kitaplarda bildirildiği üzere Kasım b. Muhammed b. Ebubekir kızı Ümmü Ferve'dir. Bu nedenle İmam (a.s), anne tarafından Ebubekir'e dayanır. Kasım b. Muhammed b. Ebubekir, kendi amcasının kızı Esmâ Bint-i Abdurrahman b. Ebubekir ile evlendiğinden dolayı İmam Cafer Sadık'ın (a.s) annesi, hem baba ve hem de anne tarafından Ebubekir'in torunlarından. Bu yüzden İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Ebubekir beni iki defa dünyaya getirmiştir (benim soyum iki yoldan Ebubekir'e dayanır)."

1- Bu konuşma, 1381 h. kamerî yılının Şevval ayının 25. gecesinde (1340 h. şemsî), İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şehadeti münasebetiyle yapılmıştır.

Altın Fırsat

İmam Cafer Sadık (a.s), Ehlibeyt İmamları'nın hepsinden daha çok yaşamış ve 65 yaşında dünyadan göçmüştür. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) diğer imamlara oranla daha fazla yaşaması ve Emevîlerle Abbasîlerin hilafet hakkında birbirleriyle çatışması, İmam (a.s) için altın değerinde bir fırsat doğurmuştu. Böylece İmam Cafer Sadık (a.s), eğitim ve öğretim sofrasını kurarak büyük bir ilim merkezi oluşturdu, "Sadık dedi" cümlesini hadis ilminin sloganı hâline getirdi ve İslâm'ın gerçeklerini çok geniş bir alana yaydı. İşte o dönemden bu döneme kadar Şia olsun veya olmasın bütün âlimler, bıraktıkları eserlerde onun adını anmış, büyük bir ilim merkezi kurmuş olduğunu, nice öğrenciler yetiştirmiş olduğunu, İslâmî ilim ve kültür pazarına canlılık kazandığını hatırlatmış ve de onun ibadet, takva ve maneviyat makamının yüceliğini itiraf etmişlerdir.

Şia âlimlerinden olan Şeyh Müfid şöyle demiştir:

O hazretten nakledilen ilmî eserler her yere yayılmış ve ondan nakledildiği kadar Ehlibeyt İmamları'nın hiçbirinden nakledilmemiştir. Hadis âlimlerinin kayıtlarına göre onun farklı tabaka, inanç ve düşünceye mensup dört bin öğrencisi vardı.

Büyük Ehlisünnet âlimlerinden ve "*el-Milel ve'n-Nihel*" kitabının yazarı Muhammed b. Abdülkerim Şehristanî, İmam Cafer Sadık (a.s) hakkında şöyle demiştir:

O çok bilgi ve hikmet sahibiydi; gerçek anlamıyla takvalı ve zahit idi... Uzun bir süre Medine'de yaşayarak öğrencilerini ve Şiîlerini eğitti ve bir süre de Irak'ta yaşadı. Hayatı boyunca makam ve riyasete aldırış etmedi; hep insanları eğitmekle ve öğretmekle meşgul oldu.

Sözünün sonunda da, İmam'ın (a.s) makam ve riyasete önem vermemesinin nedenini şöyle açıklamıştır:

İlim ve öğretiler denizinde yüzen biri kendini sahile atmaz ve hakikatin zirvesine ulaşan biri alçalış ve çöküş kaygısı taşımaz.

Her fırka ve mezhep mensubu İslâm büyükleri, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yüceliğinden bahsetmişlerdir. Benim amacım, İslâm büyüklerinin İmam Cafer Sadık (a.s) hakkındaki sözlerini nakletmek değildir. Vurgu yapmak istediğim asıl nokta, herkesin İmam Cafer Sadık'ı (a.s) ve tesis etmiş olduğu büyük ilim mektebini tanıdığıdır. İmam'ın kurduğu mektebin eserleri bugün bile beka ve canlılığını korumaktadır. Günümüzdeki Şia ilim havza ve merkezleri, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) o dönemde kurmuş olduğu mektebin uzantısıdır.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) her boyutu, konuşulması gereken çok geniş bir alandır. Kendisinden çokça rivayet edilen özellikle amelî hikmet ve nasihat boyutu, eğitici olaylarla dolu hayat öyküsü, farklı din ve inanç mensuplarıyla ilmî tartışmalardaki kanıtsallığı, İslâm kelimcileriyle konuşmaları ve getirdiği deliller, onun ve öğrencilerinin yaşadığı dönem ve koşulları... konuşulması gereken konuların birkaç örneğidir.

İmam'ın (a.s) Yöntemi

Ben, sadece İmam Cafer Sadık'ın (a.s) kendi döneminde seçtiği ve bazen değerli babalarının yöntemleriyle zahir itibariyle çelişkili görünen yöntemi hakkında konuşmak istiyorum. Bunun nedenini de açıklayacak ve bundan, bugünümüz ve hatta her zaman için çok faydalı olacak çok önemli bir noktayı elde edeceğiz.

Masumların Farklı Yöntemlerinin Faydaları

Biz Şialar On İki İmamın imametine, yüce İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) vasileri ve İslâm gerçeklerinin müfessirleri olduklarına inanıyoruz. Bizim açımızdan onların sözleri Hz.

Peygamber'in sözüdür, davranışları Hz. Peygamber'in davranışdır ve yöntemleri Hz. Peygamber'in yöntemidir. Biz Şialar, İslâmî gerçekleri tanıma alanında başkalarının mahrum olduğu imkânlarla sahibiz. Biz, Ehlibeyt İmamları hakkında böyle bir inanca sahip olduğumuzdan dolayı İmam Hasan Askerî'nin (a.s) -on birinci imamdır ve ondan sonra gaybet dönemi başlamıştır- 260 hicrî yılında dünyadan ayrıldığı güne kadar yüce Peygamber'in (s.a.a) de hayatta olduğuna ve bütün bu zaman içindeki olaylarda, değişimlerde, durum ve koşulların değişmesinde ve gereksinimlerin değişiminde hazır bulunduğu inancıyla inanmış sayılırız.

"Yüce Peygamber (s.a.a) var olsaydı bu, nasıl bir sonuç doğururdu ve acaba onun bizzat kendisi bu süre zarfında yaşasaydı İslâm âleminde ne tür olaylar ortaya çıkardı?" konusu değil anlatmak istediğim. Tam olarak anlatmak istediğim şudur: İmamete ve vasiliğe inanan biz Şialar açısından Ehlibeyt İmamları'nın bu süre zarfındaki varlığı; söylem, eylem ve yöntemin kesin kanıtsallığı bakımından Hz. Peygamber'in şahsının -Peygamber olarak değil, görevini uygulayan bir Müslüman olarak- var olması, o süre içindeki İslâm dünyasının farklı dönemlerini görmesi, her dönemde hatasız ve her döneme uygun olarak görevini yapması gibidir.

Açıktır ki bu düşünce uyarınca Müslümanlar, her dönem ve zamana ait görev ve sorumluluklarını daha iyi ve daha açık olarak teşhis edebileceklerdir.

Yöntemlerin Zahirî Çelişkisi ve Bunları Çözümlemenin Gerekliliği

Din önderlerimizin yöntemlerinde karşılaştığımız bazı durum ve noktalar, görüntü bağlamında birbiriyle çelişmektedir. Din önderlerinden ulaşan hadis ve rivayetlerde de bu çelişki pekâlâ görülebilir. Âlimler, fıkıh ve hükümlerle ilgili

hadis ve rivayetlerin çelişkisi alanında, bunun çözüm ve çaresinin üstesinden gelmişlerdir. İlk etapta çelişki gibi görünen aynı durum, din önderlerinin yöntem ve tutumlarında da mevcuttur. Peki, bunun çözümü nedir?

Fıkıh ve hükümler alanında nakledilen hadislerin çelişkili olması, bunun çözülmemesi, taraflardan her birinin bir hadise dayanarak amel etmesi, açıktır ki karışıklığa ve düzensizliğe neden olacaktır. Din önderlerinin tutum ve yöntemlerinin zahir itibarıyla uyumsuzluğu da, eğer çözülmemeyecek ve işin sırrına ulaşılmayacak olsa etik ve sosyal anlaşmazlıkla sonlanacaktır. Biri keyfinin istediği şekilde bir yolu tutacak ve sonra da bunu, bir imamdan belli bir yer ve belli bir zaman için nakledilen bir amelle uyuşturup tefsir edecektir. Bir başkası, yine istediği şekilde ve beğenisine uygun olarak onun aksine bir yol izleyecek ve bunu da, yine bir imamdan belli bir yer ve zaman için nakledilen başka bir amele dayandıracaktır. Sonuç itibarıyla herkes keyfine, beğenisine ve nefsinin isteğine uygun olan bir yolu tutacak ve bunun için de bir dayanak bulacaktır.

Mesela tabiatı, beğenisi veya yetiştirme tarzı bakımından tutumlu olan, kanıklıkla yaşayan ve az harcamayı seven bir insana, "Neden bu kadar kendini ve aileni sıkıntıda bırakıyorsun?" diye sorulacak olsa belki de şöyle diyecektir: "Allah Resulü (s.a.a) de, İmam Ali (a.s) de böyle yaşadılar; asla iyi bir elbise giymedi, leziz yemekler yemedi, iyi bineğe binmedi, güzel bir evde yaşamadılar. Onlar arpa ekmeği yediler, çuval bezinden yapılmış elbiseler giydiler, deveye veya merkebe bindiler ve çamurdan yapma evde ikamet ettiler."

Veya yapı ve yaşam tarzı bakımından keyif ehli ve refah ve bolluk düşkünü birine, "Neden azla kanaat etmiyor ve zahitçe yaşamıyorsun?" diye sorulduğunda, şöyle bir cevap verebilecektir: "İmam Hasan (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s)

da böyle idiler; leziz yemeklerden sakınmaz, güzel giyinir, iyi bineklere biner ve görkemli evlerde yaşarlardı."

Veya doğası ve yaratılışı heyecanlı, coşkulu olan ve dinginlikten hoşlanmayan biri veya birileri, kendi davranışını İslâm'ın doğuşu dönemindeki H.z Peygamber'in (s.a.a) yöntemine veya İmam Hüseyin'in (a.s) kıyamına dayandırabilecektir.

Mizaç olarak rahat düşkün, münzevi ve ürkek olan kimse ve kimseler de "takiye" ettiklerini, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) veya diğer imamların yöntemini örnek edindiklerini gerekçe gösterebilecektir.

Girgin ve sosyal yapısı olan bir kimse, bir imamın yöntemine; dinginlik ve yalnızlık ehli olan biri de, bir başka imamın yöntemine tutunabilecektir.

Açıktır ki böyle bir durumda yüce Peygamber'in (s.a.a) ve imamların tertemiz ve anlamlı yöntemi örnek alınmış olmayacak ve hatta herkesin istediği şekilde bir yol tutup gitmesinin ve itaatsizliğin dayanağı olacaktır. Böyle bir durumda toplumun kargaşa yaşayacağı ve düzensizlik içinde kıvranaacağı ortadadır.

Gerçekten de masum imamların yöntemlerinde zahirî çelişki ve uyuşmazlık görülüyorsa; mesela İmam Hasan'ın (a.s) Muaviye ile barış yaptığı, İmam Hüseyin'in (a.s) kıyam ederek şehit olduğu, Allah Resulü'nün (s.a.a) ve İmam Ali'nin (a.s) züht üzere ve bolluktan sakınarak yaşadıkları, diğer imamların böyle olmadığı görülüyor ise bu çelişki görüntüsünün çözümlenmesi ve sırrının anlaşılması gerekir.

Çelişki Değil, Eğitim ve Öğretimdir

Bu çelişki görüntülerinin çözümlenmesi ve nedeninin bulunması gerektiğini söylemişim. Gerçekten bunlarda saklı bir sır vardır. Söz konusu olan çelişkiler, diğer çelişkilerle farklıdır; bunlar, hadis ravileri tarafından ortaya çıkarılmış ve

bizim ortadan kaldırmakla yükümlü olduğumuz türden çelişkiler değildir. Bunlar, bilhassa İslâm'ın kendi var ettiği, yani İslâmî öğretilerin canlı ve akıcı ruhunun gerektirdiği çelişkilerdir. Buna binaen bunlar, gerçekte çelişki değil, çok büyük ve anlamlı dersler içeren bir eğitim tarzıdır.

Şimdi bunu, değindiğim; bollukta ve refahta yaşamamanın karşıt noktası olan tutumlu ve züht üzere yaşam, dinginlik ve takiyenin karşıtı olan kıyam örnekleriyle açıklayacağım.

Zühdün Felsefesi

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) ve İmam Ali'nin (a.s) züht üzere ve kıt kanaat yaşadıklarında şüphe yoktur. Şimdi bu, iki şekilde yorumlanabilir:

Bunlardan biri şöyle olabilir: İslâm dini, mutlak olarak insanın dünya nimet ve hayırlarından sakınmasını buyurmuştur; amelde ihlası, ibadette tevhidi, doğruluğu, emaneti korumayı, sefa ve sevgiyi emrettiği gibi dünya nimetlerinden sakınmayı da emretmiştir. Bütün bunların insan için yapı itibariyle yetkinlik oldukları; insanların her zaman tevhit inancında, doğru, emaneti koruyucu, sevgi üzere olmaları gerektiği ve yalan konuşmaktan, aldatmaktan, alçaklıktan sakınmaları gerektiği gibi, dünyanın nimet ve hayırlarından sakınmak da her zaman için ve her koşul altında uyulması gereken bir dinî buyruktur.

Başka bir yorum ise şöyle olabilir: İnsanın inanç, ahlâk ve Allah ile ilişkisi konuları, yaşam tarzı seçimi konusuyla farklıdır. Allah Resulü'nün (s.a.a) ve İmam Ali'nin (a.s) yemek, giyim, binek, konut... alanında kendilerini sıkıntıda bırakmaları, bolluk ve refahta yaşamamanın insan için zatı itibariyle kötü olduğundan dolayı değildi, bunun başka nedenleri vardı.

Bu nedenlerden biri, o zaman ve dönemin durumuyla ilgilidir. Onlar, insanların genelinin sıkıntı, yoksulluk ve im-

kânsızlıklar içinde yaşadıkları bir dönemde yaşamışlardır. Eşitlik ve dert ortaklığı duyguları, bu şartlar altında azla yetinmeyi ve fazlalığı infak etmeyi gerektirir.

Ayrıca onların görevi, kendi dönemlerinde toplumun önderi ve bütün gözlerin odak noktası olduklarından dolayı diğer insanların görevinden farklıdır.

İmam Ali (a.s), Basra'da iken Alâ b. Ziyad Harisî'ye uğramıştı ve o, kardeşinden şikayet ederek şöyle demişti: "Ey Ali! Kardeşim dünyayı terk etmiştir; eski elbise giymiş, kadın ve çocuklarını tümüyle bırakıp gitmiştir."

İmam Ali (a.s) buyurdu: "Onu buraya getirin."

Bunun üzerine onu bulup getirdiler.

İmam Ali (a.s) ona buyurdu ki: "Niye bu kadar kendine sıkıntı veriyor ve eziyet ediyorsun? Niye karın ve çocuklarına acıımıyorsun? Tertemiz dünya nimetlerini yaratan ve onları helal kılan Allah, senin onları kullanmanı istemiyor mu yoksa? Böyle mi düşünüyorsun sen?"

Adam şöyle dedi: "Ey Müminler Emiri (a.s)! Sen de benim gibisin ya; iyi elbise giymez ve iyi yemekten sakınırsın."¹

İmam Ali (a.s) buyurdu: "Benimle senin durumun farklıdır. Ben ümmetin imam ve önderiyim, toplumun yaşamından sorumluyum, toplumun yaşamına genişlik ve bolluk getirmek için mümkün olduğunca çalışmalıyım. Bununla birlikte toplumda yoksul kalan insanlar, beni bu makamda, toplumun en yoksulunun yaşam seviyesinde görmelidirler ki yoksulluk ve yoksullukları onları daha fazla üzmesin. Böylelikle onların ruhsal acılarını azaltacak ve teselli kaynağı olacağım."

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) ve İmam Ali'nin (a.s) zahit yaşam tarzı bu iki şekilde yorumlanabilir.

1- Nehcü'l-Belâğa, 200. Hutbe

Birinci yorumun doğru olması durumunda herkes, insanlar refah ve bollukta olsun veya olmasın öyle yaşamalıdır ve masum imamlar (a.s) da herkesten önce bu yaşam tarzını izleyeceklerdir. İkinci yorumun doğru olması durumunda ise herkesin böyle yaşaması gerekmeyecektir. Çünkü bu, genel halkın zor şartlar altında ve yoksulluk içinde yaşadıkları bir dönemin yaşam tarzıdır ve haliyle koşullar bakımından aynı olmayan bir dönemde izlenmesi gerekmemektedir.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yaşadığı dönemi ve buyruklarını incelediğimizde, hazretin yaşantısının görüntü olarak Allah Resulü (s.a.a) ve İmam Ali'nin (a.s) yaşamıyla farklı olduğunu ve bu farklılık nedeninin de dönemin koşulları olduğu gerçeğini göreceğiz. İmam (a.s), kendi döneminde yaşayan insanlara zühdün felsefesi alanında bu gerçeği hatırlatmıştır.

Bu anlattıklarım, o hazretin kendi öğretilerinden alıntıdır. İmam Cafer Sadık (a.s) döneminde, yüce İslâm Peygamberi'nin (s.a.a) züht üzere yaşantısını birinci şekilde yorumlayan bir grup ortaya çıkmıştı. Bunlar, bir Müslümanın daima dünya nimetlerinden uzak durmaları gerektiğine inanıyorlardı. Bu davranış biçimine ve yönetime "züht" adını vermişlerdi ve kendileri de o dönemde "mutasavvıf" olarak bilinirdi. Süfyan-ı Sevrî, Ehlisünnet fakihlerindendir. Fıkıh kitaplarında onun görüş ve düşüncelerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Süfyan-ı Sevrî, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) döneminde yaşıyordu ve İmam'ın (a.s) huzuruna gidip gelenlerden, sorularını sorup cevap alanlardan biriydi. Süfyan-ı Sevrî aynı zamanda da mutasavvıflardan biriydi.

el-Kafi kitabında şöyle rivayet edilmiştir: Süfyan-ı Sevrî bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzuruna vardı. İmam'ın beyaz, narin ve güzel bir elbise giyinmiş olduğunu görünce buna itiraz etti ve şöyle dedi: Ey Peygamber evladı! Kendini dünya ile kirletiyorsun. Bu sana yakışmaz!

İmam (a.s) buyurdu ki: "Senin bu düşüncen, Allah Resulü'nün (s.a.a) ve ashabının yaşam tarzından kaynaklanmıştır belki de. Onların durumunu göz önünde bulundurmuş ve bunun, Allah tarafından belirlenen görevlerden biri olduğunu, haliyle de Müslümanların kıyamete kadar böyle yaşamaları gerektiğini düşünmüşsün. Bunun doğru olmadığını bilmelisin. Allah Resulü (s.a.a), yokluk ve yoksulluğun hakim olduğu bir yerde ve bir zamanda yaşamıştır. Halkın geneli, en ilkel ve en gerekli yaşam ihtiyaçlarından bile mahrumdu. Bütün imkân ve olanakların mevcut olduğu bir dönemde, o şekilde yaşamayı gerektiren bir neden yoktur. Hatta şunu bilmelisin ki Müslümanlar ve salih kullar, Allah'ın nimetlerini kullanmaya herkesten daha layıktırlar."

Bu öykü geniş bir şekilde aktarılmıştır. Bu konuşma esnasında Süfyan'ın arkadaşları da gelip katılmış ve İmam (a.s), onların iddiasının çürüklüğünü bildiren birçok delil sıralamıştır. Zaman yeterli olmadığı için bu kadarıyla yetinmek zorundayım.¹

Değişmez ve Değişken İlkeler

Bu zahiri yöntem çelişkisi, din önderlerinin kendilerinden gelen açıklamalar yardımıyla şunu aydınlatmaktadır: İslâm açısından geçim ve yaşam alanında değişmez ve değişken ilkeler vardır. Sabit ve değişmez ilkelerden biri, Müslüman insanın kendi yaşamını genel yaşamdan ayırmaması ve genel yaşam ile uyumlu kılmasıdır. Genel halkın yokluk ve sefalette yaşadığı bir durumda bazılarının "**De ki: Allah'ın kulları için meydana getirdiği süslenilecek şeylerle rızık olarak verdiklerinin içinden tertemiz şeyleri kim harâm etmiştir ki?**"²

1- el-Kaî, c.5, s.65-70. Bu olayı, «Doğruların Öyküsü» kitabında «İmam Sadık ve Mutasavvıflar» başlığı altında bulabilirsiniz.

2- A'râf, 32

ayetine dayanarak helal yoldan kazanmış olsa bile nimetler içinde yaşaması anlamsızdır.

Zamanın gereği olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s), ailesinin yaşamına genişlik ve bolluk kattığı bir dönemde kıtlık olmuş ve pahalılık başlamıştı. İmam hizmetçisine buyurdu ki: "Depoda ne kadar azık ve buğdayımız var?"

Hizmetçi: "Bir kaç ay yetecek kadar azığımız var."

İmam: "Hepsini pazara götür ve halka sat."

Hizmetçi: "Eğer satacak olsam artık buğday alamam."

İmam: "Olsun, alman gerekmiyor. Biz de diğer insanlar gibi fırıncıdan alırız."

İmam (a.s), hizmetçiye, ekmeği yarı buğday yarı arpa unundan yapmasını öğütledi. Yani halkın genelinin yediği ekmek türünden hazırlamasını buyurdu ve şöyle devam etti: "Bu kıtlık ve yokluk döneminde aileme buğday ekmeği yedirme imkânına sahip olduğum hâlde bunu yapmak istemiyorum. Çünkü yüce Allah'ın beni insanlarla aynı seviyede görmesini istiyorum.

Değişmez ilkelerden bir diğeri züht üzere yaşamaktır. Şöyle ki insanın kendi nefisini aziz ve yüce tutması, daima ve her durumda maddî konulara itinasızlığı, dinini dünyaya satmaması, erdem ve ahlâkı para ve makamla değişmemesi, maddiyata ancak araç gözüyle bakması her zaman için güzel ve beğenilir şeylerdir.

Yaşamın genişlik ve darlığı, yaşam gereçlerinin varlık ve yokluğu ile ilgili şeyler değişken şeylerdir. Belli bir dönemde sorumluluk belli bir şeyi gerektirirken, başka bir dönemde başka bir şeyi gerektirebilir. Yüce Allah Resulü (s.a.a) ile İmam Ali'nin (a.s) yaşam tarzının, diğer imamların yaşam tarzıyla farklılığı bu alandaki örneklerdendir.

Kıyam Mı, Sükut Mu?

Söz konusu eğitim örneklerden biri de kıyam ve sükût konusudur. Bu da incelemeğe değer önemli bir konudur. Ancak zamanın darlığından dolayı bu konuyu bütün boyutlarıyla ele alma imkânımız olmayacaktır. Sadece örnek olması bakımından bir yandan Şehitler Efendisi İmam Hüseyin'i (a.s) ve öte yandan İmam Cafer Sadık'ı (a.s) karşılaştıracam.

İmam Hüseyin (a.s), şehit edileceğini gösteren karineler olduğu hâlde ve hatta kendisi de şehit edileceğini bildirdiği hâlde hiç çekinmeden kıyam etti. İmam Cafer Sadık (a.s) ise insanların davetine itinasızlık göstererek kıyam etmedi; evde oturup eğitimle, öğretimle, insanları aydınlatmakla meşgul olmayı tercih etti.

Burada görüntü itibari ile bir çelişki ve tenakuz vardır. Şöyle ki, eğer zulüm karşısında kıyam etmek ve hiçbir şeyden korkmamak gerekiyor ise İmam Cafer Sadık (a.s) neden kıyam etmedi ve mutlak anlamıyla takiye yolunu seçti? Ve eğer imamın görevi takiye etmek, insanları eğitmek, aydınlatmak ve hidayet etmek ise İmam Hüseyin (a.s) neden bunu yapmadı?

Bu soruyu cevaplamadan önce İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yaşadığı dönemin siyasi durum ve koşullarına kısaca değinmeliyim.

İmam Cafer Sadık (a.s) Döneminin Siyasi Durumu

Hilafet, İmam Cafer Sadık (a.s) döneminde Emevîlerden Abbasîlere geçti. Abbasîler, Haşimoğulları'ndandır ve Alevîlerin amca oğulları sayılırlar. Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed'in hilafeti bazı nedenlerden dolayı sarsılmıştı. Tam bu dönemde Abbasîlerden ve Alevîlerden bir grup tebliğ ve davete başlamıştı.

Aleviler iki gruptu: İmam Hasan Müçteba'nın (a.s) soyundan gelen Hasanogulları ve İmam Hüseyin'in (a.s) soyundan gelen Hüseyinogulları. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) başında bulunduğu Hüseyinogulları, faaliyet etmekten sakınmışlardı. İmam Cafer Sadık (a.s) defalarca davet edilmiş, ancak kabul etmemişti. Önce iş Aleviler etrafında dönüp dolanmakta idi ve Abbasîler zahirde Alevilerin yararına tebliğ ediyorlardı. Seffah, Mansur ve büyük kardeşleri İbrahim el-İmam "Nefs-i Zekiyye'ye" (Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan) biat etmişlerdi ve hatta Mansur -ki sonraları Muhammed'i öldürecekler- önceleri Abdullah b. Hasan'nın bindiği atın ayaklığını tutuyor ve bir hizmetçi gibi onun elbisesini atın üzerinde düzeltiyordu. Çünkü Abbasîler, Alevilerin halk tarafından sevildiğini ve mevcut şartların onlardan yana olduğunu biliyorlardı. Abbasîler dine can yandıran insanlar değillerdi; onların tek amacı dünya idi ve hilafetin dışında bir şeye razı değillerdi. İmam Cafer Sadık (a.s) için başından beri bunlarla birlikte çalışmaktan sakınmıştı.

Abbasogulları'nın tebliğci ve davetçileri belli bir şahıs adına değil, "Peygamber (s.a.a) Ehlibeyt'inden layık olan biri" gibi genel bir slogan adı altında ve gizlide ise kendileri lehine çalışıyorlardı. Abbasogulları'nın en meşhur iki davetçisi vardı. Bunlardan biri Arap'tı ve adı Ebu Seleme-i Hallal idi. O Kûfe'de gizli olarak yaşıyor ve hem davetçileri, hem de tebliğcileri yönetiyordu. Ona "Âl-i Muhammed Veziri" lakabını vermişlerdi. Böylece vezir kelimesi ilk defa İslâm'da onun hakkında söylenmişti. Bu meşhur davetçilerden bir diğeri, İranlı ve meşhur komutan Ebu Müslim Horasanî idi. Ona da "Âl-i Muhammed Emiri" lakabını vermişlerdi.

Mesudi'nin "*Murucu'z-Zehab*" kitabında naklettiğine göre İbrahim el-İmam'ın (Seffah ve Mansur'un büyük kardeşleri idi ve Saffah'ı kendine vasi seçmişti) öldürülmesinden sonra Ebu

Seleme Abbasîlerin yerine Aleviler adına davet etmeye yöneldi. Bir elçiyi, aynı içerikte iki mektupla Medine'ye gönderdi. Bu mektuplardan biri Hüseyinoğulları'nın başında bulunan İmam Cafer Sadık (a.s) içindi ve diğeri ise Hasanoğulları'nın büyüğü olan Abdullah b. Hasan b. Hasan için. İmam Cafer Sadık (a.s) bu mektuba aldırış bile etmedi. Elçinin ısrarla cevap isteğine karşılık olarak da mektubu ateşte yaktı ve "Mektubunun cevabı budur." buyurdu. Abdullah b. Hasan b. Hasan ise oyuna geldi ve aldandı. Oysaki İmam Cafer Sadık (a.s) ona "Boşuna uğraşıyorsun; Abbasoğulları, yönetimin sana ve oğullarına geçmesine izin vermezler." buyurmuştu. Ancak Abdullah ikna olmamıştı. Abdullah'ın cevap olarak yazdığı mektup Ebu Seleme'ye ulaşmadan önce, Ebu Seleme'den şüphelenen Seffah, Ebu Müslim'in onayını da alarak Ebu Seleme'yi öldürdü ve sonra da Ebu Seleme'nin Haricîler tarafından öldürüldüğünü yaydılar. Ondan sonra Abdullah b. Hasan ve oğulları belanın ortasında kaldı ve öldürüldüler. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) hilafeti kabul etmeme olayı budur.

İmam'ın (a.s) Halifeliği Kabul Etmeme Nedeni

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) halifeliği kabul etmemesinin tek nedeni, Abbasoğulları'nın buna engel olacaklarını ve kendisini şehit edeceklerini bilmesi değildi. Eğer İmam Cafer Sadık (a.s) şehit edileceğinin İslâm ve Müslümanlar için daha faydalı olacağını bilseydi o da, aynen İmam Hüseyin (a.s) gibi şehadeti seçerdi. -Özelliklerine değineceğimiz- o dönemde en faydalı olan şey ilmî, fikrî ve eğitsel bir hareket başlatmak ve bunun önderliğini üstlenmek idi. İmam da böyle yaptı ve bunun etki ve faydasını bugün dahi görmekteyiz. İmam Hüseyin (a.s) döneminde kıyam edilmesi gerektiğinden dolayı İmam kıyam etmişti ve bu kıyamın etki ve faydası bugün bile devam etmektedir.

Sözün özü işte buradadır. Kıyam, cihat, iyiliği buyurmak, kötülükten sakındırmak, sessiz kalmak, takiye etmek... gibi işlerin tümünün kendi dönemindeki etki ve sonucuna dikkat etmek gerekir. Bunlar abdest, gusül, namaz ve oruç gibi ibadî işler kalıbında gerçekleştirilecek şeyler değildir. Bu gibi işlerin etkisi değişik dönemlerde, zamanlarda ve koşullarda fark eder. Bazen kıyam ve cihadın etkisi İslâm için faydalıdır ve bazen de sükut ve takiyye etmenin etkisi. Bazen de kıyamın şekli değişir. İşte bütün bunlar dönemin özelliklerine ve günün koşullarına bağlıdır. Ayrıca bu hususta derin bir teşhis de gereklidir. Teşhis hususunda yapılacak hata, İslâm'a nice zararlar yükleyecektir.

İmam'ın (a.s) Döneminin Sosyal Durumu

İmam Cafer Sadık (a.s), çok önemli siyasi ve sosyal olayların, şüpheli düşünsel ve ruhsal hadiselerin geliştiği ve de İmam'ın (a.s) bu cephede cihat etmesini gerektirdiği bir dönemde yaşıyordu. Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısında yaşayan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) döneminin gereksinimleri ile birinci yüzyılın yaklaşık olarak ilk diliminde yaşayan İmam Hüseyin'in (a.s) döneminin gereksinimleri çok farklıydı.

Birinci asrın ilk yarısına kadar İslâm devleti sınırlarında yaşayanların dine hizmet edebilecekleri tek bir cephe vardı ve o da, yönünden çıkmış ve bozulmuş hilafete karşı savaşıyordu. Diğer mücadele cepheleri henüz oluşmamış veya henüz önem kazanmamıştı. İslâm dünyasının bütün olayları hilafet etrafında dönüp dolanmaktaydı ve genel olarak insanlar ruhsal ve düşünsel açıdan, İslâm'ın doğuşu dönemindeki gibi sade yaşıyordu. Ama sonraki dönemlerde ve farklı nedenlerden dolayı tedricî olarak ilim ve düşünce cepheleri de açıldı ve böylece Müslümanlar arasında büyük bir ilim, düşünce ve kültür hareketi başladı. Dinin temel inanç ilkeleri ve diğer

dallarında fırkalar ve mezhepler oluştu. Bir tarihçinin değimiyle Müslümanlar, bu dönemde savaş meydanlarından ilim ve kültür kapılarını fethetmeye yöneldiler. İslâmî ilimler, işte bu dönemde tedvin aşamasındaydı. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yaşadığı dönemde, bir yandan Emevîlerle Abbasîlerin çatışması bir boşluk oluşturmuş ve dinî gerçeklerin açıklanması yönündeki engel bir noktaya kadar ortadan kalkmıştı ve diğer yandan ise dinî araştırma ve anlama yönünde Müslümanlarda büyük bir istek ve rağbet uyanmıştı. İmam Cafer Sadık (a.s) gibi biri, bu cepheye önderlik ederek ilim ve marifet kapısını açmalıydı; öğretiler, ahkam ve ahlâk alanındaki ilmî sorunları çözümlemeliydi. Önceki dönemler hem bu tür ortamlardan yoksundu ve hem de insanlarda yeterlilik, istek, rağbet ve heyecan oluşmamıştı.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) hayatını okuduğumuzda, İbn Ebi'l-Evca, Ebu Şakir Deysanî ve hatta İbn Mukaffa gibi Allah'a inanmayan ve maddeci düşüncelilerin İmam'la (a.s) tartıştıklarını ve sorularına cevap istediklerini görüyoruz. Bu bağlamda İmam'dan (a.s) rivayet edilen uzun ve detaylı kanıtsal konuşmalar gerçekten insanı hayrete düşürmektedir. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ashabından olan Mufazzal ile maddeci biri arasında ve bu bağlamda geçen çok uzun bir tartışma ve Mufazzal'ın İmam Cafer Sadık'a (a.s) müracaat etmesi sonucunda "*Tevhid-i Mufazzal*" adında bir kitapçık meydana gelmiştir.

Bir başka yerde Amr b. Übeyd ve Vasil b. Atâ gibi düşünürlerin ve Mutezile büyüklerinin İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanına gelerek ilahiyat veya sosyal konularda konuştuklarını, sorular sorduklarını ve cevaplar aldıklarını görmekteyiz.

Bir başka yerde, İmam'ın (a.s) kendi öğrencilerinden veya başka kimselerden oluşan dönemin büyük fakihlerinin İmam'a (a.s) sorular sorduklarını görmekteyiz. İmam Cafer Sadık

(a.s) ile aynı dönemde yaşayan Ebu Hanife ve Malik b. Enes, İmam'ın (a.s) öğrencilerinden bazılarıdır. Şafî ve Ahmed b. Hanbel, İmam Sadık'ın (a.s) öğrencilerinin öğrencileridir. Malik Medine'de yaşıyor ve sürekli İmam'ın (a.s) huzuruna varıyordu. Malik b. Enes'in kendisi şöyle demiştir: "Onun huzuruna vardığımda ve bana ihtiramla davrandığını gördüğümde çok seviniyor ve beni sevdiği için Allah'a şükrediyordum."

Malik, İmam Cafer Sadık (a.s) hakkında şöyle demiştir: "Abitlerin ve zahitlerin en büyüklerindendi o, yüce Allah korkusu onun kalbinde yer etmişti, Peygamber'in hadislerini çok bilirdi, onun huzurunda olmak çok güzel ve çok faydalıydı."

Yine Malik b. Enes onun hakkında şöyle demiştir: "Cafer b. Muhammed'den daha üstün birini ne bir göz görmüş, ne bir kulak duymuş, ne bir beşer kalbinden geçmiştir."

Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık (a.s) hakkında şöyle demiştir: "Cafer b. Muhammed'den daha fakih, daha bilgili birini görmedim."

Ebu Hanife şöyle demiştir: Cafer b. Muhammed, Mansur'un emriyle Irak'a gelmişti. Mansur bana, ondan sormam için en zor sorular hazırlamamı istemişti. Ben de kırk soru hazırlamış ve meclise katılmıştım. Mansur beni tanıttı. İmam da, "Onu tanıyorum, bizim yanımıza gelmişti." buyurdu. Bunun ardından, Mansur'un emriyle soruları sormaya başladım. İmam da soruların her birinin cevabında şöyle diyordu: "Siz Irak âlimlerinin bu konudaki görüşünüz şöyledir, Medine fakihlerinin düşüncesi böyledir... Kendi görüşleri de bazen bizim görüşümüzle, bazen Medine fakihlerinin görüşüyle uyuşuyordu ve bazen de üçüncü bir görüş ortaya koyuyordu."

Bir başka yerde mutasavvıfların o hazretin huzuruna vardıklarını ve sordukları sorulara cevaplar aldıklarını görmekteyiz. Bunun bir örneğini aktarmıştık.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) dönemi, düşünce ve görüşlerin çatışmaya ve inançların savaşa tutuştuğu bir dönemdi. İmam (a.s), bütün gücünü bu alana ve bu cepheye atfetmeli ve yönlendirmeliydi. Her zaman bu tür olaylarda işin etki ve sonucuna bakmak gerekir. Şehitler Efendisi İmam Hüseyin (a.s), şehadetinin faydalı bir sonuç doğuracağını görmüştü. Bu nedenle de kıyam etmiş ve şehit edilmişti. İşte bu kıyam ve şehadetin etki ve sonucu bugün bile varlığını sürdürmektedir. İmam Cafer Sadık (a.s), eğitim ve ilmî bir merkez tesis etmek için uygun bir fırsatın doğduğunu gördü ve bu alana yöneldi. İslâmî ilim hareketinin merkezi olan Bağdat, İmam Cafer Sadık (a.s) döneminde inşa edilmiştir. Bilindiği kadarıyla İmam Cafer Sadık (a.s), ömrünün son dönemlerinde Bağdat yolculuğuna çıkmıştır.

İslâm ilimleri alanında Şia'nın diğer fırkalardan önde veya en azından diğer fırkalarla omuz omuza hareket ettiğini ve edebiyat, tefsir, fıkıh, kelam, felsefe, irfan, astronomi, matematik, tarih, coğrafya... gibi ilim dallarında kitaplar yazdığını, büyük bilgiler yetiştirdiğini, en yüce ve en nefis eserler sunduğunu görmekteyiz. İşte bütün bunlar, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) çalışmalarının eseridir.

Bugün ıslahatçı insanların, -bin yıl aradan sonra- Şia mezhebini resmîyete tanımalarının nedeni, Şia'nın gerçek bir İslâm mezhebi olduğundandır. Şia'nın her alanda ortaya koyduğu eserler, Şia'nın siyasi iftira ve şaibelerle gölgede ve zan altında tutulamayacağını göstermektedir. Bu eserler, iman ve inancın ürünüdür; siyaset böyle bir fıkıh, ahlâk, felsefe, irfan, tefsir, hadis... ortaya koyamaz. Şia'nın bugün resmîyete tanınması, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) o günkü çalışma tarzının sonucudur.

Anlatmak istediğim şudur: Masum imamlar (yüce Allah'ın selamı onlara olsun), her dönemde İslâm'ın ve Müslüman-

ların maslahatını göz önünde ve ön plânda tutmuşlardır. Her dönemin, her zaman ve mekânın gereksinimleri değiştiğinden dolayı ister istemez yöntemler de değişecek, her döneme özgü bir cephe ve cihat şekli ortaya çıktığından dolayı öncelikli cephenin teşhis edilmesi gerekecektir. Masum imamlar da, kuşatıcı ve yetkin sağgörülerini ile İslâm'ın maslahatlarını ve mücadele edilmesi gereken cepheleri teşhis etmiş ve gereğini yapmışlardır.

Aslında çelişki olarak görülen şeyler gerçekte çelişki değildir; bağımsız ruh, akıl ve düşüncesi olan insanlar için en güzel eğitici derslerdir. Bunlar, insana mücadele alanlarını ve her dönemin gereksinimlerini algılayabilmeyi tanıtır. İslâmî maslahatlar uğrunda, yeri geldiğinde Şehitler Efendisi İmam Hüseyin (a.s) gibi kıyam şeklinde ele kılıç alıp savaşmayı ve yeri geldiğinde de İmam Cafer Sadık (a.s) gibi eğitim, öğretim, aydınlatma, beyin ve düşünceleri güçlendirme şeklinde cihat etmeyi ve başka bir zaman da başka bir yöntemle meydana atılmayı öğretir. **"Şüphe yok ki bunda, gönlü olana, yahut görerek kulak verene ibret ve öğüt var elbet."**¹

İMAM MUSA B. CAFER (A.S)¹

Meşhur görüş uyarınca bu gece yedinci imam Hz. Musa b. Cafer el-Kâzım'ın (a.s) şehadetidir. İmam Musa b. Cafer (a.s) 128 h.k yılında Emevîlerin son döneminde dünyaya geldi ve 183 h.k yılında, Abbasî halifesi Harun er-Reşid'in zindanında dünyadan göçtü. İmam Musa b. Cafer (a.s) 55 yıl yaşadı. Ömrünün son yılları zindanda geçti ve orada zehir verilerek şehit edildi. Arap şair şöyle demiştir:

Galu hubiste fe-gultu leyse bi-zair
Habsi ve eyyu muhannedin la yuğmedu
E ve ma raeyte'l-leyse ya'lifu ğiletin
Kibren ve evbaşu's-sibain tereddedu.

Bana dediler ki, hapse düşmüşsün. Dedim, ziyanı yok;

Hapse düşmemin. Hangi keskin kılıç var ki kınına koyulmasın?!

Görmemiş misin arslanı, inine alışkıtır;

Dışarıda ise büyük, küçük hayvanlar hareket hâlinde dir.

Mevlana Mesnevi'nin birinci defterinde, Yusuf'un eski dostu ve çocukluk arkadaşının, onca belalardan, kuyuya atılmaktan, kölelikten, yıllarca hapis hayatı yaşadıktan sonra Yusuf'un ziyaretine geliş öyküsünü şöyle anlatır:

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî yılının Receb ayının 25. gecesinde (1341 h. şemsî), İmam Musa b. Cafer'in (a.s) şehadeti münasebetiyle yapılmıştır.

Amed ez afaq yariyi mihriban
 Yusuf-ı sıddig ra şod mihman
 K-aşına budend vaqt-i kudeki
 Ber vesadeyi aşinayi mutteki
 Yad dadeş çevr-i ihvan u hased
 Goft an zencir bud u ma esed
 Ar nebud şir ra ez silsile
 Ma nedarim ez rızayi hag gile
 Şir ra ber gerden ger zencir bud
 Ber hemeyi zencirsazan mir bud
 Goft çun budi tu der zindan u çah
 Goft hemçun der mehag u kast, mah
 Der mehag ger mah-ı nu gerded du ta
 Ney der aher be-der gerded der sema?
 Gendumi ra zir-i hak endahtend
 Pes zı-hakeş huşeha berhastend
 Bar-ı diger kuftendeş zı-asiya
 Giymeteş efzud u nan şod canfeza
 Baz nan ra zir-i dendan kuftend
 Geşt agl u can u fehm-i sudmend

Anlamı:

Ufuklardan geldi yar-i mihriban
 O Yusuf-u Sıddık'a oldu mihman
 Çocukluk döneminden tanışıyorlardı
 Dostluk yastığına dayanmışlardı
 Kardeş zulmünü ve hasedi hatırlattı ona
 Dedi, o zincirdi ve biz aslan
 Ar değil aslan için zincir
 Biz Hakkın rızasından şikâyetçi değiliz
 Aslanın boynunda eğer zincir var ise
 Bütün zincir yapanların emiri olur
 Dedi, sen zindanda ve kuyuda olduğunda
 Dedi, ayın küçülmesi ve saklanması gibiydin
 Yeni ay yarıya bölünüyorsa küçülürken

Sonuçta dolunay hali almıyor mu semada?
 Toprak altına bir buğday tanesi attılar
 Sonra da topraktan nice başaklar aldılar
 Tekrar ezdiler değirmende onu
 Değeri arttı ve güç veren ekmek oldu
 Yine ekmeği dışın altında çiğnediler
 Akıl, can ve faydalı düşünce oldu.

İmam Musa b. Cafer (a.s), ömründen nice yılların bir zalimin zindanında geçmesi bakımından Yusuf-u Sıddık'ın (a.s) durumuna benzer. Kur'ân-ı Kerim'in de bildirdiği gibi Mısır'ın seçkin kadınları Hz. Yusuf'u (a.s) baskı altında tutmuşlardı. Hz. Yusuf (a.s), iman cevherini korumak, takva giysisini temiz tutmak ve saldırılardan aman bulmak için yüce Allah'tan zindan hayatı dilemiş ve şöyle demişti:

Yusuf, Rabbim dedi, zindan, bunların davet ettikleri şeyden daha hayırlı bence. Bunların düzenlerini benden uzaklaştırmazsan belki onlara meyleder de bilgisizlerden olurum. Rabbi de artık onun duasını kabul etti ve düzenlerini defetti ondan; şüphe yok ki O, duyar, bilir. Sonra onlar (Yusuf'u yanlarında bulunduranlar) için Yusuf'u bir süre hapsedme düşüncesi ortaya çıktı.¹

Yusuf'un kardeşlerinin çekememezliği, onu kuyuya attı. Mısırlı kadınların murat alma hevesleri ve kabul edilmesi mümkün olmayan dilekleri, onu zindana yolladı ve yıllarca orada yaşadı. **"Bu yüzden daha nice yıllar zindanda kaldı."**²

Yusuf (a.s), zindanda peygamberlik makamına ulaştı ve oradan en ıhlash, en yetkin, en olgunlaşmış hâlde çıktı.

Peygamberler arasında babası tarafından sevilme suçuy-la kuyuya atılan ve de temizlik, takva, hakkı tanıma suçuy-

1- Yusuf, 33-35

2- Yusuf, 42

la zindana gönderilen tek peygamber, Hz. Yusuf'tur. İmam Musa b. Cafer (a.s) de halk tarafından sevildiği, sayıldığı ve Harun'dan daha layık ve daha üstün tutulduğu için yıllarca zindan hayatı yaşadı. Ancak Hz. Yusuf (a.s), yıllar sonra da olsa zindandan çıkarılıp serbest bırakıldı; İmam Musa b. Cafer (a.s) ise zehirle şehit edilinceye kadar Harun'un zindanında tutuldu.

Yoksa Allah'ın, lütfedip insanlara ihsan ettiği şeylere haset mi ediyorlar?¹

Şu bir gerçektir ki bazı insanlar, Allah'ın bazı insanlara lütuf ihsan etmesini çekemezler ve bundan dolayı da onlara eziyet ederler.

Arap şair şöyle demişti:

Bana dediler ki, hapse düşmüşsün. Dedim, ziyanı yok;

Hapse düşmemin. Hangi keskin kılıç var ki kınına koyulmasın?!

Görmemiş misin arslanı, inine alışıktır;

Dışarıda ise büyük, küçük hayvanlar hareket halinde.

Bu şiirin devamı şöyledir:

Ve'-ş-şemsu lev la enneha mehcubetun

An nazıreyke, lema ezae'l-fergad.

Güneş batmasa ve gözlerden kaybolmasaydı, ışıksız yıldız ortaya çıkmazdı.

(Bırak da, küçük ve ışıksız yıldızların kendini göstermesi hatırına dünyayı aydınlatan güneş yüzünü gizlesin.)

Ve'n-naru fi ehcarıha mehbuetun

La testeli in lem tusirha'l-eznudu

Ve'l-habsu ma lem teğşuhu lideniyyetin

Şenae ni'me'l-menzilu'l-mustevredu.

Ateş, taşlarında saklıdır
 Taş ve demir çarpışmadıkça kıvılcım çıkmaz
 Zindan, bir alçaklıktan dolayı değilse
 Bir cinayet yüzünden olmazsa, girilecek ne de güzel
 konaktır.

(Bir insanın hırsızlık, hıyanet, adam öldürme, bozgun-
 culuk suçlarından dolayı hapse mahkum olması elbette ki
 ardır, lekedir, insanın başını aşağı düşürür; hatta insan hap-
 se düşmesine bile bunlar, ar ve lekedir. Ama eğer insan, kişilik
 ve yücelik uğruna hapse atılmış ise, hakkı söylediği, hakkı
 savunduğu ve zulmün karşısında durduğu ve dikeldiği için
 zindana mahkum edilmiş ise bu, kesinlikle onur, kıvanç ve
 iftihardır.)

*Beytu yuceddidu li'l-kerimi kerameten
 Ve yuzaru fihi ve la yezuru ve yuhfedu.*

Zindan bir ocaktır ki yücenin yüceliğini tazeler
 Orada ziyaret edilir, o ziyarete gitmez ve buna ihti-
 yaç duymaz.

(Yüceliklerinden ve hakkı savunuculuklarından dolayı
 zindana atılanlar, orada daha içtenlik, kararlılık ve parlaklık
 kazanır ve yüceliklerine yücelik katarlar. İşte burada başkala-
 rı bu insanı ziyaret etmeye ve bundan iftihar kazanmaya ihti-
 yaç duyarlar; o insanın ise buna ihtiyacı yoktur.)

*Fe-gultu leha ve'd-demu şetta tariguha
 Ve'n-naru'l-heva fi'l-galbi yezku veguduha
 Fe-la teczei imma raeyti guyudehu
 Fe-inne halahile'r-ricali guyuduha.*

Gözyaşım fışkırarak akarken ona dedim
 Ve kalpte aşk ateşi alevlenirken;
 Onun ayağında zincirler görürsen sızlanma
 Çünkü erkeklerin halhalleri prangalardır.

Özgürlükçülük Suçuyla Mahkum Olmanın Etkileri

Bu konunun iki boyutu vardır; Bunlardan biri şudur: Bir insanın hakkı söylediği, hakkı aradığı, insanî kişiliğini savunduğu için zorluklarla sıkıntılarla ve işkencelerle karşılaşması ar ve leke değil, bilakis iftihadır. Bu konu hakkında tarihe bakmamız yeterli olacaktır. Tarih, onurlu ve yüce insanların onur ve yücelik yolunda öldürülmeleriyle, hapse atılmalarıyla, sıkıntı çekmeleriyle ve işkence görmeleriyle doludur. Bu yüce insanların karşılaştıkları bela ve zorluklar sadece onlar için değil, bütün insanlık için onur belgesidir.

Bir diğer konu ise şudur: İnsanın katlandığı ve karşılaştığı bu tür sıkıntı ve baskılar, nefsi daha çok yetkin kılmak ve arındırmak ve de insan varlığının öz cevherini daha ihlaslı kılmak için bir araçtır. Bolluk, refah ve rahat içinde yaşamak ise insanın ruh yapısını zayıflatan, ahlâk değerlerini bozguna uğratan etkenlerden biridir. Hatta ahlâkı bozan, ruh yapısını güçsüzleştiren ve insanı yaşamında zavallı konumuna düşüren en önemli ve en etkili etken, bolluk içinde, refah ve rahat içinde yaşamaktır.

Naz pervered tene'um nebered rah be dost

Aşığı şiveyi rindan-ı belakeş başed.

Naz-u nimet içinde olan dostu ulaşmaz

Aşk, zorluk çeken dervişler yöntemidir.

Zorluk ve sıkıntılar ruhun güçlenmesini sağlayan, insan varlığının cevherini arındıran ve sarsılmaz kılan bir etkenlerdir. İnsan varlığının olgunlaşması, gelişmesi, ürün yüklü olması ancak ve ancak zorluklar alanında ve zorluklarla mücadele sonucunda ortaya çıkar. Mevlana'nın dediği gibi buğday toprağın altına gider ve toprak zindanında mahsur kalır ve içinde bulunduğu aşamadan bu zindanda geçerek daha yetkin aşamaya adım atar. Önce çok ince kökler verir,

çok geçmeden buğday dalı şeklini alır ve bunun ardından da çok fazla başaklar verir. Buğdayın toprak altında bulunması onun yetkinlik kazanmasının ilk basamağıdır. Yine bu buğday değirmen taşı altında ezilerek un olur, sonra ekmek olur, sonra bu ekmek yine dişler arasında çiğnenir ve besin olarak insanın bedeninde yerini bulur. Sonuç olarak da varlığının yetkinlik aşamalarının en yücesine ulaşır, akıl ve düşünce olarak ortaya çıkar.

Tezat ve Çarpışma Kanunu

Tabiatta tezat yasaı adında bir yasa vardır. Filozoflar şöyle demişlerdir: "Eğer tezat ve tezattan kaynaklanan çarpışmalar olmasaydı, mutlak Feyyazın mukaddes zatı nahiyesinden varlık feyzi devam imkânına sahip olmazdı." Çünkü her ne kadar her varlıkta bir tür yetkinlik yeteneği var ise de, her varlığın aşamalarının her birinde o aşamada gerekli ve faydalı olan araçlarla donatılmış olduğu da bir gerçektir. Mesela bir meyve çekirdeğinin etrafını kaplayan kabuk gibi veya yumurtanın ak ve sarısını koruyan zar gibi. Bu kabuklar çekirdeğin çekirdek olarak kalması için gerekli ve faydalıdır. Veya bir yumurtanın yumurta olarak kalması için gereklidir. Ama eğer tane ve çekirdek, yetkinlik yolu kat edecekse; bir fidan, bir ağaç şekline girecekse veya yumurta önce civciv ve sonra tavuk olacaksa kendisini kuşatan hisarı yıkmaktan ve kendini özgür kılmaktan başka çaresi yoktur. Bu hisar ve duvarlar tabiatta farklı etkenler arasında gerçekleşen tezat ve çarpışmalar sonucunda yıkılır ve böylece de aradaki engeller kalkar ve Hakkın feyzi devam eder.

Zorluklar ve sıkıntılardır kahraman yaratan, güçleri harekete geçiren ve gücü ortaya çıkaran. Yüce dâhileri ve büyük hareketleri insanlığa ve dünyaya kazandıran şeyde zorluklar ve sıkıntılar olmuştur.

Hz. Zeyneb (s.a)

Din tarihimizde birçok örnekler vardır. Bütün dünyanın iftihar kaynağı olan İslâm kadınlarından biri Hz. Zeynep'tir. Tarih göstermiştir ki kanlı Kerbela olayı ve bu kıyamda vuku bulan eşsiz musibetler, Hz. Zeyneb'in (s.a) azmini sarılmaz kılmıştı. Medine'den gelen Zeynep'le Şam'dan Medine'ye dönen Zeynep aynı değildi. Şam'dan Medine'ye dönen Zeynep daha çok olgunlaşmış ve yetkinlik kazanmıştı. Hatta Hz. Zeyneb'in (s.a) esareti döneminde davranışları, yüce kardeşinin hayatta olduğu ve Hz. Zeyneb'in (s.a) sorumluluk üstlenmediği dönemdeki davranışlarından bile farklıdır. Çağımızın değerli Müslüman Arap kadınlarından olan Dr. Aişe Bintu's-Şati, Hz. Zeynep (s.a) hakkında "Kerbela'nın Kahraman Kadını" adında bir kitap yazmıştır. Bu kitap bir kaç defa Farsçaya çevrilmiş ve basılmıştır. Hz. Zeyneb'in (s.a) kahramanlığının büyük bir bölümü, Kerbela hadisesinin ve zorluklarının ürünüdür. Hz. Zeyneb'in (s.a) dilini Yezid'in tertiplemediği mecliste ateşin konuşmaya açan Kerbela olayı idi. Ebu Temam şöyle der:

Lev la'stiğalu'n-nari fi ma caveret

Ma kane yu'refu tibu arfi'l-udi.

Eğer ateşin alevi yanındakine değmeseydi

Ut çubuğunun güzel kokusu bilinmezdi.

Eğer ateş yanındaki ut çubuğunu yakmasaydı, onun yakıcılığı uta dokunmasaydı, kesinlikle utun kokusu da ortaya çıkmayacaktı. Ateş olmadıkça, acı ve yangı olmadıkça utun marifeti ortaya çıkmayacaktır.

Sa'di şöyle der:

Gul-i metbu' ez derun-i suznak ayed ki ud

çun hemi suzed cihan ez vey muattar mişevad.

Güzel söz yangılı yürekten gelir; çünkü ut

Yandı mıydı etrafı güzel kokutur.

Rudeki ise şöyle demiştir:

Ender belayı saht pedid ayed

Fazl u bozorgvari u salari.

Çetin belalarda ortaya çıkar

Erdem ve yücelik ve büyüklük.

Musa b. Cafer (a.s)

İmam Musa b. Cafer (a.s) hakkı söylemek, iman, takva ve insanlar tarafından sevilme suçundan zindana atılmıştı. O (a.s) bazı Şiîlerine hitaben şöyle buyurmuştur:

Allah'tan sakın (Allah'ın gazabından kendini koru)
ve hakkı söyle; bu, helakine neden olsa da. Çünkü
kurtuluşun haktır (hak helak etmez). Batılı terk et;
kurtuluşuna neden olsa da. Çünkü helakin batıldır
(batıl kurtarıcı olmaz.)

Şeyh Müfid (r.a), İmam Musa b. Cafer (a.s) hakkında şöyle der:

O (a.s) zamanının en abit, en fakih, en cömert ve en yücesiydi. Yüce Allah'ın huzurunda çok yalvarır ve yakarırdı. "Allah'ım! Ölümle rahatlık ve sorgu sualde affını diliyorum senden."¹ cümlesini çok tekrar ederdi. Daima yoksulları ziyarete giderdi. Geceleri bir torbaya para, un, hurma koyar ve bir şekilde Medine yoksullarına ulaştırırdı ve onlar, bunları getirenin kim olduğunu bile bilmezdi. Kimse onun gibi Kur'ân hafızı değildi. Kur'ân'ı çok güzel okurdu. Kalbi okşayan bir hüznle Kur'ân okurdu. Onun Kur'ân okumasını duyanlar ağlardı. Medine halkı ona "Zeynü'l-Müçtehidîn" lakabı vermişti.

Harun, 179 h.k yılında hac ziyareti yapmak üzere Bağdat'tan ayrılmıştı. Önce Medine'ye gitmiş ve orada da İmam

1- İrşad, Şeyh Müfid, s.296

Musa b. Cafer'in (a.s) tutuklanmasını emretmişti. Medine halkı bundan çok üzülmüş ve hüzne boğulmuştu. İmam (a.s), Harun'un emriyle gece vakti ve üstü örtülü bir tahtirevana bindirilerek Basra'ya gönderildi ve Basra valisi İsa b. Cafer'e (Harun'un amcası oğlu) teslim edildi. İmam (a.s) orada zindana atıldı.

Harun insanları yanıltmak amacıyla, bu olaydan bir gün sonra yine üstü kapalı bir tahtirevanın Kûfe'ye doğru yola çıkmasını emretti. Bu görüntü karşısında insanlar, İmam'ın (a.s), kendi dostlarının ve Şiîlerinin merkezi olan Kûfe'ye gönderilmekte olduğunu ve orada İmam'a (a.s) yönelik bir tehlikenin bulunmadığını düşüneceklerdi. Ayrıca Harun'un plânladığı bir diğer tedbir de şu idi: Şiîlerin, İmam'ı (a.s) geri çevirmek ve Medine'den ayrılmasına engel olmak istemesi durumunda, yapacakları tek şey Kûfe yönüne hareket etmek olacaktı ve sonuç itibarıyla de İmam'a (a.s) ulaşamayacak ve başka bir kafiyei geri çevirmiş olacaktı.

İmam Musa b. Cafer (a.s) bir yıl Basra zindanında kaldı. Harun, İmam'ı (a.s) zindanda öldürmesini istedi İsa'dan. İsa, bu cinayete ortak olmak istemediği için Harun'un mektubunun cevabında şöyle yazdı: Ben, bu bir yıl içinde bundan bir kötülük ve bir hata görmedim; gördüğüm tek şey ibadet olmuştur ve ibadetten yorulmadığı. Dualarında sana veya bana beddua edip etmediğini öğrenmek için adamlarımı görevlendirdim. Ama onun asla bu tür şeylere önem vermediğini, sadece Allah'tan kendisi için rahmet ve mağfiret dilediğini öğrendim. Ben, böyle birinin canına kıymak, elimi kanına bulaştırmak ve hatta bundan fazla da zindanda tutmak istemem; ya gelir onu benden teslim alırsın veya kendim onu serbest bırakırım.

Harun, İmam Musa b. Cafer'i (a.s) Basra'dan Bağdat'a getirterek Fazl b. Rabi'in zindanına gönderdi ve Fazl'dan, onu

zindanda öldürmesini istedi. Fazl da bu isteği kabul etmeye-
rek geri çevirdi. Bunun üzerine Harun, İmam'ı (a.s) Fazl b.
Rabi'in zindanından çıkarıp Fazl b. Yahya Bermekî'nin zinda-
nına gönderdi. Fazl b. Yahya, kendi evinin odalarından birini
İmam'a (a.s) tahsis etti ve bütün hareketlerinin göz altında
tutulmasını istedi, adamlarından. Fazl'a, İmam'ın (a.s) gece
gündüz namaz kıldığını, dua ettiğini, Kur'ân okuduğunu,
genellikle gündüzleri oruç tuttuğunu ve ibadetten başka bir
şeye önem vermediğini söylediler.

Fazl b. Yahya, İmam'a (a.s) saygı gösterilmesini ve rahat
etmesi için gerekli imkânların sağlanmasını emretti. Bundan
haberdar olan casuslar, olayı Harun'a bildirdiler. Harun Bağ-
dat'ın dışında ve Rikka'da bu haberi aldı. Bunun üzerine Fazl'ı
kınayan bir mektup yazarak İmam'ı (a.s) öldürmesini istedi.
Fazl bu isteği geri çevirdi. Harun buna çok sinirlenmişti. Özel
kölesi Mesrur'a iki mektup vererek birini, Sindi b. Şahik'e ve
diğeri de, Abbas b. Muhammed'e ulaştırmasını istedi. Ayırı-
ca gizli bir araştırma yapmasını, Fazl'ın evinde İmam'ın (a.s)
rahatta olduğunu görmesi durumunda Fazl'a bir kırbaç vur-
masını emretti. Mesrur bunu yaptı ve Fazl'a bir kırbaç vurdu.
Sonra da Bağdat'tan Rikka'ya bir mektup yazarak olayı Haru-
n'a bildirdi. Harun, İmam Musa b. Cafer'in (a.s) Fazl'dan alın-
masını, Müslüman olmayan ve aynı zamanda çok gaddar ve
zalim biri olan Sindi b. Şahik'e teslim edilmesini istedi. Ken-
disi de bir gün Rikka'da halka yaptığı bir konuşmada şöyle
dedi: Fazl benim emrime itaat etmemiştir, ben onu lânetliyo-
rum. Siz de lânetleyin.

İradesiz ve kişiliksiz Rikka halkı da, sırf Harun'u mem-
nun etmek için Fazl b. Yahya'yı lânetlediler. Bunun haberi-
ni alan Fazl'ın babası Yahya b. Halid Bermekî, atına binerek
Rikka'ya geldi ve oğlunun yerine özür diledi. Harun da bunu
kabul etti. Böylece İmam Musa b. Cafer (a.s), Sindi b. Şahik'in
zindanında kaldı ve orada da zehir yedirilerek şehit edildi.

Harun'un Görevlisinin İmam'ın (a.s) Yanına Gelişi

İmam (a.s), Sindi b. Şahik'in zindanında bulunmaktaydı. Bir gün Harun'un görevlendirdiği biri, İmam'ın (a.s) ne durumda olduğunu öğrenmek için oraya geldi. Sindi de gelen görevli ile birlikte zindana girdi. İmam (a.s), görevliye sordu: Niye gelmişsin?

Dedi: Senin hal ve hatırını sormak üzere halife tarafından gönderildim.

İmam (a.s): Benden taraf ona, "Benim yaşadığım bu zor günlerin her biri geçtikçe senin hoş günlerinden de biri biter ve nitekim ben ve sen bir yerde buluşuruz. İşte orada batıl ehli, ne kadar da hüsrana düştüğünü anlayacaktır." dersin.

Douran-ı bega çu bad-ı sehra begožešt

Telhi u huşi u zešt u ziba be gozešt

Pendašt stemger ki sitem ber ma kerd

Ber gerden-i u bemaned u ber ma begožešt

Varlık günleri çöl rüzgârı gibi geçip gitti

Acı, tatlı, çirkin, güzel her şey bitti.

Zalim zannetti ki bize zulüm etti

Onun boynunda kaldı da bizden geçti.

Fazl b. Rabi, bir gün Harun'dan bir mesajla İmam Musa b. Cafer'in (a.s) bulunduğu zindana geldi. Fazl'ın kendisi olayı şöyle anlatır: İçeri girip yanına vardığımda namaz kılıyordu. Onun heybet ve mehabeti, oturmama engel oldu. Kılıcıma dayanarak ayakta bekledim. Namazı bitirince bana hiç itina etmeden yeniden namaza durdu. Uzun bir süre böyle yaptı ve ben de bekleyekaldım. Sonunda bir namazı bitirdikten sonra yeniden namaza başlamak istediğinde ben konuşmaya başladım. Harun benden, kendisi hakkında halife veya müminler emiri gibi lakaplar kullanmadan şu mesajı iletmemi istemişti: "Kardeşinin sana selâmı var. Sizin hakkınızda bize bazı ha-

berler ulaşmış ve yanlış anlamaya neden olmuştu. Sizin suçlu olmadığınız tarafımızca anlaşılmıştır. Bununla birlikte hep yanımızda kalmanızı ve Medine'ye dönmemenizi istiyoruz. Artık bizim yanımızda kalacağınıza göre, dilediğiniz yemeği bildirin. Fazl size hizmet etmekle görevlendirilmiştir."

İmam Musa b. Cafer (a.s), Fazl'ın mesajını şu iki kelimeyle cevapladı: "Yanımda, yararlanacağım bir malım yok ve sizden de istekte bulunmak için yaratılmamışım."

İmam (a.s), bu iki kelime ile nefsinin zenginliğini, gönlünün yüceliğini ve zindanda olmakla alçalmayacağını ortaya koydu. Bu iki kelimeyi buyurduktan hemen sonra da "Allahu Ekber" diyerek namaza başladı.

Allahumme salli ala Musa ibn Ca'fer; vasiyyi'l-ebrar ve imami'l-ehyar ve aybeti'l-envar ve varisi's-sekineti ve'l-vegar ve'l-hikem ve'l-asari'llezi yuhyi'l-leyle bi's-seheri bi-muvaseleti'l-istiğfar.

Allah'ım! Musa b. Cafer'e salat ve selâm eyle. O ki iyiler vasisidir, seçkinler imamıdır, nurlar sırrıdır. O ki asalet, vakar, hikmetler, eserler mirasçısıdır. O ki geceyi uyanık kalarak, bağışlanma ve mağfiret dileyerek diriltendir.

ZORLUKLAR VE BELALAR¹

Geçen konuşmamda nefsi arındıran, ahlâkı güzelleştiren, insandaki güçleri harekete geçiren etkenlerden birinin belalar, zorluklar ve musibetler olduğuna değinmiştim. Şimdi bu konuyu açıklayacağım.

Zorluklar Allah'ın Lütuflarıdır

Yüce Allah'ın, peygamberini ve salih kullarını bela ve felaketlere düşürdüğü veya Allah'ın, özel lütuf ve rahmetinin muhatabı olan kimselere bela ve zorlukları yönlendirdiği ve yahut da felaket ve belaların Allah tarafından verilen hediyeler olduğu içerikli ayet ve hadisleri oldukça sık görmekteyiz. Bu husustaki bir hadis şöyledir:

Yolculukta olan bir kişi, bir hediye göndermekle ailesini hatırladığı ve sevindirdiği gibi yüce Allah da, bir zorluk ve sıkıntı göndermekle mümin kulunu yâd eder ve okşar.²

Bu husustaki bir başka hadis şöyle buyurmaktadır:

Şüphesiz ki Allah, bir kulunu sevdiği zaman onu belalara daldırır.³

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî yılının Receb ayının 26. gecesinde (1341 h. şemsî) yapılmıştır.

2- el-Kaî, c.2, s.255

3- el-Kaî, c.2, s.253

Nakledildiği kadarıyla bir başka rivayet şöyledir: Yüce Allah Resulü (a.s), asla zorluk ve sıkıntıya düşmemiş birinin yemeğinden yemezdi ve musibete düşmemesini, Allah'tan uzak olmasının alameti olarak görürdü.

Bu bağlamda herkesin kafasında şöyle bir soru oluşur: Yüce Allah, lütufta bulunduğu, razı olduğu, sevdiği birini niye zorluk ve sıkıntıya düşürsün ki? Sevgi, sevilenin mutluluk ve rahat gereksinimlerini sağlamayı gerektirir; sıkıntı ve zorluğa düşmesini değil.

Kur'ân ve sünnet literatüründe bulunan "imtihan" tabiri de şu soruyu ortaya çıkarır: Yüce Allah'ın, kullarını zorluk ve belalarla imtihana tâbi tutması ne anlama gelir? Allah, insanların işlerinin hakikatinden haberdar değil mi ki imtihan ederek bir şeyi anlamak istesin? Kur'ân-ı Kerim, evrende olan her zerreten, her hareketten, büyük ve küçük her şeyden Allah'ın haberdar olduğunu buyurmuyor mu? Peki, imtihan ne anlama gelir?

Zorlukların Yapıcılığı

Belaların ve zorlukların felsefesi ve de insan üzerindeki etkisi anlaşılmadıkça bu iki sorunun cevabı da ortaya çıkmayacaktır. Yaratılış kanunu gereğince birçok yetkinlikler, ancak zorluklarla ve belalarla karşılaşma ve onlarla mücadele etme sonucunda elde edilebilir.

Zorlukların ve belaların etkisi, sadece insanın gerçek cevherini ortaya çıkarmak değildir. Aynen toprak altında gizli olan bir maden gibi, herkesin üstü örtülü bir cevheri vardır. Belalar ve zorluklar, sadece bu özlük cevherinin üstündeki örtüyü almak için değildir. Belalar ve sıkıntılar; tamamlama, olgunlaştırma, yetkin kılma, değiştirme özelliğine de sahiptir. Bir madeni başka bir madene dönüştürme özelliğine sahip bir kimyadır, yapıcıdır, bir varlıktan başka bir varlık yapar, zayıfı

güçlendirir, hor ve hakiri yüceltir, çiğ olanı pişmiş hâle getirir. Zorluk ve sıkıntılar, arındırma ve halis kılma özelliğine sahip olup var olan kiri pası giderir; harekete geçirme, hassasiyet yaratma ve uyanıklık getirme özelliğine sahiptir.

İşte bu güzellikler, kahır ve gazap olarak görülmemelidir. Bunlar kahır görünümlü lütuftur; şer görünümlü hayırdır; bela görünümlü nimettir.

*Ey ki cefayı tu zı-rahet hubter
 Ve intigam-ı tu zı-can mahubter
 Nar-ı tu in est, nuret çun bud?
 Matem in, ta hud ki suret çun bud?
 Ez helavetha ki dared cur-i tu
 Ve zı-lutfet kes nebayed ğur tu
 Aşıgem ber lutf u ber gahreş be cid
 Ey aceb men aşıg-ı in her du zıd.
 Ey ki, senin zorluğun daha güzel rahattan
 Ve senin intikamın daha sevimli candan
 Ateşin buysa eğer, nurun nicedir?
 Matem buysa, şenliğin nicedir?
 Senin belalarında öyle tatlılıklar vardır ki
 Ve de güzellikler; anlamaz kimse derinliğini
 Lütfuna da, gerçekten ben aşığım kahrına da
 Ne acep ki ben, aşığım bu her iki zıdda.*

Kahır görünümlü bu lütuflardan ve bela görünümlü bu nimetlerden en fazla yeteneği olan kimseler yararlanacaklardır. Bu elverişliliğe ve sermayeye sahip olan kimseler, mevcut zorluklardan faydalanmakla kalmayacak ve hatta kendilerinde olan bir tür maceracılık hâliyle zorlukları istikbale gideceklerdir.

Mevlana, zorluklardan yetkinlik kazanan, olgunluk bulan ve güçlenen kabiliyetli insanlar hakkında şu misali dile getirmiştir:

Hest heyvani ki nameş eş'er est
Ku bi zehm-ı çub zeft u lemter est
Ta ki çubeş mizened beh mişeved
U zı-zehm-ı çub ferbeh mişeved
Nefs-i mu'min eş'eri amed yegin
Ku be zehm-ı renc, zeft est u semin
Z-in sebeb ber enbiya renc u şikest
Ez hemi halg-ı cihan efzunter est
Ta zı-canha canışan şod zeftter
Ki nedidend an bela gavmi diger.

Anlamı:

Bir hayvan var kirpi adında
 Daha çok büyümüş yediğinde sopa
 Sopa yarasıyla daha şişmanlarmış
 Müminin nefsi de kesin, kirpi gibidir
 Zorluk yarasıyla şişmanlar ve gelişir
 Enbiyanın zorluk ve yenilgisi bu yüzden
 Âlemde daha fazla olmuştur herkesten
 Bütün canlardan daha sağlam olmuş canları
 Çünkü başka kimse görmemiş gördükleri belayı.

Mevlana bu hususta başka bir örnek verir ve zorluk çekmiş insanları tabaklanmış deriye benzetir:

Pust ez daru belakeş mişeved
Çun edim taife hoş mişeved
Ger ne telh u tiz malidi der u
Gonde geşti nahoş u nayak bu
Ademi ra niz çun an pust dan
Ez rutubetha şode zişt u geran
Telh u tiz u maleş bisiyar deh
Ta şeved pak u letif u ba fıreh
Ver nemitani rıza deh ey eyar
Ki hûda rencet dehede bi-ihitiyar
Ki belayi dust tathir-i şumast
İlm-i u balayı tedbir-i şumast

Anlamı:

Beladan ilaçla arınır deri
 Güzelleşir, Tâif derisi gibi
 Acı ve zorluk ona vermezsen eğer
 Kokuşur; kötü ve iğrenç bir koku verir
 Bil ki insan da o deri gibidir
 Rutubetlerle olur çirkin ve ağır
 Çok acı ve zorluk ver, belayı çok sür ona
 Ki temizlensin, incelsin ve ersin murada
 Bunu yapamıyorsan eğer, razı ol ey usta
 Ki Allah, sen istemeden zorluk versin sana
 Çünkü dostun belası, sizin için tezkiyedir
 Onun ilmi sizin tedbirinizin üstündedir.

İlâhî Sınav

Bu tür yerlerde sınavın ne anlama geldiği sorusunun cevabı, bu açıklamalarımızdan bir yere kadar anlaşılmış oldu. Bunun daha geniş açıklaması şöyledir: Bazen imtihan ve sınav, bilinmeyen şeyi bilinene dönüştürmek için yapılır. Bu iş için bir şey ölçü ve ölçek olarak kullanılır. Mesela bir şeyin ağırlığının bilinmesi için onu terazinin bir kefesine koyarlar. Terazi sadece ağırlık ölçüsü aracıdır ve tek faydası da bir şeyin gerçek ağırlığını ortaya çıkarmaktır. Terazinin kendisi o şeyi çoğaltmada veya azaltmada hiç bir şekilde tesir edemez. Diğer ölçü ve ölçekler de böyledir. Termometrenin faydası havanın veya insan bedeninin sıcaklık derecesini belirlemektir. Uzunluk ölçüm aracı olan metrenin tek faydası bir şeyin uzunluk miktarını belirlemektir. Ölçü bilimi olarak adlandırılan mantık ilminin faydası, delil ve kanıtların şeklini ölçmesi ve kanıtın şeklinde var olabilecek yanlışlığı mantık kuralları ile belirlemesidir.

Sınav, bir bilinmeyi ortaya çıkarmak için ölçü kullanılması anlamı taşıyor ise bu, elbette ki yüce Allah hakkında doğru değildir.

İmtihanın başka bir anlamı daha vardır ve o da, potansiyel aşamasından eylem aşamasına taşımak ve yetkin hale getirmektir. Yüce Allah'ın belalar ve zorluklarla imtihan etmesi, bu belalar ile insanı layık olduğu yetkinliğe ulaştırması anlamındadır. Zorlukların ve belaların felsefesi sadece ağırlığı, dereceyi ve niceliği ölçmek değildir; ağırlığı artırmak, dereceyi yükseltmek ve niceliği çoğaltmak da, zorluk ve belaların bir getiri boyutudur. Yüce Allah sadece bir insanın gerçek ağırlığını, manevî derecesini ve kişilik miktarını ortaya çıkarmak için değil, aynı zamanda kulunun gerçek ağırlığını, manevî derecesini ve kişilik ölçüsünü artırmak için imtihan eder. Yüce Allah gerçek cennet ve cehennem ehlinin bilinmesi için değil, bu zorluklar ve belalar ortasında kalan insanın cennete gitmek için kendini layık bir konuma ulaştırmasını, layık olmayanın ise bulunduğu yerde kalmasını ortaya çıkarmayı diler.

İmam Ali (a.s), Basra valisi Osman b. Hüneyf'e yazdığı mektupta, önce onu bolluk ve refah peşinde koşmaması, görevinden gaflet etmemesi için nasihat eder; sonra da kendi sade, bolluk ve refahtan uzak yaşam tarzını, arpa ekmeği ile yetindiğini, refah düşkünlüğünün her türünden uzak olduğunu hatırlatır ve şöyle buyurur:

"Ebu Talib'in oğlunun yediği buysa, zayıflıktan akranlarıyla savaşa, yiğitlerle dövüşmeye gücü yetmez." dediğinizi duyuyor gibiyim.

İmam Ali'nin (a.s) kendisi bu şüphenin yanlış olduğunu, zor bir yaşamın gücü azaltmadığını, bollukta yaşamamanın gücü azalttığını hatırlatarak şöyle buyurur:

Bilin ki sahralardaki ağaç daha katı ve sert; bağ bahçe içindeki ağaçlar ise daha zayıf ve naziktirler. Çorak

topraklarda biten ağaçların ateşi daha kuvvetli ve koru da daha geç söner.¹

Soğukluk ve sıcaklık tatmış, iniş ve çıkış görmüş, zahmet çekmiş, zorluklarla ve belalarla mücadele etmiş insanların güç ve dirençleri, bollukta ve refahta yetişen insanların gücünden daha fazladır. İçten gelen ve kaynayan güç ile dışarıdan yardım alan güç arasında fark vardır. Bu bağlamda önemli olan insanın sınırsız batınî yetenek ve güçlerinin ortaya çıkmasıdır.

İmam Ali (a.s) şöyle buyururdu:

Allah'ım! Fitne ve zorluklardan sana sığınırım." demeyin. Çünkü zorluklarla karşılaşmayacak kimse olmaz. Şöyle deyin: "Allah'ım! Saptırıcı fitnelerden sana sığınırım."²

Bolluk ve Refahta Büyümek

Zorluklarla mücadele etmek ne kadar eğitici, olgunlaştırıcı, gönle berraklık verici ve kimya etkili ise, zorluklardan kaçmanın da bir o kadar ters etkisi vardır. Bu yüzden bilim adamları şöyle demişlerdir: Bilgisiz ve bilinçsiz ebeveynin sevgi ve ilgi adına çocuklarını yersiz okşamaları, zorlukla karşılaşmalarına engel olmaları, bolluk ve refah içinde büyütme-leri çocuklara yapılabilecek en büyük düşmanlıktır.

İşte böyle baba ve anneler; çocukları zavallı durumuna düşürür, güçsüzleştirir, yaşam meydanında silahsızlaştırır, en küçük bir zorluk karşısında pes ettirir, en ufak bir durum değişikliği karşısında helak eder. Bu hâlde yetişen çocuklar hiç su görmemiş, suda yüzmemiş, yüzme öğrenmemiş gibi olurlar ve birden karşısına deniz çıkar. Yüzme bilmeyen biri suya düşer düşmez boğulacaktır. Yüzme, evin bir köşesinde

1- Nehc-ül Belağ, 45. Mektup

2- Nehcü'l-Belağ, Hikmetli Sözler, 90. Hikmet

oturularak öğrenilecek bir eylem değildir; insan ancak eğitimi ve dersini almakla öğrenebilir. Yüzme, bir sanattır; bu sanata sahip olmak isteyen kimse, suyun içine girmeli ve orada gayret göstererek ve düşe kalka öğrenmelidir.

Konuşmamın başlarında naklettiğim hadis şöyle idi:

Şüphesiz ki Allah, bir kulunu sevdiği zaman onu belalara daldırır.

Hadisin özgün metninde yer alan "ğatte" ifadesi, suya daldırmak anlamına gelir. Yani yüce Allah, sevdiği kulunu zorluklara daldırır ve belaların içine atar. Yüce Allah sevdiği kuluna, zorluklardan kurtulmayı ve sıkıntılar denizinde yüzmeyi öğretmek için bunu yapar. Bunun başka bir yolu yoktur. Yüce Allah, kulunu zorluklara düşürmekle ve istenmedik olaylar denizinde yüzmeyi öğreterek kurtulmasını sağlamakla sevgi ve lütufta bulunur. Kesinlikle bu zorluklar ve belalar, ilâhî lütuf ve sevginin göstergesidir.

Bazı kuşlar, kanat çıkaran yavrularına uçmayı öğretmek için kendileriyle birlikte onları yuvadan çıkarır ve havalandıktan sonra yüksek bir yerden bırakır. Yavru, havada uçmaya çalışır ve sürekli olarak kanat çırpır ve yorgunluk sonucunda tam yere düşmek üzereyken, annesi yetişir ve onu kanadının üzerine alır. Tekrar yükselir ve yine yukarıdan aşağı doğru bırakır. Yavru kuş yine uçmaya çalışır ve yorulup yere doğru düşmeye başlayınca tekrar annesi yetişir ve kanatlarına bindirir. Bu çalıştırma birkaç defa tekrarlanır ve sonuçta yavru kuş uçmayı öğrenir.

İnsanoğlunun eğitimi konusunda da bu yaratılışsal-doğal ilke kullanılmalıdır. Çocuk, çocukluk döneminden çalışmayı bilmeli, zorluk ve zahmeti anlamalıdır. Ama mahlukların en yücesi ve en üstünü olan insan, bunun ters yönünde hareket

eder. Zenginler, yoksulluk yüzünden çalışılması gerektiğini düşündüklerinden dolayı çocuklarının çalışmasına ve zahmet çekmesine engel olur ve böylece de onları acınacak ve zavallı durumuna düşürürler.

Jean Jacques Rousseau "*Emile*" kitabında bu tür eğitimler hakkında şöyle yazar:

İnsanlar, ömürlerinin sonuna kadar dünyaya geldikleri ülkede yaşasalardı veya bütün yıl sadece bir mevsim olsaydı veyahut da insanlar alın yazılarını asla değiştiremeselerdi, bu tür eğitimler bazı yönlerden iyi olacaktı. Ancak insanın durumunun hızla değiştiğini göz önünde bulundurduğumuzda, çocuğun asla odasından çıkmaması ve etrafında hizmetçilerin dönmesi gerektiği yönteminden daha anlamsız ve daha yanlış bir yöntemin olamayacağını anlayacağız. Artık zavallı çocuk bir adım atacak olsa ve bir basamak inecek olsa yok olup gidecektir.

Jean Jacques Rousseau yine şöyle der:

Bedenin fazlasıyla rahatta olması ruhu bozar. Acı ve zorluk görmeyen kimse, ne şefkatin zevkini ve ne de acımanın tatlılığını anlamaz. Böyle bir insanın kalbi hiçbir şeyden etkilenmeyecektir ve bu yüzden de onunla muâşeret edilemez. Böyle biri, insanlar arasında bulunan bir canavara daha çok benzeyecektir.

Zor Sorumlulukların Felsefesi

Mukaddes İslâm dininin öngördüğü sürekli tekrar edilen ibadetler, bir tür ruhsal spordur; bir tür zorluk üstlenimi ve sıkıntı katlanmasıdır. Bu ibadetlerin bazıları gerçekten çok zor ve ağırdır.

Cihat, o ibadetlerden biridir ve rahat düşkünlüğü ile uyuşamayacağı ortadadır. Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Din için bir gazveye katılmamış ve kalbinde bunu arzulamamış bir kimse, bir nifak türü hâlinde ölmüş olacaktır.¹

İnsanın gönlünde oluşan bazı paslar ve hicaplar vardır ki ancak, cihat ile ve çarpışma ile yok olur. Yüce ahlâkın bazı yönleri ancak savaş meydanında ortaya çıkar. Cesaret ve yiğitlik, kitap okumakla veya inzivaya çekilmekle ortaya çıkmaz.

Hac da ibadetlerden bir diğeridir. Şer'î ölçüler uyarınca buna güç yetiren bir insan, hayatında en az bir defa bu sosyal-ibadî ibadeti yerine getirmelidir. Hac ibadetinde de zorluklar vardır.

İmam Ali (a.s), mealen Kâbe hakkında şöyle buyurmuştur:

Yüce Allah, insanlar tarafından tavaf edilmesi gereken evini en kurak, ot bitmez, dağlar arasında ve dar bir vadide kılmıştır. Eğer insanlar için kıyam yurdu olan evini bağlar, bahçeler, ağaçlar arasında kılsaydı artık bu hususta imtihanın, zahmete katlanmanın anlamı kalmayacaktı. İnsanlar tatil için de olsa geleceklerdi ve bu durumda da kutsal amaca ulaşılmayacaktı.

İmam Ali (a.s), imtihan ve zorlukların felsefesini şöyle açıklamaktadır:

(Allah) insanların kalplerindeki kibri çıkarsın, yerine ruhlarına huzu ve huzuru yerleştirsın, yüzlerine rahmet kapılarını açsın ve onlara bağışlama vesilelerini kolayca versin diye kullarını çeşitli zorluklarla sınamakta, sorunlarla ibadete davet etmekte ve çeşitli belalara duçar kılmaktadır.²

1- Sünen-i Neseî, c.6, s.8

2- Nehcü'l-Belâğa, 192. Hutbe

Güçlük ve Zahmet

Son olarak şu noktayı da hatırlatmak istiyorum: Bu durumda, "İslâm'da güçlük ve zahmet yoktur." diye söylenen sözün anlamı nedir?

Gerçekte bu, konumuzla alakadar olmayan bir konudur. Kutsal dinimiz İslâm'ın kanun ve yasaları güçlük ve zahmet üzere kurulmamıştır. Bu yasalar doğrultusunda hareket etmek insanı güçlükle karşılaştırmaz ve bunlar, insanın ayağında bir pranga değildir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ve Allah... seçti sizi ve dinde bir güçlük vermedi size.¹

Ancak bu, İslâm'ın eğitim sisteminin rahatlık ve refah üzere kurulmuş olduğunu göstermez. Yani ortada birbirinden farklı iki konu vardır:

Refah içinde yaşamanın insanı güçsüz ve iradesiz yetiştireceği.

İslâmî sorumlulukların güçlük ve zahmet nedeni olmadığı, insanın yaşamını engellemediği.

İMANIN FAYDA VE ETKİLERİ¹

Nasir Hüsrev şöyle der:

Dünyadan yüzümü dine çevirdim; çünkü
Benim için dinsiz âlem kuyudur ve zindan
Ey oğul! Kalbimde dinden bir mülküm var ki
O asla olmayacaktır viran.²

İman alanında genellikle iki yön dikkat çekmektedir: Bunlardan biri, iman ve din inancının neden kaynaklandığı, insanı dine ve imana sevk eden etkenin ne olduğudur. İnsanı imana ve din inancına yönlendiren etken iç kökenli midir, yoksa dış kökenli mi? Yani insanın dine ve imana yönelmesi, insanın zatî fıtratından mı kaynaklanır, yoksa dış etkenler mi insanı bu yöne yöneltir? Başka bir deyimle, din hissinin köken ve dayanağı nedir ve bu his, ne derece hakikati içerir?

Bu alanda gündem konusu olan ikinci yön ise, din ve imanın faydalarının ve etkilerinin neler olduğudur. Bu yönlerin her biri önemli ve faydalıdır.

Sermaye Mi, Yük Mü?

Bugünkü konuşmamızın konusu, iman ve inancın etkisinin ne olduğudur. Bir insan, gerçekten imanlı ve dindar ola-

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî yılında ve 13 Cemaziyülevvelde (1341 h. şemsî) yapılmıştır.

2- *Zi-dunya ru'yi zi din-i kerim irak / Mera bi-din-i cihan çe bud u zindan*
Mera pura zı-din milki est der dil / Ki an hergiz nehahed geşt viran.

bileceği gibi, pekâlâ imansız ve inançsız da olabilir. İşte bu nedenle şu konu hakkında konuşulması yerinde olacaktır: İman ve din inancı insan için bir sermaye midir ve insanın bunu kaybetmesi yaşam sermayelerinden birini kaybetmesi anlamına mı gelir, yoksa insan için bir kayıt ve kısıtlama mıdır ve haliyle onu kaybeden kimse gerçekte bir şey kaybetmiş sayılmaz ve hatta omzundaki yükten kurtulmuş mu olur?

Çağımızın dünyaca ünlü düşünür ve yazarlarından olan Tolstoy, imanı şöyle tanımlamıştır: "İman bir şeydir ki insan onunla yaşar."

Aslında Tolstoy'un anlatmak istediği, imanın en üstün hayat sermayesi olduğu ve onu kaybeden kimsenin en önemli hayat sermayesini kaybetmiş olduğudur.

Birçok şeyler hayat sermayesidir; sağlık, güvende olmak, servet, ilim ve marifet, sosyal adalet, salih bir eş ve evlatlara sahip olmak, liyakatli ve içten arkadaşlara sahip olmak, yüce bir eğitim, ruh sağlığı... insan için hayat sermayeleridir. Bunlardan herhangi birinin olmaması, insanın saadet ve yetkinliği alanında bir eksikliktir. Bunlardan birini kaybeden insan, hayat sermayelerinden birini kaybetmiş olur ve bu da bir tür bahtsızlıktır.

İman da bu sermayelerden biri ve hatta en üstünüdür. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ey inananlar, size bir alış-veriş haber vereyim mi ki elemli azaptan kurtarsın sizi. Şu ki, Allah'a ve Peygamberine iman edin.¹

Gördüğümüz gibi Kur'ân-ı Kerim, Allah'a ve Peygamber'e imanı, bir ticaret ve sermaye olarak açıklamaktadır.

Öncelikle insanın, kesinlikle hissedilir ve maddî şeyleri manevî şeylerden önce tanıdığını belirtmek isterim. Bunun

1- Saff, 10-11

nedeni de açık ve ortadadır. Mesela servet ve zenginlik bir hayat sermayesidir. Herkes bunu çok çabuk anlar, değerini bilir, hatta gereğinden de fazla değer verir ve ona çok büyük bir tamah besler. Sonuçta da hem kendisi ve hem de toplum için sıkıntı yaratır.

Bir diğer yandan güzel ahlâk, doğru eğitim ve güzel davranış biçimi de insan yaşamında bir sermayedir; ilerlemeye, yetkinlik kazanmaya ve mutlu olmaya neden olur. Bunun etkisi, birçok yönden servetten daha üstündür. Ancak insan bunu ve değerini çok geç anlar. İnsan, güzel ahlâkın ve yüce eğitimin değer ve önemini anlayabilmesi için ya yaratılış itibarıyla çok zeki ve anlaklı olmalıdır veyahut da bunu öğrenmelidir. İnsanlık önderleri ve öğretmenleri bu gerçeğe vurgu yapmışlardır. İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Güzel ahlâk en güzel arkadaş/yardımcıdır.¹

İmam Ali'nin (a.s) bir diğer buyruğu şöyledir:

Nice büyük insan vardır ki ahlâkı onu aşağılamıştır
ve nice de hakir insan vardır ki ahlâkı onu yüceltmıştır.²

Ancak servet böyle değildir; insan çocukluk döneminden onun değerini anlamıştır.

İman da aynen böyledir. Nice insanlar vardır ki bu büyük nimete sahiptirler ve onun sayesinde güzellikle ve memnuniyetle yaşıyorlar. Bu insanların beden sağlıkları, ruh esenlikleri ve ömürlerinin uzun olması kalplerindeki imana borçludur. Ama kendileri buna vakıf değillerdir. Birçok insanların da durumu bunun aksinedir. Bu tür insanlar ömür boyu zorluk, şüphe, korku, endişe içinde yaşarlar, içten kendilerini bitirirler, beden ve ruh sağlıklarını yitirirler, erken yaşlanır ve yı-kılırlar. Ama kendileri de bunun asıl nedeninin, çok büyük

1- Biharul-Envar, c.71, s.396

2- Biharul-Envar, c.71, s.396

bir hayat sermayesini kaybetmeleri olduğunu anlamazlar. Bu konu, imanın etki ve faydaları bağlamında ele alınmalıdır.

Ahlâkın Dayanağı

İmanın ilk faydası, -kendisi büyük bir hayat sermayesi olan- ahlâkın dayanağı olmasıdır. Yani imandan yoksun ahlâkın doğru bir temel ve dayanağı olmayacaktır. Bütün ahlâkî ilkelerin alt yapısı, mantığı ve hatta maneviyat zincirini tamamlayan halka Allah'a iman ve inançtır. Keramet, haysiyet, takva, iffet, emanet, doğruluk, sadakat, dürüstlük, fedakârlık, hayırseverlik, Allah'ın kullarıyla barış ve iyi ilişkiler içinde olma, adaleti savunma, insan haklarını gözetme ve koruma, bütün insanların ve halkların kutsadığı değerler, beşerî erdemler olarak adlandırılabilen her şey iman ilkesi üzerine kuruludur. Çünkü bunların tümü, bir yandan çıkar düşkünlüğü ile çelişir ve öte yandan da bunların her birine bağlılık, bir tür maddî mahrumiyete katlanmayı gerektirir. İnsanın mahrumiyete katlanmasının bir delil ve nedeni olmalıdır. İnsan, belli bir delil ve nedenle mahrumiyete katlanıyorsa artık onu, mahrumiyet olarak görmeyecektir. İnsan bunu, maneviyatın kıymetini bildiğinde ve hazzına vardığında anlayabilecektir. Her manevî düşüncenin alt yapısı Allah'a imandır. Adalet ve hikmet sahibi Allah'a imanının en küçük faydası şudur: İmanlı insan, bir hayrın ve iyi bir hasletin Allah katında korunduğunu ve yok olmadığını kesin olarak bilir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Şüphe yok ki Allah iyilik edenlerin ecrini zayıf etmez.¹

Sözünü ettiğim her bir mahrumiyetin bir tür getirisi de vardır.

1- Tevbe, 120

İnsanın sadece iki yol ve iki seçeneği bulunmaktadır: İnsan ya kendisinin ve çıkarının kulu olacak ve mahrumiyetin hiçbir türüne katlanmayacaktır veya Allah'a kul olacak ve ahlâk unvanıyla katlanacağı mahrumiyetleri mahrumiyet saymayacak veya en azından telafi edilir kabul edecektir. İlâhî takvaya ve Allah rızasına dayanmayan insancılık, affetme ve hayırseverlik korkunç bir uçurumun ağzındadır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Yapıyı Allah'tan korkup çekinme ve rızasını kazanma temelleri üstüne yapan mı daha hayırlıdır, yoksa temelini, kayıp gitmekte olan bir yarın kıyısına yapıp da o yapıyla beraber cehennem ateşine yıkılıp göçen mi?¹

Ahlâk ve şahsiyetinin dayanağı Allah'tan başkası olan bir kimsenin durumu, uçurum kıyısında adım atan ve her an yuvarlanma ihtimali olan bir insanın durumuna benzer.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Allah'tan başka dost ve yardımcı edinenler, ağ kuran örümceğe benzerler ve evlerin en çürüğü, elbette örümcek ağıdır bir bilseler. ²

Bu ayet, Allah'tan başkasının ameller için dayanak olamayacağını, seçilmesi durumunda bu dayanağın çürük ve temelsiz olacağını buyurmaktadır. Taklit, telkin veya alışkanlık haline getirme ile geçici olarak fedakâr ve affedici insanlar yetiştirilebilir; ancak bunun bir tür tabiata aykırılık ve kandırmaca olduğu bilinmelidir. İnsanlar her zaman için yanlış yolda hareket ettirilemez. Filozoflar, tabiata aykırı olan bir şeyin devam edemeyeceğini açıkça söylemişlerdir. Yüce Allah, bütün varlıkların varlık kaynağı olduğu gibi, Allah'a iman ve inanç da bütün değerlerin, ahlâkî ve manevî üstünlükle-

1- Tevbe, 109

2- Ankebût, 41

rin tamamlayıcı halkasıdır. Allah inancından yoksun manevî erdemler, dayanağı olmadan basılmış kâğıt paralara benzer; hiçbir değeri ve itibarı olmaz.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Görmedin mi Allah nasıl örnek getirmede, temiz söz, tertemiz bir ağaca benzer; kökü sabittir, dalları, budakları gökte. Meyvesini her zaman verir Rabbi-nin izniyle ve Allah, düşünüp ibret alsınlar diye insanlara örnekler getirir.¹

Bu örnek, insanlık ağacının meyve verebilmesi için tevhit ve iman köküne sahip olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim bu hususta bir başka örnek getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

Pis söz de pis ağaca benzer; kesilip yerden çıkarılmıştır, duracak hâli yoktur onun.²

Sonra da şöyle devam etmektedir:

Allah, inananlara dünya yaşayışında da, ahirette de o sabit sözle sebat verir.³

Kur'ân-ı Kerim imansızlık hakkında şöyle buyurmaktadır:

Gördüm mü yalanlayanı dini? İşte budur o kimse ki horlar yetimi. Ve doyurmaz da, öneyak olmaz da doyurmaya yoksulu.⁴

Ayet, dine sırt çeviren kimsenin bütün erdemlere sırt çevirmiş olduğunu buyurmaktadır; -insanlığın dayanak, temel ve mantığı olan- din ve iman duygusunu kaybeden insan, insanlığını ve insanî duygularını da kaybetmiş olur.

Manevî konu ve hususlar, mutlaka bir tür maddî mahrumiyeti katlanmayı gerektirir. İnsanın doğru bir temel ve da-

1- İbrahim, 24-25

2- İbrahim, 26

3- İbrahim, 27

4- Mâûn, 1-3

yanağı yoksa nedensiz olarak ve boş yere mahrumiyet çekmiş olacaktır. Maddî düşüncelerin en doğal ürünü, öz ve menfaat kulluğuna dayalı olan maddî ahlâktır.

Bazı gerçekler vardır ki, ancak dinin onları buyurma ve gerçekleştirme yetki ve salahiyeti vardır. Kur'ân-ı Kerim'in bu husustaki iki ayeti şöyledir:

Ey inananlar, Allah için daima adaleti tam yerine getirin ve tanıklığı o yolda yapın, hattâ kendi aleyhinize yahut anayla babanın ve yakınların aleyhine bile olsa.¹

Ey inananlar, Allah için daima doğru hükmedin, adalete tam uygun tanıklıkta bulunan ve bir kavme olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalette bulunun ki bu, takvaya daha yakındır.²

Ahlâk, sosyal adalet, sosyal güvenlik, insancılık... gibi sermayeleri elde etmek veya korumak iman sermayesini gerektirir.

Müminler Emiri Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Hayır hasletlerinden birine sahip olan kimsenin diğer sıfat ve hasletlerine katlanır ve bağışlarım. Ancak akılsızlık ve dinsizliği bağışlamam. Çünkü din ve imanın olmadığı yerde emniyet olmaz ve dinsiz, imansız insana hiçbir surette itimat edilmez. Emniyet ve güvenin olmadığı yerde ise hep korku, tasa, kaygı ve tedirginlik vardır. (İnsan, bu tür arkadaşları tarafından ihanete uğramamak için sürekli olarak kendini kollamalıdır.) Aklın olmadığı yerde ise yaşam olmaz ve (aklı olmayan kimse) ölümler zümresinden sayılmalıdır.³

Genel olarak ahlâkî özellikler ve vasıflar öyle bir takva, iffet ve emanetçiliğe dayalı olmalıdır ki, yalnızlıkta bile insa-

1- Nisâ, 135

2- Mâide, 8

3- el-Kafi, c.1, s.27

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

nı koruyabilsin. Emri altında bulunanlara karşı güçlü insanın adaletli davranması, zulüm karşısında cesaret ve yiğitlik göstermesi, insanın direnmesi ve kendine güvenmesi, gönül parlaklığı kazanması, samimiyet ve sevgi sahibi olması sadece iman ışığında gerçekleşebilir. Bu alanlarda en yüce makamlara varan insanlar da, sadece dine dayalı iman sayesinde bu yetkinliğe ve yüceliğe ulaşmışlardır.

Beden ve Ruh Sağlığı

İmanın bir diğer faydası beden ve ruh sağlığıdır. Müminler Emiri Ali (a.s) takva hakkında şöyle buyurmuştur:

Gönül (ruhsal) hastalıklarınızın ilacı ve beden hastalıklarınızın şifası takvadadır.¹

İmanın hap veya kapsül olmadığı açıktır. İmanın beden ve ruh sağlığı yönündeki faydası, imanlı insanın ruhunun güvende, sinirlerinin huzurlu ve sükûnette, gönlünün esenlikte olduğu bilindiğinde anlaşılır. Böyle bir insan asla nerden neyi kapmak ve kimi dolandırmak düşüncesinde olmaz, bir yere varan insanları düşünüp de çekememezlik ateşinde yanmaz, hırs ve tamah ateşiyle kıvranmaz, sinirsel rahatsızlıklar etkisiyle mide ve bağırsak ülserine tutulmaz, şehvette aşırılık onu güçsüzleştirmez ve ömrü uzun olur.

Beden ve ruh sağlığı büyük ölçüde imanla ilişkilidir. Ruhsal hastalıkların gün geçtikçe artması ve bu tür hastaların hastaneleri doldurması ve sürekli olarak sayılarının artması sosyal bağlamda güncel sorunlardan biridir. Bu hususta yapılan bilimsel araştırmalar, bu hastaların tümünün veya büyük bölümünün Allah'a iman ve halis itikat nimetinden yoksun tabakalardan olduğunu göstermektedir. Bu ruhsal ve psikolojik hastalıkların kökeni, sosyal mahrumiyet ve aldatılmış-

1- Nehcü'l-Belâğa, 196. Hutbe

lık hissidir. İman, önleyici ilaç konumundadır. İmanın bütün mahrumiyetlere katlanmayı ve teslim olmayı gerektirdiğini söylemek istemiyorum. Anlatmak istediğim tam olarak şudur: İmanlı insan, mahrumiyetler karşısında yıkılmaz ve insanın dengesini koruyan etken de imandır.

Çevre İle Uyum

İmanın faydalarından bir diğeri, birey ile toplum arasında denge ve uyum sağlamasıdır. Biyolojide bir ilke vardır ve biyologlar buna dayanarak şöyle der: Canlı bir varlığın hayatını sürdürmesi, çevre ve çevre koşullarının o canlı varlığın özel yapısıyla uyumlu olmasına bağlıdır. Canlı varlık ile çevre arasında bir uyumsuzluğun olması durumunda, o canlı varlık kendisinde bir değişim oluşturabilirse (yani tedricî olarak kendini bulunduğu çevreye ve koşullarına uydurabilirse, kendisi ile çevre arasında bir uyum yaratabilirse) hayatını sürdürebilecektir. Ama eğer bu değişimi kendinde icat edemezse ve kendisi ile çevre arasında uyum sağlayamazsa bu durumda, o canlı varlık yok olmaya mahkûmdur. Çünkü o canlı varlık bir cüzdür, çevre etken ve koşulları ise bütündür; o kuşatılıdır, etken ve koşullar ise kuşatıcıdır. Cüz bütüne ve kuşatılan ise kuşatıcıya tabidir.

İnsan da doğal çevre, yani doğal yaşam noktası bakımından aynen böyledir; uygun olmayan bir çevrede bulunduğunda bir taraftan bedeninin iç donanımları, insanı bulunduğu çevre ile uyumlu kılmak için otomatik olarak devreye girer ve öte yandan da insan kendi yaratıcı gücüyle çevre ve doğa etkenlerini kendisiyle uyumlu kılmak için mücadele başlatır.

İnsanın doğal çevresi olduğu gibi sosyal çevresi de vardır ve bu çevre ile de uyumlu olmalıdır. Sosyal etkenler şöyle sıralanabilir: Farklı sıfat ve durumları olan ve de değişik davranışlarda bulunan bireyler, topluma egemen olan kanunlar,

kurallar, gelenekler ve töreler. İnsanın sosyal çevredeki özel yaşam koşulları bireysel eğilimlerinden, arzularından ve gereksinimlerinden ibarettir. İşte bu ikisi birbiri ile uyum içinde olmalıdır. Bir esneklik toplumdan ve bir esneklik de bireyden kaynaklanmalıdır. Toplumun esneklik ve uyumu; toplumun adil olmasıdır, genelin çıkarlarını korumasıdır, genelin maslahatları ekseninde hareket etmesidir ve bireyin çıkarları ekseninde olmamasıdır. Bireyin esneklik ve uyumu ise genelin maslahatlarına razı ve teslim olması, bireysel eğilim ve isteklerinden geçmesidir. İlk aşamada birey ve toplum arasında hiç bir uyum söz konusu değildir. Çünkü bir toplum farklı bireylerden oluşur ve her bireyin kendine has görüş, inanç ve eğilimi vardır ve bunlar, diğer bireylerin görüş, inanç ve eğilimleriyle çelişir. Haliyle de bireyler arasında uyumsuzluk ve çelişki ortaya çıkar. Uyumun gerçekleşmesi her iki tarafın esnekliğine bağlıdır. Esneklik ise toplumun genel yararlar ekseninde dönmesidir ve bireyin kendi eğilimleri ve arzuları açısından sosyal arzu ve ülkülere razı olmasıdır. Bu karşılıklı uyumun ana etkeni dindir. Çünkü topluma adaleti ve bireye razılığı veren dindir.

Razı ve Teslim Olma Kavramı

Razı olma kelimesini kullanmamız belki de bazılarının düşüncesinde şöyle bir şüpheye yol açmıştır: Bireylerin toplum tarafından kendilerine verilene razı ve kani olması iyi değildir. Çünkü bu, sessiz kalmaya, sükûnete ve hareketsizliğe neden olur. Oysaki razı olmamak hareket ve canlılık kaynağıdır.

Razılık iki kısımdır: Razılığın bir türü iyidir ve o da bireyin kendi payına razı olmasıdır. Çünkü sonuçta her bireyin belli bir hak ve belli bir payı vardır. Kimse her şeyin kendisine ait olması gerektiğini düşünmemeli ve sadece kendi hakkına razı olmalıdır. İmam Ali (a.s) Kumeyl duasında şöyle demiştir:

Allah'ım! Senin taksimine beni razı ve kani kıl.

Razılığın ikinci kısmı zulüm ve haksızlığa razı olmaktır. İşte bu bağlamda diklenmek, karşı gelmek ve direnmek erdemdir. Razılığın bu türü din açısından kabul edilemez ve hatta günahtır.

Nefse Hakimiyet

İmanın fayda ve özelliklerinden bir diğeri tam anlamıyla nefse hâkim ve musallat olmaktır. Nefse hâkimiyetin bir dini kavram olduğunu ve dinden kaynaklandığını düşünmek yanlıştır. Nefse hâkim olmak da direniş ve adalet gibi ahlâkî kavramlar gibidir; dine inanmayan insan bile bunları inkâr edemez. Bunlar dinin ortaya çıkardığı kavramlar değildir, din bunların icrasını daha iyi temin etmiştir.

İnsanın hâkimiyet kurmasının farz olduğu savaş meydanlarından biri kendi varlık alanıdır. Çağımızın dünyaca ünlü bilge ve düşünürlerinden biri şöyle demiştir:

İnsanın karşısında üç düşman ve üç mücadele alanı vardır: Tabiatla mücadele, diğer bireylerle mücadele ve nefse mücadele. İnsan birinci alandaki mücadelede büyük ölçüde başarılı olmuş soğukluk, sıcaklık, hastalıklar ve afetlerle mücadele alanında hatırı sayılır ölçüde hâkimiyet kurmuştur. Deprem gibi bazı afetler ve kanser gibi bazı hastalıklar da vardır ki insan henüz onların üstesinden gelememiştir.

Diğer bireylerle mücadele alanında ise bu mücadeleyi yapmış ve yapmaktadır.

Nefse mücadele bunların hepsinden daha üstündür. Herkes kendi iç dünyasında bir kavgaya ve çekişmeye duçarlır.

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) *"Ne mutlu o topluluğa ki küçük cihadı yaptılar ve büyük cihat henüz onların üzerinedir."*¹ buyruğu

da bu gerçeği yansıtmaktadır. İnsanın kendi tabiatına hâkim ve musallat olmasını sağlayan tek etken din ve imandır.

Mevlana bu Nebevî hadisin şerhinde şöyle der:

Koşt in, kar-ı ağı u huş nist

Şir-i batın sehreyi herguş nist

Bunu öldürmek, aklın ve zekânın işi değil

Batın aslanı, tavşanın maskarası değil.

Sa'di diyor ki:

Bir büyüğe, "*Düşmanın en büyüğü iki yanın arasındaki nefstir.*"¹ hadisinin anlamını sordum. Şöyle dedi: Her kime iyilik etsen dönüp dostun olur; nefis böyle değildir, onunla iyi geçindikçe dönüp düşmanlık eder.

Fereşte huyi şeved ademi be kem horden

Eger hord şu behaim beyofted u şu cemad

Murad-ı her ki ber-ari muti-i emr-i tu geşt

Hilaf-ı nefis ki ferman dehed şu yaft murad

Melek huylu olur insan az yemekle

Hayvanlar ve cansızlar gibi düşer, çok yerse

Kimin isteğine uysan senin emrine boyun eğ

Nefis ise muradını buldukça kötülüğü emreder.

İlim ve Beceri

Burada kısaca şu noktaya da değinmeliyim: Gerçekten iman en büyük sermayedir, ancak ondan yararlanabilmek de aynen diğer sermayeler gibi ilim ve beceri gerektirir. Aksi takdirde insan, olması gerektiği gibi ve tam anlamıyla bu sermayeden yararlanamayacak veya bilinçsiz olarak onu kötüye kullanacak veyahut da insanın dinî duygusu başkaları tarafından kötüye kullanılacaktır. Bu, geniş ve etraflı bir konudur. Ancak zaman yetersizliğinden dolayı bu kadarıyla yetinmek zorundayım.

1- Mehaccetü'l-Beyzâ, c.5, s.6

DİNİN DÜNYAYA BAKIŞI¹

"Dinin Dünyaya Bakışı" bugünkü konuşmamın konusudur. Ben, sadece İslâm dini açısından ve özellikle de Kur'ân-ı Kerim'in mantığı doğrultusunda bu konuyu ele alacağım. Öncelikle sözünü ettiğim mantığı açıklamalıyım. Çünkü din dilinden nasihat ve öğüt olarak söylenen en yaygın söz, dünyanın kötülenmesi ve dünyayı terk etmenin tavsiye edilmesidir. İnsanları nasihat etmek isteyen herkesin yaptığı ilk iş, dünyayı kötüleyen ve dünyadan uzak durulmasını tavsiye eden şiir veya edebî yazıları öğrenmesidir. Bu sebeple de insanların en çok duyup dinlediği konu, dünya ve ilgili konular olmuştur.

Bu konu halkın eğitim, ahlâk ve yaşamla ilgili konulara yönelik tarzıyla ilintilidir. Bu nedenle de önem bakımından birinci sırada yer alır. Bu konunun iyi ve makul bir şekilde yorumlanması; ahlâkı arındırmada, nefsi yüceltmede, engin görüş kazanmada, bireyin mutluluğunda, halkın sosyal ilişkilerinin güzelleşmesinde çok etkili olacaktır. Yanlış biçimde yorumlanması ise sınırların uyuşmasıyla, duyarlılığını kaybetmesiyle, kayıtsız kalmasıyla sonuçlanacak, bireysel ve sosyal zavallılıkların ve bahtsızlıkların her türüne kaynak olacaktır.

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî yılında ve 21 Seferde (1341 h. şemsî) yapılmıştır.

Zühdün ve Dünyayı Terk Etmenin Yanlış Yorumu

Elbette ikinci yorum türü daha yaygınlık kazanmış, şiir ve düz yazıtlarda öğüt ve nasihat olarak ortaya çıkmıştır. Bu yorum, uyuşturuculuk özelliğine sahiptir. İkinci yorumun daha çok yayılmış olmasının iki nedeni var:

1- Varlığa, âleme, feleğe kötümserliğe ve dünyada olan her şeyin kötülüğüne dayalı olan İslâm öncesi düşünce ve felsefelerin, İslâm'ı kabul eden halkların bir arada yaşamasından dolayı Müslümanlar arasında yayılması.

2- On dört asır zarfında İslâm toplumunda gelişen kötü olayların ve özel sosyal koşulların kötümserliğe, rağbetsizliğe ve de kötümserliğe dayalı felsefelerin yaygınlaşmasına neden olması.

Şimdi direkt olarak Kur'ân'ın konuyla ilgili mantığının ne olduğuna bakacağız. Bu kötümserlik felsefesi Kur'ân'ın kendisinden de çıkarsanabilir mi, yoksa Kur'ân'da böyle bir şey yok mudur?

Kur'ân'da Züht

Kur'ân-ı Kerim dünyanın fani olduğunu, insanın arzularının zirvesinde dünyanın yer alamayacağını ve bu değere sahip olmadığını hatırlatarak şöyle buyurmuştur:

Mal ve oğullar, dünya yaşayışının ziynetidir. Ebedî olarak kalan hayır ve hasenatsa hem mükâfat bakımından Rabbinin katında daha hayırlıdır, hem sonucunu bakımından daha hayırlı.¹

Kur'ân, dünyanın insan için en büyük arzu ve en büyük dilek olmaya layık olmadığını buyurmakla birlikte, boş ve abes olmadığını da buyurmuştur. Kur'ân açısından gökyüzü,

1- Kehf, 46

yeryüzü, dağ, deniz, çöl, bitki, hayvan, insan, bütün varlıklar, varlıkların hareket ve düzeni kötü değildir; yanlış ve batıl değildir. Kur'ân-ı Kerim, bu düzenin doğru ve hak olduğunu şöyle buyurmuştur:

Ve biz gökleri ve yeryüzünü ve ikisinin arasında-kileri eğlence için, boşu-boşuna yaratmadık.¹

Kur'ân-ı Kerim, âlemdeki cansız varlıklara, bitkilere ve hayvana yemin etmiştir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

Andolsun güneşe ve ışığına. Ve ondan ışık aldığı, ardına düşüp seyrettiği zaman aya.²

Andolsun incire ve zeytine. Ve Tûr-ı Sînâ'ya. Ve bu emin şehre.³

Andolsun soluya soluya koşanlara. Tırnaklarıyla bastıkça taştan kıvılcım saçanlara.⁴

Ve (andolsun) cana ve azasını düzüp koşana. Derken ona kötülüğünü de, çekinmesini de ilham etmiştir.⁵

Kur'ân-ı Kerim, yüce Allah'ın yarattığı düzeni şöyle tanımlamaktadır:

Öylesine ki birbiri üstünde olarak yedi kat göğü yaratmıştır; rahmanın yaratışında hiçbir uygunsuzluk, aykırılık göremezsin; artık çevir gözünü de bak, görebilir misin bir yarık, bir çatlak?⁶

Yaratılışa ve evrenin düzenine kötümserlik İslâm'ın felsefesiyle, yani İslâm felsefesinin merkezî çekirdeği olan "tevhit" inancıyla çelişir. Bu tür inanışlar ya materyalizme, maddeciliğe, hikmet ve adalet sahibi hakkın varlığını inkâra dayalı ol-

1- Duhân, 38

2- Şems, 1-2

3- Tîn, 1-3

4- Âdiyât, 1-2

5- Şems, 7-8

6- Mülk, 3

malıdır veyahut da düalizme. Bazı felsefe ve inanışlarda, varlığın iki kaynak ve yaratıcısı olduğu ileri sürülmüştür. Bunların biri, iyiliklerin ve hayırların ve diğeri ise kötülüklerin ve şerhlerin yaratıcısı olarak kabul edilmiştir.

Tevhide ve de rahman, rahîm, alîm, hakîm Allah inancına kurulu olan bir dinde bu tür düşüncelere yer yoktur. Birçok ayet bu gerçeğe temas etmiştir.

Din açısından dünya fani ve zaildir. Din açısından dünya, yağmurun yağması sonucu yerden yeşeren, gelişen, sonra da sararıp kuruyan ve tedricen yok olan bitkiye benzer. Bu benzetmeyi yapan din, gerçekte insanın değerinin yüce olduğuna ve maddeyi arzularının zirvesi yapmaması gerektiğine, dünyanın en büyük amaç ve en yüce ülkü olma değerinde olmadığına vurgu yapmaktadır. İşte bu yön ve bu noktanın, dünyayı kendi zatında kötü ve çirkin kabul etmemizle hiçbir ilişkisi yoktur.

Bu nedenle de İslâm âlimlerinin ve büyüklerinin hiçbirisi, aktardığımız ayetleri, yaratılışa ve düzenine kötümserlik olarak algılamamış ve yorumlamamıştır.

Dünyaya İlgi Duymak Kınanmış Mıdır?

Buraya aktardığımız ayetler, bazıları tarafından şöyle tefsir edilmiştir: Bu ayetler, dünyanın özünün kötü olduğunu kastetmiyor; çünkü dünyanın özü yeryüzüdür, gökyüzüdür ve onlardaki cisimlerdir. Bunların hiçbirisi kötü değildir. Bunlar tümüyle Allah'ın hikmet ve kudret nişaneleridir ve kötü olamazlar. Kötü olan şey, onları sevmek ve onlara ilgi duymaktır. Dünyanın özü kötü değildir, dünyayı sevmek ve ilgi duymak kötüdür. Dünyayı yeren ve dünya sevgisini kötüleyen o kadar şiir ve nesir kaleme alınmıştır ki, onları saymak bile mümkün değildir.

Bu, dünya hakkında yapılan çok yaygın bir yorum tarzıdır. "Dünyanın kötülüğü ne anlama gelir?" diye sorduğunuz insanların çoğundan duyacağınız cevap şudur: Kötü olan dünyanın özü değil, dünya sevgisidir. Eğer aksi olsaydı, Allah dünyayı yaratmazdı.

Bu yorum mercek altına alınıp incelendiğinde kusurlu olduğu ve Kur'ân'ın açıklamalarıyla uyuşmadığı görülecektir.

İnsanın dünyaya olan sevgisi yaratılışsal ve doğal mıdır, yoksa sonraları alışkanlık, aşılama veya diğer etkenler sonucunda mı ortaya çıkmıştır? Mesela ebeveynlerin çocuklarını ve çocukların da ebeveynlerini sevmesi, erkek ve kadının kendi karşı cinslerini sevmesi, herkesin mal ve serveti sevmesi, herkesin seilmeyi ve saygı duyulmayı sevmesi... her insanın yaratılışında olan şeyler midir, yoksa kötü eğitim sonrasında mı ortaya çıkmıştır?

Kuşkusuz ki bu sevgiler doğal ve yaratılışsaldır. Peki, yaratılışsal olan bir şey nasıl kötü olabilir ve insanın bunlardan uzak durması nasıl istenebilir? İnsanın dışında bulunan varlıkların hiçbiri kötü ve hikmetsiz değildir. İnsanın hiçbir azası hikmetsiz değildir (ve hatta insandaki veya hayvandaki bir kılcal damar, en küçük bir aza ve de bir kıl bile fazla ve hikmetsiz değildir). İnsanın ruhsal öğelerinin, donanımlarının, içgüdülerinin, fıtrî ve doğal eğilim ve isteklerinin hiçbiri nedensiz ve hikmetsiz değildir. Bunların her biri belli bir hikmet ve amaç üzere yaratılmıştır. Evlat sevgisi, baba ve anne sevgisi, eş sevgisi, mal ve servet sevgisi, öncü olma sevgisi, sevilme ve sayılma sevgisi... büyük bir hikmet üzere insanda yaratılmıştır; bunlar olmaksızın insan hayatının temeli sarsılır.

Ayrıca bilinmesi gerekir ki bu sevgiler, Kur'ân-ı Kerim açısından yüce Allah'ın nişaneleri olarak tanıtılmıştır. Kur'ân-ı Kerim Rûm Sûresi'nde insanın yaratılışını, uykusunu ve diğer birçok şeyi yüce Allah'ın hikmet ve tedbir nişaneleri olarak saymış ve şöyle buyurmuştur:

Ve delillerindendir ki sizin cinsinizden eşler yaratmıştır size, onlarla uzlaşıp geçinesiniz diye ve arınıza da sevgi ve merhamet ihsan etmiştir; şüphe yok ki bunda, düşünen topluluğa deliller var.¹

Eğer eş sevgisi kötü olsaydı bu, yüce Allah'ın hikmet ve tedbirlerinin bir nişanesi olarak sayılmazdı.

Kesinlikle bu sevgi insanların tabiatında yaratılmıştır ve çok açıktır ki bu sevgiler, dünya işlerinin düzene girmesi ve düzenli hareketini sürdürmesi için bir araç ve mukaddimedir. Bu sevgiler olmasaydı insan nesli varlığını sürdüremezdi, insan hayatında ilerleme olmazdı, çalışma ve kazanım gerçekleşmezdi, hiçbir hareket olmazdı ve hatta insan nesli yeryüzünde kalamazdı.

Çözümler

Belirttiğim gibi dünya hakkında iki tür yorum yapılmıştır: Bunların biri, varlıksal ve zat anlamında dünyayı kötü ve şer kabul etmektedir; diğeri ise, dünyanın özünü iyi, ancak sevgisini kötülemektedir.

Tümüyle dünyaya ve varlığa kötümser bakanlar, varlığı ve insan hayatını şer olarak görenler, insanın mutluluğunun ve zavallılıktan kurtulmasının tek yol ve çözümünün intihar olduğunu söylemişlerdir.

Gerçekte bundan daha saçma bir söz olamaz ve bunu söyleyenler, yeryüzünün en zavallı insanlarıdır. William James'in dediği gibi bu insanlar, kapana kısılan fare gibi inlemeli ve sızlamalıdır.

Dünyanın kötü olmadığına ve sadece dünya sevgisinin kötü olduğuna inananlar ise şöyle demişlerdir: İnsan yana yakıla sabretmek zorunda değildir. İnsanın zavallılıktan kur-

tulmasının ve mutlu olmasının yolu bu sevgilere karşı mücadele etmesidir. İnsan, bu sevgilerin kökünü kazıdıktan sonra kötülüklerin pençesinden kurtulacak ve mutlu olacaktır.

Bu yorumun cevabı şudur: İnsanın ruhunda olan doğal ve yaratılışsal donanımlar ve eğilimler, felsefî açıdan -son dönemlerde psikoloji alanında yapılan araştırmaların sonucu da bunu desteklemektedir- ortadan kaldırılamaz ve kökü kurutulamaz. Riyazetler ve nefisle mücadeleler sonucunda elde edilebilecek en büyük başarı, bu eğilim ve isteklerin geri püskürtülmesi ve bilinç altına sürülmesidir. Ancak daha sonra bunlar, başka bir mecradan daha tehlikeli bir şekilde ortaya çıkacak, ruhsal ve sinirsel hastalıklar üreteceklerdir.

Bunu göz ardı etsek bile, bilinmelidir ki bu isteklerin tümüyle ortadan kaldırılması ve kökünün kurutulması insanın zararına olacaktır. Bu, aynen insanın bir azasının (elinin, ayağının, gözünün, burnunun) ortadan kaldırılması ve kesilmesi gibidir.

İnsanın varlığında yaratılmış her güç ve içgüdü, özel bir iş ve hareketin ortaya çıkması içindir. Yaratılıştaki abes yoktur. Hangi amaçla bu gücün merkezi yıkılmalı ve yok edilmelidir?

Kur'ân'ın Mantığı

Esasen varlığı sevmenin kötü olduğu Kur'ân-ı Kerim'den anlaşılmamakta ve bu sevgilerin bastırılması da çözüm olarak belirlenmemiştir. Kur'ân'ın dediği de, sunduğu çözüm de farklıdır.

Kur'ân-ı Kerim'in kötü saydığı dünya sevgisi; dünyanın maddî boyutuna bağlanmak, bağlı olmak, maddî boyutla yetinmek ve ona razı olmak anlamındadır. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

Mal ve oğullar, dünya yaşayışının ziynetidir. Ebedî olarak kalan hayır ve hasenatsa hem mükâfat ba-

kımından Rabbinin katında daha hayırlıdır, hem sonucunu bakımından daha hayırlı.¹

O hâlde Kur'ân, amaç ve istenen yetkinlik bağlamında konuya temas etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim dünya ehlini şöyle tanımlamaktadır:

Şüphe yok ki bize kavuşacaklarını ummayanlar ve dünya yaşayışına razı olup yürekleri onunla yatışanlar ve delillerimizden gaflet edenler.²

Ayet açıkça, dünya yaşayışına razı olmanın ve maddiyatla huzur bulmanın kötü olduğunu buyurmaktadır. Kötü anlamıyla dünya ehlinin tanımını da budur.

Bir başka ayet şöyle buyurmuştur:

Artık yüz çevir, bizi anmadan yüz çevirenden ve ancak dünya yaşayışını isteyenlerden. İşte bilgide ulaşabildikleri şey bu.³

Bu ayet de, dünyadan başka bir amaç ve isteği olmayan ve düşünce düzeyleri de maddiyattan öteye geçmeyen insanlardan söz etmektedir.

Bu husustaki bir başka ayet şöyle buyurmaktadır:

Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşlere, güzel ve cins atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı insanların aşırı sevgisi vardır ve bu sevgi, insanlar için bezetilmiş bir sevgidir. Fakat bunlar, dünya yaşayışına ait birer matahtan ibarettir. Sonucu varılıp gidilecek yerin güzelliğiye ancak Tanrı katındadır.⁴

Bu ayetin de konu ettiği şey sadece doğal istek ve eğilim değildir. Ayet, şehvet göstergelerinin bazı insanlar için be-

1- Kehf, 46

2- Yunus, 7

3- Necm, 29-30

4- Âl-i İmrân, 14

zendiğini, bunların olduğundan daha büyük ve daha güzel olarak o insanlara gösterildiğini, insanların onlara kandiğini, istenen yetkinlik ve kemal şekline girdiğini buyurmaktadır.

Yine aynı konudaki bir başka ayet şöyle buyurmuştur:

Ahireti bıraktınız da dünya yaşayışına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının faydası, ahirete nispetle pek azdır.¹

Bu ayetler, dünyevi sevgilere gönül bağlamayı, onlara razı ve kani olmayı kınamaktadır.

Mal sevgisi, evlat sevgisi... başka bir şeydir, dünya yaşayışında onlara razı ve kani olmak ise daha başka bir şeydir. Amaç insanı maddî sevgilerle sınırlı olmaktan kurtarmak ve onların dışına taşımak ise, bunun yolu doğal maddî sevgileri bastırmak ve yıkmak değildir. Bu amaca ulaşmanın yolu, insanda var olan bir dizi diğer sevgileri serbest bırakmak ve çalıştırmaktır. Ancak bu sevgiler, maddî sevgilerden sonra ve harekete geçirildiği surette ortaya çıkar.

O hâlde dinî öğretiler, insanın fıtratında mevcut olan çok yüce şuuruları uyandırmak içindir. Bu şuurlar çok yüce olduğundan ve insanın yüce konumundan kaynaklandığından dolayı daha geç uyanırlar ve uyanmaları ise tahrik ve ihya edilmeye bağlıdır. İşte bunlar, maneviyatla ilgili şuurlardır.

Her sevgi, insanın ruhundan akan bir pınardır. Dinin amacı, hissedilir maddî pınarları kapatmak değil, maneviyattan ibaret olan diğer pınarları da açmak ve akıtmaktır. Başka bir deyimle dinin amacı, yüce Allah'ın hikmet eliyle yaratılışın özüne işlenen güçlerin sadece maddiyatla ilgili bölümünü açık bırakmakla yetinmemek, serbest kalmaya muhtaç olan diğer bir dizi manevî güçleri de serbest bırakmaktır. Şimdi bunu, basit bir örnekle açıklayacağım:

Çocuğu olan bir insan düşünün. Bu insan, çocuğunu okula gönderir. Çocuğun sadece oynamaya ve yemeğe düşkünlük gösterdiğini gören baba, bu durum karşısında üzülür ve onu azarlar. Çocuğu okula, kitaba, okumaya, yazmaya özendirmek ve bu sevgiyi ortaya çıkarmak için ona, "Sen oyun ve mide düşkünüsün." diyerek çıkışır. Bu sevgiler, tabiatıyla oyun ve yemek sevgisinden daha geç ortaya çıkar ve ayrıca bunların ortaya çıkması, tahrik ve teşvike bağlıdır. İlim içgüdüğü her insanda vardır, ancak tahrik edilerek ortaya çıkarılmalıdır.

Babanın bu azarlaması, çocuğun oyun oynamaması, yemek yememesi ve dinlenmemesi için değildir. Hatta çocuğunun oyun oynamadığını ve yemek yemediğini görecektir. Bundan üzülecek ve bunun bir tür hastalık belirtisi olduğunu düşünerek doktora başvuracaktır. Çünkü sağlıklı çocuk, okulu ve kitabı sevmekle birlikte dinç ve neşeli olmalıdır; oyun zamanı oynamalı ve yemek zamanı geldiğinde yemelidir. O hâlde çocuğunu oyun ve yemek düşkünü olmakla azarlayan baba, gerçekte onun sadece oyun ve yemek düşkünü olmasından rahatsız olur.

İslâmî Dünya Görüşünde Bu Mantiğin Kökeni

Kur'ân-ı Kerim'in dünya hakkındaki ve sevgilerin sadece dünya ve maddiyatla sınırlı olmaması gerektiği hakkındaki bu mantığı, Kur'ân'ın dünya ve insan hakkındaki görüşüne dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim âlem bağlamında, varlığı sadece madde ve dünya ile sınırlı görmemektedir; dünyanın bulunduğu konumdaki azametini kabullenmekle birlikte daha büyük ve daha geniş bir varlığa inanmaktadır. Dünya onun karşısında bir şey konumunda bile değildir.

Kur'ân-ı Kerim, insan bağlamında ise hayatın bu dünya ile sınırlı olmadığını ve ahiret hayatının da var olduğunu bu-

yurmaktadır. O hâlde Kur'ân açısından insan, bu dünya ağacının meyvelerinden olmakla birlikte, onun varlık ve hayatının uzantısı dünya ötesine de yayılmıştır. Böyle bir önem ve yüceliğe sahip olan insanın nihaî amacı dünya ve maddiyat olmamalı ve kendini dünyaya satmamalıdır.

İmam Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

Dünyayı nefsin için bir bedel görmek ne de kötü ticarettir.¹

Kur'anî dünya görüşü ve felsefenin fasıllarından biri olan tevhit faslı, dünyaya ve madde âlemine kötümser olmamıza izin vermemektedir. Bu fasıllardan bir diğeri olan mead ve insan faslı da, insanın son amacının ve nihaî arzusunun dünya ve maddiyat ötesi olmasını gerektirir.

Ahlâk ve Dünyaya Tapmak

İslâm'ın eğitim ve ahlâk faslı da maddiyata fazla önem verilmemesini gerektirir. Diğer eğitsel ekoller de İslâm'ın bu alandaki öğretisini kabul ederek şu noktaya dikkat çekmiştir: İnsan, sosyal eğitimi ve sosyal yaşama hazırlanması için manevî amaç taşımalı ve maddiyat hususunda aç gözlü olmamalıdır. Hırs ve tamah ateşi, büyüklüğü ölçüsünde toplumu yakıp kavuracaktır.

Bireyin mutluluğu bağlamında da aşırılığa gidilmemelidir. Bazı filozofların bu hususta "Mutluluk her şeyi terk etmektedir." demesi, aşırılığın özüdür. Ancak şu gerçek de bilinmelidir ki gönül zenginliği ve tok gözlülük, mutluluğun ilk basamak ve koşullarından biridir.

Burada bir açıklama daha yapmalıyım:

İnsanın sevgilerinin dünya ve maddiyatla sınırlı olması gerektiği yönündeki sözlerim yanlış anlaşılmasın. "İn-

1- Nehcül-Belâğa, 32. Hutbe

san hem Allah'ı ve hem de dünyayı sevmelidir veya insanın nihaî amacı hem madde ve hem de mana olmalıdır." demek istemiyorum. Kuşkusuz ki bu, bir tür şıktır. Benim anlatmak istediğim kesinlikle bu değildir. Ben açık olarak şunu söylüyorum: İnsan doğal olarak bazı şeylere ilgi ve sevgi duyar ve bunlar, bazı hikmetlerden dolayı insanda yaratılmıştır. Bütün peygamberler ve veliler de bu duygu ve sevgilere sahip idiler ve bunlara sahip olduklarından dolayı da Allah'a şükretmişlerdir. Bunlar, kesilip atılacak türden şeyler değildir; hatta bunların yok edilmesi mümkün bile olsa, onları yok etmek iyi değildir.

İnsanın bu eğilim ve duygular ötesinde bir kapasitesi vardır ve o da istenen yetkinlik ve ideale sahip olma kapasitesidir. Dünya ve maddiyat, insanın ideali ve istenen yetkinliği şekline bürünmemelidir. İşte bu sevgi türü kınanmış ve kötülenmiştir. Eğilim ve duygular, insandaki bir tür yeteneklerdir ve yaşam araçları konumundadır. İstenen kemal ve yetkinlik yeteneği ise özel bir yetenek olup insanın insanlığının derinliğinden ve cevherinden kaynaklanır. Bu, insanın özelliklerindendir. Peygamberler, bu eğilim ve duyguları yok etmek ve kökünü kurutmak için değil, dünyayı ve maddiyatı istenen kemal şeklinden çıkarıp istenen kemalin Allah ve ahiret olduğunu sunmak için gelmişlerdir. Gerçekte peygamberler, dünya ve maddiyatın doğal konumundan, yani istenen ve sevilen şey olmaktan -ki onun doğal konumudur ve insan ile eşya arasındaki bir tür doğal bağdır- çıkarıp insan varlığının mukaddes ve merkezî noktası olan, insanın insanî kapasitesi olan, sonsuzluğa eğilim ocağı olan kalbe yerleşmesini engellemek için gelmişlerdir. Çünkü dünya ve maddiyat sevgisinin kalbe yerleşmesi durumunda insan, sonsuz yetkinliğe doğru kanat açamayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in, "**Allah, bir kişiye iki yürek vermedi.**"¹ buyruğu, "insanlar ya Allah'ı sevmelidir veya kadın, evlat, servet... gibi Allah dışında olan şeyleri" konusuna dönük ve nazır değildir. Bu ayet, insanların tek bir yüce hedefinin ve nihaî arzusunun olması gerektiğini buyurmaktadır. Allah ile dünya maddiyatının birlikte ve bir arada nihaî arzu ve en yüce amaç olması mümkün değildir. Ancak en yüce ülkünün ve arzuların zirvesinin Allah olması durumunda, başka şeyleri de sevebilmek elbette ki mümkün ve sakıncasızdır.

İSLÂM'IN İLİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ¹

Geçen konuşmada İslâm'ın dünya, hayat ve tabiat nimetleri hakkındaki görüşünü incelemiştik. Bugünkü konuşmanın konusu ise "İslâm ve ilim"dir. Yani bugün, İslâm'ın ilim hakkındaki görüşünü açıklayacağım. Din ve ilmin birbiriyle uyumlu olup olmadığı, dinin ilme bakışı, ilmin dine bakışı gibi konuların çok uzun bir geçmişi vardır. Bu alanda dünyada ve İslâm âleminde çok değerli kitaplar yazılmıştır.

İki kesim, din ve ilmin birbirine karşı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunlardan biri dindarlık kisvesine bürünen kesimdir. Bunlar, halkın sırtından geçinen ve onların bilgisizliğinden yararlanan cahillerdir. Bunlar halkı cahil olarak tutmak, aynı zamanda din adıyla kendi kusurlarını örtmek, din silahıyla bilginleri ezip rekabet alanının dışına atmak için halkı "İlim dine karşıdır ve dinle çelişir." diyerek korkutmuşlardır.

Diğeri ise tahsilli ve bilgili, ancak insanî ve ahlâkî sorumluluklara sırt çeviren kesimdir. Bu kesim de, kendi kayıtsızlıklarını ve sorumsuzluklarını örtmek için ilim esasına dayanmış ve onun dine yakınlaşmaya engel olduğu bahanesine sığınmışlardır.

İlim ve dindarlık nimetinden yararlanan üçüncü bir kesim de her zaman var olmuş ve ilim ile din arasında hiçbir çelişki ve tezat hissetmemişlerdir. Bu kesim, sözünü etti-

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî yılında ve 29 Seferde (1341 h. şemsî) yapılmıştır.

ğim iki kesimden kaynaklanan karanlıkları aydınlatmaya çalışmışlardır.

İslâm ve ilim hakkındaki konu iki boyutta ele alınabilir: Sosyal boyut ve dinî boyut. Sosyal boyuttan, pratik olarak İslâm ile ilmin birbiriyle uyumlu olup olmadığı şeklinde konuya yaklaşılmalıdır. İnsanlar gerçek anlamıyla Müslüman olmakla (İslâmî ilkelere iman edip dinin buyruklarını uygulamakla) birlikte bilgili de olabilirler mi, yoksa amelen bu ikisinden birini mi seçmelidirler? Bu şekilde konuya girilecek olsa artık konunun görüntüsü, "İslâm'ın ilim ve ilmin İslâm hakkındaki görüşü nedir ve İslâm nasıl bir dindir?" şeklinde olmayacaktır. Bu durumda konu toplum üzerinde yoğunlaşacaktır. Yani acaba toplum, bunların her ikisine birden sahip olabilir mi, yoksa bunların birini gözden çıkarmalı mıdır?

Konunun diğer boyutu ise, İslâm'ın ilim hakkındaki ve ilmin İslâm hakkındaki görüşünün ne olduğudur. Bu da iki kısımdır:

Bunlardan biri şudur: İslâm'ın ilim hakkındaki buyruk ve tavsiyesi nedir? Mümkün olduğu kadar ilimden kaçınılması gerektiğini mi buyurmuştur? İslâm açısından ilim tehlikeli bir şey midir? İslâm, kendi varlığı için ilmi rakip olarak mı görmüştür? Yoksa İslâm olanca samimiyet, cesaret ve öz güvenle insanları ilme yönlendirmiş ve teşvik mi etmiştir?

Konunun ikinci kısmı ise şudur: İlimin İslâm hakkındaki görüşü nedir? İslâm'ın doğuşundan ve Kur'ân'ın inişinden on dört asır geçmiştir. Bu zaman içerisinde sürekli olarak ilim gelişmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Özellikle ilmin son üç-dört asır içindeki ilerleyişi büyük bir ivme ve hız kazanmıştır. Sağladığı gelişimler ve kazandığı ilerlemelerle birlikte ilmin İslâm öğretileri, inançları, ahlâkî ve sosyal buyrukları... hakkındaki görüşü nedir? İlim, bunları resmiyete tanıyor mu, tanımıyor mu? Bunların itibarını artırmış mıdır, yoksa eksiltmiş midir?

Her ne kadar bu üç alanın her biri araştırmaya değer nitelik ve özelliğe sahip ise de, bizim konuşmamızın konusu sadece bunlardan biridir. Bugün İslâm'ın ilme bakışı konusu hakkında konuşacağım.

İslâm'ın İlmi Tavsiyesi

İslâm dini, belki de hiçbir konuyu önemsemediği kadar ilmi önemsemiş ve tavsiye etmiştir.

İlim, İslâmî kitapların tedvin edildiği çok eski zamanlardan bu yana namaz, oruç, hac, cihat, iyiliği buyurma, kötülükten alıkoyma gibi İslâmî buyrukların yanında yer almış, "ilim öğrenmenin farz oluşu" adı altında bir bölüm açılmış ve farzlardan biri olarak tanınmıştır.¹

Kur'ân-ı Kerim'in dışında, yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) en açık ve en vurgulu buyrukları ilim hakkında olmuştur. Bütün Müslümanlar arasında kesin olarak bilinen ve kabul edilen Nebvî (s.a.a) buyruklardan biri şudur:

İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.

Bu buyruk hiçbir kesim veya cinse özgü değildir. Müslüman olan herkes ilim öğrenmelidir.

Allah Resulü'nün (s.a.a) bir diğer buyruğu şöyledir:

İlim öğrenin, Çin'de olsa bile.

İlim öğrenmek, Çin'e yolculuk etmeyi gerektirse bile oraya gidilmeli ve ilim öğrenilmelidir. İlmin belli bir yeri yoktur, dünyanın hangi noktasında olursa olsun gidilmeli ve öğrenilmelidir.

Yüce Allah Resulü (s.a.a) yine şöyle buyurmuştur:

İlme dayalı/hikmetli söz müminin yitiğidir; onu ne-rede bulsa kendi malı olarak görür ve alır.

1- Deh Goftar, Şehit Mutahhari, "İlim Farızası" bölümü

İmanlı insan, ilmi almak istediği kimsenin kim olduğuna ve Müslüman mı, kâfir mi olduğuna önem vermemelidir. Bir insan kaybettiği malını kimin elinde görse alır. Mümin insan da ilim bağlamında böyle olmalı ve ona sahip olan herkesten ilim almalıdır.

Müminler Emiri Ali (a.s) bu buyruğu şöyle açıklamıştır:

Hikmet müminin yitiğidir, müşrikin yanında bile bulsanız onu öğrenin; siz buna daha layık ve daha hak sahibisiniz.

İlim bir farizadır ki ne öğrenenle, ne öğretene, ne zamanla ve ne de yerle sınırlı değildir. İslâm dini en yüce ve en güzel şekilde ilmi tavsiye etmiştir.

Hangi İlim?

Bu bağlamda konuşulması gereken şudur: İslâm dini hangi ilmi önemsemiş ve yüceltmıştır?

Belki bazıları şöyle diyecektir: İslâm'ın bunca önem verdiği ve yücelttiği ilim, din ilminin kendisidir. Yani din, insanların din ilmini öğrenmeleri için ilim hakkında bu tekit ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu da demektir ki İslâm'ın ilim dediği şey, din ilmidir ve İslâm gerçekte kendini tavsiye etmiştir; evrenin gerçeklerini bilmekten ve tanımaktan ibaret olan bilgi hakkında bir şey dememiştir. Bu durumda, sorun olduğu gibi yerinde ve eleştiri geçerlidir. Çünkü ilme karşı olan ve insanların bilgisinin artmasına ve düşünce düzeyinin yükselmesine muhalif olan her ekol, sadece kendisinin tanınmasını ve başka bir ekolle ilgilenilmemesini ister.

Buna binaen, İslâm sadece din ilminin öğrenilmesini istemişse başka ilimlere değer vermemiş ve hatta onlara olumsuz yaklaşmış olur.

İslâm'ı ve İslâm mantığını doğru olarak tanıyan kimse, İslâm'ın ilim hakkındaki görüşünün sadece din ilimleriyle sınırlı olmadığını kesinlikle anlayacaktır. Aslında İslâm'ın ilimden kastettiği şeyin sadece din ilimleri olduğu ihtimali, son birkaç asırdaki -kendi bilgilerinin dairesini küçülten ve sınırlandıran- Müslümanların davranış biçiminden ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde *"Hikmet mümin insanın yitiğidir, müşriklerin elinde bile olsa onu öğrenmelidir."* demesinin ne anlamı olur? Müşriklerin din ilmiyle ne alakası var ki? *"İlim Çin'de bile olsa öğrenin."* buyuran hadiste Çin, en uzak nokta olması veya o dönemin ilim ve sanat merkezlerinden biri olması bakımından örnek gösterilmiştir. Ancak şu kadarı kesindir ki Çin, ne o zaman ve ne de sonraki zamanlarda din ilimlerinin merkezi olmamıştır.

Ayrıca, yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) kendisi buyruklarında ilme kayıt, sınır ve yorum getirmiştir. Bu kayıt, sınır ve yorum, falanca veya falanca ilim şeklinde değildir; " faydalı ilim" kaydıyla açıklanmıştır. Faydalı ilim ise, bilinmesinin insana yararlı ve bilinmemesinin ise zararlı olduğu ilimdir. Faydalı ve yararlı olan, fayda ve yararı İslâm tarafından onaylanan, yani faydasının iyi yönde olduğu kabul edilen ilim, İslâm açısından iyidir ve buna teşvik edilmiştir.

Açıktır ki bu doğrultuda yapılması gerekli olan şey, İslâm'ın neyi faydalı ve neyi zararlı kabul ettiğini bilmektir. Bunu şöyle detaylandırabiliriz:

Bilinmesi durumunda, İslâm'ın bireysel veya sosyal amaçlarından her hangi birine yardım eden ve bilinmemesi durumunda ise bu amaçlardan her hangi birinin ayak altında kalmasına neden olan her ilim İslâm'ın tavsiye ettiği ilimdir.

İslâmî amaçlarla hiçbir ilgisi olmayan ilim hakkında İslâm'ın da belirttiği özel bir görüş yoktur.

İslâm, kendi amaç ve öğretileri üzerinde kötü etkisi olan ilme ise karşıdır.

Ehlibeyt İmamları'nın (a.s) Yöntemi

Biz Şîîyiz ve bizim inancımızda masum imamlar (Allah'ın salat ve selâmı onlara olsun), yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) vasileridir. Onların sözleri ve yöntemleri bizim için belgedir. Müslümanlar, hicrî birinci asrın sonlarında ve ikinci asrın başlarında dünya ilimleriyle tanıştı. Bildiğimiz gibi farklı alanlardaki Yunan, Hint ve İran bilimleri tercüme edilmek suretiyle Müslümanlara kazandırıldı. Şunu da biliyoruz ki Masum Ehlibeyt İmamları, halifelerin yanlışlarını her zaman dile getirmiş ve eleştirmişlerdir. Kitaplarımız bu eleştirilerle doludur. İslâm'ın bilim hakkındaki görüşü olumsuz ise, İslâm ilme karşı ise, İslâm açısından ilim dini bozan ve yıkan bir etken ise Masum Ehlibeyt İmamları, çok geniş bir tercüme heyeti kurup astronomi, mantık, felsefe, tıp, zooloji, edebiyat, tarih alanında kitaplar tercüme ettiren halifeleri niye eleştirmediler? Oysaki Ehlibeyt İmamları, halifelerin bazı işlerini çok şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Ortada eleştirilecek bir şey olsaydı bu iş, halk arasında her şeyden daha çok eleştirilmeli ve "Allah'ın kitabı bize yeter" denmeliydi. Sözü edilen bilim dallarına ait kitapların tercüme edilmesinin üzerinden yüz altmış yıl geçmiş olmasına rağmen hiçbir eleştiri görülmemiştir.

Kur'ân'ın Mantığı

Bunların tümü bir yana, Kur'ân'ın ilim hakkındaki mantığı, kayıt ve sınır kabul etmez bir niteliktedir. Kur'ân açısından ilim nurdur ve cahillik karanlık; mutlaka nur karanlıktan üstündür.

Kur'ân-ı Kerim bazı konuları, araştırılması ve düşünülmesi gereken konular olarak bizzat önermiştir. Bunlar, bugün dünyada görmekte olduğumuz fen, matematik, biyoloji, tarih... bilimleriyle sonuçlanacak konulardır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara fayda vermek üzere denizde yürüyüp giden gemide, Allah'ın, gökten yağmur yağdırarak yeryüzünü, ölümden sonra diriltmesinde, sonra da yeryüzüne, yürüyen hayvanları yaymasında, yelleri dilediği gibi estirip değiştirmesinde, gökle yer arasında emrine münkad olan bulutta, şüphe yok ki akli erenler için varlığına, birliğine deliller var.¹

Kur'ân-ı Kerim, çok açık olarak insanları bu konular etrafında araştırma yapmaya çağırmıştır. Bu alanlarda yapılan araştırmaların astronomi, jeoloji, oşinografi, kozmoloji, zooloji... gibi bilimleri ortaya çıkardığını da pekala bilmekteyiz. Casiye Suresi'nin 2. ayeti, Fatır Suresi'nin 27. ayeti ve daha nice ayetler, bu gibi konular üzerinde düşünülmesini ve araştırma yapılmasını önermiştir.

Kur'ân, inşini okumakla, bilmekle ve yazmakla başlatan bir kitaptır. Kur'ân vahyin ilk inşinde bu gerçekleri hatırlatmış ve şöyle buyurmuştur:

Oku Rabbinin adıyla ki bütün mahlûkatı yarattı. İnsanı da bir parça kan pıhtısından var etti. Oku ve Rabbin, pek büyük bir kerem sahibidir. Öyle bir Rab ki kalemle öğretmiştir. İnsana bilmediğini belletmiştir.²

Tevhit ve İlim

İslâm, tevhitle başlayan bir dindir. Tevhit ise akılla ve akletmekle ilgili bir konudur; bu hususta taklit ve sırf itaat caiz değildir. Müslüman kimse mutlaka bu hususta düşünmeli, aklını kullanmalı, delile dayandırmalı ve felsefesini bil-

1- Bakara, 164

2- Alak, 1-5

melidir. İslâm ikicilikle veya üçleme ile başlamış olsaydı bu alanlara girmeyi serbest bırakmaz ve bu hususlarda araştırmayı yasaklamaktan başka çaresi olmazdı. İslâm dini tevhitte başlamış ve onu girilmesi gerekli bir alan olarak tanıtmıştır. Kur'ân açısından bu bölgenin girişi bütün evrendir, giriş kartı ilim ve bilim öğrenmektir, bu alanda hareket ve seyir aracı ise düşünce gücü ve mantıkî istidlaldir.

Bunlar, Kur'ân-ı Kerim'in araştırma yapılması için teklif ettiği konulardandır. Müslümanların bu konular üzerinde daha az araştırma yapmalarının ve Kur'ân'ın tavsiye etmediği konulara daha çok eğilmelerinin özel bir takım nedenleri vardır. Şimdi bu nedenlere değinmeyeceğiz.

Bütün bunlar, İslâm'ın sadece dinî ilimleri kastetmediğini göstermektedir. Ötelerden beri sorula gelen sorulardan biri şudur: İslâm'ın farz ve vacip olarak nitelediği ilim hangi ilimdir? Her grup, yüce Peygamber'in (s.a.a) "ilim öğrenmeyi farz olarak nitelediği" buyruğunu kendi ilim dallarına uyarlamaya çalışmıştır. İslâm kelimacıları, kastedilen ilmin sadece kelim ilmi olduğunu söylemişlerdir. Tefsir bilginleri, kastedilen ilmin tefsir ilmi olduğunu ileri sürmüştür. Hadis âlimleri, sözü edilen ilmin hadis ilmi olduğunu savunmuşlardır. Fıkıh âlimleri, farz olan ilmin fıkıh ilmi olduğunu belirtmiş ve herkesin ya müçtehit veya mukallit olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Ahlâk âlimleri, bahis mevzuu olan ilmin ahlâk ilmi olduğunu savunmuşlardır. Mutasavvıflar, öğrenilmesi farz olan ilmin seyr-u sülûk ve amelî tevhit olduğunu iddia etmişlerdir. Gazali, bu hususta yirmi görüş nakletmiştir. Araştırmacıların bildirdiğine göre farz olarak nitelenen ilim, sadece belli bir ilim değildir. Buyruğun sahibi yüce Peygamber (s.a.a) belli bir ilmi kastetmiş olsaydı, kastettiği ilmi açıkça bildirirdi. Buna belli bir kayıt getirmediğine göre kastedilen ilim, faydalı olan ve işe yarayan her ilimdir.

İlim Araç Mıdır, Yoksa Amaç Mı?

Bir noktaya dikkat etmek sorunu çözecektir ve böylece İslâm'ın kastettiği ilmin hangisi olduğunu anlayabileceğiz. Öncelikle bilinmesi gereken şey, İslâm açısından ilmin amacı, yoksa araç mı olduğunu bilmektir. Kuşkusuz ki ilâhî öğretiler, ilahiyat ve bu ilimle ilgili olan özü tanıma ve mead bilimi gibi bazı ilimler amaçtır; bunların dışındaki ilimler ise sadece araçtır. Yani her ilim, bir yükümlülük ve sorumluluğu yerine getirmenin aracı olması bakımından gerekli ve faydalıdır. Ahlâk, fıkıh, hadis gibi dinî ilimler -ilahiyat hariç- bu tür ilimlerdenidir. Yani bu tür ilimler amaç değil, sadece araçtır. Medreselerde okutulan edebiyat ve mantık gibi ilimlerin konum ve durumu açıkça ortadadır.

Bu gerçekten dolayı fıkıh bilginleri şöyle demişlerdir: İlimin farz oluşu, bir hazırlık kazandırmasından dolayıdır. Yani ilim, İslâm'ın buyruklarından birini gerçekleştirebilmek için insana hazırlık kazandırdığından dolayı farzdır. Böylece genel olarak fıkıh kitaplarında bahsedilen namaz, oruç, humus, zekât, hac, taharet... gibi konuların hükümlerini öğrenmek bile sadece bir görev ve sorumluluğu yerine getirmek içindir. Mesela hac amelini yerine getirmesi farz olan bir kimse, hac ibadetini doğru olarak yerine getirebilmesi için hac hükümlerini öğrenmeli ve ön hazırlık yapmalıdır.

Bunu öğrendikten sonra bilmemiz gereken bir başka nokta da şudur: İslâm nasıl bir dindir, amaçları nedir ve nasıl bir toplum oluşturmak istiyor? İslâmî öğretilerin kapsamı ne kadar geniştir? İslâm dini, sadece ibadetle ve ahlâkla ilgili birkaç hükümle mi yetinmiştir? Yoksa bu dinin buyrukları insan hayatının sosyal, ekonomik, siyasal... alanına yayılmış mıdır ve bu alanların tümünde temin edilmesi gereken bazı hedefleri mi takip etmektedir? İslâm dini, Müslüman toplumun bağımsız olmasını mı istemektedir, yoksa mahkûm ol-

masına önem vermemekte midir? Açıktır ki İslâm bağımsız, özgür, üstün, onurlu ve muhtaç olmayan bir toplum yaratmak istemektedir.

Burada bilmemiz ve dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta da şudur: Bugün dünya ilim ekseninde dönmektedir. Bütün istek ve ihtiyaçların anahtarı ilim ve tekniktir. Bilgi olmadan bağımsız, özgür, üstün, güçlü ve ihtiyaçsız bir toplum oluşturulamaz. İster istemez vardığımız sonuç şudur: İslâmî amaç ve ülküleri gerçekleştirebilmek için her zaman ve özellikle de bugün Müslümanların ilim öğrenmeleri ve bu hususta ihmal etmemeleri farz ve vaciptir.

Bu ölçü ile yaklaştığımızda faydalı ilimlerin tümünü dinî ilimler sayabiliriz. Aynı zamanda hangi ilimlerin farz-ı kifâye ve hangilerinin farz-ı ayn olduğunu ve de bir ilmin bazen en önemli farz ve bazen de böyle olmayabileceğini anlayabileceğiz. Bu, artık her dönemin müçtehidinin uyanıklığına ve zaman tanırılığına bağlıdır.

DİNÎ SORULAR¹

Bazı dinî sorular vardır ki onları sormak da ve onlara cevap vermek de farzdır. Din adı altında sorulan bazı sorular da vardır ki onları sormak da ve onları yanıtlamak için zaman telef etmek de haramdır. Böyle bir durumda dinî görev olarak yapılması gereken susmak ve o tür konulara dikkat etmemektir. Kur'ân-ı Kerim bazı ayetlerinde, insanın bilmediği soruları bilenlerden sorması gerektiğine açık olarak vurgu yapmış ve şöyle buyurmuştur:

Sorun bilmiyorsanız bilenlere.²

Bazı ayetler de hatta dinî unvan taşıyan bazı soruların bile sorulmasını yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:

Ey inananlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur'ân indirilirken bunlara ait bir şey sorarsanız hükmü açıklanır size, halbuki Allah geçmişti ondan, ona ait hükmü bildirmemişti ve Allah, suçları örter, rahimdir. Sizden önce de bir kavim onları sordu da sonra kâfir oluverdi.³

İlerde her iki ayet hakkında açıklama yapacağız.

1- Bu konuşma, 1382 h. kamerî (1341 h. şemsî) yılında ve Mübarek Ramazan ayının birinci günü yapılmıştır.

2- Nahl, 43

3- Mâide, 101-102

Sorma İç güdüsü

Soru sorma, insanın iptidaî içgüdülerinden biri olup düşünce alanında gelişme ve olgunlaşmanın bir örneğidir. Belli bir konu hakkında insanın şüpheyeye düşmesi durumunda kafasında soru oluşur. Genel anlamıyla şüpheyeye, gelişme ve olgunlaşmanın bir türüdür. Hayvan şüpheyeye etmez; bu, hayvanın şüpheden daha üstün bir aşama olan yakine ulaştığından dolayı değil, daha alt bir aşamada bulunmasından dolayıdır. Bir çocuk, üç yaşı sularında etrafında gördüğü ve dikkatini çeken şeyler hakkında baba ve annesine veya bakıcısına sürekli "Bu nedir, o nedir veya bu niye böyledir?..." türünden sorular sormaya başlar. Psikologlar, üç yaş dönemine soru dönemi adını vermişlerdir.

Eğitsel konulardan biri, baba ve annenin veya çocuk eğitimcilerinin, çocuklardan gelen soruları nasıl karşılamalarıdır. Kesinlikle sorma içgüdüsüne engel olmamak ve çocuklara yalan söylememek gerekir. Çocukların soruları, onların anlayacağı şekilde cevaplanmalı ve böylece onlara yol gösterilmelidir. Yaşlıların soruları karşısında da aynen böyle yapılmalı ve sert bir tavırla susturulmamalıdır. Aradaki tek fark, yaşlı birinin bazı soruları sormaması için ikna edilebileceğidir, ancak bu noktada çocuk ikna edilemez.

Soru, cahillikle ilmin ve bilmemekle bilmenin karışımı sonucunda ortaya çıkar. Yani insan bilmediği bir şeyle karşılaşır, bir yandan onu bilmezken öte yandan da onu bilmediğinin farkındadır ve bir meçhulü olduğunun bilincindedir. Yani insan, bilmediğini anlamış olduğundan dolayı soru sorar. İnsan için bu meçhul ve bilinmeyen bu şey, insan tarafından bilinen bir şey olsaydı onu sormayacaktı. Ama eğer insan gerçekten bir meçhul ile karşılaşır ve onu bilmediğinin farkında olmaz ise kesinlikle araştırma ve öğrenme peşinde olmayacaktır. İşte bu nedenle bilim adamları, insanı diğer canlılardan ayıran en

büyük özelliğin bu olduğunu söylemişlerdir. Yani insan, bilmediği bir şeyi bilmediğini anlayabilir ve böylece de meçhulü olan o şeyi maluma dönüştürmek için araştırmaya koyulur. Diğer canlılar böyle değildir. Onlar, bilmediklerini bilmezler ve haliyle de araştırmaya girişmez, girişemezler.

Soru Bilginin Anahtarıdır

Hadis kitaplarında rivayet edilmiştir ki İmam Muhammed Bâkır (a.s), "*Bilin ki, ilmin anahtarı sorudur.*" buyurduktan sonra şu beyti okudu:

Şifau'lama tulu's-suali ve innema

Temamu'l-ama tulu's-sukuti ale'l-cehl

Gönül körlüğünün şifası uzunca sormaktır; şüphesiz

Gönül körlüğü tümüyle, bilmediğini hiç sormamaktır.

Bir araştırmacının görevi incelemek ve tahkik etmektir, öğrencinin görevi ise sorularını araştırma yapmış birine sormaktır. Bir öğrenci, karşılaştığı sorular karşısında hocasından ve öğretmeninden yardım almalıdır, bunun başka yolu yoktur. Hasta olan kimse de doktora görünmeli ve ondan yardım almalıdır.

Ne Hakkında Sormak?

Burada şu noktayı gündeme taşımak gerekir: Bilinmeye-ni aydınlatma bakımından iyi olan ve de insanın olgunlaşmasına ve yetkinlik bulmasına neden olan soru sorma, aslında araştırmanın veya amel etmenin başlangıç ve aracıdır. Bilim, tarih veya din... alanında bir konuyu araştırmak isteyen kimseler, bazı sorularla karşılaştıklarından dolayı bunları yeterli bilgisi olan kimselere mutlaka soracaklardır. Yüksek tahsil yapan bir öğrencinin soruları bu türdendir. Bazen de soru sormanın amacı, amel yolunu öğrenmektir. Bir hastanın doktora

sorduğu sorular, ruhsal hastalığı olan kimselerin psikologlara ve ahlâk hocalarına sordukları sorular bu alana dâhildir.

İnsan, bilimsel araştırma yapmak veya amelî bir yöntemi öğrenmek amacı taşııyorsa sırf bilmediğı için soru sormalıdır. Sırf bilmemek, soru sormak için yeterli ve meşru bir neden değildir. İnsan bu sorularla hem kendisinin ve hem de başkasının zamanını telef etmemelidir. Çünkü insanın meçhullerinin ve bilmediklerinin sonu, sınırı yoktur. Bilim adamlarından biri şöyle demiştir: İnsan iyi ile kötüyü birbirinden ayırma gücüne sahip olduğu, olgunlaştığı günden itibaren etrafında bazı soru işaretleri belirir ve gün geçtikçe de bunlar çoğalır. Bunlardan birini çözdüğü durumda on tanesi birden karşısına çıkar. İlmin kokusunu almış kimselerin ve gerçek âlimlerin kendilerini herkesten daha cahil ve daha bilgisiz görmelerinin nedeni, keşfettikleri meçhuller karşısında daha çok meçhullerle karşılaşmalarıdır. Bir âlimin ilminin doruk noktası, kendi bilgisizlik ve cahilliğini itiraf etmesidir.

Ta bedanca resin daniş-i men

Ki bedanem hemi ki nadanem

Bilgim o yere vardı ki ben

Bilgisiz olduğumu anladım.

Her şey hakkında soru soran kimse bir yere varamaz. İnsan bilmek veya amel etmek bakımından gerekli ve faydalı olan şeyler hakkında soru sormalıdır.

Sorulardaki İfrat ve Tefrit

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki insanların sordukları sorular bazen ifrat ve bazen de tefrit düzeyindedir. Bazı insanların işi, özellikle dinî hükümler ve konular hakkında soru sormaktır. Bu tür insanlar, her şeyin nitelik ve niceliklerinden haberdar olmak düşüncesindedirler. Oysaki insan, kendi algıladığı ve gözlemlediği doğa hakkında bile

bu düşüncesini gerçekleştiremezken, tabiat ötesi bir ufuktan kaynaklanan din hakkında bunu gerçekleştirmeye girişir. Bazı insanlar da tefrit hâindedir; tembel, uyuşuk, araştırma ruhundan yoksun. Bunlar, en gerekli konular hakkında bile soru sormaktan çekinir ve kaçınırlar. Bazı insanlar, kendilerini büyük gördüklerinden ve soru sormayı bir tür bilgisizlik göstergesi ve haliyle aşağılık olarak algıladıklarından dolayı bir ömür bilgisizlik karanlığında yaşarlar. Oysaki insan, kendisi için faydalı ve bilmesi gerekli olan bir şey veya şeyleri bilen insandan sormalıdır; artık onun kendisinden yaş itibariyle küçük veya büyük, konum itibariyle değersiz veya değerli olması bir şeyi değiştirmemelidir.

Bilgisi olmadığı hâlde öğrenmekten çekinen insan, dinî öğretilerde sert bir dille kınanmıştır. Bu husustaki bir hadis şöyle buyurmaktadır:

...Âlim ilmini kullanmalı ve cahil ise, (bir tür alçak gönüllülük olan) öğrenmekten çekinmemeli (ve hatta öğrenme hâlinde olduğundan dolayı bundan onur duymalıdır).

İnsan ifrat ve tefritten kaçınmalı ve orta yolu bulmalıdır. İnsan öncelikle neleri bilmesi gerektiğini ve neleri bilmesinin gerekli olmadığını veya bunun mümkün olmadığını teşhis etmelidir. Bilmek veya amel etmek bağlamında en öncelikli olanlarını bilen bir kimseye sormalı ve aynı zamanda soru sormayı meslek veya unvan haline getirmekten de sakınmalıdır.

Konuşmaya başlarken İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şu hadisi aktarmıştım:

Bilin ki, ilmin anahtarı sorudur.

İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyururdu:

Size bir hadis söylediğimde, bana sorun ve ben Kur'an'dan delilini aktarayım (benim söylediklerim Kur'an'a dayanır).

İmam (a.s) bir gün, çok soru sormayı ve yersiz sorular sormayı kınadığı bir hadisinde şöyle buyurdu:

Allah Resulü (s.a.a) üç şeyi yasaklamıştır; beyhude söz söylemeyi, malı zayi ve israf etmeyi, çok soru sormayı.

Adamın biri, "Bu üç şey Kur'ân'ın neresindedir?" diye sordu.

İmam Muhammed Bâkır (a.s), Kur'ân'dan üç ayet okudu ve bunların her biri, o üç yasağın birini açıklamıştır. O üç ayet şunlardır:

Onların toplanıp gizlice konuşmalarının çoğunda hayır yoktur; ancak kim sadakayı, iyiliği ve insanların arasını bulmayı emrederse onun sözünde hayır var.¹

Bu ayette beyhude söz ve konuşmalar yasaklanmıştır.

Allah'ın, size geçinmek için verdiği mallarınızı akılsızlara vermeyin.²

Ayet, akılsızların kendi mallarının bile kendi ellerine verilmesini, zayi ve israf edeceklerinden dolayı yasaklamıştır. Ayetin konusu akılsızların ve sefihlerin mallarıdır, ancak onların malı "mallarınız" ifadesi ile açıklanmıştır. Bu da şu noktaya dikkat çekmektedir: Herkesin malı, onun şahsî malı olmakla birlikte, toplumla da bir tür ilintisi vardır ve toplumun da o mal üzerinde bir hakkı vardır. Toplumun bu hakkından dolayıdır ki malın asıl sahibi onu zayi ve israf etme hakkına sahip değildir. Dolayısıyla bu ayette malın zayi edilmesi yasaklanmıştır.

Şu ayette de bazı sorular yasaklanmıştır.

1- Nisâ, 114

2- Nisâ, 5

Ey inananlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.¹

İslâm mantığı çok soru sormayı ve hep soru sormakla meşgul olmayı yasaklamıştır. Böylece bir yandan bilinmesi faydalı ve gerekli olan şeyleri sormaktan çekinilmemesi ve tembellik edilmemesini buyurmuştur. Bir diğer yandan da fazla soru sormayı yasaklamıştır.

Din bir dizi temel ve inanç ilkelerini içerir. Herkes doğrudan bunları araştırmalı ve öğrenmelidir. Gerçek anlamıyla araştıran ve öğrenmek isteyen insana yüce Allah yardım eder ve yolu gösterir. Bu, yüce Allah'ın vaadidir:

Bizim için savaşanları yollarımıza sevk ederiz biz.²

Aynı şekilde din bir takım etik ve sosyal öğretileri ve de hükümleri içerir. Kesinlikle her insan bunları öğrenmeli ve şüphelerini gidermek için de sorularını bilen insana sormalıdır.

1- Mâide, 101

2- Ankebût, 69

AKIL VE GÖNÜL¹

İnsan; İki Merkezli Varlık

İnsanın ruhunda iki merkez mevcuttur. Bunların her biri bir tür ruhsal faaliyet ve tecelliler kaynağıdır. Bu iki merkezden biri akıl ve diğeri gönüldür. Algı, düşünme, ileriye görme, hesap yapma, mantık, istidlal, ilim ve felsefe akıl merkezinin tecellilerindendir. İsteme, aşık olma, arzulama ve harekete geçirme gibi bazı ruhsal tecelliler de gönül merkezinden kaynaklanır.

Gönül merkezinden sıcaklık ve hareket yükselir, akıl merkezinden ise hidayet ve aydınlık. Solgun, isteksiz, ümitsiz ve arzusuz bir gönlü olan insan soğuk, hareketsiz ve donuk bir varlıktır; ondan hiç bir hareket beklenmez, ölüme hayattan daha yakındır o. Akıl, düşünme ve tedbir gücünden yoksun olan kimse de karanlık bir gecede ışıksız ve kılavuzsuz hareket eden bir makineye benzer.

Bazen bu iki merkez arasında uyum gerçekleşir; gönlün beğendiği bir şeyin iyi olduğunu akıl da onaylar. Bu tür durumlarda insan herhangi bir sorun ve mahzurla karşılaşmaz. Çoğu zaman da iki merkez arasında uyum gerçekleşmez. Mesela gönlün beğendiği ve bağlandığı bir şeyi, ileriye gören

1- Bu konuşma, 1376 h. kamerî (24 İsfend, 1335 h. şemsî) yılında ve Şaban ayının 12. günü yapılmıştır.

ve hesabını yapan akıl onaylamaz veya aklın iyi bulduğu ve kabul ettiği bir şeyi gönül beğenmez veya sakıncalı bulur. İşte burada gönül ile akıl arasında kavga ve çekişme başlar. Bireylerin farklılığı da işte burada ortaya çıkar; bazıları aklın yolunu tutar ve bazıları da gönlün emrine boyun eğer.

Akl ve gönül arasındaki kavga ve çekişmenin bir örneği şöyledir: Herkes içgüdüsel olarak çocuğunu sever, ilgi duyar ve bu sevgisinden dolayı da çocuğunun rahat ve huzurlu olması için kendini zahmete düşürür. Nitekim çocuğun eğitimi söz konusu olur. Aklın hesabı uyarınca eğitim, ne kadar da kolay tutulursa tutulsun ve mülayim yapılırsa yapılsın yine de ister istemez başlangıçta çocuk için bazı zorlukları olacaktır. Bazen baba ve anne, çocuğun ayrılığına katlanmak zorunda kalacaktır. Gönül açısından evlat hasretine katlanmak ağır ve zordur. İnsan gönlünün sözüne bakacak olsa, çocuğunun -geleceğinin ve mutluluğunun yegâne aracı olan- eğitiminden vazgeçmesi gerekecektir; aklın yolunu seçecek ve buyruğuna uyacak olsa gönül rızasına aykırı davranmak zorunda kalacaktır.

Bundan daha önemlisi ise insanın kendi nefsinin tezkiye etmesi ve arındırmasıdır. Nefsi arındırmak ve güzel ahlâk edinmek her şeyden daha zor ve daha ağırdır. Çünkü bu bağlamda çoğunlukla akıl ve gönül iki karşıt kutupta yer alır. Kötülük buyuran nefisle mücadele akıl ve imandan çok daha güçlü bir şeyi gerektirir.

Yüce Allah Resulü (s.a.a) bir gün bir grup gencin yanından geçti; onların güçlerini denemek için büyük bir taşı kaldırmakla meşgul olduklarını görünce şöyle buyurdu: "Sizin aranızda hakem olmamı ve kimin güçlü olduğunu söylememi ister misiniz?" Gençler: "Evet, ey Allah Resulü (s.a.a)!" dediler. Onlar zannettiler ki Allah Resulü (s.a.a), kimin bileğinin daha güçlü ve kimin daha kuvvetli olduğunu belirleyecektir. Ancak Allah Resulü (s.a.a), onların beklentisinin aksine şöyle

buyurdu: "Aranızda en güçlü olan, öfkelendiğinde ve sevinçli olduğunda aklın idaresini kötülük buyuran nefse kaptırmayıdır. Sizin en güçlü olanınız, bileği güçlü olan değil, daha güçlü iradesi ve ruhiyesi olan kimsedir.

Nefsi arındırma ve güzel ahlâk edinme bağlamında akıl ve gönül arasında amansız bir çatışma vardır. Nefsi arındırma ve eğitime bu iki merkez arasında uyum sağlamak içindir ve gönlün isteklerini kontrol altında tutmayı gerektirir. Esas itibari ile düzen ve disiplin akıl merkezinden kaynaklanır, dağınıklık ve başına buyrukluğa ise gönül merkezinden.

Küçük Cihad ve Büyük Cihad

Yüce Allah Resulü (s.a.a) meşhur bir hadisinde dakik bir beyan ile akıl ve gönül arasındaki kavgaya dikkat çekmiştir. Yüce Allah Resulü (s.a.a), cihattan dönen ashap ve dostlarına hitap edip şöyle buyurdu:

Ne mutlu onlara ki küçük cihadı yerine getirdiler ve büyük cihad henüz onların üzerindedir.¹

Ashap sordu: "Ey Allah Resulü (s.a.a), büyük cihad hangisidir?" Allah Resulü (s.a.a) buyurdu ki: Nefsle ve gönlün azgınlıklarıyla.

*Ey şehan koştım ma hasm-ı birun
Mand hasm-i zı-an beter der enderun
Koşten in, kar-ı agl u huş nist
Şir-i batın sehreyi herguş nist
Gad rece'na min cihadi'l-asğar'im
Ba boti ender cihad-ı ekber'im
Sehl dan şir-i ki safha bişkend
Şir an başed ki hud ra bişkend.
Ey şahlar, dış düşmanı öldürdük
Ondan beter iç düşmanı kalmıştır*

1- el-Kâfi, c.5, s.12

Bunu öldürmek, akıl ve zekâ işi değil
 Batın aslanı tavşanın maskarası değil
 Küçük cihattan dönenleriz biz
 Batındaki putla büyük cihattayız
 Safları parçalayan aslan ne ki
 Kendini parçalayandır gerçek aslan.

Bu çekişme ve kavgalarda bazen akıl, gönlü ve arzuları-
 nı etkisi altında tutarak emrine tâbi tutar ve bazen de gönül
 galip olur. Akıl gönlü kontrolü altında tutmasının ve emri-
 ne muti ettirmesinin anlamı açıktır ve açıklama gerektirmez.
 Gönülün akla galebe etmesi ve hâkimiyet kurması tefsir gerek-
 tiren bir durumdur.

Akılın Yargısında Gönülün Etkisi

Akıl, özgür olması durumunda gerçekten uyumlu olarak
 hükmedecektir; iyiyi iyi, kötüyü kötü görecek. Gönül arzu-
 larının etkisinde kaldığı durumda ise gerçekten uyumlu olarak
 değil, gönülün istediği ve beğendiği şekilde yargıda bulunacak-
 tır. Akıl kendi zatında adaletle hükmeden bir yargıçtır. Ancak
 bunun gerçekleşmesi için bağımsızlığı korunmalı ve yürütme
 erki (eğilim, arzu, karar ve iradeler) tarafından kukla haline
 getirilmemelidir. Eğer akıl bir kuklaya dönüşecek olsa artık
 adaletle hükmetmesi beklenmemelidir.

Takvalılar önderi İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Bir şeye âşık olan ve gönül arzusu o şey hakkında
 galeyan eden kimse gece körlüğüne tutulur ve ruhu
 hastalanır.¹

Bu buyrukta geçen "gece körlüğü" ifadesiyle kastedilen
 şudur: Bir yol göstericiye, akıl ve mantık aydınlığına ihtiyaç
 duyduğu olayların karanlıklarında artık bir şey görmez. Öfke,
 sevgi ve nefret yargı tarzında etkilidir. Şair şöyle demiş:

1- Nehcü'l-Belâğa, 109. Hutbe

*Ve aynu'r-rıza an kulli aybin kelileten
Kema enne ayne's-suhti tubdi'l-mesaviye
Sevgiyle bakmak, her hatayı örten gece gibidir
Nasıl ki öfkeyle bakmak hataları ortaya çıkarır.*

Eğer insan, her şeye sevgiyle ve iyimserlikle yaklaşacak olsa bu, bütün hataları ve kusurları örten gece karanlığı gibi olacaktır; öfke ve kötümserlikle olaylara bakmak ise kusurları ortaya çıkaracaktır.

*Çun ğaraz amed huner puşide şod
Sed hicab ez dil be suyi dide şod
Garaz, kin geldi miydi sanat örtülür
Gönül den göze yüz perde örtülür.*

İnsanın kendine ait olan her şeyi güzel görmesi ve övmesinin nedeni de budur. Sa'di'nin tabiriyle: "*Herkes kendi aklını kâmil ve kendi çocuğunu güzel görür.*" İnsan, kendisini sevmeye içgüdüüne sahiptir, kendisini her şeyden ve herkesten daha çok sever. Her zaman kendisini ve kendisine ait olan her şeyi güzel görür. Yani insan, kendisi ve kendisine ait olan şeyler hakkında gerçeğe uyumlu olarak hükmetmez, gönlünün istediği şekilde hükmeder. İnsan böyledir işte; kötü ahlâkını iyi ve çirkin davranışını güzel sayar.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

İşlediği kötü iş kendisine bezenen ve onu güzel gören adam, iyiyi, kötüyü bilen gibi midir¹

Bir diğer ayet şöyle buyurmuştur:

Andolsun Allah'a ki, senden önce de ümmetlere peygamberler göndermiştik de Şeytan, onların yaptıkları şeyleri bezemiş, hoş göstermişti onlara.²

Yine Kur'ân şöyle buyurmuştur:

1- Fâtır, 8

2- Nahl, 63

De ki: İşledikleri işler bakımından en fazla ziyan edenler kimlerdir, haber vereyim mi size? Onlardır en fazla ziyan edenler ki dünya yaşayışında bütün çalışmaları boşa gider, halbuki onlar, gerçekten de kendilerinin iyilik ettiklerini, iyi işlerde bulunduklarını sanırlardı.¹

Müminler Emiri Ali (a.s), bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

Mümin insan, ancak nefsi ve davranışları hakkında kötümser olarak ve her an bir çirkin davranış yapabilir ihtimaliyle akşamı sabaha ve sabahı akşama vardırır.²

Kendi nefsini zan altında tutan, kendisini her an bir günah işleme tehdidi altında gören, böyle yüce bir makama ulaşan insan elbette ki kendisini gözetleyecek, nefsini dizginleyecek ve azgınlığına engel olacaktır. Kendine karşı tamamen iyimser olan, her şeyiyle kendisinden razı olan kimsenin vay haline!

Buradan anlaşılıyor ki bazen insanın yargı gücünde bir hastalık meydana gelir ve insan yanlış hükmeder, adaletten düşer, akıllı özgürlüğünü kaybeder. Akıl ve düşüncesi gönlünün ve gönül arzularının hâkimiyetinde olan bir insan, kendisini sözlü olarak temiz ve kusursuz tanıtmakla kalmayacak, kalben bile tertemiz ve kusursuz olduğuna inanacaktır. Zaten bunun aksi düşünülemez. Çünkü böyle birinin akıl ve düşüncesi özgür değildir ve haliyle de olduğu gibi gerçeği göremez. Eli, ayağı ve boynu özgür olmayan kimsenin hareket edemeyeceği gibi, akıl ve düşüncesi özgür olmayan kimse de gerçeği göremeyecek ve gerçek yönünde hareket edemeyecektir. El, ayak ve boynun tutsaklığı, ip veya zincirle bağlanmasıdır; aklın tutsaklığı ise gönül arzularının azgınlığa heva, heves, taassup ve taklit zincirleriyle akıllı bağlanmasıdır.

1- Kehf, 103-104

2- Nehcü'l-Belâğa, 174. Hutbe

Kur'ân-ı Kerim, yüce Allah Resulü'nü (s.a.a) şöyle vasfetmiştir:

...O, onlara iyiliği emreder, kötülükten nehy eder onları ve temiz şeyleri onlara helâl etmededir, pis ve kötü şeyleri haram etmede. Sırtlarındaki ağır yükleri indirmededir, bağlandıkları zincirleri kırmada.¹

Ayette ifade edilen ağır yük ve zincirler, yüce Peygamberimizin (s.a.a) güçlü eliyle kaldırdığı akıl ve ruhlar üzerindeki ağırlıklar ve zincirlerdir.

Kendine İyimser ve Başkalarına Kötümser Olmak

Biz insanların toplumumuzu ıslah etmedeki başarısızlığımızın asıl nedenlerinden biri, her ferdin kendisini ve davranışlarını iyi görmesi ve kendisine iyimser olması, başkalarına ise kötümser olmasıdır. Sonuçta kimse kendisini kusurlu ve hatalı görmez, hatanın başkalarından kaynaklandığını düşünür. Herkes toplumun adaletine göz diker ve kimse toplumun adaletinin bireylerin adil olmasından kaynaklandığını düşünmez.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ey inananlar, Allah için daima adâleti tam yerine getirin ve tanıklığı o yolda yapın, hatta kendi aleyhinize, yahut anayla babanın ve yakınların aleyhine bile olsa. Hatta zengin, yahut yoksul bile olsa, çünkü Allah ikisine de sizden daha ziyade sahiptir, sizden daha fazla korur onları ve siz, adâleti icra ederken nefsinizin dileğine uymayın.²

İnsanların dinî eğitimle eğitilmesinin faydalarından biri, insanları kendi ruh ve gönüllerinde adaletli yapmasıdır. İman-

1- A'râf, 157

2- Nisâ, 135

dan pay alan, yaptıklarını ve düşündüklerini Allah'ın gördüğüne inanan kimse ile sırf toplumun yararı için çalışan insan arasında elbette ki fark vardır. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

Ey inananlar, siz, kendinize bakın; doğru yolu buldunuzsa sapık kişi, size bir zarar veremez.¹

İslâm dininde başkalarının davranışlarına nezaret etmek farizalardan biridir. Yüce İslâm Peygamberi (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Hepiniz toplumunuzu gözetmeli ve ondan sorumlusunuz.²

Ancak herkes de toplumun ve başka insanların bozuk olduğu türünden şeytanî düşünceleri kafasından atmalıdır. Başkalarının kötü, bozuk ve dalalette olması, Allah katında bizim kötü davranışlarımız için mazeret olmayacaktır; insan nefsinin düzenlerinden biri de kendi günahını başkalarının üzerine atmasıdır.

Düşünme ve Akletme Alışkanlığı

İnsan, bedenini, ruhunu, aklını, imanını, dünyasını ve ahiretini karartan şehvetlerinin hâkimiyetinden kurtulmak istiyorsa ancak akıl gücünü güçlendirmekten başka bir yolu yoktur. Akıl gücünü güçlendirmenin yollarından biri, yapmak istediği işlerde düşünmeyi ve aklını kullanmayı alışkanlık hâline getirmektir. İnsan kararlarında acele etmemelidir.

Bir gün biri Allah Resulü'nün (s.a.a) huzuruna geldi ve: "Bana nasihatla bulunun." dedi.

Allah Resulü (s.a.a) buyurdu ki: Eğer nasihat etsem nasihatime uyacak mısın?

Adam, "Evet, uyacağım." dedi.

1- Mâide, 105

2- Camiu's-Sağir, c.2, s.95

Allah Resulü (s.a.a) üç defa aynı şeyi tekrarladı ve adamda her üç defasında cevap olarak uyacağını söyledi. Allah Resulü (s.a.a) bu hususta vurgulu ve kesin söz aldıktan sonra adama şöyle buyurdu:

Bir işe girişmek istediğinde önce onun sonucunu ve akıbetini düşün (yararlı ve hidayet vesilesi olduğunu anlayacak olsan işin peşinde ol ve eğer de onda kötülük ve dalalet görsen ondan sakın).¹

Allah Resulü'nün (s.a.a) adamdan söz alış tarzından anlaşılıyor ki bu cümle onun açısından fevkalade önem taşımaktadır. Böylece Allah Resulü (s.a.a) düşünmeyi, akletmeyi tamamen araştırmadan bir işe girişmemeyi, işin sonuç ve akıbetini ölçmeyi ve tartmayı alışkanlık hâline getirmemiz gerektiğini bizlere anlatmaktadır.

İnsan duyguların değil mantığın yolunu izlemelidir. İnsan mantığına dayanarak gerçekleştirdiği bir işte gerekli hazırlığı, hesabı, ön görüleri yapmıştır; akıl ve düşünce ışığı ile yaptığı işin etraf ve boyutlarını aydınlatmıştır. Ama duygularıyla ve duygularına dayanarak yaptığı bir işte plân, hesap, ön görü ve sonuç değerlendirmesi söz konusu değildir. İnsan sadece ruhunda oluşan heyecandan dolayı ve bu heyecanı yatıştırmak amacı ile böyle bir işe girer, duyguların kabarmasından kaynaklanan toz, duman, karanlık sebebi ile de ileriye düşünme fırsatı bulamaz ve işin sonucunu göremez.

Az ya da çok her insana hem mantık ve hem de duygular hükmeder; insanın toplum arasında söylediği bir söz veya yaptığı bir iş bir yandan bir dizi duygu ve heyecanlara bağlıdır ve bir yandan da onların etrafında bunlar üzerinde düşündüğünden ve dikkat edildiğinden dolayı akıl ve mantığa bağlıdır. Bazı insanların akılsallıkları, bazılarının da duygu-

1- Biharul-Envar c.71, s.339

salıkları daha çoktur. Toplum bilimciler, bu farklılığın halklar ve uluslar arasında da görülebilir olduğunu, bazı halkların mantığa daha yakın ve bazılarının da daha duygulu olduğunu söylemişlerdir.

Yüce Allah Resulü'nün (s.a.a) kapsamlı buyruk ve nahiati şöyledir: Her zaman yapmak istediğin işleri mantığınla ölç, değerlendir ve duyguların kabarmasına engel ol; duygu kölesi değil, mantık eri ol. Bir şahıs veya bir halk gelişme ve ilerleme yönünde ne kadar çok başarılı olursa tedricî olarak duygulardan geçip mantığa eğilim gösterecektir. Mantık egemenliğine yakınlaşmak ve duyguların boyunduruğundan çıkmak, ruhun olgunluk ve yetkinlik delilidir. İnsan çocukluk döneminde tümüyle duygu doludur ve mantık yoksunudur ve bu nedenle de kendini yönetmekten ve de yararlarını korumaktan acizdir. Bir çocuğun bir işe sağlanan eğilimi, duygularının kullanılması ve bir başkasının lehine bir olaya itilmesi de buradan kaynaklanır. Ancak insanın yaşı ilerledikçe ve tecrübesi arttıkça mantığı da güçlenir.

Hemen belirtmek gerekir ki insanın akıl ve mantık eri olabilmesi için sadece zamanın geçmesi ve yaşı ilerlemesi yeterli değildir. Bu etik erdem de diğer erdemler gibi alıştırma, devamlılık ve gayret gerektirir; öncelikle ilim ve düşünce sermayesi gerektirir; ikinci olarak da insan bir süre kendisini olaylar karşısında ve kararlarında çok düşünmeye, işin sonucunu tamamen ölçmeye ve de duygularını önemsememeye zorlamalıdır.

Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Fakirlik bakımından ümmetim hakkında kaygılı değilim; (fakirlik çaresi zor olmayan bir derttir.) Ancak kötü tedbirden (mantık ve istidlal ölçüsünün azlığından) korkuyorum.¹

1- Evali'l-Leali, c.4, s.39

Allah Resulü (s.a.a) kendisinden aktarılan bir rivayette akla uymak ile duyguya uymak arasındaki farkı ortaya koymuştur:

Bir gün Araplardan biri Allah Resulü'nün (s.a.a) huzuruna geldi ve nasihat istedi. O buna sadece "*Öfkelenme.*" buyurdu. Adamda bununla yetindi ve kabilesine döndü. Kabilesine vardığında bir olay olmuş ve onun kabilesi ile başka bir kabile savaşmak üzere karşı karşıya gelmişti. Adam birden eski geleneginden ve kabile taassubundan hareket ederek kabilesine yardım etmek amacıyla kılıcını kuşandı ve kabilesinin safında yer aldı. Tam bu esnada Allah Resulü'nün (s.a.a), öfkelenmesi yönündeki buyruğunu hatırladı. Hiddet ve öfkesini yatıştırdı. Düşünceye daldı. Ansızın sarsıldı ve mantığı uyandı. Kendi kendine, "Niye iki grup insan sebepsiz yere bir birine kılıç çeksin?" diye düşündü. Bunun üzerine düşman safına yaklaştı ve düşmanın diyet olarak istediği miktarı kendi malından vermeyi kabul etti. Onlar da bunun mertlik ve yiğitliğini görünce davalarından vazgeçtiler. Böylece bu kavga oracıkta yatıştı. Duyguların kabarmasından yükselen ateş bir anda akıl ve mantık suyu ile söndürüldü.

BAHAR MEVSİMİNDEN ALINMASI GEREKEN DERS¹

Çeşitlilik ve Yenilik Eğilimi

İnsan yenilik ve çeşitliliğe meyilli bir yapıya sahiptir; tek-düzelikten ve yeknesaklıktan bıkar. Yenilik ve çeşitlilik insanın varlığında olan gereksinimlerdenidir. Bunun sebebi nedir? İnsan bir şeye karşı çok istekli olmasına rağmen, onu elde ettiğinde neden heyecanı kırılır, soğur ve hatta nefret etmeye bile başlar? Bu akşam bu konuya girmeyeceğim.

Bazıları bunun nedenini şöyle açıklamıştır: Bu özellik insanın zatından kaynaklanır. İnsan hep sahip olmadığı şeyleri arzular. Sahip olmak, aşk ve isteğin ölümüdür.

Başka bir grup ise daha dakik bir açıklama getirmiş ve şöyle demiştir: İnsan, gerçekten zat ve yaratılışından kaynaklanan bir isteğine ulaştığında asla ona karşı soğumaz ve isteği kırılmaz. İnsanın fıtrat ve yaratılışında yüce ve kâmil bir sevgili vardır ve bu sevgili, sonsuz kemale sahiptir. Gerçekte insan, peşine takıldığı her sevgilide gerçek sevgiliden bir iz görür ve gerçek sevgilisi olduğunu düşünerek peşine takılır. Ona kavuştuktan sonra gerçek sevgilisinin özelliğini onda bulamaz ve varlığındaki boşluğu onun doldurabileceğine kadir olmadığını anlar. Bu nedenle bir başka sevgilinin izini sürer

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (7 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında ve mübarek Ramazan ayının 18. günü yapılmıştır.

ve böyle de devam edip gider. Bir gün asıl ve gerçek sevgili-sini bulduğunda ise, sonsuz kemal ile bağlantıdan ibaret olan gerçek kemal ve yetkinliğine kavuşur; mükemmel bir sevinç, neşe ve mutluluğa boğulur. Ebedî bir huzura kavuşur ve artık yorgunluk nedir bilmez.

Kur'ân-ı Kerim bu gerçeğe şöyle dikkat çekmiştir:

**İyice bilin ki gönüller, Allâh'ı anmakla yatıştır,
kuvvet bulur.¹**

Kur'ân-ı Kerim cenneti şöyle tanıtmaktadır:

**Orada ebedî olarak kalırlar ve oradan ayrılmak da
istememezler.²**

Yani ahiret nimetleriyle dünya nimetleri arasındaki fark, insanın bu dünyada değişimi ve ahirette ise değişmezliği istemesidir.

Her halükârda insan bu dünyada yenilik ve çeşitlilik talibidir. Özellikle hayat bağlamındaki yenilik, insanın düşüncesinin filizlenme nedenidir. Yenilik ve çeşitlilik insanın sıkıntı-sını giderir ve ferahlatır.

Her zeman tu sureti u nu cemâl

Ta zı-nu diden furu mireved melâl

Her zaman yeni bir yüz, yeni bir güzellik

Nitekim yeniden görmek sıkıntıyı dindirir.

Dinin şariat ve yasama boyutu da bu noktayı göz önünde bulundurmuş, haftada belli bir günü ve yılda belli bir ayı özel bir ibadete tahsis etmiştir. Haftanın Cuma günü ve yılın Ramazan ayı, manevî hayatı yenileme ve maddî bıkınlıklardan arınma zamanıdır.

Bir hadis şöyle buyurmuştur:

1- Ra'd, 28

2- Kehf, 108

Her şeyin bir baharı vardır ve Kur'ân'ın baharı da Ramazan ayıdır.¹

Hız. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Kur'ân'ı öğrenin; çünkü o, gönüllerin baharıdır.

Tabiat baharını, bir süre uzaklıktan sonra sıcak ışınlarıyla ölü tabiatı diriltten ve uyuyan toprağı uyandıran güneş getirir. Ölü gönüllere ve solgun canlılara manevî baharı getiren de Kur'ân güneşidir. İnsan, hem maneviyatın ve hem de doğanın bahar fırsatından yararlanmalıdır. Yüce Allah Resulü (s.a.a) manevî bahar -yani mübarek Ramazan ayı- hakkında şöyle buyurmuştur:

Dürüst niyetlerle ve temiz kalplerle Allah'tan dileyin ki ona kulluk etmede ve kitabını okumada sizi başarılı kılsın.²

Bahar Mevsiminden İnsanın Payı

Kur'ân'ın birçok ayetinde toprağın hayat yenilemesi, insanın ibret alması ve ders çıkarması gereken bir gerçek olarak hatırlatılmıştır. İnsan, bu mevsimden nasıl faydalanması gerektiğini ve nasıl bir ilham alması gerektiğini bilmelidir.

Yeryüzünün üç evladı olan bitki, hayvan ve insanın her birinin bu canlılık veren mevsimden bir payı ve bir hakkı vardır: Bitkiler ve çiçekler bu mevsimde kendi olgunluk kemale ulaşır ve en yüce şekilde güzelliklerine canlılık katarlar. At, inek ve koyun suya ve ota kavuşur ve böylece de semizlik kazanırlar.

İnsan da insan olması bakımından, akıl ve düşünce sahibi olması bakımından, gönül ve duyguları olması bakımından bu genel feyizden pay sahibidir. Peki, insanın payı nedir?

1- el-Kâfi, c.2, s.630

2- Uyûnu Ahbari'r-Rıza (a.s), c.1, s.295. Bu adreste, «ona kulluk etmede» yerine «onun orucunu tutmada» ifadesi yer almıştır.

Bazı insanlar, kendileri için bir ders niteliğinde olan bahar mevsiminden sırlar ve hakikatler keşfederler. Esefle belirtmek gerekir ki bazı insanlar da, ancak hayvanlar düzeyinde bu mevsimden faydalanır. Sözünü ettiğim kesimin, yaratılışın bu yüce tecellisinden aldığı tek sonuç karın doyurmak, sarhoşluk arbedesi, mestlik ve hayvanlığın en alt aşamasına yuvarlanmaktır. Onlar bu mevsimden değil, bu mevsimde en iğrenç huy ve yetilerinden ilham alırlar. Cinayet ve adam öldürme, fuhuş, ahlâk rezilliği, sınırları aşma ve insanî değerleri hiçe sayma ilhamı alırlar.

Böyle bir lütuf, sefa ve canlılık mevsiminde gönül karması, kalp katılaşması ve ruh karanlığı kazanmak zavallılığın en son basamağı değil de nedir?

Bahar mevsimi, toprağın hayat tazeleme ve yeniden diriliş mevsimidir. Bahar, toprağın dirilik ve güzellik mevsimidir. Bahar, toprağın yeni koşullara adım atması ve en büyük ilâhî nimetlerden biri olan dirimi kabule hazırlandığı bir mevsimdir.

Kur'ân-ı Kerim'de yerin ve toprağın hayat tazelemesi olayına defalarca dikkat çekilmiştir.

Hayatın Gerçeği ve Özellikleri

Hayat ve dirim gerçeğinin ne olduğu, henüz bilimin çözemediği ve hatta bazı araştırmacıların inancına göre asla çözemeyeceği bir sırdır. Çünkü bunlar, hayat gerçeği ile varlık gerçeğinin aynı olduğuna inanmaktadırlar. Varlık gerçeğinin tanımlanamadığı, tarif edilemediği ve betimlenemediği gibi, hayat gerçeği de tanımlanamaz ve betimlenemez. Varlık gerçeğinin güçlü ve zayıf, çok güçlü ve çok zayıf aşamaları olduğu gibi, hayat gerçeği de böyledir. Her varlık, varlıktan aldığı pay ve haz oranında dirim gerçeğinden pay alır. Yerin dirilmesi ve ölü her varlığın dirilmesi, dirimin daha üst ve

daha yetkin bir aşamasını bulmasıdır. Mutlak anlamıyla ölü-
nün varlığı yoktur; mutlak anlamıyla ölü, mutlak anlamıyla
yok ve hiçtir.

Her ne kadar hayatın gerçeği insan için meçhul ve anlaşı-
lamaz ise de hayatın özellikleri her şeyden daha açık ve daha
ayandır. Yani hayatın kendisini hissedemiyor -hayatı göremi-
yor, dokunamıyor ve tadamıyor- isek de etki ve özelliklerini
görüyor ve hissediyoruz. Hayatın özellikleri zahirdir, hayatın
kendisi ise batındır. Biz zahirden batının varlığını anlıyoruz;
bu kabuktan öze ulaşıyoruz.

Hissedilmeyen Gerçekler

Bu dünyamızda bazıları ortaya çıkmış ve şöyle demiş-
lerdir: Biz, varlığını doğrudan hissettiğimiz ve duyu organ-
larımızdan biriyle algıladığımız şeylerden başkasına iman
etmeyiz. İnanılabilir ve iman edilebilir tek şey direkt olarak
hissedilen şeydir ve hissedilmeyen bir şey mevcut değildir.
Tabiat, doğrudan hissedilebilir olduğu için mevcuttur; tabiat
ötesi ise direkt olarak hissedilemediği için mevcut değildir.

Bu mantık kendi açısından bile yetersizdir. Çünkü hisse-
dilemeyen şeyin var olmadığı hangi gerekçeye ve hangi delile
dayanır? Bu düşüncenin daha büyük eksikliği ve kusuru ise
şudur: Tabiatın kendisinde varlığı kesin olarak kabul edilen
ve inkâr edilemez bazı gerçekler vardır ki duyu organlarını-
nın hiçbirleriyle onları hissedemeyiz ve sadece varlıksal eserle-
rinden onların varlığını anlamışız. Hayat ve yaşam, bu ger-
çeklerden biridir. Hissedilmeyen her şeyin tabiat ötesine ait
olması gerekmiyor. Tabiat ötesi hissedilmez, ancak hissedil-
meyen her şey tabiat ötesinin bir parçası değildir.

Bilim adamları bu alanda çok ayrıntılı ve dakik hesaplar
yapmış ve içinde bulunduğumuz bu tabiatla hissedilmeyen
bazı varlıkların kesin olarak var olduğunu kanıtlamışlardır.

Biz cisim ve maddenin özünü doğrudan hissedebiliyor muyuz? Bizim hislerimizin direkt olarak algıladığı ya renk ve şekil türündendir, ya ölçü ve miktar türündendir veya sıcaklık ve soğukluk türündendir veyahut da yumuşaklık ve sertlik türündendir. Oysaki bunların hiçbirisi hariçte var olan maddenin özü değildir, bunların hepsi maddenin eserleridir. Yeryüzü için ve yeryüzü evlatları için ortaya çıkan doğal hayat, varlığı kesin ve aynı zamanda hissedilemez bir gerçektir. Biz hayatın eser ve yansımalarıyla kuşatılmış olduğumuzdan dolayı duyularımızın doğrudan onun kendisiyle ilişkide olduğunu zannediyoruz. Biz bir çiçekte ne görüyoruz? Büyüme ve gelişme görüyoruz, ter-u tazelik görüyoruz, renk karışımı görüyor ve koku algılıyoruz. İşte bunların varlığından hareketle onda canlılık olduğu sonucuna varıyoruz. Bu çiçeğin batınından ibaret olan hayat gerçeği hakkındaki bu hüküm ve yargımız, zahiri duyu organlarımızdan kaynaklanmamaktadır, bizim batınımız sayılan bir güce dayanmaktadır. Biz, varlığımızın kabuk ve zahiriyle -duyu organlarımızla- dünyanın kabuğunu hissederiz, varlığımızın batın ve özüyle -yani akıl ve gönül gücümüzle- de dünyanın batınıyla, yani hissedilmeyen gerçeklerle ilişki sağlarız.

Kur'ân'da "Lübb"

Kur'ân-ı Kerim'de çok latif bir tabir vardır. Kur'ân, zahir perdesi altında olan gerçeklerden bahsetmek istediğinde "Lübb sahipleri bu gerçeği anlar." buyurmuştur. "Lübb" kabuktan ayrılmış gerçek öz anlamına gelir.

"Lübb" kelimesi *el-Müncid* lügatinde şöyle açıklanmıştır:

Lübb, şaibelerden ayrılmış akıldır.

Ragıb İsfahanî de "*Müfredatu Garibi'l-Kur'ân*" kitabında "lübb" kelimesini aynı şekilde tarif etmiştir.

Her iki kitapta da "şaibe olmayan akıl" şeklinde değil, şaibeden ayrılmış akıl şeklinde tanımlanmıştır. Bunun nedeni şudur: Gerçekten insanın düşüncesi önce hamdır; hissedilir şeylerle akledilir şeyler bir aradadır ve bir tür karışım vardır. Sonraları bunlar birbirinden ayrılır ve her birinin hesabı ayrı olur. İnsanın aklı, vehim ve hissin egemenliğinden kurtulduğu aşamaya vardığında artık ona "lubb" denir. Çünkü insanın batını olan aklının hisse dayalı zahirî güçlerle ilintisi, kabukla için ilintisi gibidir. Bir bademin içi, cevizin içi, fındığın içi... önce kabukla karışık ve birliktedir. Meyve olgunlaştıkça yavaş yavaş kabuk da içten ayrılmaya başlar, bunların her biri kendine has etki ve özelliğini korur. Hiçbirinin etki ve özelliği diğerinin etki ve özelliği ile karışmaz.

İnsan ilim ve marifette yetkinlik ve kemal kazanırsa, aklı da his, vehim ve hayalden ayrılır ve bağımsızlaşır. Artık onların hiçbirinin hükmünü diğeriyle karıştırmaz. Bu aşamaya gelen insana "lebib"; akıl gücü bağımsızlığını kazanan kimse denir.

Arifler, insanın varlık aşamalarının varlık âlemleriyle uyumlu ve tutarlı olduğunu söylemişlerdir. İnsan, kendi varlıksal aşamalarında ceberut, melekut ve nasut sahibidir ve bulunduğu varlık aşamalarından her birinde âlem-i küllinin bir aşamasıyla bağlantı kurabilir.

İnsanın akıl ve düşünce sistemi his ve duyular yoluyla beslenir ve kuvvetlenir; algılanabilirlerden rasyonellere geçiş yapar. Kur'ân-ı Kerim algılanabilirler üzerinde düşünmeye davet etmektedir. Çünkü algılanabilirlerden ussallar idrak edilmelidir ve algılanabilirler âleminde durulmamalıdır. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

Gerçekten de göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde aklı tam olanlara deliller var.¹

1- Âl-i İmrân, 190

Göklerin ve yerin yaratılışında, âlemin gövde ve kabuğunu görmede âlemin ruhuna ve âlemin özüne götüren delil ve kanıtlar vardır. Ancak bu deliller, akıllarını his ve duyardan ayıran güçlü akıl sahipleri içindir. Bu insanların özelliği şudur:

Onlar, Allah'ı ayaktayken, otururken ve yan üstü yatarken anarlar ve göklerle yeryüzünün yaratılışını düşünürler de Rabbimiz derler, bunları boş yere yaratmadın, noksan sıfatlardan arısın sen, koru bizi ateşin azabından.¹

İşte bunlar, kendi vücudî akıl, öz ve çekirdeklerinde âlemin Allah'ı, âlemin ruh ve merkezi ile irtibat kurarlar; rahatlıkta, zorlukta ve her durumda Allah'ı yad eder ve âlemin düzeni hakkında düşünürler. Varlıkların gayesel hareketini anlayacak aşamaya gelir ve ne varlıkların, ne de kendilerinin boş yere yaratılmadıklarını idrak ederler. Anlarlar ki kıyamet vardır ve herkesin amelleri hesaba çekilecektir.

Kur'ân-ı Kerim'in bir başka ayeti şöyledir:

...Müjdele kullarımı artık. O kullarım ki sözü dinlerler de en güzeline uyarlar, onlar, öyle kişilerdir ki Allah, doğru yola sevk etmiştir onları ve onlardır akıl sahipleri.²

İnsan, duyu organlarından biri olan kulağı ile sesleri ve sözleri duyar. Duyduklarını ayırt etmek ve elekten geçirmek kulağın işi değildir. Ama insanda bir güç vardır ki bu, kulağın duyduklarını inceler, hesaplar, iyisini ve kötüsünü, doğrusunu ve yanlışını ortaya çıkarır. Bu, algılanmayan güçtür ve insanın batınıdır. Bu gücün gerçekleştirdiği iş de algılanabilir işler türünden değildir.

İnsan, kendi varlığının dünyasının kabuk ve algılanabilir kısmıyla büyük dünyanın kabuk ve algılanabilir kısmı arasın-

1- Âl-i İmrân, 191

2- Zümer, 17-18

da irtibat kurar; kendi varlık dünyasının batın ve algılanamaz kısmıyla da büyük âlemin batını ve algılanamaz kısmı arasında ilişki gerçekleştirir.

Biri, İmam Ali'ye (a.s) şu soruyu sordu: "Acaba Rabbini görmüş müsün?" İmam Ali (a.s) buyurdu ki: "*Ben, görmediğim Rabbe kulluk etmemişim.*" Bunun ardından şu tamlayıcı cümleyi buyurdu:

Allah görülür, ama onu gözle görmek mümkün değildir. Göz bu işin aracı değildir ve bunun için de yaratılmamıştır. Onu, ancak aydın bir gönül iman nuruyla görür. Onu sezecek olan ancak gönül gözüdür.¹

Bu hususta bir şair şöyle demiştir:

Diden-i ruı tu ra dideyi can bin bayed

İn koca mertebeyi cism-i cihanbin-i men est.

Senin cemalini görmek için gönül gözü gerektir

Bu, dünyayı gören gözümün makamı değildir.

Bu bağlamdaki bir diğer şiir şöyledir:

Cism zahir, ruh mahfi amede est

Cism hemçün aştin can hemçu dest

Baz aql ez ruh mahfiter boved

His be suyi ruh zuter reh bereved

Ruh vahyi ez aql penhanter boved

Zı-an ki u ğayb est u u zı-an ser boved

An hiss-i ki hag bedan his mazhar est

Nist hiss-i in cihan an diger est.

Cisim zahir, ruh gizli gelmiştir

Cisim giysi kolu, ruh kolun kendisidir

Akıl da ruhtan daha gizlidir

His, ruha daha çabuk yol bulur

Vahiy ruhu da akıldan daha gizlidir

Çünkü o gayptandır ve o, o sırdandır

1- Tevhid-i Saduk, s.305. Nehcü'l-Belâğa, 178. Hutbe

O his ki hak, ona mazhardır
Bu dünya hissi değil, o başkadır.

Duyuların Sınırlı Olması

İnsan beden yapısı bakımından çok sınırlıdır. Sadece bazı özel koşullar altında varlığını koruyabilir; belirli derecede bir sıcaklıkta, belli ölçüde bir hava baskısında, belli miktarda besin maddesiyle, belirli bir zaman süresinde, belli bir yer alanında hayatını sürdürebilir. Ancak insanın batin ve ruh yönünde bu kayıt ve şartlar söz konusu değildir. Eğer insan, ruh bakımından da bu sınır, şekil ve kalıplarla kayıtlı olsaydı doğa ve fen bilimlerindeki kuralları algılayamaz ve onlara ulaşamazdı. İnsan cisim bakımından sınırlı ve kayıtlı olduğundan dolayı duyu organlarından biri aracılığı ile algıladığı şeyler de sınırlı ve kayıtlıdır. İnsan bu sınırlı algıya sahip olmalıdır. Çünkü sınırsızlığa giden yol bu sınırlılıktan geçer. İnsan sınırlıdan sınırsıza, tikelden tümele, nispîden mutlaka ulaşır. Sınırsız olan bir şeyi insanın duyu organlarından biriyle algılaması mümkün değildir, fakat sınırsızı akledebilir. İnsan basiret gözüyle sınırsızı sezebilir. Ancak sınırsızın sınırlıya ve belirsizin belirliye sığması mümkün değildir. Mevlana şöyle demiştir:

Çeşm-i his hemçun kefi dest est u bes

Nist kefi ra ber hemiyi an destres.

Göz, ancak bir duyudur el gibi

Onun tümüne bu el nasıl ulaşır ki.

Mevlana, bu konu -insan duyusunun sınırlı olduğu- hususunda çok güzel bir örnek getirerek bu beyti söylemiştir. Mevlana'nın getirdiği örnek şöyledir: Filin adının duyulduğu, ancak kendisinin görülmediği bir yere Hindistan'dan bir fil getirilmiş ve karanlık bir yere koyulmuştu. Oranın halkı karanlığa girerek elleriyle file dokunuyor, oradan dışarı çık-

tıktan sonra dokundukları şeyin hakkında konuşuyorlardı. Filin hortumuna eliyle dokunan birine, dışarı çıktıktan sonra filin nasıl bir şey olduğunu sormuşlar ve o da oluk gibi bir şey olduğunu söylemiş. Filin kulağına dokunan birine, filin nasıl bir şey olduğunu sormuşlar ve o da yelpaze gibi olduğunu söylemiş. Filin ayağına dokunan kimse, onun direk gibi bir şey olduğunu ve filin sırtına dokunan bir başkası ise taht gibi olduğunu söylemiş.

*Pil ender haneyi tarik bud
Erze ra averde budendeş henud
Ez berayi dideneş merdum besi
Ender-i an zulmet hemi şod her kesi
Dideneş ba çeşm çun mumkin nebud
Ender-i an tarikiyeş keş mibesud
An yeki ra keş be hortukl oftad
Goft u çun navdanesteş nehad
An yeki ra dest ber guşeş resid
An ber u çun badbizen şod pedid
An yeki ra keş çu ber payeş besud
Goft şekl-i pil didem çun emud
An yeki ber poşt-ı u benehad dest
Goft hud-ı an pil çun teht-i bodeş
Hemçenin her yek be cuz'i çun resid
Fehm-i an mikerd her ca mitenid
Ez nezergeh gofteşan bod muhtelif
An yeki dalles lagab dad in elif
Der keş-i her kes eger eger şem'i bodi
İhtilaf ez gofteşan birun şodi.*

Anlamı:

Fil karanlık bir evin içinde idi
Gösteri için Hintliler oraya getirmişti
Onu görmek için insanlar
O karanlığa girdi hemen herkes
Gözle görmek onu mümkün değildi

O karanlıkta herkes ona el sürdü
 Birinin eli hortumuna değdi
 Fil oluk gibi bir şeydir dedi
 Birinin eli kulağına değmişti
 Fil ona yelpaze gibi gelmişti
 Birinin eli fil ayağına dokundu
 Onu, dedi, direk şeklinde gördüğünü
 Biri onun sırtına koydu elini
 Filin taht gibi olduğunu dedi
 Filin bir kısmına dokundu her biri
 Sadece anladığı dokunduğu yeri
 Sözlerden farklı şeyler çıktı ortaya
 Biri dal, biri de elif demişti ona
 Bir çerağ olsaydı eğer elinde herkesin
 Bu farklılıklar ortaya çıkmazdı kesin.

Mevlana bu sözlerinden şu sonucu alır:

*Çeşm his hemçün kefi dest est u bes
 Nist kefi ra ber hemi an destres
 Cism deryayı diğer est u kefi diğer
 Kef-i behl u zı-dide der derya niger.*

Göz, ancak bir duyudur el gibi
 Onun tümüne bu el nasıl ulaşır ki
 Cisim başka bir deniz ve el bir başka
 Elini gözünden çek ve gör bir derya.

Kur'ân ve Bahar Mevsimi

Kur'ân-ı Kerim bir ayetinde, bahar mevsiminden alınması gereken derse işaret ederek şöyle buyurmaktadır:

...Ve yeryüzünü kupkuru görürsün, fakat ona yağmur yağdırdığımız zaman harekete gelir, kabarır ve çeşitli, çifter-çifter güzelim nebatlar bitirir. Bu da, şüphe yok ki Allah'ın gerçek oluşundandır ve şüphe

yok ki O, ölüyü de diriltir ve şüphe yok ki O'nun, her şeye gücü yeter.¹

Bütün varlık âleminde -canlı ve cansız bütün varlıklarda-, tümüyle âlemi bir beden ve bir gövde gibi gösteren bir düzen, bir hesap, bir birliktelik ve uyum vardır. Bu bedenin aza ve organları arasında olan bağlantı ve uyum, bir tümel irade ve tedbirin bütün âleme hâkim olduğunu ve ona tutarlılık verdiğini göstermektedir; bu âlemin parçalarının kendi başına bırakılmadığını ve bu düzen içinde hem kendi görevini yerine getirdiğini ve hem de diğer parçalarla birlikte bir uyum içinde varlıksal işlevini gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Kerim, âlemdeki bütün varlıkların sahip oldukları bütün güçlerle birlikte bir iradenin emrine tâbi olduğunu buyurmaktadır. Bu, genellikle âlemdeki düzenden hareketle düzen verenin varlığının kabul edildiği yoldur. İnsan bu yolla, yüce Allah'ı düzen ve yaratıcılıkta görür.

Canlılar bağlamında ise bu derse ilaveten bir başka ders daha alınır. O da, yüce Allah'ın ölü varlıklara can vermesi ve onları diriltmesidir. Yani yüce Allah, bu varlığın maddî aza ve parçalarına düzen vermekle birlikte, yoksun olduğu bir gerçeği ve yetkinliği de ona verir. Evrenin ölü zerrelere ne kadar düzen verilirse verilsin bu düzen, olmayan bir gerçeği var edemez. Canlılar alanında ise düzenin yanı sıra mevcut olmayan bir gerçek de ifade edilir. Hayatın olmadığı ölü bir maddede hayat ortaya çıkar; şuur ve algının olmadığı maddede şuur ve algı ortaya çıkar; aşk ve heyecanın olmadığı maddede aşk ve heyecan ortaya çıkar; aklın olmadığı bir maddede akıl ortaya çıkar; his, idrak ve zevkin olmadığı maddede his, idrak ve zevk ortaya çıkar. İşte bu nedenle Allah'ı canlı varlıklarda varlık ve yetkinliği ifade edici, kemale vardırıncı ve feyiz verici olarak görmekteyiz. Hayat veren ve öldüren, var eden

ve yok eden olarak görmekteyiz.

Bu bağlamdaki Kur'ân ayetleri üç gruptur:

Bazı ayetler, yerin dirilme olayını tevhidin kanıtı olarak göstermektedir.

Diğer bazı ayetler, dirilme olayını ahiretten bir örnek olarak ortaya koymaktadır.

Üçüncü ayetler grubu ise, her iki konuya temas etmektedir.

Allah'ın izniyle bunları ayrıntılı olarak açıklayacağım.

KUR'ÂN VE DÜŞÜNME¹

Düşünme İlkesi

Kur'ân-ı Kerim'in temel öğretilerinden biri düşünmeye davetidir; yaratılış sırlarını anlayabilmek için Allah'ın yarat-tığı varlıklar hakkında düşünmek, sorumluluklarını doğru olarak yerine getirmek için insanın kendi hal ve amelleri hakkında düşünmesi, insan topluluklarının yaşamı bağlamında-ki ilâhî yasaları tanımak ve anlamak için geçmiş milletlerin tarih ve yaşantıları hakkında düşünmek.

Yüzeysel ve dağınık olarak düşünmek kolay bir iştir, ancak bunun bir yarar ve ürünü olmayacaktır. Dakik araştırmalara, deneylere ve hesaplamalara dayalı olarak bilimsel düşünüş veya en azından düşünürlerin fikrî eserlerini tam bir dikkatle incelemek ise zor bir iştir, fakat çok faydalıdır ve insanın ruhu için çok önemli, çok büyük bir sermayedir.

İslâm dini, bir yanda temel rükün ve alt yapı olarak tevhi-di seçmiştir. Tevhit, insan beynine ulaşmış en üstün, en yüce ve aynı zamanda da çok dikkat ve incelik gerektiren bir düşünce-dir. Öte yandan da bu dinin temel inançları ve özellikle de bütün inançların temeli olan tevhit inancı hususunda taklit etmeyi reddetmiş ve araştırmayı gerekli kılmıştır. Öyleyse bu din; düşünmeyi, akletmeyi, araştırmayı ve incelemeyi farz

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (8 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında ve mübarek Ramazan ayının 19. günü yapılmıştır.

kılmalı ve ayetlerinin önemli bir bölümünü bu konuya tahsis etmelidir. Gerçek şu ki İslâm dini tam da bunu yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, düşünmenin konu ve niteliğini mutlak ve muğlâk bırakmamıştır; hangi konular üzerinde düşünülmesi gerektiğine genel olarak dikkat çekmiştir. Mesela Bakara Suresi'nin 164. ayetinde araştırma yapılması için bazı konular belirlenmiş ve insanların ciddiyetle ve azimle bu konular hakkında düşünmeleri istenmiştir.

Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...

Ayetin bu bölümünde gökler ve yeryüzü hakkında, gece ve gündüz hakkında araştırma yapılması istenmiştir. Bu araştırma sonucunda yıldızların, saman yollarının... düzeni öğrenilecektir; yeryüzü, tabakaları, özellikleri hakkında bilgiler edinilecektir; her yirmi dört saatte yeryüzünün güneşe oranla durumunun tamamen değişmesine, gece ve gündüzün ortaya çıkmasına neden olan etken tanınacaktır. Bu konular etrafında araştırma yapmakla astronomi ve jeoloji bilimleri elde edilir.

İnsanlara fayda vermek üzere denizde yürüyüp giden gemide...

İnsan, deniz suyu üzerinde hareket eden gemilerden faydalanır, yolculuk yapar, ilim ve marifetini artırır, bu yolla ticaret yapar ve kendisine verilen bu yetenekten yararlanır. Deniz, gemi, geminin batmaması, bu yolla insanın faydalanması... İşte bunların tümü belli bir ölçü, hesap, yasa ve düzen üzere işler. İnsan, ancak bu alanlarda araştırma yapmakla onları öğrenir.

Allah'ın, gökten yağmur yağdırarak yeryüzünü, ölümünden sonra diriltmesinde...

Yüce Allah gökten yere yağmur indirir ve onunla ölü toprağı diriltir. Bu yağmurda binlerce sır gizlidir. Ancak düşünen, araştırma yapan ve düşünce gücünü bu yolda kullanan

insanlar bu sırlardan haberdar olurlar; atmosfer, atmosfer cisimlerin, yağmurun özelliklerini ve bitkiler hakkında bilgi sahibi olurlar.

Yelleri dilediği gibi estirip değiştirmesinde, gökle yer arasında emrine münkad olan bulutta...

Rüzgârların esmesinde, bulutların gökle yer arasında hareket etmesinde yüce Allah'ın yaratıcılık ve hikmetinden ayetler vardır. Ancak akıl sahipleri, düşünenler ve araştırma yapanlar bu ayet ve nişanelerden faydalanırlar.

Düşünün ki hiç görmediğiniz biri bir kitap yazmış ve size bir mektup göndererek, "Beni tam anlamıyla tanımak istiyorsanız benim kitabımı ve özellikle de falanca bölümlerini dikkatlice araştırın." demiştir. Açıktır ki bu durumda sözü edilen kitabı ve özellikle de belirlenmiş bölümlerini dikkatle, bir üstattan yardım alarak, lügat kitaplarına müracaat ederek, kitabın yazıldığı dili öğrenerek kitabı okur ve görmediğimiz yazarı bu yolla tanırız. Yine açıktır ki kitabın ön ve arka cildi-ne bakarak yazarı tanıyamayacağız.

Geometri, astronomi, jeoloji, biyoloji, ruh bilimi, meteoroloji uzmanlarının elde ettiği bilimler alanında dakik bilimsel araştırmadan yoksun olarak ve yüzeysel bir biçimde varlık âlemlerini incelemek, bir kitabın ön ve arka kapağını incelemek gibi bir şeydir ve insanın bir şeyler anlayabilmesi için yeterli değildir. Gerçekte düşünme, insanın kafasındaki bilgi birikimlerini analiz etmektir. Düşünme, önce insan zihninde oluşan kazanımlarda gezinti yapmaktır. Bu, insanın suda bir taraftan bir diğer tarafa yüzmesi gibi bir iştir. Bu da demektir ki insan, düşünce işini gerçekleştirebilmek için öncelikle bir birikime sahip olmalıdır. Bu, insanın yüzebilme için öncelikle suya ihtiyaç duymasına benzer.

Bir çiçeğin kök, gövde, yaprak, beslenme, soluma, büyüme, gelişme, üreme... gibi özelliklerini bilen bir insan o çiçek

hakkında düşünebilir ve onda kullanılan kudret, hikmet, ilim, tedbir ve ölçüyü anlayabilir. Çiçeğin bir tek hacmini ve şeklini gören, ancak yaratılış sırlarından hiçbir şey bilmeyen bir insan, bu çiçeğin âleme hüküm süren tedbir ve takdir ile bağlantısını anlamaya kadir olamayacaktır.

Düşünmenin sermayesi bilgidir. Uzmanlar şöyle demişlerdir: Bir şeyi emretmek, onun mukaddimesini de emretmektir. O hâlde bilgi ve birikim olmaksızın düşünme gerçekleştiremeyeceğine göre, düşünme hakkındaki emir, aynı zamanda düşünmenin sermayesi olan varlıklar hakkında doğru bilgi edinme hakkında da geçerlidir. Anlatmak istediğim şudur: Kur'ân-ı Kerim, insanları düşünmeye teşvik etmekle kalmamış, düşünmenin konu ve alanını da bu ve diğer birçok ayette belirlemiştir.

Müslümanların İslâmî Düşünceden Uzaklaşması

Esefle belirtmek gerekir ki İslâm tarihinde gerçekleşen bazı olaylar sonucunda Müslümanlar, kutsal kitapları Kur'ân'ın buyurduğunun tam aksi yönünde hareket ettiler. Kur'anî öğretilerin ruhuna vakıf olan az bir grup ise hangi konu ve alanlarda düşünmeleri gerektiğini bildiklerinden dolayı sorumluluklarının gereği yönünde hareket ettiler. İşte bu grup, bugün Müslümanların ve hatta insanlığın iftiharlarındandır. Ancak Müslümanların büyük çoğunluğu Kur'ân-ı Kerim'in belirlediği yönden sapmış ve Kur'anî teşvikin olmadığı ve hatta abes, anlamsız ve faydasız olduğu gerekçesiyle Kur'ân tarafından yasaklanan konularda araştırma ve tartışmaya girişmişlerdi. Oysaki Kur'ân'a iman eden bir insan, bilimsel veya dinî şeklinde olsa bile abes, sonuçsuz ve faydasız tartışmalardan sakınmalıdır. Kur'ân-ı Kerim, müminin özelliklerinden birini şöyle açıklamıştır:

Ve öyle kişilerdir onlar ki boş şeylerden yüz çevirirler.¹

Kelamî Tartışmalar

Kelam âlimlerinin kitaplarını ve -asırlarca düşünceleri meşgul etmiş, uğrunda servetler harcanmış ve beyin güçleri heder edilmiş- tartışma konularını inceleyen ve onları Kur'ân ile karşılaştıran kimse, bu konuların Kur'ân tarafından düşünülmesi teşvik edilen konularla hiçbir uygunluğunun olmadığını ve hatta hiçbir ilişkisinin olmadığını görecektir. İnsanlar, bu temelsiz ve boş uğraşlar uğrunda yıllarını heder etmiş ve Kur'ân-ı Kerim'in düşünülmesini istediği konular ise ilgisizlik kurbanı olmuştur.

Nitekim bazı insanlar, bu yükü omuzlamış ve bu dünyada alınları açık ve başları dik olmuştur. Olanca esef ve eziklik içinde semavî kitabımızın teşvik ettiği dersleri bu yüce insanlardan öğrenmeliyiz.

Önceden de değindiğim gibi insan, bu âlemin varlıkları hakkında ne kadar çok dikkat ederse, âlemin parçaları ve azaları arasında bir düzen, bir birliktelik ve bir uyum görecektir; her varlık ve her zerrenin bir güç ve bir hareketi olmakla birlikte kendi başına bırakılmadığını, diğer varlıklarla uyum ve bağlantı halinde olduğunu, bu bütün içinde her zerrenin bir hedef ve görevi olduğunu anlayacaktır. Bu bakımdan bütün âlem bir tek hükmündedir.

Kur'ân'da Yaratıcının Varlığı ve Birliği

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın varlık ve birliğinin delili biridir; Allah'ın varlığını kanıtlayan delil, aynen birliğini de kanıtlamaktadır. Genel olarak filozoflar, Allah'ın ispat ve tevhit

1- Mu'minûn, 3

konularını birbirinden ayrı olarak işlemiş ve kelimeler âlimleri de bu hususta filozoflara uymuştur. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de durum böyle değildir. Kur'ân-ı Kerim bir yerde yaratıcının, vacibu'l-vücudun, kendi varlığıyla var olan ve varlığı başka bir varlığa dayanmayan zatın varlığını bir delille kanıtlarken başka bir yerde de yaratıcının, vacibu'l-vücudun ve kendi varlığıyla var olan zatın "bir" olduğunu başka bir delille kanıtlamış değildir. Bu, çok ilginç bir noktadır. Kur'ân mantığında Allah öyle bir şekilde tanıtılmıştır ki onun için sayı ve ikinci varsayılmaz. Kur'ân'ın bazı ayetlerinde bu gerçeğe işaret edilmiştir. Müminler Emiri Ali (a.s), *Nehcü'l-Belâğ'a* da bu noktayı tamamen açıklamıştır. Bu, Kur'ân'ın mucize olduğunu açıkça gösteren Kur'anî büyük öğretilerden biridir. İmam Ali (a.s) bu mucizeyi açıklamıştır ve bu mucizeyi açıklamanın kendisi de bir başka mucizedir.

Müminler Emiri Ali'ye (a.s) sordular: "Sizin yanınızda vahiyden bir şey var mıdır (yani size vahiy geliyor mu)?"

İmam Ali (a.s), bu soruyu şöyle cevapladı:

Hayır, andolsun tohumu yarana ve canlıyı yarata-
na. Allah, sadece kitabı Kur'ân'ı anlama (yeteneği) bah-
şetmiştir kuluna.

İmam Ali (a.s) bu cümlede, kutsî vücudundan gelen ulvî öğretilerin Kur'ân'ı ve anlamını anlamaya dayandığını buyurmaktadır.

Yaratılıştaki öyle bir düzen vardır ki, varlıklar arasında uyum görülmektedir ve âlemin öğeleri bütünü bir tek gövde oluşturmuştur. Bir bütünün parçaları arasında uyum ve birliğin olması da, olmaması da mümkündür. Bunu bir örnekle açıklayacağım:

Koyun sürüsü bir bütündür, bu bütünü oluşturan öğeler arasında bağıklık ve uyum yoktur; koyunların her biri kendi başına kendisi için yol yürür, kendisi için ot yer, kendisi için

yatar ve bir bütün olarak tek bir yapı oluşturmazlar. Koyunlar arasındaki uyum, çobanın onları hareket ettireceği kadardır.

Ancak her koyunun beden yapısı milyonlarca ve milyarlarca canlı hücreden oluşmuştur. Bu hücrelerin bir kısmı, koyunun deri dokusunu oluşturmuş ve diğer azaları güvenlik sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Hücrelerin bir kısmı adale yapısını, bir kısmı kalp yapısını, bir kısmı göz yapısını... Bütün hücreler farklı işler yapmakla birlikte, kendi varlık aşamasında değişik bir sorumluluk ve amacı takip etmekle birlikte, hiçbir grup diğer grupların varlığından haberdar olmamakla birlikte (kan hücresi, et hücresinin varlığından haberdar değildir; et hücresi, sinir ve deri hücresinin varlığından haberdar değildir) hiçbirisi bir bütünün idare ve hizmetinde olduğundan habersizdir. O tek bütün ise bir koyundur ve onun bir ruhu ve bir hayatı vardır. O tek koyun bütününe daha tümel bir hedefi vardır ve hücrelerin her grubunun hedefi, daha kapsamlı ve daha genel hedefin bir ögesi, bir basamağı ve bir aracıdır.

Takvalılar önderi İmam Ali (a.s), mübarek Ramazan ayının on dokuzuncu gecesinde vuruldu. Bu münasebetle bu akşamki konuşmamı, İmam Ali (a.s) hakkındaki birkaç cümle ile bitireceğim.

Yüce Allah Resulü (a.s), Müminler Emiri Ali'nin (a.s) katiline "*sonra gelenlerin en katı kalplisi*" lakabını vermişti. Yüce Allah Resulü (s.a.a) belli bir amaçla bu lakabı vermişti. İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesiyle İslâm dünyasına telafi edilemez büyük bir darbe inmişti. Büyük insanların varlığı her zaman için faydalıdır, ancak bazen sosyal açıdan çok özel bir konumda olduklarından dolayı o dönemdeki varlıkları daha hayafî bir boyut alır.

Bir sosyal şahsiyet, bazen öyle bir konumdadır ki büyük bir milletin kaderini elinde bulundurur ve bazen öyle özel an-

lar ortaya çıkar ki o anlarda onun yok olması, bir kişinin yok olması değildir; hakkın, bir sistemin ve bir yolun yok olmasıdır.

İmam Ali (a.s) hayatta iken şöyle buyurmuştu:

Ben hayatta olduğum sürece insanlar iki safta hac yaparlar,¹ fakat ben öldükten sonra tek safta hac edeceklerdir.

İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesinden sonra da böyle oldu ve tek saf oluşturuldu.

İşte bu nedenle İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesi, Allah katındaki kutsîlik ve yücelik makamı bir yana, Müslüman halk için etkisi ebediyen tarihte kalacak büyük bir kayıp oldu.

Abdurrahman b. Mülcem Haricîlerden idi; hem İmam Ali'yi (a.s) ve hem de Muaviye'yi tekfir edenlerdendi. Haricîler, hem İmam Ali'yi (a.s) ve hem de Muaviye'yi, Amr b. As ile birlikte öldürmek istiyorlardı. Üç kişi Mekke'de bir araya gelerek İmam Ali'yi (a.s), Muaviye'yi ve Amr b. As'ı aynı gecede öldürmeye karar verdiler. Bu üç kişiden biri Abdurrahman b. Mülcem-i Muradî idi. Amr b. As'ı öldürmekle görevli olan kişi, mescide gidip onu beklemeye koyuldu. Fakat o gece Amr b. As mescide gelmemiş ve yerine Harice (Mısır kadısı) adında birini göndermişti. Harice namaza durmuş ve tanınmadan öldürülmüştü. Muaviye'yi öldürmekle görevlendirilen kişi, darbesini indirmiş fakat öldürememişti. Sadece Abdurrahman b. Mülcem amacına ulaşmıştı.

İmam Ali'nin (a.s) şehit edilmesinin doğal sonucu, çok tehlikeli bir grubun yönetimi ele alması olmuştu. İslâm tarihi

1- Bunun açıklaması şudur: İki saf ile kastedilen, insanlar iki safta ve iki yol-yordamda yaşayacaklarıdır. O dönemde genel anlamıyla iki kanat ve saf vardı: Bunların biri, Muaviye'nin oluşturduğu ve dünya ehlini etrafına topladığı saf ve yoldu. Diğeri ise, İmam Ali'nin (a.s) etrafında toplanan, öz Kur'ân'ı ve öz İslâm'ı savunan, İslâm kanunlarını ve İslâmî sosyal adaleti koruyanların yoluydu.

böylesini hiç görmemişti. Gerçekten çok hassas bir dönemdi. Ne İmam Ali'nin (a.s) muhalifleriyle mücadelesi ve ne de öldürülmesi, bir kişinin mücadelesi ve öldürülmesi değildi. Gerçekte bu mücadele ve bu savaş, inanç ve yol savaşıydı; yordam ve yöntem savaşıydı; peygamberlerin ve evliyaların yönetim tarzı ile firavunların ve zalimlerin yönetim tarzının savaşıydı; tevhit ile şirk savaşıydı ve adalet ile zulüm savaşıydı. Bu nedenle de İmam Ali'nin (a.s) defnedilmesiyle birlikte birçok şeyler de defnedilmişti.

KUR'ÂN'IN YAŞAM KONUSUYLA TEVHİDE İSTİDLALİ¹

Bahar ve Kıyamet

Diriltme ve öldürme konusu, her zaman insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk eden konulardan biri olmuştur. Kur'ân-ı Kerim bu konuyu büyük ilâhî ayetlerden biri olarak anımsamıştır; bazı ayetler uygulanmakta olan bu yasayı, Allah'ın kutsî zatının ayeti olarak açıklamıştır. Geçen iki konuşmada ele aldığımız Bakara Suresi'nin 164. ayeti bu guruptaki ayetlerdendir.

Bazı ayetler de, bir yaratılışın başka bir yaratılışa dönüşümü ve büyük kıyametin bir yansıması olabilecek küçük kıyamet şeklinde dikkat çekmiştir. Bu grupta yer alan ayetlerden biri şöyledir:

Ve Allah, öyle bir mabuttur ki rüzgârları yollar da bulutu sürer, derken ölü şehri yağmurla suya kandırırız da ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz onunla, işte ölülerin diriltilmesi de böyledir.²

Bunun bir başka örneği şu ayettir:

Ve gökten de kutlu bir yağmur yağdırmadayız da o sayede bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler, yeşer-

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (9 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında ve mübarek Ramazan ayının 20. günü yapılmıştır.

2- Fâtır, 9

tip bitirmedeyiz. Ve hurma ağaçları ki boy atıp uzar ve meyveleri, birbirine bitişmiş, âdeta istiflenmiştir. Kullara rızık olarak ve o yağmurla ölü şehri diriltiriz, işte kabirden çıkış da böyledir.¹

Bazı ayetlerde de her iki konuya temas edilmiştir. Bu grupta yer alan ayetlerin örneği şöyledir:

Ve yeryüzünü kupkuru görürsün, fakat ona yağmur yağdırdığımız zaman harekete gelir, kabarır ve çeşitli, çifter-çifter güzelim nebatlar bitirir. Bu da, şüphe yok ki Allah'ın gerçek oluşundandır ve şüphe yok ki O, ölüyü de diriltir ve şüphe yok ki O'nun, her şeye gücü yeter.²

Bu bağlamda bir diğer ayetler grubu da vardır. Şöyle ki: Esas itibarıyla Kur'ân-ı Kerim yüce Allah'ı hayat veren ve hayatı alan (muhyî ve mumît) sıfatıyla tanıtmaya ve hayat vericilik sıfatını Allah'a özgü bir sıfat kılmaya önem vermiştir. Bu noktaya vurgu yapan birçok ayet vardır ve bu ayetleri buraya taşımamızı gerektirecek bir durum yoktur. Bu bağlamda önemli olan şey, bu alandaki Kur'ân mantığıyla tanışmamızdır.

Bizim dikkat etmemiz gereken nokta şudur: Dirim ve ölüm yasası, tevhidin ayeti ve yüce Allah'ın ezeli kudretinin nişanesidir. Yani herkesin gözü önünde gerçekleşen ölüm ve dirim, yüce Allah'ın melekutî yansımalarından biridir.

Dirim ve hayatla ilgili konuların büyük bir bölümü bugün bile insan için meçhul ve muamma niteliklidir. Bir taraftan zerrenin bağrına ulaşan, bir diğer taraftan uzaya yol bulan ve belki bir gün yeryüzünden yararlandığı gibi yıldızları, ayı ve güneşi teshir edip yararlanacak olan insan, bir hayat zerresinin gizemli sırları ve esrarengiz yapısı karşısında çaresiz kalmıştır.

1- Kaf, 9-11

2- Hac, 5-6

Günümüz bilim adamlarından biri şöyle demiştir: Yer-yüzünün, gezegenlerin ve hatta bütün evrenin yaratılışından daha üstün ve daha önemli olan şeyin ne olduğunu biliyor musunuz? Bu, hayatı teşkil eden ve kökenini oluşturan protoplazma adındaki çok küçük zerreciktir.

Bu soruyu yönelttikten ve bir cümle ile cevabını verdikten sonra protoplazmanın ilginç ve esrarengiz durumu ve daha ilginç faaliyetleri hakkında açıklamalar yapmıştır.

Gerçi hayat ve dirim hakkındaki birçok konular aydınlığa kavuşmamış ve çözümlenememiştir; ancak bununla birlikte, bizim faydalanabileceğimiz nispeten basit ve çok faydalı bir derstir.

Hayat, Maddeden Üstün Bir Gerçektir

Biz şu kadarını anlayabiliyoruz ki hayat ve dirim, çok yüce ve çok üstün bir ufuktan madde karanlığına yansıyan bir nur ve ışıktır. Madde, kendi zatında hayattan yoksun ve ölüdür; ancak belirli şartlarda hayat ışığının ona yansımalarına istidat kazanır. Ufku, madde ve özellikleri ufkundan daha yüce olan bu ışık, maddeye yansıyarak onu etkisi, tasarrufu ve kendine özel yasaları altında tutar. Madde ve cisim ötesinde olan bu yüce ve üstün ufuk, cansız maddeye yansımaları, yansımalarını geri alması, genişletmesi, daraltması, diriltmesi ve öldürmesi açık bir kanıttır. Bu açık kanıt karşısında insan, düşüncesini madde ve cisimle sınırlı ve kısıtlı tutmamalıdır.

Tevhit ve ilahiyat açısından konuya bakıldığında madde ve hayatın birbiriyle farkı yoktur; her ikisi de Allah'ın güçlü eliyle yaratılmış ve varlıkları yüce Hakka bağlıdır. Ancak düşüncelerini sınırlandıran, bakışları cisim ve özellikleri duvarının ötesine ulaşamayan kimseler bilmelidirler ki, varlık âlemi cisimle ve özellikleriyle sınırlı değildir ve eseri cisimlere ulaşan daha yüce bir ufuk vardır. Varlık âlemi cisim ka-

buğuyla sınırlı değildir; bu âlemin batınında, bu âlemi kuşatan âlemler vardır. Özel koşullarda canlılık bulma istidadına gelen maddeye bu âlemlerden bir ışık iner, hayat yansıması gerçekleşir. Bu durumda ölü madde gövdesinde hayat ışığı görürsünüz, ölen ve dirilen maddenin akıcı ve hareket eden cevheri arasında değişmez bir hayat bağı görürsünüz. O hâlde, hem kendi zatında ölü olan bir şey vardır ve hem de kendi zatında diri olan bir şey; hem kendi zatında değişken ve kalıcı olmayan bir şey vardır ve hem de kendi zatında değişmez ve kalıcı olan bir şey.

*Halg ra çun ab dan saf u zûlâl
Ender u taban sıfat-ı zu'l-celâl
İlmişan u adlişan u lutfuşan
Çun sitare çerheş ber ab-ı revan
Ab mubeddel şod der in cu çend bar
Eks-i mah u eks-i ehter ber garar
Garnha begozeşt u in garn nuyi est
Mah an mah est u an an ab nist.*

Yaratılışı bir su bil, berrak ve zülal
Onun batınında yansır sıfat-ı zü'l-celal
İlimleri, adaletleri ve lütufları
Aksi suya yansıyan gökteki yıldız gibi
Kaç defa su bu ortamda değişti
Hep kaldı ayın sureti, yıldızın sureti
Asırlar geçti ve bu, yeni bir asır
Su o su değil ve ay o aydır.

Hayat Maddenin Özelliği Midir?

Belki de bazıları, maddenin özelliklerinden birinin hayat olduğunu ve onun, madde yetkinliğine eklenmiş bir yetkinlik olmadığını zannedebilir.

Bu şüphenin cevabı, derin bir bilimsel araştırmayı gerektirir. Şimdilik buna cevap olarak şunu söyleyebilirim: Şu ka-

darını anlayabiliriz ki hiçbir maddî unsur kendi başına hayata ve hayat özelliğine sahip değildir. İki veya daha çok unsurun birleşmesi durumunda olabilecek en fazla şey, her unsurun sahip olduğundan başkalarına da vermesi ve sahip olmadığını başkalarına da verememesidir. Birkaç unsurun karşılıklı etkileşimi sonrasında ortaya çıkabilecek en fazla şey onların tümünün, her birinin sahip olduğu şeyin ötesine taşmayan genel bir özellik bulmaları ve ortalama bir nitelik kazanmalarındır. Bilim adamlarının -özellikle de yeni bilim adamlarının- araştırmalarına göre, hayatın sahip olduğu esrarengiz özellikler ile maddenin özellikleri arasında hiçbir benzerlik yoktur.

Yeni bilim adamlarından biri şöyle demiştir:

Madde ancak, kendi düzen ve yasaları uyarınca hareket eder ve onun dışında bir şey yapmaz. Maddenin kendiliğinden inisiyatif gücü olmaz. Hayat ise inisiyatif ve girişimcilik gücüne sahiptir, her an yeni suretler ve yeni varlıklar ortaya çıkarır.

Hayat maddenin özelliğine tâbi ve mahkûm değil, bilakis maddeye hâkim ve egemendir. Yukarıda görüşünü aktardığım bilim adamı, bu hususta da şöyle demiştir:

Hayat ve dirim, -tek hücreli varlıklar şeklinde veya balıklar, haşereler, memeliler, kuşlar ve insan gibi farklı şekillerinde doğa unsurlarına hakim olarak onları kendi asıl bileşimlerinden çıkarıp yeni bir durum ve bileşime zorlar.

Bugün bilim adamlarının geneli şu görüştedir: Hayat cevheri kalıp ve sınır bakımından madde zarfına tâbi ise de çoğu yönden maddeye galip ve hâkimdir. Hayat her yönden maddeye tâbi değildir ve maddenin özelliklerinden biri de değildir. Hayat, maddenin tamamen yoksun olduğu tecelli ve yansımalarla sahiptir. Hayatın ortaya çıkmasıyla birlikte, öncesinde asla olmayan canlılık ve hareketler ortaya çıkar; tasarım ve mühendislik ortaya çıkar; güzellik ortaya çıkar; algı

ve idrak ortaya çıkar; istek, beğeni, aşk ortaya çıkar; suret ve tedbir ortaya çıkar; hiçbir surette ruhsuz maddede örneği olmayan şeyler ortaya çıkar. Bütün âlem yüce yaratıcı Allah'ın cemal ve kemal aynasıdır. Ruh yoksunu madde de varlıktan aldığı pay oranında yüce Hakkın kudret aynasıdır.

Cihan-ı mir'at husn-i şahid-i mast

Fe-şahid vechehu fi kulli mir'at.

Bize şahit olanın güzellik aynası âlem

İşte onun yüzünü her aynada eyle gözlem.

Hayat, maddeye üstünlüğü ve yetkinliği oranında ilim, hüküm ve hikmet sahibi Yaratıcı hakkında tanıklık eder.

Mevcut Düzen ve Yasa

Hatırlatmam gereken bir diğer nokta da şudur: Bildiğimiz ve gördüğümüz üzere Kur'ân-ı Kerim dirim ve ölüm düzen ve yasasıyla istidlal etmiştir; bu değişmez yasayı bir kenara bırakıp da az rastlanır şeylerle istidlal etmemiştir. Uygulanmakta olan bu düzen ve yasa, yeryüzünün her yıl dirilmesi, nütfe verenin oluşması ve kemal yönünde gelişmesi her an yeni yaratılıştır; bunlar her an için gaybden gelen feyiz ve lütuflardır. Uzağa gitmenin hiç lüzumu yok, bu işin hakikatine odaklanın da yüce Allah'ı sürekli yaratıcılık, sürekli var ve kamil edencilik tecellisinde görün. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

**Andolsun ki biz insanı, balçık mayasından yarat-
tık. Sonra onu, sağlam bir karar yurdunda bir katre
su kıldık. Sonra o bir katre suyu kan pıhtısı haline
getirdik, derken kan pıhtısını bir parça et hâline sok-
tuk, derken ette kemikler yarattık, derken kemiklere
et giydirdik, sonra da onu başka bir yaratılışla mey-
dana getirdik; ne yücedir şanı yaratıcıların en güzeli
Allah'ın.¹**

Kur'ân-ı Kerim bu cari düzenin herkesçe görülen bir şey olduğuna dikkat çekmiştir. Doğadaki bu olağan düzen, yaratış ve var ediş düzenidir. Bu düzene odaklanmamız, bizi madde ötesi bir ufukla tanıştıracaktır. Yani Kur'ân-ı Kerim, beşerî bilgi ve birikimlerin menfi boyutundan değil, müspet boyutundan Allah'ı tanıtmaktadır. Bu alandaki Kur'anî öğretilerin öneminin tamamen aydınlanması için bu konuyu biraz açıklayalım.

Allah'ı Bilinmeyenlerde Değil, Bilinenlerde Aramak

Bazı insanlar, kendi meçhulleri arasında Allah'ı aramayı alışkanlık haline getirmişlerdir.¹ Yani bazı insanlar, karşılaşp da çözemedikleri bir muammayı tabiat ötesine döndürür ve onunla ilintilendirirler. Bazı insanlara, yedikleri ekmeğın bu hale nasıl geldiğini sorsanız, şöyle diyecekler: Önce un idi, fırına gelip hamur oldu ve tandırda pişirildi.

- Peki nasıl un oldu?
- Buğday idi, değirmende öğütüldü ve un haline geldi.
- Buğday nasıl oluştu?
- Çiftçi onu ekti ve o da yerden yeşerdi. Sonra çiftçi onu biçti ve döverek samandan ayırdı.
- Buğday nasıl yerden bitti?
- Yağmur yağdı, güneş ışınlarını yansıttı ve yeşerdi.
- Yağmurun yağması nasıl gerçekleşti?
- Artık onu Allah yağdırdı.

Sanki Allah, bu aşamaya gelinceye kadar devrede yoktu da bu aşamada devreye girdi.

1- Makalat-i Felsefî (Felsefî Makaleler), Şehit Mutahhari, "Kur'ân ve Mes'ele-î Ez Hayat" (=Kur'ân ve Hayattan Bir Konu) makalesine müracaat ediniz.

Allah hakkında böyle bir düşünce yanlış ve saptırıcıdır, hatta küfürdür. Böyle düşünen insan, Allah'ı yarattıklarının birine benzetmiş ve onu, bu âlemdeki sebep ve nedenlerden biri farz etmiş olur. Oysaki yüce Allah, bütün nedenlerin ötesinde ve bütün nedenleri var edendir.

Bu tür düşüncülerde adeta Allah ile maddî sebepler arasında iş bölümü yapılmıştır; sanki bir işin bir kısmını Allah ve diğer kısmını ise maddî sebepler gerçekleştirmiştir. Güya diğer aşamalara Allah, Allah'ın işi olan bulut getirme ve ondan yağmur yağdırma işine de diğer sebepler karışmamıştır. Eğer, "Hayır, yağmurun yağmasının ve bulutun hareketinin de bu sebepler türünden bir sebebi vardır." diyecek olsanız, artık onun düşüncesinde Allah'a yer yoktur.

Doğal zahirî -ekmeği pişirmek, buğdayı öğütmek, tohum ekmek, yeri sürmek ve yağmurun yağması gibi- nedenleri gördüğü yere kadar Allah'ı karıştırmaz; fakat doğal zahirî nedenleri görmediği noktadan itibaren Allah'ı işe karıştırır. Yani Allah'ı kendi meçhulleri arasında arar. Tabiat ötesi bir depodur adeta ve biz bütün meçhullerimizi, bilmediğimiz her şeyi oraya havale ediyoruz.

Madde ve tabiat nedenleri safında yer alan bir Allah, gerçek Allah değildir. Kur'ân'ın tanıttığı Allah böyle değildir. Kur'ân'ın öğretileri uyarınca, tevhit konusunda böyle düşünmek şirk ve küfürdür. Kur'ân'ın tanıttığı Allah, her şeyle birlikte ve her yerdedir. O'nun olmadığı bir yer yoktur; bütün varlıklara ve nedenlere eşit seviyededir. Düzenli sebep ve nedenler dizisi O'nun zatıyla vardır, işlemektedir.

Yüzeyssel düşünceli normal insanlar, zahirî sebepleri görmedikleri yerde ve kendi meçhullerinde Allah'ı ararlar. Ancak Kur'ân dirim ve ölüm konusunda, bu sabit ve mevcut düzen konusunda, bu mevcut ve sabit düzende hayat ufkunun madde ufkundan daha üstün olduğu konusunda, ruhsuz madde

kalıbına hayatın bir ışık olarak yansıdığı konusunda, maddeyi kapsayan bir kemal olduğu konusunda, hayat üzerinde maddenin faillik boyutu olmayıp sadece kabul boyutu olduğu konusunda elimizden tutarak bizi âlemin melekût ufkuna ve batınına yaklaştırır.

Bu açıklama ve bu düşünce tarzı uyarınca hayat; nerede olursa olsun, hangi maddede ortaya çıkarsa çıksın, hangi koşullarda var olursa olsun (gerek ilk yaşam şeklinde, gerek tedricî ve tekâmül şeklinde, gerek bir canlıdan başka bir canlının üremesi şeklinde, gerek hayat şartlarının başka bir şekilde ortaya çıkma şeklinde, gerek hayat koşullarını sağlayan insan olsun -insanın hayat koşullarını tamamen sağlamaya kadir olması durumunda- ve gerekse olmasın), işte bütün bu hal ve durumlarda hayat Allah'tan bir feyiz ve nurdur. Bu nur, istidat ve koşulların sağlanması durumunda maddeyi kapsar.

Hayatın Başlangıç Konusu

Bilgisi ve araştırması olmayan bazı insanlar, sürekli olarak Allah'ı kendi meçhulleri ve bilmedikleri şeyler arasında aradıklarından dolayı -ki bu tevhit için en büyük tehlikedir- hayat ve ilahiyat konusunda hayatın yeryüzünde nasıl başladığını araştırırlar. Çünkü bilim bir yandan, her canlının kaynağının bir başka canlı olduğunu, şimdiye kadar -hatta tek hücreli- bir canlının cansız bir maddeden üremediğini ve öte yandan da yeryüzünde hiçbir canlının var olmadığı ve olmayacağı bir günün olduğunu bildirmiştir. Konu alanındaki uzmanlar, milyarlarca yıl önce yeryüzünün, hiçbir canlının var olmasına imkân tanımayacak kadar sıcak olduğu ve yeryüzü kabuğunun soğuduğu milyonlarca yıl sonrasına kadar yeryüzünde alet konumundaki maddeden başka hiçbir şey olmadığı inancındadırlar. Öyleyse yeryüzünde hayat nasıl ortaya çıktı? Bu da insan için bir başka meçhuldür. Allah'ı kendi

meçhulleri arasında arayanlar şöyle demişlerdir: Bu, normal yolla yorumlanamaz; hayatın başlangıcı Allah'tandır.

Darwin ve İlk Yaratılış

Meşhur dirim bilimci ve felsefî evrim ekolünün kurucusu Darwin, -her ne kadar onun felsefesi başkaları tarafından kötüye kullanılarak Yaratıcıyı inkâr vesilesi kılındı ise de- Allah'a inanan ve dindar bir Hristiyandır. Darwin, canlıların ve farklı türlerin birbirinden türemesini açıklarken, önce birkaç canlı türünün veya en azından bir canlı türünün yeryüzünde olduğunu ve bunun başka bir canlıdan türemediğini hatırlatarak şöyle demiştir: İlk canlı türü ilâhî üfleme ile var olmuş, yaratılmıştır.

İlk canlının, bütün canlılar silsilesi gibi ilâhî üfleme ile var olduğunda şüphe yoktur; ancak Darwin, sadece ilk canlının yaratılmasının ve işin başlangıcının Allah'ın görevi olduğunu, bunun devamında ise maddenin kendiliğinden dirimi sonraki nesillere aktarmaya kadir olduğunu zannetmiştir. Oysaki işin başı da, sonu da, ortası da aynıdır; dirim her zaman ve her durumda -gerek başlangıçta ve gerekse tekâmülde- ilâhî üfürüştür, nefhadır.

Mübarek Secde Suresi'nin bir ayeti, insanların babası Âdem'in (a.s) ilâhî üfürüşle var olduğu gibi her insan ferdinin bu nefha ile var olduklarını şöyle buyurmaktadır:

Öylesine mabut ki her şeyin yaratılışını güzel ve tam yerinde yapmıştır da insanı da balçıktan yaratmaya koyulmuştur. Sonra onun soyunu, duru bir sudan, aşağılık bir su katresinden yaratmıştır. Sonra da onu tamamlamıştır, ona kabiliyet vermiştir ve ona ruhundan üfürmüştür ve size kulak, gözler ve gönüller halk etmiştir; ne de az şükredersiniz.¹

A'raf Suresi'nin konuyla ilintili bir ayeti de şöyledir:

Andolsun ki sizi yarattık, sonra bir sûret, bir şekil verdik size, sonra da meleklerle, Âdem'e secde edin dedik, hemen secdeye kapandılar, yalnız İblis secde edenlere katılmadı.¹

Bu ayette, kendisine secde edilmesi istenen kimse, başka ayetlerde ruhun üfürülüş nispetinin kendisine verildiği kimse-
dir. Ayrıca Kur'ân'ın diğer bazı ayetleri, sadece ilk insanın ilâhî nefha ile yaratılmadığını ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da Âdem'in (a.s) Öyküsü

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışını tevhit kanıtı (insan hayatını böyle var eden Allah'ın Allah'lığını itiraf) olarak değil, bir başka eğitsel amaçla beyan etmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışını özel bir nitelikte açıklamıştır. Biyoloji uzmanlarının teorileri gerçek ve canlı türlerinin türeme yasası kesin farz edilse bile, ansızın büyük bir değişimin gerçekleşmesi sonucunda kısa bir sürede bir toprak kütlelerinin normal bir insana dönüşmesini yadsıyacak bir delil, bir kanıt mevcut değildir. Yani asırlar ve nesiller boyunca oluşması gereken aşamaların, başka koşullar altında -ki bu, varlığa hüküm süren yasalara da aykırı değildir. Çünkü varlık yasalarında bir hareketin hızlanması ve yavaşlaması, koşul ve durumların değişmesiyle değişir.- hızla oluşmasını veya bunun aksinin gerçekleşmesini, mesela bir hareketi çok yavaşlatarak belli şartlar altında çocukluk, gençlik veya yaşlılık döneminin daha çok uzatılmasını engelleyen bir kanıt yoktur.

Kur'ân-ı Kerim tevhit alanında hayatın başlangıç konusuna tutunmamış ve hayatı böyle -gerek tek hücreden ve ge-

1- A'râf, 11

rekse milyonluk hücreli tek varlıktan- başlattığı dolayısıyla Allah'ı tanıyın, dememiştir. Kur'ân-ı Kerim, insanların babası Âdem'in (a.s) öyküsünü başka bir amaçla açıklamıştır. Belki de çok az öyküde rastlanabilir inceliklere sahip olan bu öykünün anlatılması, bazı öğretilere dikkat çekme amaçlıdır.

Bu öykünün dikkat çektiği bazı hususlar şöyledir:

- İnsanın makamı çok yücedir.
- İlâhî isimlerle eğitime aşamasına gelen insana melekler secde eder.
- Şeytanın düşmanlığı konusunda insanı uyarır.
- İnsan, içinde oluşan vesveselere uyması durumunda ilerleme ve yücelme kaydedemeyecektir.
- Şeytan büyülenmek için gelmiştir ve bir büyülenmekle de ilâhî dergâhtan uzaklaştırılmış, kovulmuştur.
- Hırs ve tamahın tehlikelerine ve Allah'ın emirlerine uymama sonucunda yüce makamlardan düşeceği hakkında insanı uyarmıştır.
- İnsan için en yüce makam ve istidattan ibaret olan Allah'a halifelik makamına dikkat çekmiştir.
- Bir dizi ahlâkî ve irfanî öğretilere yer vermiştir.

Hız. Âdem'in (a.s) yaratılışı şöyle açıklanmıştır:

Hani Rabbin meleklerle, ben yeryüzünde mutlaka bir halife yaratacağım demişti. Demişlerdi ki: Orada bozgunculuk edecek ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? Biz, sana hamd ederek noksan sıfatlardan arılığını söylemede, seni kutsamadayız ya; ben, sizin bilmediğinizi bilirim demişti. Âdem'e bütün adları bildirmişti de meleklerle o adlarla anılan şeyleri gösterip hadi demişti, doğrucuysanız bunların adlarını haber verin. Demişlerdi ki: Noksan sıfatlardan seni arı biliriz, bize bildirdiğin şeylerden başka bilgimiz yok. Şüphe yok ki sen, her şeyi bilirsin, hüküm ve

hikmet sahibisin. Demişti ki: Ey Âdem onlara, yaratıkları adlarıyla haber ver, Âdem, her şeyi adlı adınca haber verince demişti ki: Ben size demedim mi, göklerdeki gizli şeyleri de bilirim, yeryüzünde ki gizli şeyleri de. Açığa vurduğunuzu da bilirim, gizlediğinizi de.¹

Zaman yetersizliğinden dolayı bu ve benzeri ayetlerin içerdiği noktaları daha fazla açıklayamıyorum. Bir kez daha dikkat çekmek isterim ki bu ve benzeri ayetlerde, Hz. Âdem'in (a.s) özel yaratılışının tevhit kanıtı olduğuna dikkat çekilmemiştir.

1- Bakara, 30-33

DUA¹

Kullarım, sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben, muhakkak onlara pek yakınım. Beni çağıran, bana dua eden kişiye çağırdığı, dua ettiği anda icabet ederim. Artık onlar da benim çağırmama koşsunlar, bana inansınlar da doğru yolu bulsunlar.²

Bu gece, takvalılar mevlası ve muvahhitler önderi İmam Ali'nin (a.s) şehit edildiği gecedir. İmam Ali'nin (a.s) şahadet gecesi olmakla birlikte, bu gecenin Kadir gecesi olma ihtimali de vardır. Gönlü diri insanların dirilttikleri; namaz kılarak, tövbe ederek, yarlıganma dileyerek, dua ederek sabahladıkları ve gönüllerini günah pasından, karanlığından arındırdıkları bir gecedir, bu gece. Bu münasebetle bu akşam, bu manevî hal hakkında ve dua hususunda konuşacağım.

Duanın Maneviyatı

Duanın sevap, mükâfat ve kabul edilmesi durumunda eserinin ötesinde bir özelliği vardır. Dua, dilin hareket etmesi sınırından aşarak dil ile kalbin birlikteliğini sağladığı ve insanın ruhunu sarstığı durumda çok yüce bir maneviyata neden olur. İnsan, nura gömülmüş gibi olur adeta ve insanlık cevherinin yüceliğini o zaman hisseder. İşte bu esnada insan,

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (10 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında ve mübarek Ramazan ayının 21. günü yapılmıştır.

2- Bakara, 186

başka zamanlar kendisini meşgul ve rahatsız eden şeylerin ne kadar küçük, ne kadar hakir ve ne kadar naçiz olduğunu anlar. İnsan, Allah'tan başkasından bir şey istediğinde horluk, Allah'tan bir şey istediğinde ise izzet hisseder. İşte bu nedenle dua, hem istemektir ve hem de istenen şeydir; hem araçtır ve hem de amaç; hem mukaddimedir ve hem de sonuç. Allah evliyası; duayı her şeyden çok severlerdi, gönüllerindeki bütün istek ve arzularını gerçek sevgiliye açarlardı, talep ettikleri şeyden daha çok talebin özüne ve dilekte bulunmaya önem verirlerdi, asla yorgunluk ve bitkinlik hissetmezlerdi. Müminler Emiri Ali (a.s), bu gerçeği Kumeyl-i Nahaî'ye şöyle açmıştır:

İlim, basiret hakikati üzere aniden onlara yönelmiştir; yakın ruhunu elde etmişlerdir; refah içerisinde olanların zor gördüğü şeyleri onlar kolay bulmuşlardır; cahillerin korkup kaçtıkları şeylere onlar ünsiyet etmişlerdir. Ruhları en yüce makama asılı olduğu hâlde, bedenleriyle dünyada yaşamaktalar.¹

Paslanmış, kararmış, kilitlenmiş kalpler tam aksi yöndedir ve onlar, yüce Allah'ın huzurundan sürülmüşlerdir.

Gönülden Allah'a Bir Yol

Herkesin gönlünde Allah'a giden bir yol, Allah'a açılan bir kapı vardır. Bir belaya duçar olan ve bütün sebeplerden ümidi kesilen en katı kalpli insanlar bile ansızın sarsılarak Allah'a sığınır. Bu, insanın varlığında olan yaratılışsal ve doğal bir eğilimdir. Bazen günah işleme ve kalbin katılaşması sonucunda bu eğilimin üstü örtülür. Zorluklar ve belalar karşısında perdeler aralanır ve bu eğilim kendiliğinden harekete geçer.

1- Nehcü'l-Belâğa, 147. hikmet

Biri, İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordu: Allah'ın varlığına bir delil var mıdır?

İmam (a.s) buyurdu: Hiç gemiye bindin mi?

Adam: Evet.

İmam (a.s): Denizde fırtınaya tutularak geminin batma tehlikesiyle karşılaştığında her şeyden ümidin kesildi mi hiç?

Adam: Evet, başıma böyle bir olay geldi.

İmam (a.s): O esnada kalbin bir yere odaklandı mı, bir sığınak aradı mı ve seni kurtarması için bir noktadan yardım diledi mi?

Adam: Evet.

İmam (a.s): İşte o, Allah'ın ta kendisidir.

İmam Cafer Sadık (a.s), onun kalbindeki yol ile Allah'ı ona tanıttı. **"Ve yeryüzünde deliller var iyiden-iyiye inanmış olanlara. Ve kendi özünüzde de, hâlâ mı görmezsiniz?"**¹ İnsanın yaratılışındaki bu eğilimin, tutunacak hiçbir sebebin kalmadığı durumlarda zahîrî sebepler ötesindeki galip ve üstün güce yönelmesi böyle bir gücün varlığının delilidir. Eğer olmasaydı, böyle bir eğilim de ortaya çıkmayacaktı.

İnsanın varlığında bir eğilimin var olması ile insanın tamamen o eğilimi tanınması ve yaratılış amacını bilmesi farklı şeylerdir. Süt içme, başından beri bebekte var olan bir eğilimdir. Bebek acıktığında ve ihtiyaç hissettiğinde, bu eğilim harekete geçerek bebeği, görmediği ve tanımadığı anne göğsünü aramaya yönlendirir. Bebeğe yön veren ve yol gösteren bu eğilimin kendisidir; bebeği ağzını açmaya, anne göğsünü aramaya ve bulamadığında ise ağlamaya sevk eder. Ağlamanın kendisi, henüz tanımadığı ve varlığından haberdar olmadığı anneden yardım dilemektir. Ancak bebeğin kendisi bu eğilimin niye var olduğunu, niye ağladığını, niye bu eğilimde ol-

duğunu, sindirim sistemine sahip olduğunu, yemeğe ihtiyaç duyduğunu, bedeninin kaybettiklerinin bedelini gerektirdiğini bilmez. Bebek, niye sütle beslendiğini bilmez ve ağlamanın felsefesinin, henüz tanımadığı ve zamanla tanınması gerektiği anne için bir duyuru olduğunu bilmez.

Biz insanlar da görülmeyen Allah'a eğilim, Allah'a yakarmaya eğilim, Allah'a sığınmaya eğilim gibi yüce insanî eğilimler bağlamında, görmediği ve tanımadığı anne göğsüne eğilimli olan yeni doğmuş bebekler gibiyiz.

*Hemçu meyl-i kudekan ba maderan
Sırr-i meyl-i hud nedaned der leban
Hemçu meyl-i mufrî-i her nu murid
Suyi an pir cevanbaht mecid
Cüzv-i aql in ez an aql-ı kull est
Cunbuş-i in saye zı-an şah-ı gul est
Sayeeş fani şevêd aher der u
Pes bedaned sırr-i meyl u costecu.*

Bebeklerin annelere olan eğilimi misali
Bilmez dudaklardaki eğilimin sırrını
Her yeni müridin aşırı meyli gibi
Bahtı civan o yüce pîr eksenli
Bu cüz'î akıl, o kullî akıldandır
Bu gölgenin hareketi, o gül dalındandır
Sonuçta gölgesi fani olur kendinde
O an bilir meylinin ve aramanın sırrı ne?

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

**Biz Allah'ınız, gene de gerisin geriye O'na dö-
neceğiz.¹**

**İyice bilin ki bütün işler, dönüp Allah tapısına
varır.²**

1- Bakara, 156

2- Şûrâ, 53

Eğer bebeğin midesiyle uyumlu bir anne göğsü ve süt olmasaydı, bu eğilim de bebeği o yöne yönlendirmeyecekti. Bu eğilim ve o mevcut yemek (süt) arasında bir bağıllık var. İnsanın varlığındaki diğer eğilim ve meyiller de böyledir. İnsandaki hiçbir eğilim boşuna yaratılmamıştır, onların her biri bir ihtiyaca ve bir ihtiyacın giderilmesine hizmet etmektedir.

Mecburiyet Halinde veya İhtiyarî Olarak Allah'ı Çağırma

İnsanın Allah'ı çağırması iki hâlde gerçekleşebilir: İnsan, bazen tutunacak hiçbir dal ve hiçbir neden kalmadığını gördüğünden dolayı mecburen Allah'ı çağırır ve bazen de insanın ruhu öylesine yücelir ki artık kendiliğinden bütün sebeplerle ilişkisini kopararak Allah'ı çağırır. Mecburiyet halinde olan insan, davete gerek duymadan ve kendiliğinden Allah'a yönelecektir; bu, nefis için bir erdem ve yetkinlik değildir. Nefsin erdem ve yetkinliği, tutunacak sebepler olduğu hâlde onlardan koparak yücelmesidir.

Duanın Şartları

Duanın bir dizi şartları vardır ve bunların ilki, gerçekten istek ve talebin insanın varlığında ortaya çıkması, varlığının her zerresinin dilek olması ve istediği şeyin gerçekten bir hâcet haline gelmesidir. İnsanın bedeninin bir noktasında bir ihtiyaç belirttiğinde, beden bütünü azaları işe girer ve hat ta kendi işini büyük ölçüde azaltarak o ihtiyacı gidermeye koyulur. Mesela insan çok susadığı zaman susuzluğun etkisi benzinden belli olur; boğazı, ciğeri, midesi, dudağı, dili ve damağı su ister. Susuzluk halinde uyusa bile, gerçekten suya muhtaç olduğundan dolayı uykusunda su görecektir. -Yaratılış âleminin bir parçası olan- insanın ruhsal ve manevî ihtiyacı da bütün âleme nispetle böyledir. İnsanın ruhu, yaratılış âle-

minin bir parçasıdır; eğer gerçekten onun varlığında bir istek ve bir ihtiyaç ortaya çıkarsa büyük yaratılış düzeni onu kendi haline bırakmaz.

Dua okumakla gerçek dua farklı şeylerdir. Kalp ile dilin birlikteliğinin sağlanmadığı dua, gerçek dua değildir. Gerçek dua, gerçekten insanın kalbinde ve varlığında istek ve dileğin ortaya çıkmasıdır.

Her çi ruyed ez peyi muhtac-ı rust

Ta beyabed talibi çizi ki cost

Her ki cuya şod beyabed agıbet

Mayeeş derd est u esel merhemet

Her koca derdi deva anca reved

Her koca fagri neva anca reved

Her koca müşkil-i cevab anca reved

Her koca pesti est ab anca reved

Ab-ı kem cu teşnegi aver be dest

Ta becuşed abet ez bala u pest.

Yeşeren her şey, gider muhtaç peşine

Her isteyen kendi aradığını bulsun diye

Arayan her kes nihayet bulacaktır

Mayası dert ve aslı merhamettir

Dert nerde ise, derman oraya gider

Nerde ihtiyaç varsa, yardım oraya gider

Nerde bir zorluk varsa çözüm oraya gider

Hangi yer alçaksa su oraya gider

Suyu az ara, susuzluğu elde et

Ki suyun coşsun yukardan ve aşağıdan.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Yoksa darda kalana, dua ettiği zaman icabet eden ve kötülüğü gideren ve sizi, yeryüzüne sahip kılan mı hayırlı?¹

Duanın Kabul Olacağına İnanmak

Duanın şartlarından bir diğeri iman ve yakindir. İnsan yüce Allah'ın sınırsız rahmetine, Allah açısından feyiz ulaştırmaya bir mani olmadığına, rahmet kapısının asla kulların yüzüne kapalı olmadığına ve kusurun kuldan kaynaklandığına iman etmelidir.

Bir hadis şöyle buyurmuştur:

Dua ettiğinde, hacetinin kapıda hazır beklediğini düşün.

İmam Zeynelabidin (a.s), -ümit ve yakinin dalgalandığı ve mübarek Ramazan ayının seherlerinde okuduğu- meşhur "**Ebu Hamza Duası**"nda yüce Allah'a şöyle hitap etmektedir:

Allah'ım! Ben, istekleri sana yöneltmenin yolunu açık görüyorum. Sana doğru coşan ümit pınarlarını dolu buluyorum. Sana ümit besleyenin, senin lütfundan yardım alması kolaydır. Seni çağıranların yüzüne dua kapıları açıktır. Senin gerçekten de ümit edenlerin hacetini yerine getirdiğini, perişanların hallerini gözettiğini biliyorum. Senin kerem ve ihsanın için yakarmanın, kaza ve kaderine rıza göstermenin, cimrilerin tutumları karşısında bana bir mükâfat ve dünya taliplerinin sahip oldukları şeylerden ihtiyaçsızlık olduğunu biliyorum. Sana doğru hareket edenin mesafesi yakındır. Muhakkak kullarınla senin aranda bir engel yoktur; ancak onların amelleri kendileriyle senin aranda engel oluşturmaktadır.

Hafız şöyle der:

*Be sırr-ı cam-ı cem angeh nazar tevani kerd
Ki hak-ı meykede kuhli basar tevani kerd
Gul-i murad-ı tu angeh nigab begoşayed
Ki hıdmeteş çu nesim-i seher tevani kerd
Gedayi der meyhane terfe iksiri est
Ger in amel bekoni, hak zer tevani kerd*

Be azm-i merhaleyi aşg piş ne gademi
Ki sudha koni er in sefer tevani kerd
Tu ki-zı-serayi tabiat nemirevi birun
Koca be kuyi tarikat gozer tevani kerd
Cemâl-i yar nedared nigab u perde veli
Ğonar-ı reh beneşan ta nazar tevani kerd
Beya ki çareyi zug-ı huzur ve nezm-i umur
Be feyz bahşi ehl-i nazar tevani kerd
Veli tu ta leb-i ma'sug u cam mihahi
Tama' medar ki kar-ı diğer tevani kerd
Dila zi-nur-ı hidayet ger agehi yabi
Çu şem-i handekonan terk-i ser tevani kerd

Anlamı:

Gerçekler sırrını o zaman görebilirsin
 Ki meyhane toprağını gözüne sürme edesin
 Muradının gülü o zaman perde açar ki
 Seher yeli gibi ona hizmet edesin
 Meyhane kapısında dilencilik bulunmaz bir iksir
 Eğer bunu yaparsan, toprağı altın edersin
 Aşk merhalesi azmiyle bir adım öne at
 Nice kârlar edersin, eğer bu yolculuğu yapabilsen
 Tabiat ocağından dışarı çıkmazsan eğer
 Tarikat vadisinden nasıl yolun geçsin
 Yârin cemalinde örtü yok, perde yok; ancak
 Yolun toz-dumanını dindir ki göresin
 Huzuru ve işlerin düzen hazzını tatmak istersen, gel
 Nazar ehlinin feyiz başışlamasıyla göresin
 Ancak sen sevgilinin dudağını ve mey kadehini
 istersen

Tamahlanma ki başka bir iş yapasın
 Ey gönül, hidayet nurunu bulursan eğer
 Kandil gibi gülerek başından geçersin.

Yaratılış ve Şer'î Yasalara Aykırı Olmaması

Duanın şartlarından bir diğeri, yaratılış ve şer'î yasalara aykırı olmamasıdır. Dua, yaratılış veya -yaratılışa eşlik eden-ilâhî kanunların insan için belirlediği hedeflere ulaşmak yönünde yardım dilemektir. Dua, bu şekilde gerçekleşmesi durumunda, doğal bir ihtiyaç şekli alacaktır ve yaratılış düzeni de sahip olduğu denge uyarınca ve ihtiyaç olan her yere feyiz ulaştırdığına göre bu haldeki insana yardım ulaştıracaktır. Bu dünyada ölümsüz olma ve ebediyen yaşama yönünde yapılan dua, yaratılış yasalarıyla çeliştiğinden dolayı veya akra-balık bağlarını koparma yönünde yapılan dua, şer'î yasalara aykırı olduğundan dolayı kabul edilmez. Yani bu tür dualar, duanın gerçek örnekleri değildir.

Dua Edenin Yaşam Tarzının Dua İle Uyumluluğu

Duanın bir diğer şartı, dua eden kimsenin yaşam tarzının dua ile uyumlu olmasıdır. Yani dua eden insanın hal ve davranışları yaratılış ve şer'î hedefle uyumlu olmalıdır; kalbi temiz ve berrak olmalı, kazancı helal olmalı, boynunda insanların hakkı bulunmamalıdır. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilen bir hadis şöyle buyurmaktadır:

Sizden her kim duasının kabul edilmesini isterse, temiz ve helal yoldan kazanç elde etmeli ve boynunda insanların hakkı bulunmamalıdır. Karnında haram olan kimsenin veya üzerinde Allah kullarından birinin hakkı bulunan kimsenin duası kesinlikle Allah'ın katına ulaşmaz.¹

Dua Edilen Konu Günahın Sonucu Olmamalıdır

Duanın bir diğer şartı şudur: İnsanın içinde bulunduğu, değişmesini ve daha iyi bir hale gelmesini istediği hal ve du-

1- Biharu'l-Envar, c.93, s.321

rum, sorumluluklarındaki kusur ve ihmalin sonucu olmalıdır. Yani dua eden ve halinin değişmesini isteyen insan, görevlerini tam olarak yerine getirmediğinden veya günah işlediğinden dolayı bu doğal sonuç ve ceza ile karşılaşmışsa, tövbe etmedikçe ve bu duruma düşmesini gerekli kılan nedenleri ortadan kaldırmadıkça durumu değişmeyecektir.

Bunu bir örnekle açıklayacağım. Emr-i maruf ve nehy-i münker farz amellerdendir. Toplumun yarar ve zararı da tamamen bu hükmün uygulanmasına veya uygulanmamasına bağlıdır. Kötü insanların meydanı boş bulması ve insanlara egemenlik kurması, iyiliği buyurmamanın ve kötülükten alıkoymamanın doğal sonucudur.

İnsanlar, bu hususta kendilerine düşen görevi yapmaz ve doğal olarak bunun sonucuyla karşılaşır iseler, artık dua etmekle bu belayı kendilerinden savmaları mümkün değildir. Bunun tek çözümü, tövbe etmeleri ve imkânları ölçüsünde iyiliği buyurup kötülükten alıkoymalarıdır. Bunu yapmaları ve sürdürmeleri durumunda tedricî olarak amaçlarına ulaşacaklardır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki bir topluluk, ahlâkını değiştirmedikçe Allah o topluluğu değiştirmez.¹

Bu ilâhî yasadır. İnsanlar, kendileriyle ilgili olan alanlarda kendi durumlarını değiştirmedikleri sürece yüce Allah onların yazgısını değiştirmeyecektir.

Sağlam ve güvenilir hadislerde şu noktaya dikkat çekilmiştir:

Kesinlikle iyiliği buyurmalı ve kötülükten alıkoymalısınız. Yoksa mutlaka kötülerinizi size musallat eder; artık iyilerinizin duası da kabul olmaz.

Gerçekte bu tür dualar da yaratılış ve şer'î yasalara aykırıdır.

Çalışmayan ve sadece dua etmekle yetinen kimsenin duası da yaratılış ve şer'î yasalarla çelişir. Müminler Emiri Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Çalışmaksızın dua eden kimse, kirişsiz kemanla ok atan kimseye benzer.¹

Çalışma ve dua birbirlerini tamamlar, amelden yoksun olan duanın etkisi olmayacaktır.

Dua, Çalışmanın Yerini Almamalıdır

Duanın şartlarından bir diğeri şudur: İnsan gerçek anlamıyla ihtiyaç ve dilek mazharı olup isteğine ulaşmaktan aciz kaldığı bir şey olmalıdır. Ama eğer Allah, insanın ihtiyaç duyduğu şeyin anahtarını insanın kendi eline vermiş de, insan nimete nankörlük ederek kilidi kullanmak zahmetine düşmeden kapının yüzüne açılmasını istiyorsa bu dua, kabul ve icabet hedefine oturmayacaktır.

Bunlar da, gerçekten yaratılış ve şer'î yasalarla çelişen dualar türündendir. Dua güç kazanmak içindir. Oysaki yüce Allah bu gücü ve isteği elde etme kudretini insana vermiştir. Bu durumda dua, insanın kendisine verilmiş olan bir gücü elde etme yönünde yapılmış sayılır. Bu nedenle din önderleri şöyle buyurmuşlardır: "*Beş grubun duası kabul olmaz.*"² Bu beş grup şöyledir:

– Sürekli olarak karısı tarafından rahatsız edilen, artık bıkkınlık yaşayan, karısının mihrini ödeyip boşama gücüne sahip olduğu hâlde bunu yapmayan ve durmadan "Allah'ım! Beni bu kadının şerrinden kurtar." diye dua eden kimsenin duası kabul olmaz.

– Defalarca firar ettiği hâlde yine de kölesini yanında tutan, onu satabilecekken satmayan ve "Allah'ım! Beni

1- Biharul'l-Envar, c.93, s.312

2- Biharul'l-Envar, c.93, s.356

bunun şerrinden rahata kavuştur." diyen kimsenin duası kabul olmaz.

– Yıkılmak üzere olan eğri duvarın yanından geçen ve oradan uzaklaşmak yerine "Allah'ım! Benim canımı koru." diye dua eden kimsenin duası kabul olmaz.

– Malını başkasına borç veren, borç verdiğiine dair şahit tutmayan, belge almayan ve durmadan "Allah'ım! Benim paramı bana geri döndür." diye dua eden kimsenin duası kabul olmaz. Çünkü bu adamın parası kendi elindeydi, şahit tutmadan ve belge almadan borç vermeyebilirdi.

– Evinde oturan, çalışmayan, geçimini temin etme yönünde hiçbir uğraşta bulunmayan ve sürekli "Allah'ım! Benim rızkımlı ver." diye dua eden kimsenin duası kabul olmaz.

Kabul olmaz duanın bu beş yerle sınırlı olmadığı açıktır. Hadisin belirttiği bu beş örnek, insanın hedefine varmak için çalışacağı ve tedbir alacağı yerde dua ile yetinmesinin, duayı çalışmanın yerine oturtmasının örnekleridir. Dua böyle olmaz, böyle olmamalı. Yaratılış âleminde dua, amelin ve çalışmanın yerini almak için değildir. Dua, çalışmayı tamamlayan bir etkidir; çalışmanın yerinde oturmamalıdır.

Dua ve Kaza-Kader Konusu

Geçmişten bugüne dua hakkında farklı konular öne sürülmüş ve sorular yöneltilmiştir. Bunlardan biri, duanın kaza ve kader inancıyla çelişmesidir. Her şey ilâhî kaza ve kaderle belirlendiğine göre duanın ne gibi bir etkisi olabilir?

Dua ve Yetkin Hikmet

Ortaya atılan eleştirilerden bir diğeri şudur: Dua, yüce Allah'ın hikmet sahibi olduğu ve maslahat uyarınca işleri gerçekleştirdiği inancıyla çelişir. Bunun açılımı şöyledir: Dua aracılı-

ğıyla değiştirmek istediğimiz şey hikmet ve maslahata uygun mudur, yoksa aykırı mıdır? Eğer hikmetle uyumlu ise bunu, ne biz Allah'tan istemeliyiz ve ne de Allah böyle bir duayı kabul eder; eğer hikmete aykırı ise, yüce Yaratıcının hikmetli iradesi doğrultusunda cereyan eden yaratılış düzeninde bir şeyin hikmet ve maslahata aykırı olması nasıl kabul edilebilir?

Dua ve Razılık Makamı

İleri sürülen bir diğer konu şudur: Dua, Allah'tan gelen her şeye razılık ve teslimiyet makamıyla çelişir.

Bu tür konu ve sorular çok eskilere dayanır ve hatta edebiyatımızın bir bölümünü oluşturmaktadır. Zamanın yetersizliğinden dolayı şimdilik bu konulara girme fırsatımız yoktur. Ancak şu kadarını belirtmeliyim ki bu tür soru ve eleştiriler, duanın kaza ve kader alanının ve de ilâhî hikmetin dışında olduğu zannından kaynaklanmıştır. Oysaki hem dua ve hem de duanın kabulü, ilâhî kaza ve kaderin bir parçasıdır ve hatta bir takım kaza ve kaderleri de önler. Bu nedenlerden dolayı dua, ne ilâhî kaza ile ve ne de hikmet ile çelişmez.

Kadir Geceleri

Bizim görevimiz, din önderlerine uymak ve mevcut fırsattan (kadir gecelerinden ve mübarek Ramazan ayının son on gecesinin bereketlerinden) gereğince yararlanmaktır.

Konuşmaya şu ayetle başlamıştım:

Kullarım, sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben, muhakkak onlara pek yakınım. Beni çağırın, bana dua eden kişiye çağırdığı, dua ettiği anda icabet ederim. Artık onlar da benim çağırmama koşsunlar, bana inansınlar da doğru yolu bulsunlar.¹

1- Bakara, 186

Bu ayet, mübarek Ramazan ayı orucunu beyan eden ayetler arasında yer almıştır. Bu ayetin, Ramazan ayını ve orucunu beyan eden ayetlerin arasında yer alması, belki de bu ayın dua ve mağfiret dileme ayı olduğuna dikkat çekmek içindir. Yüce din önderleri, kadir gecelerine ve bu geceleri ibadetle sabahlamaya çok önem vermişlerdir.

Yüce Allah Resulü (s.a.a), mübarek Ramazan ayının son on gecesinde yatağının kaldırılmasını ve ayın sonuna kadar serilmemesini buyururdu. Mescitte itikâf ederdi; tümüyle yüce Allah'ın huzurunda ibadet, dua ve yakarışa koyulurdu.

İmam Zeynelabidin (a.s) mübarek Ramazan ayında bir gece bile uyumazdı, gece boyunca ya Allah'ın huzurunda ibadet ve kulluğa koyulur veya yoksullara yardım taşırdı ve seher vaktinde de "**Ebu Hamza Duası**" olarak bilinen özel duayı okurdu.

Duanın ve Yaratılmışlardan Kopmanın Hazzı

Duanın hazzına ve yaratılmışlardan kopmanın zevkine varan insanlar, bunu hiçbir şeyle değışmezler. Dua eden insan, Allah'ın özel lütfunun kendisiyle birlikte olduğunu ve duasının kabulünün etki ve sonuçlarını gördüğünde dua artık izzet ve zevkin doruğuna varacak ve sahibini de mutluluğa boğacaktır.

İmam Zeynelabidin (a.s) bir duasında şöyle yakarmaktadır:

Allah'ım! Sana şikâyet ettiğim şeyde bana bakışını güzelleştir ve senden istediğim şeyi kabulünün zevkini bana tattır.¹

İlmü'l-yakin, aynü'l-yakin ve hakku'l-yakinin farklı şeyler olduğunu belirten uzmanlar, bunu şöyle izah etmişlerdir: Belli bir noktada bir ateş yakıldığını düşünün. Bu ateşin ese-

1- Sahife-i Seccadiye, 7. duadan bir bölüm

rini (mesela yükselen dumanını) gördüğünüzde orada bir ateş olduğunu bilirsiniz. Bu ilmu'l-yakindir. Ateşin yanına gittiğinizde ateşi görürsünüz. Bu aynü'l-yakindir ve bilmenin ötesindedir, çünkü artık onu görüyorsunuz. Ateşe çok yaklaştığınızda onun sıcaklığını ve yakıcılığını hissedersiniz. Bu da hakku'l-yakindir.

Bir insan, yüce Allah'ı çok iyi bir şekilde tanıyabilir ve mukaddes varlığına iman edebilir; ancak yüce Allah'ın, kullarına bahsettiği özel lütuf ve inayetlerin eserini özel hayatında göremeyebilir. Bu, ilmu'l-yakin aşamasıdır. Bazen insan amelî noktada tevhidin eserini gözlemler, dua eder ve duasının kabul olduğunu görür; işlerinde Allah'a tevekkül eder, Allah'tan başkasından ümidini keser ve bu tevekkülün eserini kendi hayatında görür, tevhidin eserini gözlemler. Bu, aynü'l-yakin aşamasıdır. Yüce Hakkın bazı kulları, gönül ehli ve Allah'a tevekkül ehli olduklarından haz alırlar, dualarının ve tevekküllerinin eserlerini görürler ve bizim açımızdan betimlenmesi çok zor manevî zevklerden yararlanırlar. Bunun da ötesinde bir aşama vardır ve insan bu aşamada, doğrudan kendisini yüce Hak ile irtibatla görür ve hatta kendi diye bir şey görmez; fiili ve sıfatı, O'nun fiil ve sıfatı olarak görür ve her şeyde O'nu görür.

İnsan naçiz bir sanat, bilgi ve teknik öğrendiğinde veya okuyarak doktor ve mühendis olduğunda, yıllarca zahmetinin ilk ürününü görünce; bir hastayı tedavi edip iyileştirence, iyi bir proje ile güzel ve görkemli bir bina inşa edince mutluluğa boğulur ve kendisinde bir onur hisseder. En üstün haz ve en yüce zevk, insanın kendi sanatının eserini görmesidir.

İman sanatının eserinden ibaret olan Allah'ın özel lütuf ve inayetini gören insan nasıl bir durumda olur? İnsanın tevhit konusundaki başarısı yoluyla elde ettiği izzet, haz ve zevk çok daha üstün ve çok daha tatlıdır.

Yüce Allah, bize de dua ve yakarış tevfiği inayet buyursun ve bizleri de bu kutsal ve manevî nimetlerden nasiplendirsin.

İNSANIN ALGI MEKANİZMASI¹

Eşyalar Zıtlarıyla Tanınır

İlim ehlinin dilinde yaygın olan cümlelerden biri de şudur: "Tu'rafu'l-eşyau bi-azdadiha" (eşyalar zıtlarıyla tanınır). Yani her şey karşıt noktasıyla tanınır ve varlığı anlaşılır. Şimdi bu cümleyi biraz açıklayacağım: Burada geçen "tanınma" ile kastedilen şey, mantıkî tanım değildir. Çünkü her şeyin karşıt noktasıyla tanımlanamayacağı mantık ilminde kanıtlanmıştır. Bu cümlede ifade edilen "zıt" kelimesi de felsefe ilmindeki tanımından farklı bir anlamda kullanılmış ve mutlak anlamıyla karşıtlık kastedilmiştir. "Tanıma" ile kastedilen de mutlak anlamıyla anlamaktır. Her ne kadar bu cümlede "illa, innema" gibi sınırlama edatı kullanılmamış ise de bir tür sınırlama kastedilmiştir. Eğer bir şeyin karşıtı yoksa o şey çok açık ve zahir olsa bile insan onun varlığını anlayamaz.

Gerçekte anlatılmak istenen şey, insanın algı ve idrak mekanizmasında bir tür zaaf ve eksikliğin var olduğudur. Şöyle ki: İnsanın algı mekanizması öyle dizilmiş-koşulmuştur ki, ancak karşıt noktası olan şeyleri anlayabilir. Mesela insan, aydınlık ve karanlık olgularını birbiriyle kıyaslayarak tanır. Eğer âlem ve âlemdeki her nokta her zaman aydınlık olsaydı, asla karanlık olmasaydı, her nokta aynı derecede aydın olsaydı, hiçbir şekilde karanlık olmasaydı bu durumda insan,

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (11 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında ve mübarek Ramazan ayının 22. günü yapılmıştır.

aydınlığı da tanıyamazdı. Yani âlemde bir aydınlığın olduğunu tasavvur edemezdi, her şeyi ancak aydınlık aracılığıyla gördüğünü bilemezdi. Her ne kadar aydınlık her şeyden daha açık ve daha zahir ise de ve zuhurun özü ise de, böylesi bir zuhur dahi aydınlığı tanımaya yetmeyecekti. Bu kusur aydınlıktan değil, bizden kaynaklanır. Şimdi aydınlığı tanıyor olmamız, aydınlığın kaybolması ve karanlığın ortaya çıkması dolayısıyladır. Aydınlığın kaybolması sonucunda karanlığın gelmesinin yardımıyla anlıyoruz ki önce bir şey vardı ve biz onun ile her şeyi ve her yeri görebiliyorduk. Eğer aydınlık kaybolmasaydı ve batmasaydı, asla bizim dikkatimizi çekmeyecekti. O hâlde aydınlık, zıddı olan karanlık yardımıyla tanınmıştır. Bunun aksi de aynı durumdadır. Yani eğer her yer karanlık olsaydı ve asla aydınlık olmasaydı, bu kez de karanlık tanınmayacaktı.

Bunun bir başka örneği şöyledir: Eğer insan, bir ömür boyu sadece ve aynı ayarda bir ses duyacak olsa -mesela hep aynı ayarda bir lokomotifin korna sesinin duyulduğu yerde bir çocuk büyüyecek olsa-, sürekli olarak kulağına gelen bu sesi artık duymayacak ve ona olan hassasiyetini kaybedecektir. Eski filozoflardan biri, bir ayar ve düzende çalınan müziğin sesinin gök cisimlerinin sesinden çok yüksek olduğunu, ancak insan sürekli olarak duyduğundan dolayı buna hassasiyet göstermediğini iddia etmiştir. Çok kötü veya çok güzel kokan bir yerde bulunan insan, o kokuyu asla hissetmeyecektir.

Zengin ve varlıklı insanların zevk ve güzelliklere, yoksulların da zorluk ve sıkıntılara hassasiyetini kaybetmeleri de buradan gelir. Yani zevk veren şeylere daha çok sahip olanlar zevki daha az, daha az sahip olanlar ise daha çok hissederler. Çok sıkıntı çeken insanlar sıkıntıyı daha az, az sıkıntı çekenler ise onu daha çok hissederler.

Güç ve güçsüzlük de böyledir. Eğer insan her şeye kadir olsaydı ve hiçbir şey karşısında aciz kalmasaydı ne kendisinde ve ne de başka bir şeyde acizliği görmez ve gücün varlığından haberdar olmazdı, her işi gücüyle yaptığı hâlde gücün kendisini görmezdi, güce boğulduğu hâlde gücün kendisini algılamazdı. Bunun aksi de aynı durumdadır. İnsan hep güçsüzlük ve acizlik görseydi, asla güç olmasaydı, bu durumda da güçsüzlük ve acizlik tanınmayacaktı.

Bilmek ve bilmemek de aynıdır. Eğer insan her şeyi bilseydi, hiçbir şekilde bilmemek olmasaydı, hiçbir gerçek karşısında bilgisizlik hissetmeseydi, bilgi aydınlığıyla her şeyi aydınlatsaydı, bilgi aydınlığıyla her şeyi gördüğü hâlde bilginin özünden gaflet edecekti; bilginin kendisi dışında her şeyi görecektir, anlayacak ve dikkat edecekti. Bilme karşısında bilmemenin ortaya çıkması, insanın fikrî alıcı sisteminin yarımına koşması sonucu insan, bilmeyi de anlayacak ve onun âlemin varlıklarından biri olduğunu kavrayacaktır. Bu nedenle hayvan, bilgisizliğinin farkında olmadığı için bilgisinin de farkında değildir.

Gölge ve öz de aynıdır. Eğer insan, bir takım şeylerin özünü değil de sadece gölgesini görseydi, o gölgeler gözünün önünden hiç gitmeseydi, o gölgeleri gerçek öz sanacaktı. Ancak insan hem özü ve hem de gölgeyi gördüğünden dolayı özü de, gölgeyi de tanımakta ve algılamaktadır.

Eflatun'un meşhur bir felsefî inancı vardır. O şöyle demiştir: Bu âlemde görülen her şey, diğer âlemdeki aslın ve gerçeğin bir dal ve gölgesidir; diğer âlemdeki gerçektir ve buradakiler yansıma, diğer âlemdekiler özdür ve buradakiler gölge. İnsanlar, buradaki gölgeleri gerçek olarak zanneder.

Bu inancını bir örnekle şöyle açıklar: Bir grup insanın daha ilk günden bir mağarada hapsedildiğini, önlerinin mağaranın içine taraf ve arkalarının da mağaranın girişine taraf

tutulduğunu düşünün. Dışarıda doğan güneş mağaranın içine yansımakta ve mağaranın önünden de insanlar geçmektedir. Mağaranın önünden geçen insanların gölgesi, tutsakların önündeki mağara duvarına düşmektedir. Bu tutsaklar, dünyaya göz açtıkları günden itibaren bu şekilde tutuldukları için haliyle mağaranın dışından habersizdirler ve duvara düşen hareketli gölgeleri gerçek olarak zannedecek ve bunların, dışarıdaki özlerin ve gerçeklerinin hareketinin yansıması olduğunu anlamayacaklardır.

Tabiat mağarasında tutsak olan insan da, bu âlemin bireylerini hakikat olarak görmekte ve bunların, hakikat değil de hakikatten yansımalar olduğunu bilmemektedir; ancak hakikatin özünü gördüğü takdirde bunu anlayacaktır.

Amacım, Eflatun'un düşüncesini açıklamak değildir. Anlatmak istediğim şudur: İnsan, eşyaları birbiriyle ve karşıt noktasıyla karşılaştırarak ve kıyaslayarak tanır. Eğer karşıt nokta olmasa, onlar ne kadar da açık ve ortada olursa olsun, onları tanıyamayacaktır. Aydınlık ve karanlık, bilgi ve bilgisizlik, güç ve güçsüzlük, öz ve gölge örneklerine de bu amaçla değindim. Hayır ve şer, hareket ve dinginlik, hâdis ve kadim, fani ve ebedi de aynı durumdadır.

Belirttiğim gibi bu konu, tanıma ve bilgilenme konusuyla değil, bizim idrak ve algı yapımızla bağlantılıdır (genellikle bizler, bir şeyin karşıt noktasını tanımadıkça o şeyin varlığından haberdar olmayız).

Eğer hissettiğimiz aydınlık hiç kaybolmasaydı, hiçbir şey ona engel olmasaydı, her tarafı kapalı evin içi de dışarı gibi aydınlık olsaydı ve bütün âlemi aynı ayarda mutlak bir aydınlık kaplasaydı, artık "Bütün âlemi aydınlık sarmıştır, gördüğünüz her şeyi onun yardımıyla görürsünüz, o olmasaydı hiçbir şeyi göremezdiniz." diyen birine, hep aydınlık içinde olan bizlerin inanması çok zor olacaktı.

Balık ve Su

Şöyle meşhur bir misal vardır: Sudan dışarı hiç çıkmamış ve sudan başka hiçbir şey görmemiş olan bir balık, bunca övülen ve olmazsa hayat olmaz denilen suyun nasıl bir şey olduğunu, nerde olduğunu ve niye kendisinin onu göremediğini düşünmüş. Suyu kendisine göstermesi için hep birini aramış. Nitekim bir gün suyun dışında kalmış, susuzluktan kıvranmaya başlamış. İşte o zaman suyun ne olduğunu, özelliğini ve hayatının ona bağlı olduğunu anlamış. Bir şair, bu misali şiir haline getirmiş ve şöyle demiş:

*Be deryayi şinaver mahiyi bud
 Ki fikreş ra çu men kutahiyi bud
 Ne ez seyyad teşvişi keşide
 Ne renci ez şikencdam dide
 Ne can ez teşnegi der ızırabeş
 Ne dil-i suzan zı-dağ-ı aftabeş
 Der in endişe ruzi geşt bitab
 Ki miguyed merdum ab, ku ab?
 Kodam est eher an iksir-i canbahş
 Ki başed morg u mahi ra revanbahş
 Ger an guher meta-ı in cihan est
 Çera ya rab zı-çeşm-i men nehan est
 Cuz abeş der nazar-ı şam u seher ne
 Der an asude ez abeş haber ne
 Meger ez şukr-i ni'met geşt ğafil
 Ki muc efkendeş ez derya be sahil
 Ber u tabid hurşid-i cihantab
 Fekend ateş be caneş duriyi ab
 Zeban ez teşnegi ber leb futadeş
 Be hak oftad u ab amed be yadeş.*

Anlamı:

Bir denizde yüzen bir balık varmış
 Düşüncesi de benim gibi kıtmış
 Ne avcıdan endişelenmiş

Ne bir kapan acısı çekmiş
 Ne canı susuzluk ıstırabı tatmış
 Ne yüreği güneşten yanmış
 Bir gün bu düşünce kaçırmış keyfini;
 Halkın su dediği şey nerededir, hani?
 Her şeye hayat veren iksir;
 Kuşa, balığa da can versin, nerededir?
 Bu âlemde bulunur bir şey ise o cevher
 Rabbim, niye benim gözümden gizlidir?
 Gece gündüz hep suyu düşünmüş
 Su içinde rahat ve sudan haberi yokmuş
 O, nimetin şükründen gafil olmuş
 Dalga onu denizden alıp sahile vurmuş
 Âleme yansıyan güneş ona yansımış
 Suyun ayrılığı canına ateş salmış
 Susuzluktan dili dışarı çıkmış
 Toprağa düşmüş de suyu hatırlamış.

Allah; Mutlak Nur ve Mutlak Zahir

Yüce Allah mutlak nurdur, karşıtı karanlık olmayan bir nurdur. Bütün âlemin, göklerin ve yeryüzünün nuru O'dur. **"Allah nûrudur göklerin ve yeryüzünün."**¹ O, her zahirden daha zahir ve her şeyden daha yakındır bize. Her şeyin zahirliliği onun zatına bağlıdır; zatî ve mutlak nur O'dur. *"Allah'ım! ...her şeyi aydınlatan cemalinin nuru hakkına senden niyaz ederim."*² Her şeyin aydın olması, onun zatının nûr ve aydınlığındandır; O, bir nûrdur ki kaybolmaz ve batmaz. O'nun nuru her yeri doldurmuştur ve buna hiçbir engel yoktur; her şeyi ihata etmiştir ve karşıt noktası, zıddı yoktur.

1- Nûr, 35

2- Kumeyl duasından bir bölüm

Yüce Allah'ın nûru kaybolmadığı, batmadığı ve karşısında karanlık olmadığı için idraki zayıf olan, her şeyi karşıt noktasıyla kıyaslayarak anlayan, algı sistemi ve idrak alıcısı bu yapıda olan insan, yüce Allah'tan gafilidir.

Yüce Allah hep zahir olduğu ve hiç gizli olmadığı için gözlerden kayıptır. Eğer bazen gizli kalsa ve bazen ortaya çıksaydı gözlerden kayıp olmayacaktı. Nûru kaybolmadığı, batmadığı, değişmediği için insanın gaflet ettiği nokta olmuştur.

Filozofların, "Yüce Allah mutlak anlamda zahirlüğünde gizlidir." sözünün açıklaması budur.

Ya men huve'htefa li-ferti nurih

Ez-zahiru'l-batınu fi zuhurih.

Ey nûrunun apaçıklığında gizli olan

Ey zahir, zuhurunda batın olan.¹

Yüce Hak, zahir ve aşikâr olduğu yönüyle batın ve gizlidir; onun zahirlik yönü, batınlık yönünün özüdür.

İmam Ali (a.s), bu bağlamda yüce Allah'ı çok güzel ve çok yüce bir içerikte şöyle tanımlamıştır:

Ondan (Allah'tan) başka her zahir, batın değildir ve

O'ndan başka her batın, zahir değildir.²

Allah vahdetinde hem batın ve hem de zahirdir, bir kısmı zahir ve diğer kısmı batın değildir, zahir olduğu yönün özü batındır ve batın olduğu yönün özü zahirdir.

Bu gerçeğin kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân şöyle buyurmaktadır:

Ve O'dur evvel (her şeyden önce var olan) ve ahir (her şeyden sonra kalan) ve zahir ve batın.³

Yine Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

1- Hacı Molla Hadi Sebzivarî

2- Nehcü'l-Belâğa, 65. Hutbe

3- Hadid, 3

**Nereye dönerseniz dönün, Allah'a dönmüşsünüz
ve Allah da size dönüktür.¹**

Yüce Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Bir iple yerin yedinci katına bile inecek olsanız, yine
Allah'a gitmiş olursunuz.²

Hristiyan din âlimlerinden biri olan Caselik, Müminler
Emiri Ali'nin (a.s) yanına gelerek dedi ki: Bana Rabbin yü-
zünden haber ver. Yani Kur'ân'ın, "**Nereye dönerseniz orada
yüzünüzü Allah'a doğrultmuş olursunuz ve Allah'ın yüzü de
sizedir.**" demesi ne anlama gelir?

İmam Ali'nin (a.s) emriyle ateş ve odun getirildi ve Ali
(a.s) odunları yaktı. Ateşin yakılmasıyla birlikte çevre aydın-
landı ve İmam Ali (a.s) buyurdu: Ey Nasrani, bu ateşin yüzü
ne tarafadır?

Nasrani: Bunun yüzü her tarafadır.

İmam Ali (a.s) buyurdu ki: "Bu niteliğe sahip olan bu
ateş, gördüğün gibi Allah'ın mahlukatlarından biri olduğu ve
yönü-yüzü de her taraf olduğu hâlde sen, Allah'ın belli bir
yönünün olmasını mı istiyorsun? Elbette ki Allah, mahlûkatı-
na benzemez. O, benzerinin olmasından münezzektir. "**Doğu
da Allah'ındır, batı da. Artık nereye dönerseniz dönün, orada
Allah'a dönmüş olursunuz.**"³ Hiç bir şey ona gizli değildir."⁴

Âlemin doğu ve batısı Allah'ın mülküdür, O'nun fiilinin
zuhurudur. O her şeyi kuşatmış, ihata etmiştir. Nereye döner-
seniz dönün, orada Allah'a dönmüş olursunuz.

Bes ki hest ez hemi su u zı-hemi ru rah be tu

Be tu bergerded eger rahruyi bergerded.

Her yan ve yönden sana o kadar yol var ki
Sana dönmüş olur, bir yolcu dönerse eğer.

1- Bakara, 115

2- İlmü'l-Yakin, c.1, s.54

3- Bakara, 115

4- Tevhid-i Saduk, s.182

Özü Tanıma

Diyorlar ki, insanın özünü tanınması Allah'ı tanımaktan önce gelir ve insan, özünü tanımadıkça Allah'ı tanıyamaz. Bu söz sadece bir yönden değil, birçok yönden doğrudur. Bu yönlerden biri şudur: İnsan, kendi düşünsel alıcı sisteminin yapısını, eksikliğini ve noksanlığını tanımalıdır ki yüce Allah'ın sınırsız kemal ve kudretini tanıyabilsin. İnsan kendi idrak ve algısının eksikliğini, kendisinin sınırlı bir varlık olduğunu tanımadan Allah'ı tanıyamaz. O hâlde insan, kendi duyularından biri ile Allah'ı tanımaya heveslenmemelidir. İnsan bilmelidir ki eğer duyuları ile algıladığı şeyler hep aynı ayar, aynı düzey ve aynı renkte olsaydı onları algılayamayacaktı; duyduğu sesler hep aynı düzeyde olsaydı onları duyamayacaktı; algıladığı kokular hep bir şekilde olsaydı onları hissedemeyecekti. İnsan, Allah'ın kendisinden gizli olduğunu zannetmemeli ve bir hakikatin sadece zahir olmasının insanın algı ve idraki için yeterli olmadığını, karşıt noktanın varlığının da idrak etmeye yardımcı olduğunu anlamalıdır. Allah'ın zatının nûru kuşatıcı, ezelî ve ebedîdir; batması, kaybolması yoktur ve bu yüzden de insanın kusurlu algıları O'nu idrak etmekten acizdir.

Sınırlı İnsan, Allah'ın Sınırlı Eserleriyle O'nu Tanır

İnsanın düşünsel algı sistemi, kendisi gibi sınırlı ve eksik olan eserlerle Allah'ı tanır; bir noktada var iken diğer noktada olmayan bitki ve hayvan hayatı gibi ve maddenin bir noktasında ortaya çıkan bilinç gibi nurlar ile Allah'ı tanır. İnsan, bir zamanda ortaya çıkan ve bir başka zamanda kaybolan işleri ile Allah'ı tanır. Allah'ın bazı fiilleri ve mahlûkatı vardır, yaratmış olduğu bazı nurlar vardır ki bunlar, doğar ve batar. Yüce Allah, fiilî nurları yoluyla kendisini bizlere tanıtılmaktadır. Hayat

ve dirim ilâhî bir nurdur; bu nuru karanlık maddeye yayar ve sonra da geri alır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Ve şüphe yok ki ancak biz diriltiriz (hayat ışığını âleme yayarız), biz öldürürüz ve biziz her şeye varis olan.¹

Geceyi gündüze daldırır ve gündüzü geceye...²

Ölüden diri izhar eder, diriden ölü izhar eder...³

Kendisi diridir ve O'nda ölüm yoktur, batmayan ve kaybolmayan bir nurdur.⁴

O, her şeye kâdir, güç yetirendir.⁵

Yeryüzünde ortaya çıkan hayat, hem zaman ve de mekân bakımından sınırlıdır; bir anda veya bir noktada ortaya çıkar; bitki, hayvan ve insan ondan faydalanır. Hayat (büyüme, gelişme, güzellik, tazelik, güzel dizilme-koşulma ve düzen, his ve algı, akıl ve zekâ, sevgi ve duygu, yönlendirici içgüdüler) gibi bütün yön ve yansımalarıyla yüce Allah'ı bizlere göstermektedir. Bunların tümü yüce Allah'ı gösteren ayet ve aynalardır.

Kur'ân-ı Kerim genellikle hayat ve eserlerini kanıt olarak gösterir; güzellik ve tazelikleri, güzel dizilme-koşulmaları ve düzenleri, esinlenme ve içgüdüleri, sevgi ve duyguları, her canlının evlatlarına ve çiftine olan sevgisini... delil olarak sunar. Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in (a.s) Nemrut'a söylediği sözü şöyle nakleder:

O zaman İbrahim, benim Rabbim diriltir, öldürür demişti.⁶

Hz. Musa'nın (a.s) Firavun'a dediğini şöyle nakleder:

1- Hicr, 23

2- Fâtır, 13

3- Rûm, 19

4- Furkân, 58. ayetten alıntıdır.

5- Mâide, 120

6- Bakara, 258

Rabbimiz dedi, her şeye yaratılışını veren, sonra da yolunu gösterendir.¹

Rabbimiz, her şeye layık olduğunu veren ve sapasağlam bir düzen yaratarak her varlığı layık olduğu yetkinliğe yönlendirendir. Her bitkiye usta bir mühendis gibi kendi varlık plânını çizmesi, kendini süsleyip göstermesi için güç veren Allah'tır. En küçük haşereden en iri hayvana kadar hepsine, aklın algılama ve tanımlamadan aciz kaldığı içgüdü ve ilhamları veren Allah'tır. Dağlarda özel bir mühendislik şaheseri olarak kendisine yuva yapma ilhamını bal arısına veren Allah'tır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ve Rabbin, bal arısına, dağlarda, ağaçlarda ve çardak kurulan yerlerde kovan yapın diye vahyetti. Sonra dedi, bütün meyvelerden bal toplayın ve gönül alçaklığıyla Rabbinizin yollarını tutun. Karınlarından çeşitli renkte ballar çıkar, onlarda şifa var insanlara. Şüphe yok ki bunda da düşünen topluluk için bir delil var.²

Küçük ve zayıf bir varlık olan karıncayı böyle güçlü ve bilgili yaratan, yön bulma sırrını onun varlığına işleyen yüce Allah'tır. İnsanlar yıllar yılı bunu araştırarak olsa, ancak şaşkınlığına şaşkınlık katacaktır.

Ali (a.s) Açısından Karıncanın Yaşamı

İmam Ali (a.s) *Nehcü'l-Belâğa*'da şöyle buyurmuştur:

Bir baksanıza şu karıncanın o küçücük cüssesine, nasıl da yeryüzünde hareketlilik göstermede ve rızkının peşinde koşturmada! Bir aşk ve bir ilham, belli bir hesap ve kitapla onu rızkını temin etmeye ve onları korumaya yönlendirmektedir.

1- Tâhâ, 50

2- Nahl, 68-69

Bu alanda araştırmalar yapan zooloji uzmanları şöyle demişlerdir: Bazı çöllerde yaşayan bazı karıncalar, tane toplamakla yetinmez, bir de tarla hazırlar ve yemeleri için oraya mantar ekerler. Bundan daha ilginç olanı, insanların at, inek ve koyun gibi bazı hayvanları evcilleştirdiği ve onların sütünden faydalandığı gibi bir grup karıncaların da bazı haşereleri evcilleştirmesi ve onlardan sağdıkları tatlı bir sıvıyı içmeleridir.

İmam Ali (a.s) şöyle devam eder:

Taneyi yuvasına taşır ve rutubet nedeniyle bozulmayacak bir yerde toplar ve hatta yeşermemesi için onları yarar.

Zoologlar şöyle bildirmişlerdir: Karıncaların bir kısmı sosyal disiplin içinde yaşarlar ve her grubun yapmakla yükümlü olduğu bir görevi vardır. Bir grup işçi olduğundan dolayı kış mevsiminde diğer karıncaların yemesi için tane toplayıp yuvaya getirmekle yükümlüdür. Bu amaçla değirmene benzer özel bölmeler yaparlar ve oralarda da görevli karıncalar vardır. Çenesi büyük ve güçlü olan bu karıncalar, taneleri öğütür ve diğerlerinin yemesi için hazır hale getirirler.

İmam Ali (a.s) şöyle devam eder:

Onların yeme mecrasını (nasıl yediklerini, nasıl yuttuklarını, nasıl sindirdiklerini ve nasıl çıkardıklarını); bedeninin yukarı aşağı ve içini, karnının adalelerini, kafasında yer alan göz ve kulaklarını bir düşünecek olursan yaratılışına hayran kalırsın, özelliklerini sıralamaktan yorulursun. (Onların özellikleri kitapları doldurur, yıllar yılı zahmete katlanıp araştırma yapmayı gerektirir.)

Bugün bilim adamları bu alanda araştırmalar yapmış, yüzlercesi bu konulara ömür vermiş, zahmetlere katlanmış, bilgiler edinmiş ve kitaplar yazarak bizlere çok ilginç bilgiler kazandırmışlardır. Özellikle karıncaların bir kısmının şuur, bilinç ve birbirleriyle anlaşmaları çok ilginç konulardan biridir.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman'ın (a.s) öyküsünü anlatırken karıncaların karşılıklı anlaşmalarının ilginç bir örneğine değinmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Neml (=karınca) Suresi'nde şöyle buyurmuştur:

Sonunda bir karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, ey karıncalar dedi, yuvalarınıza girin de Süleyman ve orduları, bilmeden çiğnemesinler sizi. Süleyman, onun sözünü duyunca hafifçe güldü de Rabbim dedi, bana ve anamla babama verdiği nimetlere şükretmemi ve razı olacağın iyi işlerde bulunmamı ilham et bana ve rahmetinle, beni temiz kullarının arasına kat.¹

Müminler Emiri Ali (a.s), karıncanın göz ve kulaklarının kafasında olduğunu açıkça buyurmuştur. Günümüz bilim adamları da yaptıkları uzun araştırmalar sonucunda karıncanın, kafasında bulunan antenlerle haber yolladığını ve haber aldığını öğrenmişlerdir.

İmam Ali (a.s) şöyle devam etmiştir:

Bir sonuca varmak için kafanı yorarsan, karıncaları yaratanın, hurma ağaçlarının yaratıcısından başkası olmadığına erişirsin. Çünkü O, her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünmüş ve her canlıyı farklı özelliklerde yaratmıştır. Kalın-ince, ağır-hafif, güçlü-zayıf yaratılışta hepsi birdir.²

Her halükârda Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın her zahirden daha zahir olduğunu ve hatta gerçek zahirin Allah olup bütün âlemi nuruyla aydınlattığını buyurmaktadır. Aynı zamanda insanın düşünce yapısı, genellikle eşyaları karşıt noktalarının yardımıyla tanıdığından dolayı yüce Allah'ı da bazen var olan, bazen olmayan, bazen batan, bazen batmayan, karan-

1- Neml, 18-19

2- Nehcül-Belâğa, 185. Hutbe

lıkla kol boyun olan nurlar, ölümle aynı ipe tutunan dirimler gibi tecelli ve yansımalar yoluyla tanır. Kur'ân-ı Kerim hayata, etki ve eserlerine, yansımalarına bu kadar önem vermekle bu amacı takip etmektedir.

NEDENSİZ İNKÂRLAR¹

Meşhur bir hadis ilmin üç basamağı olduğunu bildirmiş-
tir. İlmin ilk aşamasına ulaşan insan gururlanır ve kibirlenir,
bilgisi gözünün önünde canlanır ve kendisini her şeyden ve
herkesten üstün görür. Bu, insanın ilmini ve kendisini gör-
me aşamasıdır. İkinci aşamaya vardığında bilgisini arttırır ve
gördüğü yaratılışın yüceliği karşısında kendisini ve bilgisini
çok naçiz bulduğu için alçak gönüllülük hali ortaya çıkar. Bu,
gerçeği görme ve dünya görüşü aşamasıdır. Böylece insan,
bilgiyi görme aşamasından dünyayı görme aşamasına ulaşır
ve bilgisiyle dünyayı ölçer. Bundan sonra ise ilmin üçüncü
aşamasına adım atar ve işte bu aşamada hiçbir şey bilmedi-
ğini anlar. Bu aşama şaşkınlık ve hayret etme aşamasıdır. Bu
aşamada bulunan insan, düşünsel ölçülerinin bu koca âlemi
ölçemeyeceğini ve yetersizliğini anlar. Sahip olduğu bilgi ve
düşünce ölçüleriyle sadece hayatın sınırlı bir çevresini ölçebi-
leceği gerçeğine vakıf olur.

Hatırladığım kadarıyla aşağıdaki beyit Mevlana'ya aittir:

Hasıl-ı ömrem se suhan bîş nist

Ham budem, pohte şodem, suhem.

Üç sözdür ancak hasıl-ı ömrüm

Çiğ idim, piştim, yandım.

Bu arif insan, ruhanî ve aklî süluk dönemini üç aşamada
özetlemiştir: Hamlık aşaması, pişme aşaması ve yanma aşı-

1- Bu konuşma, 1378 h. kamerî (12 Ferverdin, 1338 h. şemsî) yılında
ve mübarek Ramazan ayının 23. günü yapılmıştır.

ması. İnsanların çoğu hamlık, gurur, kibir, bilgiyi görme aşamasındadırlar. Pişme ve yanma aşamasına ulaşmak ise başka bir konudur.

Eksik İlmin Getirdiği Gurur

İnsan bazen kendi servetiyle gururlanır, zenginlik cinnetine yenilir, topladığı servetin her açıdan kendisine yeteceğini ve dünyada ölümsüzleştireceğini zanneder.¹ Bazen de konum ve makamıyla gururlanır, makam cünunu beynine hâkim olur, yeryüzünde fesat çıkarır, haddini aşarak azgınlık eder ve ilahlık iddiasında bulunur.² Bazen de insan bilgi gururuna yenik düşer ve bir tür cünun ona hâkim olur. Ancak aradaki fark şudur: Servet ve kudret cünunu, servet ve kudretin fazlalığından kaynaklanır; bilgi cünunu ise bilgi azlığından ve idrak zayıflığından.

Derler ki, "Her şeyin eksikliği, hiç olmamasından daha iyidir; ancak bilgi hariç. Hiç bilmemek eksik bilmekten daha iyidir." Çünkü eksik ilim cünun getirir, sarhoşluk getirir. Bu, ilmin eksikliğinden kaynaklanır; servetin, makamın cünun ve sarhoşluk doğurması ise fazlalığındandır. Bilgi eksikliğinden kaynaklanan bu sarhoşluk, nice gerçeklerin yalanlanmasına neden olur. Bu bağlamda İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir hadis nakledeceğim.

Allah'ın İnsandan Aldığı İki Söz

İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: Allah Kur'ân-ı Kerim'in iki ayetinde, nedensiz doğrulamaları ve yalanlamaları kullarına yasaklamıştır. Bu ayetlerden biri şudur:

1- Hümeze, 3

2- Naziât, 24

Halbuki Allah'a karşı ancak gerçek olanı söyleyeceklerine (kendi yanlarından bir şeyin haram veya helal olduğunu söylememelerine, Allah'ın sessiz kalıp hüküm getirmediği konuda sessiz kalmalarına ve bidat çıkarmamalarına) dair onlardan o kitabın hükümünce söz alınmamış mıydı?¹

İnsan, bazen onaylama ve doğrulama hastalığına kapılır; böylece Allah'ın, bazı maslahat ve nedenlerden dolayı halkı serbest bıraktığı yerlerde kendi yanından bir buyruk vazedererek Allah'a isnat eder veya kendi şehevî duygularına muvafık olan ve yapmak istediği çirkin işler hususunda kendi yanından bir emir yontarak Allah'a nispet verir. Bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Onlar, kötü bir iş yapınca babalarımız da derler, bu işi yaparlardı, öyle bulduk onları ve Allah emretti bunu bize. De ki: Allah kesin olarak kötülüğü emretmez. Allah'a, bilmediğiniz şeyi mi isnat ediyorsunuz?²

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) buyruğuna göre insan, kesin olarak bilmediği bir şeyi Allah'ın hükmü ve emri olarak ifade etmemelidir. Bu, Allah'ın insandan aldığı bir sözdür. Allah'ın insandan aldığı ikinci sözü ise şu ayet açıklamaktadır:

Hayır, onlar bilgileriyle kavrayamadıkları (ruh ve batınını anlamadıkları konuları, bilmiyor ve anlamıyoruz demeleri gerekirken gurur ve kendilerini beğenmişliklerinden dolayı) ve henüz zuhûr etmeyen vaatleri yalanladılar (bilmedikleri ve kavramadıkları şeyi reddettiler).³

Şeyhu'r-Reis Ebu Ali Sina, bu hadisin içeriğine çok yakın iki cümle söylemiştir. O, nedensiz onaylamalar hakkında şöyle demiştir:

1- A'râf, 169

2- A'râf, 28

3- Yunûs, 39

Nedensiz ve delilsiz olarak kendisine söylenen her şeyi kabul etmeyi, onaylamayı alışkanlık haline getiren kimse insanlık fıtratından çıkmış olur. Artık ona insan denemez.

Nedensiz yadsımlar hakkında da şöyle demiştir:

Sana göre kabul edilmesi zor olan ve garipsediğin bir şeyi, sırf garipsediğinden dolayı inkâr etme; bilime dayalı kesin kanıtın olmadığı sürece bunu yapma.

Sınır Tanıma

Her insanın cisim ve beden bakımından bir sınır ve ölçüsü olduğu gibi ruh, akıl ve ilim bakımından da bir haddi ve kapasitesi vardır; sınırsız değildir. İnsan haddini ve sınırını bilmeli ve ondan dışarı adım atmamalıdır. Bilgili insan, haddini ve sınırını tanıyan insandır. Bir insan, dünyada olan birçok şeyden haberdar olabilir; matematik, doğa ve sosyal alanda pek çok konuları kavrayabilir, dünyanın her yerinden bilgi sahibi olabilir, tarih bilgisi çok güçlü olabilir, birçok şeyin ölçü ve sınırı hakkında bilgili olabilir, ama bu insan bir şeyin haddini ve sınırını, yani kendi ruh ve düşünce haddini pekâlâ bilmeyebilir. İşte bu insanın bildikleri her şey, bu bilmediği bir şey karşısında kocaman bir hiçtir. Bu birini bilmemek, binlerce bilmemenin ve yaratılışın kesin gerçeklerinden binlercesini yalanlamanın kaynağı olabilir. İşte bu birini bilmemek, nice gururlanmalara ve kibirlenmelere neden olabilir.

Geçen konuşmamda, insanın düşünce mekanizmasının sınırlı olduğunu açıklamış ve şöyle demiştim: Düşünce alıcımız öyle bir yapıya sahiptir ki, açıklık ve zuhurun zirvesinde olan bir gerçeği bile, karşıt noktası olmadıkça ve o ikisini karşılaştırmadıkça algılayamaz. İşte insanın bu yönü, gurur ve sarhoşluğu tamamen kafamızdan çıkarıp atmamız, bilmediğimiz gerçekleri nedensiz olarak inkâr etmememiz için yeterlidir.

Geçen iki konuşmada şu noktaya dikkat çekmiştim: Kur'-ân-ı Kerim, bahar mevsiminde yeryüzünün dirilmesini ve canlanmasını bazen tevhidin kanıtı ve bazen de küçük kıyametin, bir yaratılışın bir başka yaratılışa dönüşmesinin örneği olarak açıklamıştır. Yüce Allah, insanın yaşadığı yeryüzünün tikel düzeninde ölüm ve hayatın olduğu, yılın bir mevsiminde toprağa atılan bir tohumun bir başka mevsimde gelişip olgunlaştığı, bir mevsimde o mevsime uygun olarak donuk ve cansız olduğu, bir başka mevsime uygun olarak canlanarak ortaya çıktığı yönünde insanı uyarmıştır. Aynı gerçek tümel bir düzende, tümel bir yaratılışın değişiminde ve daha büyük bir kıyamet hakkında da geçerlidir. Kur'-ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Ve o gün, her ümmetten, delillerimizi yalanlayan bir topluluğu toplayacağız ve onlar, takım-takım duracaklar. Sonunda, onlar geldi mi, delillerimi bir bilgi edinip kavramadığınız hâlde yalanladınız mı, neydi o yaptığınız der.¹

Bir şeyin çok ve normal olması onun önemini düşürür. Yeryüzünün ölüm ve dirimi bu türdendir. Bizler doğal ömrümüz süresinde yeryüzünün defalarca bu yasaya boyun eğdiğini, öldüğünü ve tekrar dirildiğini gördüğümüzden dolayı bu diriliş, bizim açımızdan önemini kaybetmiştir.

Biz insanlar çok küçük ve çok büyük düzen ve sistemler ortasında bulunmaktayız; hiçbir yönden nereye varacağımızı bilmiyoruz ve her yandan "bilmiyoruz" gerçeğine ulaşıyoruz. Çok küçük yönden hücre, molekül ve atom sistemine ulaşmış bulunmaktayız; ancak nereye kadar ilerleyeceğini bilmiyoruz. Çok büyük yönden ise güneş sistemine ve güneş sisteminin tâbi olduğu düzen ve sisteme; ancak onun hangi düzene tâbi olduğunu ve o tâbi olunan düzenin ne olduğunu ve sonuç olarak nereye varacağını hiçbir şekilde bilmemekteyiz.

Bu bakımdan yaratılış âlemiyle bağlantılı olarak bizim durumumuz, bir elmada veya bir tahtada ortaya çıkan kurtçuğun durumuna benzer. O kurtçuğun dünyası da, yeri de, göğü de o elma veya o tahtadır. Bu kurtçuk, içinde bulunduğu elmanın bir ağaçtan ancak bir parça, ağacın bir bahçeden bir parça, bahçenin bir kasabadan bir parça, kasabanın bir ülkeden bir parça, ülkenin yeryüzünden bir parça, yeryüzünün ise bu sonsuz yaratılıştan bir parça olduğunu bilmemektedir.

Bir odanın tavanında ortaya çıkan bir örümcek de bulunduğu odanın evden bir parça, evin mahalleden, mahallenin şehirden, şehrin ülkeden... bir parça olduğunu anlamadan oracıkta ölür.

Tabiatıyla kurtçuk ve örümcek, insana oranla çok küçük ve sınırlı algılara sahiptir; insan için kabul edilebilir ve hatta açık ve kesin nitelikte olan bir şey, onlar için inanılmayacak bir şeydir. İnsan da, kendi yaşam alanından daha büyük olan âlemlere oranla bu durumdadır.

*Kirm kiender çûb zâyîde est hâl
Key bedâned çûb râ vakt-i nehal
Peşşe key dâned ki in bâğ ez key est
Kû behâran zâ do mergeş der dey est
Ademî dâned ki hâne hâdis est
Ankebûtî ney ki der vey âbis est.*

Tahta içinde doğan bir kurtçuk şimdi
Tahtanın fidanlık zamanını nasıl bilsin ki
Sinek nerden bilsin, bahçe ne zamandan var
Ölümü Dey'dedir ve doğmuş nice baharlar
İnsan bilir evin hâdis olduğunu
Eğlenen örümcek bilmez ki bunu.

Bu, sadece âlemin hacmi ve genişliği açısından. İnsanı ihata eden, hayatını yöneten, ölçen, elinde tutan âlemler hakkındaki bilinmeyenler ise sınırsızdır. İçinde yaşadığımız âlemden başka nice âlemler olmadığını kim ne bilir? Kim ne

bilir bu dünyanın o âlemlere kıyasla aynen uyku âleminin uyanıklık âlemi oranında olmadığını?

Gazali, kendisinde oluşan ruhsal değişimde uyku konusunu ortaya atarak şöyle demiştir: Biz uykuda bir dünya görür ve o hâlde uykuda olduğumuzu asla düşünmeyiz. Ancak uyandığımızda o halin, yaşam düzenimizden bir nitelik, bir parça olduğunu anlarız. Yaşadığımız dünyanın, başka bir yaşama kıyasla bir uyku hali olmadığını kim ne bilir? Kendi dünya yaşantımızın asıllığına olan yakınlığımız, bizzat uykuya olan yakinden daha fazla değildir.

Uyandığımızda uyku ve hayal olduğunu, gerçek olmadığını anladığımızı söylüyoruz. Yani daha kâmil ve yetkin bir hayata nispetle -ki onun küçük parçası uyku ve büyük parçası da uyanıklıktır- hakikat değildir; kendisine nispetle hakikattir ve hayal değildir. Dünya yaşantısı da kendisine nispetle hakikattir, ancak daha büyük bir yaşantıya nispetle uyku ve hayalden ibarettir. Müminler Emiri Ali (a.s) bu gerçeğe şöyle vurgu yapmıştır:

İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanacaklardır.¹

Şair şöyle der:

Hemçenin dünya ki hilm-i naim est

Hofte pendared ki hud in gaim est

Ta berayed nagehan subh ecel

Va reheda zulmet zann u değel

Ançe kerdi ender in hab-ı cihan

Gerdedet hengam-ı bidari ayan.

İşte bu dünya, uyuyanın uykusudur

Uyuyan onu bir gerçek zanneder

Ansızın ecel sabahı geldi miydi

Zan ve hile karanlığından kurtarır

1- Sed Kelimey-i Emîrü'l-Müminin -a.s- (Müminler Emiri'nden Yüz Buyruk), Cahiz.

Bu dünya uykusunda yaptığı her şey
Uyandığın zaman ayan olur.

Hadisin de buyurduğu gibi bu dünya ahiret tarlasıdır,
burada ektiğimizin ürününü orda toplayacağız.

*Mezre-i sebz-i felek didem u das meh-i nu
Yadem ez kaştayi hiş amed u hengam-ı deru.*

Yeşermiş tarla gördüm ve ay misali yeni orak
Kendi ektiğim geldi aklıma ve biçim zamanı.

İnsan farkında olmadan elinden bir tane, tohum düşürür yere ve bu, toprak arasında kaybolur. Bahar mevsimi gelip çatar, kayıp buğday yeşerir ve varlığını duyurur. Kaybolduğu zannedilen buğday yeşermiştir artık, kaybolma diye bir şey yok.

Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Eyvahlar olsun bize derler, ne biçim kitap bu, ne küçük bir şey bırakmış, ne büyük, hepsini de sayıp dökmüş.¹

İnsan her şeyden önce kendi düşünce sınırını bilmelidir; insan düşüncesinin sınırını ve de kendi bilgilerinin ölçüsünü elde etme ve güç sınırını denemelidir. İşte bu sınırlar oranında tasdik ve inkâr etmeli ve böylece de hata ve yanılığdan korunmalıdır.

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR